

T.C.

**GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**ADLÎ (II. BÂYEZÎD) DÎVÂNÎ'NİN TAHLİLİ
ADLÎ (SECOND BÂYEZÎD) DÎVÂN'S ASSAY**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

GİZEM AKDAĞ

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. HAMZA KOÇ

GİRESUN-2023

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 26.12.2022 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Gizem AKDAĞ'ın "Adlî (II. Bâyezîd) Dîvânı'nın Tahlili" başlıklı tezini incelemiş olup aday 12/01/2023 tarihinde, saat 09.00 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof. Dr. Beyhan KESİK	
Üye	Prof. Dr. Abdullah EREN	
Üye (Danışman)	Doç. Dr. Hamza KOÇ	

ONAY

...../...../2023

Prof. Dr. Güven ÖZDEM**Enstitü Müdür V.**

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Adlî (II. Bâyezîd) Dîvânı’nın Tahlili” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

....../....../2023

Gizem AKDAĞ

ÖN SÖZ

Klasik Türk şiiri; imgeleri, mecazları ve mazmunları, sanatkârane bir üslup ile ortaya koyan bir gelenektir. Klasik şairler tarafından kaleme alınan başta divanlar olmak üzere diğer birçok eserde din, tasavvuf, cemiyet, sosyal hayat ve tabiat gibi konular geniş ölçüde yer tutmaktadır. *Adlî Dîvânı*'nda da bahsi geçen bu mefhumlar çeşitli şekillerde ele alınmış ve birçok beyitte işlenmiştir. Yazılan hiçbir eserin kaleme alındığı dönemden ve yazarından ayrı düşünölemeyeceğı yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle Adlî'nin şiir anlayışını, hayat felsefesini ve yaşadığı dönemin sosyal hayatını yansıtmaları bakımından *Dîvân*'ı büyük önem taşımaktadır.

Adlî, nazire mecmualarında, tezkirelerde ve diğer bazı kaynaklarda yer almış döneminin önemli bir divan şairidir. Kaynaklar, 1448'de Dimetoka'da doğduğunu yazmaktadır. Fâtih Sultan Mehmed'in oğlu, Yavuz Sultan Selim'in babasıdır. Osmanlı hanedanının 8. padişahı olan II. Bâyezîd, babası Fatih Sultan Mehmed gibi yaklaşık 30 yıl tahtta kalmıştır. Kardeşi Cem ile yaşadığı saltanat mücadelesiyle de ön plana çıkan II. Bâyezîd, 1512'de Edirne'de vefat etmiştir.

Adlî Dîvânı'nın Tahlili başlıklı tez çalışmamız, Adlî'nin şiir dünyasını ele alarak edebî yönünü ortaya koymanın yanı sıra bir divanın nasıl şekillendiğı ve nasıl incelenmesi gerektiğini tespit etmeyi de amaçlamaktadır. Yavuz BAYRAM tarafından 2018'de e-kitap olarak yayımlanan *Adlî Dîvânı (Dîvân-ı Sultân Bâyezîd-i Sâni)* ve Hasan KAYA tarafından 2021'de yayımlanan *Adlî, Sultan II. Bâyezîd* adlı eser esas alınarak hazırlanan bu çalışmanın "Giriş" bölümünde Adlî'nin hayatına değinildikten sonra dönemin dil özelliklerini yansıtan deyim ve atasözlerine yer verilmiş, daha sonra *Dîvân*, "Din, Tasavvuf, Cemiyet, İnsan ve Tabiat" olmak üzere beş başlık altında tahlil edilmiştir. Manzumelerde yer alan her bir mefhum tespit edilen örneklerle beraber ilgili başlık altında ele alınmıştır.

Eksiklerin ya da yanlış tespitlerin muhtemel olduğı bu çalışmaya yapılacak olan yapıcı eleştiriler bizim için yol gösterici olacaktır. Çalışmanın ilgili sahaya katkı sağlamasını ve benzer çalışmalara ışık tutmasını temenni ediyoruz.

Çalışma sürecim boyunca değerli vaktini esirgemeyerek bana her aşamada rehberlik eden değerli hocam Doç. Dr. Hamza KOÇ'a, maddi-manevi her zaman

arkamda duran ve bana destek olan sevgili eşim Remzi AKDAĞ'a ve aileme şükranlarımı arz ederim.

Gizem AKDAĞ

Giresun, 2023

ÖZET

XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın başında yaşayan ve Osmanlı Devleti'nin 8. padişahı olan II. Bâyezîd'in (salt. 1481-1512) günümüze kadar ulaşan tek eseri *Dîvân*'ıdır. Şehzadelîği sırasında iyi bir eğitim alan ve birçok sanat dalına ilgi duyan II. Bâyezîd, devletin düzeni açısından adalete büyük önem vermiş ve bu özelliğinden ötürü şiirlerinde “Adlî” mahlasını kullanmıştır. Gerek şehzadelîği gerekse padişahlığı döneminde şairlere yakın ilgi gösteren ve Osmanlı coğrafyasında şiire elverişli bir zemin oluşmasına önemli katkılar sunan Adlî'nin *Dîvân*'ında Türkçe 144 gazel, 1 murabba, 1 kıta, 1 nazm, 4 matla, 2 müfret ile Farsça 14 gazel, 1 kıta ve 2 matla bulunmaktadır. Genellikle aşk konulu şiirler kaleme alan ve yaşadığı zaman dilimini manzumelerine yansıtmakta başarılı olan Adlî'nin, şiirlerinden hareketle klasik Türk şiiri geleneğini ve nazım tekniğini iyi bildiği anlaşılmaktadır. Sade ve akıcı bir anlatıma sahip olan ve şiirlerinde günlük konuşma diline yakın bir üslup kullanan şairin gazel nazım şeklinde oldukça başarılı olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada Adlî *Dîvânı* tahlil edilmiş ve şairin şiir dünyasının kapıları aralanmaya çalışılmıştır. Söz konusu çalışma; “Din, Tasavvuf, Cemiyet, İnsan” ve “Tabiat” olmak üzere beş ana bölüme ayrılmış, şairin manzumeleri ilgili başlıklar altında çözümlenmiş ve böylece şairin gerek şiir dünyası gerekse dünya görüşü ve edebî şahsiyeti ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adlî, II. Bâyezîd, Divân, Osmanlı Devleti, Padişah.

ABSTRACT

The only work that has survived to the present days of Beyazid who lived between the second half of XV. century and at the beginning of XVI. century, and the 8th Sultan of the Ottoman Empire is his Divan. He received a good education during his principedom and was interested in many branches of art. Bayezid gave great importance to justice in terms of the order of the state and used the pseudonym "Adlî" in his poems because of this feature. Adlî, who showed close interest to poets both during his principedom and sultanate, and made important contributions to the creation of a suitable ground for poetry in the Ottoman geography, 144 ghazals in Turkish, 1 murabba, 1 stanza, 1 nazm, 4 matlas, 2 müfret and 14 ghazals in Persian, 1 in Persian. continent and 2 matlas. It is understood that Adlî, who usually wrote poems about love and was successful in reflecting the time period he lived in his poems, knew the classical Turkish poetry tradition and verse technique well, based on his poems. It is seen that the poet, who has a simple and fluent expression and uses a style close to the daily spoken language in his poems, is quite successful in the form of ghazal verse.

In this study, the Divan of Adlî was analyzed and the doors of the poet's world of poetry were tried to be opened. The study in question; It has been divided into five main sections as "Religion, Sufism, Society, Human" and "Nature", and the poet's poems have been analyzed under the relevant titles, and thus both the world of poetry, world view and literary personality of the poet have been tried to be revealed.

Keywords: Adli, II. Bayezid, Divan, Ottoman Empire, Sultan.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	XVIII
ATASÖZLERİ	XIX
DEYİMLER.....	XX
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
I. DİN.....	3
1.1. ALLAH (HAK, HUDÂ, İLÂH, İLÂHÎ, RAB, RABBENÂ, RABBANÎ).....	4
1.2. MELEKLER (MELÂ'İK)	6
1.3. KUTSAL KİTAPLAR.....	7
1.4. ÂYETLER.....	7
1.5. PEYGAMBERLER.....	9
1.5.1. Hz. Yûsuf	9
1.5.2. Hz. Mûsâ	10
1.5.3. Hz. Süleymân	11
1.5.4. Hz. İsa ('Îsî, Mesîh).....	12
1.5.5. Hz. Muhammed (Mustafâ).....	13
1.6. AHİRET VE İLGİLİ MEFHURLAR.....	15
1.6.1. Mahşer (Rûz-ı mahşer).....	15
1.6.2. Cennet (Bağ-ı behişt, Cinân, Ehl-i cennet, Ravzâ-i Rıdvân, Me'vâ)	15
1.6.2.1. Tûbâ	17
1.6.2.2. Selsebîl	17
1.6.3. Cehennem (Dûzâh).....	18
1.6.4. Ölüm ve Ölümle İlgili Mefhumlar	18
1.6.4.1. Ölüm (Ecel).....	18

1.7. SOYUT VARLIKLAR.....	19
1.7.1. Perî	19
1.7.2. Şeytân (İblîs)	20
1.8. DİĞER İTİKADÎ MEFHURLAR.....	21
1.8.1. Dîn, İmân	21
1.8.2. Müslüman (Müselmân), Ümmet	23
1.8.3. Kâfir, Bî-Din, Zünnâr.....	23
1.8.4. Put (Sanem, Nigâr).....	26
1.8.5. Kadir Gecesi.....	26
1.9. İBADETLE İLGİLİ MEFHURLAR	27
1.9.1. Namaz	27
1.9.2. Duâ (Niyâz).....	28
1.9.3. Minber (Minber-i şâh).....	29
1.9.4. Kible, Secde, Secdegâh.....	30
1.9.5. Hacc ve İlgili Mefhumlar	31
1.9.5.1. Kâbe (Kâbeteyn)	31
1.9.5.2. Tavâf	32
İKİNCİ BÖLÜM.....	33
I. TASAVVUF	33
2.1.1. Derviş	34
2.1.2. Ârif.....	34
2.1.3. Mürşid	35
2.1.4. Tâlib, Mürîd	35
2.1.5. Dergâh (Dergeh).....	36
2.1.6. Tecellî.....	38
2.1.7. Dünyâ (Cihân, Dehr).....	38
2.1.8. Yol (Târik)	40
2.1.9. Fenâ-Bekâ	41
2.1.10. Rind-Zâhid (Sûfi)	41
2.1.11. Esrâr, Pinhân	43
2.1.12. Vird	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	45
I. CEMİYET	45
3.1. ŞAHISLAR	45
3.1.1. Tarihî-Efsanevî Şahsiyetler	45
3.1.1.1. Dârâ, Hüsrev	45
3.1.1.2. Bû-Leheb.....	45
3.1.1.3. Cem (Câm-ı Cem), Keykâvûs	46
3.1.1.4. Ayâz, Gaznevî, Mahmûd.....	48
3.1.1.5. Rüstem, Zâl	49
3.1.2. Efsanevî Aşk Kahramanları	50
3.1.2.1. Leylâ ve Mecnûn.....	50
3.1.2.2. Ferhâd, Şeb-dîz, Gülgûn	51
3.1.3. Diğer Kişiler.....	53
3.1.3.1. Yakût el-Müsta‘simî.....	53
3.2. KAVİMLER	54
3.2.1. Acem	54
3.2.2. Arap.....	54
3.2.3. Tâtâr	55
3.3. ÜLKELER VE ŞEHİRLER	56
3.3.1. Çîn.....	56
3.3.2. Hoten.....	57
3.3.3. Rum.....	58
3.3.4. Bağdad	59
3.3.5. Ceyhun/Şat	59
3.3.6. Hind /Hindûstân	60
3.3.7. Mısır	61
3.3.8. Semerkand.....	61
3.3.9. Isfahan	62
3.4. DAĞLAR, DENİZLER VE NEHİRLER	62
3.4.1. Ummân.....	62
3.4.2. Tûr.....	62
3.5. SOSYAL HAYAT.....	63

3.5.1. İçtimâî Tabakalanma	63
3.5.1.1. Sultân (Mîr, Şâh, Şâh-ı cemâl, Şâh-ı cihân, Şeh, Şehriyâr, Padişâh, Tâc-ı şâh).....	63
3.5.1.2. Efendi	67
3.5.1.3. Asker (Leşker, Leşker-i gamze)	67
3.5.1.4. Bende, Esîr, Gulâm, Çâker, Gedâ	68
3.5.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler, Meslekler	70
3.5.2.1. Saray Görevlileri	70
3.5.2.1.1. Tabîb (Hekim)	70
3.5.2.2. Ticaret ve Sanat Erbâbı	71
3.5.2.2.1. Müşterî, Tâcir	71
3.5.2.3. Meclis Erbâbı	72
3.5.2.3.1. Sâkî.....	72
3.5.2.4. Diğer Kişiler.....	73
3.5.2.4.1. Sayyâd	73
3.5.2.4.2. Cellâd	74
3.5.2.4.3. Tarrâr.....	75
3.5.2.4.4. Düzd, Hârâmî	76
3.5.3. Muhtelif İçtimâî Hâller, Münâsebetler ve Bazı Tipler.....	77
3.5.3.1. Dost, Hem-dem	77
3.5.3.2. Garîb.....	78
3.5.4. Eğlence Hayatı	78
3.5.4.1. Nevruz	78
3.5.4.2. Meclis (Bezm).....	80
3.5.4.2.1. Ayş u Nûş	80
3.5.4.2.3. Meykede (Meyhâne)	80
3.5.4.2.4. Şarap, Bâde, Mey, Sahbâ	81
3.5.4.2.5. Esrâr (Beng)	84
3.5.4.2.6. Kadeh (Sâgâr, Câm, Peymâne, Sifâl).....	85
3.5.4.2.7. Mum (Şem‘).....	86
3.5.4.2.1.1. Mûsikî (Çalgı) Aletleri.....	88
3.5.4.2.1.2. Ney (Nây).....	89

3.5.4.2.1.3 Çeng, Sâz	89
3.5.4.2.1.4. Rûbab, Kânun.....	90
3.5.4.3. Oyunlar ve Müsabakalar	90
3.5.4.3.1. Çevgân	90
3.5.5. Yiyeceklerle İlgili Mefhumlar.....	91
3.5.5.1. Kebâb, Ciger, Tennûr (Tenûr).....	91
3.5.5.2. Şeker (Sükker), Şehd.....	92
3.5.5.3. Biryân.....	93
3.5.5.4. Zâd	93
3.5.6. İçecekler	93
3.5.6.1. Zemzem.....	93
3.5.6.2. Şerbet	95
3.5.7. Giyim-Kuşam.....	96
3.5.7.1. Dâmen	96
3.5.7.2. Pirehen (Gömlek).....	97
3.5.8. İnşâî Unsurlar	97
3.5.8.1. Sarây.....	97
3.5.8.2. Dergâh (Dergeh).....	97
3.5.8.3. Revzen.....	98
3.5.9. Tabâbet.....	98
3.5.9.1. Bîmâr.....	98
3.5.10. Yazı ile İlgili Mefhumlar	99
3.5.10.1. Kitâb, Defter.....	99
3.5.11. Edebiyat ile İlgili Mefhumlar.....	100
3.5.11.1. Destân (Dâsitân), Gazel, Şi'r	100
3.5.12. Kıymetli Taşlar, Madenler ve Süs Eşyaları.....	102
3.5.12.1. Altın (Zer, Zerrîn)	102
3.5.12.2. Gümüş (Sîm, Sîmîn)	102
3.5.12.3. Güher (Cevher, Gevher).....	103
3.5.12.4. La'l, Yâkût, Mercân	105
3.5.12.5. İnci (Dür, Dür-dâne, Lü'lü, İncü), Sedef (Sadef).....	107
3.5.12.6. Diğer Süs Unsurları.....	109

3.5.12.6.1. Nigîn.....	109
3.5.12.6.2. Dürc.....	109
3.5.12.6.3. Âyine.....	109
3.5.13. Âdetler, Gelenekler ve İnanişlar	110
3.5.13.1. Duâ (Niyâz).....	110
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	112
I. İNSAN.....	112
4.1. İNSAN	112
4.1.1. Umûmî Olarak İnsân (İns)	112
4.2.GÜZELLİK	112
4.2.1. Umûmî Olarak Güzellik.....	112
4.2.1.1. Güzellik ile İlgili Tasavvurlar	113
4.2.1.1.1. Cemâl	113
4.2.1.1.2. Bahâr, Bustân, Gülzâr	113
4.2.1.1.3. Aftâb.....	114
4.2.1.1.4. Âyine	116
4.3. SEVGİLİ	117
4.3.1. Umûmî Olarak Sevgili	117
4.3.1.1. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar	117
4.3.1.1.1. Meh	117
4.3.1.1.2. Perî	118
4.3.1.1.3. Şâh (Şâh-ı hûbân), Şehriyâr	119
4.3.1.1.4. Gülistân	120
4.3.1.1.5. Gül, Yâsemen (Semen), Nihâl	121
4.3.1.1.6. Nigâr, Sanem.....	122
4.3.2. Sevgilide Güzellik Unsurları.....	123
4.3.2.1. Saç (Zülf, Gîsû, Kâkül, Perçem)	123
4.3.2.1.1. Umûmî Olarak Saç.....	125
4.3.2.1.1.1. Saç ile İlgili Benzetsmeler	126
4.3.2.1.1.1.1. Çevgân, Zencîr, Dâm	126
4.3.2.1.1.1.2. Zünnâr, Kemend, Lâm, Dâl.....	128

4.3.2.1.1.1.3. ‘Ömr-i dırâz, Tûl-i emel	129
4.3.2.1.1.1.4. Sünbül, Nâfe-i Tâtâr, Müşk-i Çîn	130
4.3.2.1.1.1.5. Ejder	132
4.3.2.1.1.1.6. Müşg	133
4.3.2.2. Kaş (Ebrû)	134
4.3.2.2.1. Umûmî Olarak Kaş	134
4.3.2.2.2. Kaş ile İlgili Tasavvurlar	135
4.3.2.2.2.1. Hilâl	135
4.3.2.2.2.2. Ebrû	136
4.3.2.2.2.3. Yây	137
4.3.2.3. Göz	138
4.3.2.3.1. Umûmî Olarak Göz	138
4.3.2.3.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar	139
4.3.2.3.2.1. Cellâd	139
4.3.2.3.2.2. Bîmâr	140
4.3.2.4. Gamze	141
4.3.2.4.1. Umûmî Olarak Gamze	141
4.3.2.4.2. Gamze ile İlgili Tasavvurlar	141
4.3.2.4.2.1. Ok (Tîr)	141
4.3.2.4.2.2. Şemsîr	142
4.3.2.5. Kirpik	143
4.3.2.5.1. Umûmî Olarak Kirpik	143
4.3.2.5.2. Kirpik ile İlgili Tasavvurlar	144
4.3.2.5.2.1. Müje, Müjgân	144
4.3.2.5.2.2. Tîg	145
4.3.2.6. Yüz ve Yanak	146
4.3.2.6.1. Umûmî Olarak Yüz ve Yanak	146
4.3.2.6.2. Yüz ve Yanak ile İlgili Tasavvurlar	147
4.3.2.6.2.1. Bedr, Mâh/Meh, Mihr, Rû (Mâh-ı tâbân, Meh-rû, Meh- çehre)	147
4.3.2.6.2.2. Gül, Gül-i hamrâ	150
4.3.2.6.2.3. Ârız, Nûr	151

4.3.2.7. Ben (Hâl).....	152
4.3.2.7.1. Umûmî Olarak Ben	152
4.3.2.8. Hat	153
4.3.2.8.1. Umûmî Olarak Hat	153
4.3.2.9. Ağz, Dudak (Dehân, Leb)	155
4.3.2.9.1. Umûmî Olarak Ağz ve Dudak	155
4.3.2.9.2. Ağz ve Dudak ile İlgili Tasavvurlar.....	156
4.3.2.9.2.1. Leb	156
4.3.2.9.2.2. Şeker (Kand, Sükker), Şehd, Şerbet, Unnâb	157
4.3.2.9.2.3. Bâde, Câm-ı mey, Mey, Mey-i la'î, Şarab	159
4.3.2.9.2.4. La'î, Yâkût, Mercân	161
4.3.2.10. Boy (Kad, Kâmet, Endâm).....	162
4.3.2.10.1. Umûmî Olarak Boy	162
4.3.2.10.2. Boy ile İlgili Tasavvurlar	164
4.3.2.10.2.1. Servi	164
4.3.2.10.2.2. Çenâr, Nârven, Sanavber, Sidre, Şimşâd, Tûbâ	167
4.3.2.10.2.3. Nihâl.....	169
4.3.2.11. Vücûd (Cism, Ten).....	169
4.3.2.11.1. Vücûd ile İlgili Tasavvurlar	169
4.3.2.11.1.1. Hayâl-i sîm-ber, Serv-i sîmîn, Simîn-beden, Sîm-ten.....	169
4.3.2.12. Bel (Miyân)	171
4.3.2.12.1. Bel ile İlgili Tasavvurlar	171
4.3.2.12.1.1. Miyân, Râz-nihân.....	171
4.3.2.13. El (Dest)	172
4.3.2.13.1. El ile İlgili Tasavvurlar	172
4.3.2.13.1.1. Dest	172
4.3.2.14. Koku (Bûy)	173
4.3.2.14.1. Koku ile İlgili Tasavvurlar	174
4.3.2.14.1.1. Bûy	174
4.3.3. Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar	176
4.3.3.1. Bûse.....	176
4.3.3.2. Kûy (Mahalle)	177

4.3.3.2.1. Umûmî Olarak Kûy.....	177
4.3.3.3. Eşik, Kapı (Derbân)	179
4.3.3.3.1. Umûmî Olarak Eşik ve Kapı.....	179
4.4. ÂŞIK.....	180
4.4.1. Umûmî Olarak Âşık.....	180
4.4.2. Âşık ile İlgili Tasavvurlar	181
4.4.2.1. Âvâre	181
4.4.2.2. Dîvâne, Şûrîde-hâl.....	181
4.4.2.3. Haste (Bîmâr), Mübtelâ, Üftâde.....	183
4.4.2.4. Pervâne.....	184
4.4.2.5. Bülbül (Andelîb), Tûtî (Papağan)	185
4.4.2.6. Bîçâre, Garîb, Müşterî, Şeydâ	187
4.4.2.7. Bende, Çâker, Gedâ	188
4.4.3. Gönül (Dil, Yürek).....	190
4.4.3.1. Umûmî Olarak Gönül.....	190
4.4.3.2. Gönül ile İlgili Tasavvurlar	190
4.4.4. Âşığın Vücut Aksamı ile İlgili Unsurlar	193
4.4.4.1. Umûmî Olarak Beden	193
4.4.4.1.1. Beden ile İlgili Tasavvurlar.....	193
4.4.4.1.2. Cism	193
4.4.4.2. Cân	194
4.4.4.2.1. Umûmî Olarak Cân	194
4.4.4.3. Göz	195
4.4.4.3.1. Umûmî Olarak Göz.....	195
4.4.4.3.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar	196
4.4.4.3.2.1. Ayn, Çeşm.....	196
4.4.4.3.2.2. Çeşm-i revân, Eşk, Merdüm, Merdümek, Seyl-âb.....	197
4.4.5. Maddi ve Manevi Hâller	198
4.4.5.1. Âh, Feryâd, Figân, Nâle	198
4.4.5.2. Gam, Gussa, Keder, Elem, Dert, Belâ.....	200
4.4.5.3. Cevr, Cefâ	202
4.4.5.4. Hasret, Ayrılık (Fîrâk, Fûrkât, Hicr)	204

4.4.5.5. Vuslat (Vasl, Visâl).....	206
4.4.5.6. Aşk	207
4.4.5.6.1. Umûmî Olarak Aşk	207
4.4.5.6.2. Aşk ile İlgili Tasavvurlar	208
4.4.5.6.2.1. Yol (Râh).....	208
4.4.5.6.2.2. Sevdâ	208
4.4.6. Rakîb (Ağyâr, El, Gayr).....	209
4.4.6.1 Umûmî Olarak Rakîb	209
4.4.6.2. Rakîb ile İlgili Tasavvurlar	210
4.4.6.2.1. Adû.....	210
4.4.6.2.2. Ağyâr.....	210
4.4.6.2.3. Seg.....	211
4.4.6.2.4. Kâfir	212
4.4.6.2.5. Şeytân, Bûm, Zâg.....	213
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	214
I. TABİAT.....	214
5.1. KOZMİK ÂLEM.....	214
5.1.1. Gökyüzü	214
5.1.1.1. Umûmî Olarak Gökyüzü	214
5.1.2. Gökyüzü ile İlgili Tasavvurlar	214
5.1.2.1. Felek, Çarh	214
5.1.2.2. Kâse-i gerdûn	216
5.2. YILDIZLAR	217
5.2.1. Umûmî Olarak Yıldız (Encüm, Kevâkib, Kevkeb).....	217
5.3. BURÇ.....	218
5.3.1. Burc-ı akreb, Hamel	218
5.4. GEZEĞENLER.....	219
5.4.1. Güneş	219
5.4.1.1. Umûmî Olarak Güneş (Âftâb, Hurşîd, Mihr, Şems)	219
5.4.1.2. Güneş ile İlgili Tasavvurlar.....	220
5.4.2. Ay (Mâh, Meh).....	221

5.4.2.1. Umûmî Olarak Ay.....	221
5.5. IŞIK (NÛR, PERTEV, ZİYÂ)	222
5.6. KARANLIK (TÂRÎK)	223
5.7. GÖLGE (SÂYE)	224
II. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR.....	224
5.8. ZAMAN.....	224
5.8.1. Umûmî Olarak Zaman.....	224
5.8.2. Zaman ile İlgili Tasavvurlar.....	225
5.8.2.1. Dehr, Dem, Devr, Devrân, Rûz.....	225
5.9. MEVSİMLER (FASL)	226
5.10. ZAMAN DİLİMLERİ.....	227
5.10.1. Gün İçerisindeki Zaman Dilimleri	227
5.10.1.1. Sabah (Subh)	227
5.10.1.2. Akşam, Gece (Şâm, Şeb, Leyl)	228
5.10.1.3. Bugün, Yarın.....	229
III. DÖRT UNSUR (ANÂSİR-I ERBA'A)	230
5.11. SU (ÂB).....	230
5.11.1. Su ile İlgili Tasavvurlar.....	231
5.11.1.1. Akarsu (Cûybâr), Deryâ (Deniz, Ummân).....	231
5.11.1.2. Bulut (Ebr), Yağmur (Bârân)	232
5.11.1.3. Gözyaşı (Eşk), Sel (Seyl)	233
5.11.1.4. Âb-ı Hayât (Âb-ı hayvân), Selsebîl, Zemzem.....	234
5.12. TOPRAK (HÂK)	235
5.13. ATEŞ (ALEV, OD, NÂR).....	236
5.14. HAVA	238
5.14.1. Rûzgâr Çeşitleri.....	239
5.14.1.1. Bâd-ı Hazân, Nesîm, Sabâ	239
IV. HAYVANLAR	239
5.15. KUŞLAR	240
5.15.1. Umûmî Olarak Kuşlar	240
5.15.1.1. Bülbül (Hezâr, Andelîb).....	241

5.15.1.2. Papağan (Tûtî).....	242
5.15.1.3. Baykuş (Bûm), Karga (Zâg), Çaylak (Zegan).....	242
5.15.1.4. Tâ'ir, Tâvus	243
5.16. DÖRT AYAKLI HAYVANLAR.....	244
5.16.1. Âhû, Gazâl.....	244
5.16.2. At (Şeb-dîz).....	245
5.16.3. Köpek (Seg)	245
5.17. SÜRÜNGENLER VE BÖCEKLER	246
5.17.1. Pervâne.....	246
5.17.2. Yılan (Ejder).....	246
5.17.3. Semender.....	247
5.17.4. Sinek (Mekes)	248
5.17.5. Karınca (Mûr).....	248
V. BİTKİLER.....	249
5.18. AĞAÇLAR.....	249
5.18.1. Umûmî Olarak Ağaç	249
5.19. AĞAÇ ÇEŞİTLERİ	249
5.19.1. Serv	249
5.19.2. Tûbâ	251
5.19.3. Çınar (Çenâr).....	251
5.19.4. Şimşâd, Nârven	251
5.20. ÇİÇEKLER.....	252
5.20.1. Gül.....	253
5.20.2. Lâle.....	254
5.20.3. Gonca	255
5.20.4. Sümbül (Sünbül)	256
5.20.5. Nergis	257
5.20.6. Menekşe (Benefşe).....	258
5.20.7. Yasemen.....	259
5.21. MEYVE (MÎVE).....	260
5.21.1. BAĞ VE BAHÇE İLE İLGİLİ UNSURLAR.....	261
5.21.1. Bostan (Bûstân), Ravza.....	261

5.21.2. Çemen	263
5.21.3. Gülşen (Gülzâr, Gülistân)	264
SONUÇ	266
KAYNAKÇA	268

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
G.	: Gazel
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
Km.	: Kilometre
M.	: Matla
Mf.	: Müfred
Mn.	: Münacat
Mr.	: Murabba
N.	: Nazm
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
T.	: Tevhid
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire
yy.	: Yüzyıl
Yay.	: Yayınları/Yayınevi

ATASÖZLERİ

Atasözü, atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözlerdir. Atasözleri kalıplaşmış (klişe durumuna gelmiş) sözlerdir. Her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli sözcüklerle söylenmiş olan donmuş bir biçimdir. Sözcükler değiştirilip yerlerine -aynı anlamda da olsa-başka sözcükler konulamayacağı gibi sözdiziminin biçimi de bozamaz. Böyle değiştirmeler yapılsa ortaya çıkan söz, -anlam değişmese dahi- atalarsözü diye anılmaz.¹

1. “Taze âşık taze divane”

Tâze ‘âşık tâze dîvâne mesel meşhûrdur

Gitdi Ferhâd ile Mecnûn ‘ışkumun gavgâsıdur (G. 30/5)

2. “Aşık gerekdür arsuz”

Şîşe-i nâmûsumı ‘aşkunda çaldım taşlara

Bu meseldür dôtum ‘âşık gerekdür ‘ârsuz (G. 34/4)

¹ Ömer Asım Aksoy, “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2017, s.15-16.

DEYİMLER

Deyim, bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümcedir. Deyimler de atasözleri gibi, kalıplaşmış sözlerdir. Bir deyimın sözcükleri değıştirilip yerlerine -aynı anlamda da olsa- başka sözcükler konulamaz ve deyimın sözdizimini bozulamaz.²

Ah eyle-:	(G. 7/5)
And iç-:	(G. 134/5)
Ar eyle-:	(G. 35/4, 108/4, 108/6, 142/2)
Ayş it-:	(G. 10/7)
Baran eyle-:	(G. 85/4)
Başa çık-:	(G. 80/3)
Can al-:	(G. 53/5)
Candan asıl-:	(G. 19/1)
Candan kıl-:	(G. 47/2)
Ceng it-:	(G. 85/5)
Ciğeri kebab ol-:	(G. 113/1)
Çak it-:	(G. 54/2, 129/5)
Çak eyle-:	(G. 21/3)
Defteri dür-:	(G. 58/7)
Derman eyle-:	(G. 85/2)
Diriğ et-:	(G. 32/3)

² Ömer Asım Aksoy, **a.g.e.**, s.38-52.

Diş bile-:	(G. 12/6, 41/5)
Düşmen ol-:	(G. 6/1)
Efgan eyle-:	(G. 85/1)
Ele gir-:	(G. 41/3)
Fitne sal-:	(G. 9/1)
Gark eyle-:	(G. 95/1)
Gönül al-:	(G. 72/1)
Gözden çıkar-:	(G. 143/4)
Göz yum-:	(G. 20/4)
Guş it-:	(G. 13/2)
Gül gibi açıl-:	(G. 121/3)
Gülistan eyle-:	(G. 86/5)
Hak it-:	(G. 116/3)
Hayran ol-:	(G. 4/2)
İdrak et-:	(G. 46/4)
Kan eyle-:	(G. 85/3)
Kana gir-:	(G. 98/1)
Karşu gel-:	(G. 29/2)
Kebab ol-:	(G. 113/1)
Mest ol-:	(G. 28/1, 53/6, 71/4, 80/2, 94/1)
Meyl eyle-:	(G. 19/1, 122/3, 130/5, 131/5)
Nalan eyle-:	(G. 85/1)
Nazar kıl-:	(G. 2/1)

Niyaz birle-:	(G. 14/5)
Niyaz it-:	(G. 109/2)
Nuş eyle-:	(G. 135/5, 136/6)
Nuş it-:	(G. 10/7, 50/5, 52/2)
Peykan eyle-:	(G. 85/5)
Pinhan eyle-:	(G. 86/4)
Raks ur-:	(G. 4/4)
Rahm eyle-:	(G. 4/7)
Revan ol-:	(G. 34/5, 131/3)
Secde eyle-:	(G. 1/4)
Secde kıl-:	(G. 2/3)
Secde it-:	(G. 10/6)
Sultan eyle-:	(G. 86/1)
Şikâyet eyle-:	(G. 109/7)
Şükr it-:	(G. 87/2)
Tohumunu Bağdat'tan getir-:	(G.105/6)
Vasla ir-:	(G. 138/4)
Yad it-:	(G. 10/5)
Yoluna toprak ol-:	(G. 58/3)
Yolunda öl-:	(G. 108/6)
Yüreği yarıl-:	(G. 131/3)
Yüz ur-:	(G. 26/1)
Yüz döndür-:	(G. 107/4)

Yüz sür-:	(G. 40/2, 111/2)
Yüz tut-:	(G. 143/2)
Zar eyle-:	(G. 24/5, 76/3, 122/1)
Zeyn eyle-:	(G. 115/5)
Zeyn it-:	(G. 117/2, 125/4, 134/1)

GİRİŞ

Sultan II. Bâyezîd'in hayatıyla ilgili olarak tarih kaynaklarında oldukça ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Ne var ki bu kaynakların pek çoğunda şair kimliğine yeterince yer verilmemiştir. Öyle ki bazı kaynaklarda eserleri adıyla müstakil bir başlığa yer verilmiş olmasına karşın, şiirlerinden ve Dîvân'ından hiç bahsedilmemiştir. Adlî mahlasıyla şiirler yazan ve Türkçe bir divan sahibi olan Sultan II. Bâyezîd'in dönemin tezkirecilerinin pek değinmediği doğum tarihi, diğer kaynaklarda ihtilaflı biçimde yer almaktadır. Bununla birlikte şairin doğum tarihi, kaynakların çoğunda 851/1447-1448; Sicill-i Osmânî'de ise 857/1453 olarak yer almaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre ise, Bâyezîd'in doğum tarihi kaynaklarda 851(1447), 856 (1452) ve 857 (1453) olmak üzere 3 türlü gösterilse de, daha çok kabul gören tarih, 851 (1447)'dir. Doğum yeri ise başta İslâm Ansiklopedisi olmak üzere pek çok kaynakta Dimetoka, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi ve Sultan Şairler'de ise Amasya olarak verilmektedir. Osmanlı padişahlarının sekizincisi olan Sultan II. Bâyezîd, Fatih Sultan Mehmed Hân gibi bir çağı kapatıp yeni bir çağı açmış bir padişahın oğlu ve Yavuz Sultan Selim Hân gibi Osmanlı topraklarını devraldığının iki katından daha fazla genişletme becerisini gösterebilmiş bir başka cihan padişahının da babasıdır. II. Bâyezîd 7 yaşında Amasya'ya sancak beyi olmuştur. Burada ünlü hattat Şeyh Hamdullah'tan hat dersleri almıştır.³ Kardeşi Cem Sultan yerine, Amasya'ya vali iken Yeniçerilerin arzusuyla, tahta o geçirilmiştir. O sırada Konya'da valilik yapan kardeşi Cem buna karşı çıkmıştır.⁴

Latîfî Tezkiresinde Adlî, şairlerin geçimine yaptığı katkı yanında gazel sahasındaki başarısıyla da zikredilmiştir. Latîfî'ye göre 'Adlî, gazel söyleme konusunda atalarından üstündür. Ayrıca Anadolu vilayetlerindeki şairlerin çoğu, Bâyezîd zamanında ve onun teşvik, takdir, câ'ize ve ihsânlarıyla yetişmiştir. Padişahlığı, Cem Sultan ile uzun soluklu bir saltanat mücadelesiyle elde eden II.

³ Yavuz Bayram, **Amasya'ya Valî Osmanlı'ya Pâdişah Bir Şâir Adlî Sultan İkinci Bâyezîd**, T.C. Amasya Valiliği, Yayın No:28, Amasya 2009, s. 47-48.

⁴ Rüştü Şardağ, **Sultan Şairler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1982, s.82.

Bâyezîd, Adlî mahlasıyla yazdığı şiirlerinde, sık sık padişah kimliğini ele veren ifadeler kullanmıştır.⁵

⁵ Yavuz Bayram, **a.g.e.**, s. 75-80.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DİN

II. Bayezid Osmanlı hükümdarları arasında dini yönüyle öne çıkan bir padişaktır. “Veli” ya da “sofu” olarak tanımlanır. Ancak ilk dönem Osmanlı kroniklerinde sultan “gazi” olarak karşımıza çıkar, “gazi” unvanı Osmanlı padişahlarının öncelikle tercihidir. Osmanlı klasik dönem yazınsalında ve özellikle 16.yüzyılın ikinci yarısından sonraya tarihlenenlerde II. Bayezid koyu bir dindarlık içinde gösterilir. Buna karşılık Uzunçarşılı'ya göre iki farklı yaşamı olmuştur. Amasya'da vali olduğu şehzadelik döneminde “zevk düşkünü”, “afyon kullanan”, “îyş u nûş âlemleriyle ömrünü geçiren” bir profil çizmektedir. Hatta Fatih Sultan Mehmet bu durumu öğrenmiş ve oğlunu bu tarz yaşantıya alıştırdıkları şeklinde haber aldığı iki kişinin kullandıkları uyuşturucu maddeler ile öldürülmesini ve böylece oğluna ders verilmesini, şehzadenin Lalası Fenarîzâde Ahmet Bey'e yazdığı 12 Muharrem 884 (5 Nisan 1479) tarihli bir emirle istemiştir. II. Bayezid'in şehzadeligi süresince ve üstelik padişahlığının ilk yıllarında da içki âlemlerine devam ettiği şeklindeki iddia da yine Uzunçarşılı'ya aittir. Ancak Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde II. Bayezid her defasında “veli” sıfatıyla yazılmıştır. II. Bayezid'in dini hassasiyetleri olduğu, genel kabul gören bir anlayıştır. Anlatıya göre Bayezid'in kendi adıyla anılan külliyesinin beraberindeki camiinin inşası tamamlandığında *"Her kim ömrü boyunca ikindi ve akşam namazlarının sünnetlerini terk etmemiş ise, ilk cuma namazında o imam olsun"* demesine rağmen kimse çıkmamış ve savaşta dahi hiçbir sünneti terk etmediği için namazı kendisi kıldırmıştır. Özetle II. Bayezid dinî hassasiyetleri olan, sufi bir padişaktır. Birçok tarikat mensubuyla yakın ilişkiler kurmuş hatta bazılarına intisab etmiş, onların müridi olmuştur. Özellikle İstanbul'un veba salgınıyla boğuştuğu, depremlerle sarsıldığı dönemden sonra bu eğilimi daha da artmıştır. II. Bayezid saltanatı sırasında tarikatlar kendilerine İstanbul'da yayılma alanı buldular. Halvetiliğin dönemin en yaygın tarikat olmasında sultanın desteklerinin, manevi bağının etkisi büyüktür. Mevleviliğin, Nakşibendiliğin, Halvetiliğin İstanbul'daki ilk tekkeleri onun zamanında yapılmış ya da tahsis edilmiştir. Bizans İmparatorluğundan

kalan kiliseler tekke haline getirilerek tarikatların hizmetine sunulmuş ve bunlara vakıf gelirleri bağlanmıştır.⁶

1.1. ALLAH (Hak, Hudâ, İlâh, İlâhî, Rab, Rabbenâ, Rabbanî)

Ezeli ve edebî olan Allah, divân şairlerinin tevhid ve münâcâtlarında önemli bir yer tutar. Hemen her şairin mutlaka değindiği bir konu olan Allah'tan her şeyden önce yardım dilerler. Velî sıfatlı bir şair olan Adlî, şiirlerinde sık sık İslâmî terimlere, şahıslara ve kavramlara yer vermiştir. Hakkında hiç bilgi sahibi olunmasa bile, şiirlerinden hareketle onun samimi ve inançlı bir dindar olduğu anlaşılabilir.

Adlî'nin Divânı'nda dinî hayatın her alanında karşılaşılabilecek kelime ve kavramlara rastlamak mümkündür. Bu bakımdan Divân'da en sık kullanılan kelime-kavramlardan biri, İlâh, Hak, Hudâ, Rab gibi kelimelerle ifade edilmiş olan Allah'tır.⁷

Adlî tecrid yoluyla kendisine seslenerek sevgilinin ayağının toprağına yüz sürmesi gerektiğini, zira Allah'ın takdiriyle başına devlet kuşu konduğunu/devletin başına geçtiğini ifade etmektedir:

Hâk-i pâyine yüzün bir kerre sür sen Adliyâ

Başuna devlet yetürdi sana ol **Allâh**'dan (G. 119/5)

Şair, sevgilisine kavuşmayı Allah'tan dilediğini söylemiş fakat sevgili nazlanarak “Ben bu duayı sevmedim” demiştir.

Yâre didüm vaslunı **Hak**'dan temennâ eylerem

Didi dil-ber nâz idüp ben bu du'âyı sevmezin (G. 100/4)

⁶ Mustafa Demir, “II. Bayezid Devrinde Padişah Tarikat İlişkisi Bağlamında Devlet-Din İlişkisi”, Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, S.2, 2017, s.57-58-70.

⁷ Yavuz Bayram, **a.g.e.**, s. 156.

Münacat türünde kaleme alınan ilk gazelin birinci beytinde şair, Allah’a seslenmekte ve “Tanrılık sana kulluk da bana yakışır” demektedir:

Hudâyâ Hudâlık sana yaraşur

Nitekim gedâlık bana yaraşur (G. 1/1)

Şair, Allah’a seslenmekte ve derdini ona açmadığı için duyduğu pişmanlığı dile getirmektedir. “Ey Rabbim! Dertlerimin kıssasını açıklamadığım hâlde, neden şimdi dillerde destanım okunur” demektedir:

Kıssa -i gussam yazup şerh itmedüm yâ **Rab** neden

Söylenen dillerde şimdi dâstânumdur benüm (G. 83/6)

Aynı şekilde Allah’a seslenerek başlanılan beyitte, zalim sevgilinin âşığın inlemesinden nasıl mutlu olduğunu sormaktadır:

Nâlesinden ‘âşıkun yâ **Rab** nice handân olur

Âh elinden ol sitemkârun kayurmaz âhdan (G. 119/3)

Aşkını ezel meclisine bağlayan şair, bezm-i eleste telmih yapar. Buradaki “belâ” ifadesi de bu mecliste verilen cevabı çağrıştırmak için tercih edilmektedir. Adlî’nin dünyaya geliş amacı aşktır. Şair tasavvufî olarak da yorumlanabilecek beyitte yaratılış gerçeğine vurgu yapar. Tecrit sanatının güzel bir örneği olan mahlas beytinde Adlî, gönlüne seslenmiştir:⁸

Belâ vü derdimiş iy dil ezelden ‘Adli’ye kısmet

Figân u nâleden geç kim budur takdîr **İlâh**umdan (G. 113/7)

⁸ Hasan Kaya, **Adlî: Sultan II. Bâyezîd**, İdeal Kültür Yayıncılık, Mart 2021, s.153.

1.2. MELEKLER (Melâ'ik)

Ferişteh, nurdan yaratılmış olan melekler dişi ve erkek değildirler, yemezler, içmezler, uyumazlar. Halleri başka yaratılmışlara benzemez. İlahî emirlerin gerçekleştirilmesinden sorumludurlar. Allah bunlara kudret vermiştir. Daima tespih ve zikir içindedirler. Bunların içinde 4 tanesi (Cebraîl, Mikaîl, İsrafil, Azraîl) büyük melekler olarak bilinir. Kirâmen kâtibin, Münker-Nekîr, Rıdvân da diğer meleklerden ayrı ve üstündürler. Divân şiirinde birçok yönüyle ele alınan melekler en çok sevgiliye benzetilmişlerdir. Melek huylu, melek simâlı sevgiliyi överler. Melekler sevgilinin bulunduğu yeri tavâf eder, kirpiklerini ve saçlarını eşigine süpürge yaparlar vs. Bazen şair kendisini de meleğe benzetir. Sanki melekler ona alkış tutar, duâsına âmin derler.⁹ Adlî, bazı beyitlerinde “Melek” ifadesini sevgili için benzetme unsuru olarak kullandığı görülmektedir.

Sevgilinin kaşları yaya, kirpikleri oka benzetilir. Âşığına hışımla bakan sevgili, bu kirpikleri onun göğsüne saplar ve onu yaralar. Burada sevgili meleğe benzetilmektedir. Dolayısıyla meleklerde gazap etmek olmadığı için bu eziyetinden vazgeçmesi söylenmektedir:

‘Uşşâka müjen tîrini her dem ne çekersin

İy rûh-ı revân çünkü **melek**de gazab olmaz (G. 33/2)

Aşağıdaki beyitte “*ey ay gibi parlak sevgili*” şeklinde başlayan şair, melekler senin yüzündeki bu parlak nuru görmek için mahallenin Kâbe’sini her an tavaf ederler diyor. Klasik şiirde sevgilinin bulunduğu mekân en özel yerlere benzetildiği için bu beyitte de mekânı Kâbe’ye benzetilmiştir:

Pertev-i nûr-ı cemâlün görmege iy meh senün

Ka’be-i kûyun **melâyik** her dem iderler **tavâf** (G. 48/3)

⁹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, Kasım 2011, s.303.

Sidre, kelime anlamı olarak en yüksek makam demektir. Beyitte sevgilinin servi gibi boyu ile Sidre'yi karşılaştıran Cebrail bile sevgilinin boyundan daha yüce bir boy olmaz diyerek mübalağa yapmaktadır:

Sidre'yle boyun nisbetini sorana **Cibrîl**

Kaddün gibi dir togrısı 'âlî-neseb olmaz (G. 33/5)

İlahî vahiyleri peygamberlere ulaştırmakla görevli olan Cebrail'in bir diğer adı Rûhülemîn'dir. Beyit, zülfünün, dudağının üstüne doğru sarktığını gören (kişi); "Cebrail, Mesîh'e vahiy getirmiş." şeklinde nesre aktarılabilir. Hasta âşığını öpen sevgili ona can bahşeder. Sevgilinin dudağı bu yüzden Hz. İsa'ya benzetilir:

Tudagun üstüne zülfün egildüğünü gören

Didi ki vahy getürmiş Mesîh'e **Rûhü'l-emîn** (G. 117/5)

1.3. KUTSAL KİTAPLAR

Hız. İsa'ya indirilen ve Hristiyanların kutsal kitabı olan İncil'deki ayetler, Divân'da sevgilinin dudağının kenarındaki ayva tüyüne, la'l taşıını andıran dudakları ise hayat bahşettiği için Hız. İsa'ya teşbih edilmektedir:

San sûre-i **İncîl** idi hattun ki yazıldı

Göstermek için la'l-i lebün mu'ciz-i 'Îsâ (G. 5/3)

1.4. ÂYETLER

Açık alâmet, nişan, eser; Kur'ân-ı Kerîm'in her bir cümlesi. Kelimenin çoğulu "âyât" olup her ikisi de dâimâ "kerîme" sıfatıyla birlikte kullanılır. Mekkelilere hitaben nâzil olan âyetlere Mekki; Medinelilere hitaben nâzil olanlara da Medenî âyet tâbir olunur. Kur'ân âyetlerinin sayısı 6666 (bir görüşe göre 6356) olup bir kısmına âyât-ı muhkem(e) denir. Bunlar, manası tefsir yoluyla anlaşılabilen âyetlerdir. Diğer bir kısmına da âyât-ı müteşâbih(e) denir. Bunlar, akıl ve nakil yoluyla kavramanın mümkün olmadığı âyetlerdir. Bunlara mukattâ da denilir.

Anlamalarını ancak Allah bilir. Bazı sûrelerin başında zikredilen harfler bunlardandır. Âyetler, fâsıla denen duraklarla birbirinden ayrılır. Divân edebiyatında âyetler iktibas yoluyla kullanılır. İktibaslar ise bazen tam ibâre olarak, bazen âyet içinden bir iki kelime, bazen de anlam olarak söz konusu edilirler. Bazen irsâl-i mesel, bazen de telmih yapılan âyet iktibaslarına da rastlanır. Müteşâbihâtan olan âyetler şekil yönüyle ele alınmaktadır. Yer yer isimleri de sevgiliye ait özellikler için söz konusu edilebilir.¹⁰

Selsebîl âyeti, İnsan sûresinde”Aynen fihâ tusemmâ Selsebîlâ” şeklinde geçen 18. Âyet olmalıdır.¹¹

Minber-i şâh üzre çıkmış va’z ider murg-ı çemen

Selsebîl âyâtını tefsîr ider enhâre bak (G. 2/4)

“Levlâk” sözü bir hadis-i kudsî olan “Levlâke levlâke lemâ halaktü’l-eflâk” hadisinden nakıs iktibastır. Hadisin anlamı “Sen olmasaydın, sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” şeklindedir.¹²

Kim anı medh ide çün medhidür anun **levlâk**

Defâtir-i dü cihân midhatinde mücmeldür (G. 3/3)

Kur’ân-ı Kerîm’de şefaitle ilgili “Allah’ın izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaet edemez.” mealindeki âyetlere gönderme yapılmıştır.¹³ (Bakara 2/225, Yûnus 10/3, Meryem 19/87, Tâhâ 20/109, Sebe 34/23, Necm 53/26)

Eyâ mu’în-i beşer rahm kıl fütâdelere

Şefâ’at âyeti şânunda çünki münzeldür (G. 3/6)

¹⁰ İskender Pala, **a.g.e.**, s.44.

¹¹ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.59.

¹² Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.63.

¹³ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.65.

Ulü'l-elbâb (*Akıl sahipleri, akıllılar. Bakara, 2/179.*) ve ulü'l-ebîsâr (*Gözleri olanlar, kalp gözü açık olanlar, akıl sahipleri.*)¹⁴ ile Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan akıl ve basiret sahipleri sevgilinin kâkül ve gözlerinin sihrini çözemez:¹⁵

Kâkülün bendinde oldılar **ulü'l-el-bâb** kayd

Gözlerün sihrine oldılar ulü'l-ebîsâr kul (G. 81/4)

1.5. PEYGAMBERLER

1.5.1. Hz. Yûsuf

Divân şiirinde adı en çok anılan peygamberlerden biri Hz. Yûsuf'tur. Harikulade güzelliği ile çoğu zaman sevgili ona benzetilir, hatta sevgili, Yûsuf-ı sâni (ikinci Yûsuf) olarak nitelenir. Ay ile güneşin ona secde etmeleri, kuyuya atılması, terazi ile tartılıp ağırlığınca altın karşılığı satılması, Züleyhâ ile olan maceraları, zindana atılması, güzel rüya tabir etmesi, Hz. Yâkub'dan ayrı oluşu, köle iken Mısır'a sultan oluşu gibi kıssalar nedeniyle birçok beytin konusunu oluşturur. Bunun en büyük sebebi Doğu edebiyatlarında, konusunu Kur'ân'dan alan, adı Yûsuf u Züleyhâ olan klasik bir aşk mesnevisidir. Mâh-ı Kenân diye nitelenen Hz. Yûsuf'tur. Lâkabı ise Sinân'dır.¹⁶

Şair beyitte sevgiliye hitaben Hz. Yusuf'un güzelliği sayesinde Mısır'a sultan olduğunu ve ancak güzelliğini görseydi sevgiliye kul olacağını ifade etmektedir:

Yûsuf Mısır'da dirler hüsn ile oldı sultân

Görseydi kul olurdı sen şâh-ı meh-likâya (G. 123/6)

Hz. Yusuf'un ağırlığınca altın karşılığı satıldığı hatırlatılmakta; ancak sevgilinin ayağının tozuna bin canın eşdeğer olduğu ifade edilmektedir:

Yûsuf-ı Mısırî'ye kıymet ağırlı altunimîş

¹⁴ Mehmet Yılmaz, “Kültürümüzde Ayet ve Hadisler”, Kesit Yayınları, İstanbul, 2013, s.651.

¹⁵ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.123.

¹⁶ İskender Pala, **a.g.e.**, s.484.

Hâk-i pâyun cevheri bin câna erzândur senün (G. 54/4)

Bahar mevsiminin geldiği ifade edilmektedir. Bu mevsime mecâz-ı mürsel ile gül mevsimi denir. Sevgili tabiata çıkınca çimen ayağına yeşil atlas kumaşlar döşer; serviler ayağa kalkar, goncalar ağız açıp onu övmeye başlar; yasemin dalı altınlar, sabah rüzgârı eşrefi paralar saçar; yasemin onun eteğine yapışır/kapanır. Adlî baharla birlikte sultanı görme fırsatının geldiğini söyler. Beyitte anlatılanlar bir sultanın karşılanması gibidir. Nitekim saray geleneklerinde sultan için yeşil halı serilmesi, sultan gelince ayağa kalkılması, etraftakilerin ona övgü dolu sözler söylemesi, saç saçılması, etraftan bazılarının sultanın eteğini öpmesi yüzyıllarca uygulanagelmıştır. Adlî'nin bu gelenekleri yerli yerinde kullandığı görülür. Beyitte, sultan olarak hayal edilen sevgilinin bahçeye teşrif edişi ele alınmaktadır.¹⁷

Seyre çıksa sebze ol **Yûsuf**-ı gül-pîrehen

Ayagına sebz atlas döşer ol lahza çemen (G. 102/1)

1.5.2. Hz. Mûsâ

Hem Yahudilik ve Hristiyanlığa hem de İslâm'a göre büyük bir peygamber ve İsrâiloğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtarıp hürriyete kavuşturan bir liderdir. Mûsâ, İsrâiloğulları'nın ağır baskı altında tutulduğu ve erkek çocuklarının nehre atılarak öldürüldüğü bir zamanda doğmuştur. Hz. Musa, Tevrat'a göre sadece ona ait bir nitelik olmak üzere Tanrı ile yüz yüze söyleşen, Tanrı'nın Sînâ'daki vahyine aracı olarak seçtiği, esaret altındaki halkı kâhinler melekûtu ve mukaddes millet haline getiren, eşsiz ve benzersiz bir kişidir.¹⁸

Aşk, Tur Dağı'na benzetilerek Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda Allah ile konuşmasına telmih yapılmaktadır:

Tûr-ı 'ışk içre tecellî dilesen **Mûsâvâr**

¹⁷ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.137.

¹⁸ Ömer Faruk Harman, "Musâ", **TDVİA**, TDV Yayınları, Ankara 2020, C. 31, s.207-213.

Meşrebün âb-ı revân gibi revân pâk gerek (G. 63/6)

Hız. Musa'nın esasının yılana dönüşmesi mucizesi hatırlatılmıştır. Âşık, sevgili ile arasını bozmaya çalışan rakibi helak etmek için sevgilinin saçlarının yılana dönüşmesini temenni etmektedir:

‘İşkun kerâmetinde rakîbi helâk için

Zülfün ‘asâ-yı **Mûsâ** gibi ejdehâ kılâm (G. 92/2)

1.5.3. Hız. Süleymân

İsrailoğullarının peygamberi ve üçüncü hükümdarı olan Hız. Süleymân, Davûd peygamberin oğludur. Babasının ölümünden sonra vasiyeti üzerine Kudüs’te yarım kalan Mescid-i Aksâ’yı tamamlamıştır. Allah tarafından kendisine birçok mucize verilmiştir. Kuşlarla, hayvanlarla konuşur, onların dilini anlar. Cinlere ve rüzgâra emretme yetkisine sahipmiş. Üzerinde İsm-i A’zam yazılı bir mühürlü yüzüğü varmış. Bu yüzüğünün taşı kibrî-i ahmerden olup bütün vahşi hayvanlar ve kuşlar bu yüzük sayesinde ona boyun eğlermiş.¹⁹

Ordusuyla birlikte karınca vadisine geldiğinde bir karınca diğerlerini uyarmış ve Süleyman’ın ordusu tarafından ezilmemeleri için yuvalarına girmelerini istemiş, bunu duyan Süleyman verdiği nimetler için Allah’a şükretmiştir.²⁰ Hız. Süleyman-karınca olayına telmih yapılmıştır yapılmış ve âşığın sevgili uğrunda canını feda edebileceği vurgulanmaktadır:

Cândur îsârumuz incinme ayagun tozına

Tuhfe-i mûr ider çünkü **Süleymân**’ı ferah (G. 16/4)

¹⁹ İskender Pala, **a.g.e.**, s.411.

²⁰ Ömer Faruk Harman, “Süleymân”, **TDVİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2010, C.38, s.56-60.

1.5.4. Hz. İsa (‘İsî, Mesîh)

İsrailoğullarının son peygamberi olan Hz. İsa’ya dört büyük ilahî kitaptan biri olan İncil indirilmiştir.

Meryem'in oğlu olan Hz. İsa bir mucize eseri olarak babasız dünyaya geldi. Cebrâil'in Meryem'e ruh üflemesiyle babasız olarak dünyaya geldiği için “Rûhullah” sıfatıyla da anılır. Doğum yeri Filistin'de Nasıra olarak bilinir. Doğum tarihi de milâdî takvimin başlangıcıdır. Hz. İsa için Kur’ân-ı Kerim "'Meryem Oğlu Mesih (İsa), sadece bir peygamberdir, -Ondan Önce de peygamberler gelip geçmiştir – annesi de dosdoğru biridir. İkisi de (diğer insanlar gibi) yemek yerlerdi...' (5/75) der. Otuz yaşlarına ulaştığı sırada peygamber olarak görevlendirildi. Getirdiği dinin adı Hristiyanlıktır. Bu dine, Hz. İsa'nın adına nispetle İsevîlik de denir. Hz. İsa peygamber olarak görevlendirildikten sonra bu dinin temeli olan tevhîd inancını tebliğ etti, fakat kendisine inanan pek az oldu. Havârî adı verilen bu kişilerin sayısı on ikiydi.²¹

Hz. İsa melekler tarafından dördüncü kat göğe kaldırıldı. Kendisine kıyâmete dek ömür verildi. Âhir zamanda Şam'a inecek ve halkı İslâm dinine davet edecektir. Kıyâmet alâmetlerinden biri de bu hadisedir. Yere inince Kudüs'te Deccâl'ı öldürecek ve Tûr-ı Sinâ'ya çıkacaktır. O sırada Ye'cûc ve Me'cûc yeryüzünde fesat çıkaracaktır. Sonra kendisi de insanlarla beraber Tûr'dan inecek ve adaletle hüküm sürecektir. Putları kıracak, Mehdî ile buluşacaktır. İsa Peygamber hakkında birçok kaynakta geniş malûmât vardır. İsa peygamberin doğumu milâdî takvim başlangıcı olmuştur. Hz. İsa, edebiyatta birçok yönüyle ele alınır. Meryem'in İsa' ya gebe kalışı, doğumu esnasında ve bebekken gerçekleşen olağanüstü hâller, peygamberlik mucizeleri, özellikle elle dokunması (mesh) ve nefesi ile körleri gördürüp hastaları iyi etmesi, ölüleri diriltmesi, dünyaya değer vermemesi, bir merkep sırtında gezmesi, kendi söküğünü kendisi dikmesi, ölmeyip göğe çekilmesi, dördüncü kat gökte bulunması, maddeden arınmış olması ve hiç evlenmemesi vs. birçok yönlerden eski şiirimizde çeşitli hayal ve sembollere konu olmuştur.²²

²¹ Gencay Zavotçu, **Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü**, Kesit Yayınları, İstanbul 2003, s.385.

²² İskender Pala, **a.g.e.**, s.233-234.

Beyitte sevgili Hz. İsa olarak tasavvur edilirken beyitte mahşer mazmunu anlatılmıştır. Ayrıca Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesine telmih yapılmaktadır:²³

Bir nefes 'İsî-sıfat ol gonca-leb açsa dehen

Hâkden baş kaldurup her mürde çâk ide kefen (G. 115/1)

Allah tarafından Hz. Musâ'ya verilen bir mucize olan yed-i Beyzâ beyaz el anlamına gelir. Hz. Musâ, Allah'ın emriyle elini koynuna sokar ve çıkarır, böylece eli güneş gibi parıl parıl parlardı. Firavun'a karşı gösterilen bu mucize edebiyatta sıkça anılır. Tasavvufta yed-i Beyzâ, ilahî gücün gerçekleşip ortaya çıkmasına bir semboldür.²⁴ Elini sürdüğü hastaların iyileşmesi mucizesinden dolayı ise Hz. İsa'ya Mesîh lakabı verilmiştir. Adlî, Hz. İsa'nın nefesiyle ölüleri diriltmesi ve Hz. Musâ'nın mucizesi olaylarına telmihte bulunmaktadır:

'Ârızun vireli Mûsâ'ya yed-i Beyzâ'yı

Kıldı ta'lîm **Mesîhâ**ya lebün ihyâyı (G. 143/1)

1.5.5. Hz. Muhammed (Mustafâ)

İslâm peygamberi Hz. Muhammed, milâdî 571 senesinde, Rumî aylardan Nisan ayı içerisinde, kamerî Rabiulevvel ayının on ikinci pazartesi gecesinde dünyaya gelmiştir.²⁵ Annesi Âmine, babası Abdullah, dedesi Abdülmuttalib, Halime ise sütannesidir.

Her şâir O'nun hakkında na'tlar yazmış; hayatı, savaşları ve mücadeleleri birçok edebî esere konu olmuştur. Her Müslüman'ın O'nun hakkında bilmesi gerekenleri şairler de ele almış, böylece dini ve tasavvufi edebiyatımızı zenginleştirmişlerdir. Varlığın ilki O'dur. Cihan güzelliğinin tecellisidir. İnsanların efendisi, ezel ve ebedin tek hâkimidir. İncil O'nun gelişini haber vermiştir. Arş'a çıkmış, çerh ü zemin O'na secde etmiştir. O'ndan daha üstün şefaathçi yoktur. O'nun ümmeti olmakla Müslümanlar övünür. O'nun vasıflarını hakkıyla kimsecikler

²³ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.157.

²⁴ İskender Pala, **a.g.e.**, s.481.

²⁵ İskender Pala, **a.g.e.**, s.331.

övez, bitiremez, anlatamaz. O, peygamberlerin imamıdır. Birçok mucizeler göstermiştir. Ebû'l-Kasım, Resul-i Emîn'dir. Zatıyla âlem şeref bulmuştur. Şeytan O'nun kılığına giremez.²⁶

Sevgiliye hitaben nasıl Muhammed Mustafa'nın ümmetinde onu sevmeyenin olmayacağı gibi senin ay gibi parlak yüzünü sevmem diyen âşığın da olmayacağını söylemektedir:

‘Âşık olur mı diyen sen meh-likâyı sevmezsin

Ümmet olur mı diyen kim **Mustafâ**'yı sevmezsin (G. 100/1)

Şair, kıyamet gününde çaresiz kalanların imdadına Hz. Muhammed'in yetişeceğini ifade etmektedir:

Şu günde ki hiç çâresi kalmaya

Ana çâre-res **Mustafâ** yaraşur (G. 1/11)

Adlî gazel nazım şeklinde yazdığı na'tında hâtemü'l-enbiyâ olan Hz. Muhammed'i övmüştür. Diğer peygamberlerin yüceliklerini anlatan şair, Hz. Muhammed' in son peygamber oluşuna ve onun peygamberler arasındaki müstesna yerine vurgu yapar. İktibasların da yapıldığı şiirde Hz. Muhammed'in son peygamber oluşuyla diğer peygamberlerin kavminin de peygamberi oluşu, bütün insanların ve cinlerin peygamberi oluşu; yaratılıştaki eşsizliği, âlemlerin yaratılış sebebi ve ümmetine şefaatçi oluşu üzerinde durulmuştur. Adlî de ondan şefaat dilemiş ve onun kapısının kölesi olduğunu samimi bir dille söze dökmüştür. Bu, sultan Peygamber sevgisini ortaya koyan güzel, samimi bir söyleyiştir.²⁷

Muhammed-i ‘Arabî kim Resûl-i ekmeldür

Takarrüb ile kamu enbiyâdan efdaldür (G. 3/1)

²⁶ İskender Pala, **a.g.e.**, s.331.

²⁷ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.65.

1.6. AHİRET VE İLGİLİ MEFHURLAR

1.6.1. Mahşer (Rûz-ı mahşer)

Mahşer, bütün canlı varlıkların ölümden sonra Allah'ın emriyle dirilip toplanacakları yerdir. *Rûz-ı mahşer* kıyamet günü yerine kullanılır. Divân şiirinde canlıların dirilip toplanması, amel defterinin açılması, hesap görülmesi vs. yönlerden ele alınır.²⁸ Kişilik olarak adil bir padişah olan ve mahlasının da bu özelliğinden geldiği bilinen Adlî, kendisine seslenmekte ve dünyada adaleti sağlamadığı takdirde mahşer günü ağlayıp inlemenin bir fayda vermeyeceğini söylemektedir:

Rûz-ı mahşer nâle vü zârundan olmaz fâ'ide

Eylemezsen bunda 'Adlî dâd-hâhı istimâ' (G. 45/6)

1.6.2. Cennet (Bağ-ı behişt, Cinân, Ehl-i cennet, Ravzâ-i Rıdvân, Me'vâ)

İnanişâ göre cennet Arş'in sağ yanındadır ve sekiz kapısı bulunur: "Cennet, Huld, Me'va, Nâim, Âliye, Adn, Firdevs, Dâru's-Selâm, Hayevân" şeklinde sıralanmıştır. Her cennet birbirinden farklı olup oraya girecek olanlar derecelerine göre kendilerine uygun yere gireceklerdir.²⁹

Kuhl ve tutiya sürme anlamına gelir. Göze sürülen bir tür ilaçtır ve siyahtır. Klasik Türk şiirinde sevgilinin ya da atının bastığı toprak, aşıklar nazarında sürme özelliği gösteren değerli bir ilaç mesabesindedir. Bahar rüzgarının her ne zaman sevgilinin yolunun toprağını cennete ulaşırsa cennet ehlinin o rüzgârın getirdiği tozu gözlerine sürme yapacaklarını ifade etmektedir:³⁰

Her ne dem bâd-ı nesîm irişe ol dem ideler

Ehl-i cennet gözlerine gerd-i râhun tûtiyâ (G. 7/2)

²⁸ İskender Pala, **a.g.e.**, s.295.

²⁹ İskender Pala, **a.g.e.**, s.88.

³⁰ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.67-201.

Divân şiirinde cennet, sevgilinin bulunduğu en güzel yerdir. Sevgilinin mahallesi veya semtidir. Âşık hep burada olmak ister. Şair rüyasında kendisini cennette gördüğünü ve bunu sevgilinin mahallesinde ikamet etmeye yorduşunu ifade etmektedir:

Gice uyhuda gönül **cennet**de gördi yirini

Kûy-ı dil-berde ikâmetdür didi ta'bîrini (G. 137/1)

Sevgilinin cemalini görmeye talip olanın cenneti arzulamayacağını ifade edilmektedir:

Dîdâre tâlib olan olmaz **cinâne** muhtâc

Cânâne ihtiyâc it gel olma cânê muhtâc (G. 14/1)

Cennet, bir bahçeye benzetilmiştir ve bu bahçe menekşelerle bezenmiştir. Sevgilinin yanakları da kırmızı renginden dolayı gül bahçesine teşbih edilmiştir. Me'va cenneti sekiz cennetten üçüncüsüdür.³¹ Beyitte bağ-ı behişt-me'va kelimeleri tenasüp yapılarak kullanılmıştır:

Çün **bâg-ı behişt** oldı benefşeyle müzeyyen

Gülzâr-ı ruhun olsa n'ola hattuna **me'vâ** (G. 5/7)

Şair sevgilinin mahallesini cennete benzetmektedir. Sevgiliye seslenen âşık, ayrılık ateşiyle kendisini yakmamasını istemekte ve bunu Hz. Peygamber'in “*Cennette azap olmaz.*” hadisiyle desteklemektedir:

Firâk odına kûyunda nigârâ ‘Adlî’yi yakma

Buyurdı çünkü Peygamber **behişt** içre ‘azâb olmaz³² (G. 32/7)

³¹ “İman edip de salih amel işleyenler için, yapmış oldukları iyi amellere karşılık konak olmak üzere Me'va Cennetleri vardır.” **Secde Suresi 32/18.**

³² “Cennet içinde azap olmaz.”

Cennetin bekçisi olan Rıdvân, Divân'da cennet bahsiyle ilgili olan beyitlerde tenâsüp yoluyla kullanılmıştır. Adlî, sevgilinin sümbül gibi kokulu olan saçlarından bahsederken cennette bile böyle bir kokunun bulunmadığını söyleyerek mübalağalı bir anlatım yapmaktadır:

Görse sümbüllerüni **ravzada** Rıdvân diye kim

Bulmadum sümbül-i ter ol iki gîsû gibi ben (G. 111/5)

Sevgiliye hitap edilen beyitte, Rıdvân senin dudağını görse cennet bahçesinde bundan daha taze ve tatlı bir hurma yetişmez der ifadelerini kullanılmaktadır:

Rıdvân lebüni görse diye **bâg-ı cinânda**

Bunun gibi şîrîn-ter ü rengîn rutab olmaz (G. 33/6)

1.6.2.1. Tûbâ

Sidre'de bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgelendiren ilâhî bir ağaçtır.³³ Klasik şiirde sevgilinin boyuna benzetilir. Beyitte de bu bağlamda ele alınmıştır:

Tûbâ boyun ki vâsf idicek müntehâ kılâm

Medh-i lebünde sözlerümi cân-fezâ kılâm (G. 92/1)

1.6.2.2. Selsebîl

Kur'an'da selsebîl kelimesi, cennette iyi insanlara ihsan edilecek nimetlerden söz eden, “Onlara orada zencefil karışımı bir kadehten içirilir; -içindeki- orada selsebîl diye isimlendirilen bir pınardandır” meâlindeki âyette geçer (el-İnsân 76/17-18³⁴).³⁵ Klasik şiirde genelde dudakla beraber ele alınan kelimeyi Adlî de aynı anlam doğrultusunda ele almaktadır:

³³ İskender Pala, **a.g.e.**, s.459.

³⁴ Ve yuskavne fihâ ke/sen kâne mizâcuhâ zencebîlâ(n), ‘Aynen fihâ tusemmâ selsebîlâ(n). **İnsan Sûresi 76/17-18.**

Minber-i şâh üzre çıkmış va'z ider murg-ı çemen

Selsebîl âyâtını tefsîr ider enhâre bak (G. 2/4)

1.6.3. Cehennem (Dûzâh)

Cehennem, günahkâr insanların ahirette azap çekeceği yerdir. Edebiyatta tamu, cahîm ve duzâh şekilleri de kullanılan cehennem, aşığın çektiği ayrılık acısıdır. Ateş olması ve yakma özelliğiyle çok kullanılır. Sevgilinin öfkesi cehennemden nişan verir.³⁶ Sevgilinin dudağı cennetteki selsebil ırmağına teşbih edilmekte ve bu suyun cehennemde yananların ateşini söndürmesi temennisinde bulunmaktadır:

Yâd-ı la'lün hût-ı cândur hicr içinde nitekim

Dûzah ehline revân-bahş olsa âb-ı selsebîl (G. 77/2)

1.6.4. Ölüm ve Ölümle İlgili Mefhumlar

1.6.4.1. Ölüm (Ecel)

Her canlının başına gelecek olan kaçınılmaz sondur.³⁷ Ayrılık acısı ve aşk derdi, sevgilinin ilgisizliği âşığı ölecek duruma getirir. Çektiği eziyetler, dayanılmaz acılar ve gam yükü onu her geçen gün biraz daha ölüme yaklaştırır. Ancak âşık, bütün bu eziyetlere ve ölüme razıdır. Sevgilinin öldürmek, eziyet etmek için dahî olsa kendisiyle ilgileniyor olması âşığa bir lütuf gibi görünür. Hatta âşık, sevgilinin kendisini öldürmekten vazgeçmesinden bile korkar. Çünkü bu sevgilinin âşığa olan ilgisinin bittiğini gösterir. Âşık aşkında ne kadar kararlı ve tahammüllü olduğunu, sevgiliye duyduğu aşkın büyüklüğünü anlatmak için her şeyi, ölümü bile göze aldığını sevgiliye göstermek ister. Onun için de durumundan çok fazla şikâyetçi olmaz. Kimi zaman çektiği eziyetlerle kıyaslanınca âşık için ölüm dayanılması daha kolay bir şey haline gelir. Ölümle ilgili duygu ve düşünceler ise, daha çok âşığın bakış açısıyla verilir.³⁸

³⁵ Lütfullah Cebeci, "Selsebîl", **TDVİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2009, C.36, s.447.448.

³⁶ İskender Pala, **a.g.e.**, s.85-86.

³⁷ "Her nefis ölümü tadacaktır." (**Âli İmran**, 3/185)

³⁸ H.Dilek Batıslam, "**Divân Şiirinde Âşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü Ve Ölüm**", **Folklor/Edebiyat Dergisi**, S.34, C.9, s.186-199.

Divân'da şairin gözünde âşık sevgilinin kulu, kölesi ve esiri olduğu için sürekli bir dert ve gam içerisinde. Beyitte şair ecele seslenerek canını almak için acele etmemesi gerektiğini, zira çektiği gamın kendisine can verdiğini, ayrıca sevgilin bakış oklarının vücudunda açtığı yaraların gönül derdi için derman olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla âşık çektiği eziyetten oldukça memnundur:

Sür'at itme iy **ecel** cismümde gam cândur henüz

Gamzeler zahmı gönül derdine dermândur henüz (G. 31/1)

Adlî, sevgiliden ayrı kalmanın gam zehrini yemekle aynı şey olduğunu dolayısıyla sevgilinin ecel şarabını sunarak kendisini bu acıdan kurtardığını ifade etmektedir. Dolayısıyla âşık için sevgiliden ayrı kalmak ölümden beterdir:

Firâkun içre gamun zehriydi yidüğümüz

Ecel şarâbını sunmakla hoş-güvâr itdün (G. 65/2)

1.7. SOYUT VARLIKLAR

1.7.1. Perî

Peri inancıya göre çok güzel ve çekici olduğundan şairlerin dizelerinde güzelliğin simgesi olarak kullanılmıştır. Güzelliği yanında farklı şekillere girebilme, insanları kendilerine âşık etme ve bir görünüp bir kaybolma gibi özellikleriyle de sevgiliye benzetilmektedir.³⁹

Sevgilinin âşığına hiç yakınlık göstermediği, âşığın vuslat talebini reddettiği ve ayrılıktan yana olduğunu ifade edilmektedir:

Meyl kılmaz ol **perî** hîç âşinâlıktan yana

Muttasıl dünyâ gibi meyli cüdâlıktan yana (G. 8/1)

³⁹ Pelin Seval Esen, "Rehî-yî Mueyyîfî'nin Gazellerinde Çeşitli İsim ve Sıfatlarla Anılan Sevgili", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.67, s.379-394.

Şair perilerin viranelerde yaşadığını söylemektedir. Dolayısıyla sevgilinin eziyetinden harap olan âşığın gönlü sevgilinin vatan edineceği en münasip yerdir:

Çünkü vîrâneleri eylerimiş cây peri

Sen **perî**sin n'ola gönlüm olur ise vatanun (G. 55/3)

Sevgilinin ne insan ne melek ne de peri olduğu ve bir resim kadar güzel olduğu ifade edilmektedir:

Sen bu hüsn ile ne âdem ne meleksin ne **perî**

Bir musavver rûhsın k'olmuş cihân sen câna ten (G. 102/6)

1.7.2. Şeytân (İblîs)

İlk olarak Hâris adlı bir melek olan şeytan, Hz. Âdem yaratıldıktan sonra meleklerle Allah'ın Hz. Âdem'e secde etmelerini buyurduğunda kendisinin ateşten yaratıldığını söyleyerek topraktan yaratılan Hz. Âdem'e secde etmeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Allah, onu şeytan kılığına sokarak lanetlemiş ve cennete girmesi yasaklanmıştır.

Divân şiiri estetiğine göre kötülüğün çerçevesi veya kötü olan şahsiyetler gelenek tarafından belirlenmiştir. İyi olan çok iyi, kötü olansa çok kötü olarak nitelendirilmiştir. Çok kötü olansa en kötüye benzetilmiştir. Kötü davranışlar ve kötü şahıslar belli mazmunlar etrafında tip ve karakter hâline getirilmiştir. Şairler de geleneğin belirlediği şahsiyet ve tiplerin isimlerini anarak kötülük konusunu şiirlerinde işlemişlerdir. Divân şiiri estetiğinde kötülük, genel olarak aşk üçgeninin tarafları etrafında şekillenmiştir. Beşerî manada düşünüldüğünde, âşık ile sevgili arasında engel teşkil eden her şey kötüdür. Burada akla ilk gelen rakiptir. Rakiplerin temsil edildikleri veya benzetildikleri tipler de kötü özelliklere sahip şahsiyetlerdir.⁴⁰

⁴⁰ Sedat Kardaş, "Divan Şiirinde Kötü Şahsiyetler", *Turkish Studies Language and Literature*, C.14, S.3, s.1253-1281.

Rakipten bir *şeytan* olarak bahsetmiştir. Rakibi sadece kendisinin değil bütün herkesin şeytana benzettiğini ifade etmektedir. Sevgilinin etrafındaki diğer âşıkları da birer şeytan olarak görmüştür:

Bil hemân ben dimezem aduna **şeytân** iy rakîb

Bunca çok telbîs ile her kişi dir şeytân sana (G. 4/6)

Rakip İblis’le karşılaştırılmış ve onun hayvandan daha aşağı olduğu söylenmiştir. Klasik şiirde rakip her zaman kötü olduğu için bu beyitte de olduğu gibi sevilmeyen ve istenmeyen İblis’e teşbih edilmiştir:

İnen çok söyledün vâ’iz bu dem vesvâs-ı **İblîs**’i

Eger insâf ider olsan rakîbi *be ‘l-adal*⁴¹ dîrsin (G. 103/5)

1.8. DİĞER İTİKADÎ MEFHURLAR

1.8.1. Dîn, İmân

İmanın lügat mânası “*bir şeye gönülden bağlanmak, onun şu veya bu şekilde olduğuna kesinlikle karar vermek, inanmak*”tır. İman, şüphe yok ki, bir kalp ve gönül hadisesidir, psikolojik bir haldir. Bunun en kısa ifadesi kelime-i tevhiddir: “*Allah ’tan başka Tanrı yoktur, Muhammed Allah ’ın elçisidir.*”⁴² İmân, Hz. Peygamber’in dinini kesin olarak kabul etmektir.

Divân şiirinde sevgili, put kadar güzel olması, aşığa merhamet etmeyen taş gibi kalbiyle, put gibi durup kimseye selam vermeyişiyle sanem olarak nitelendirilir. Bu sebeple Hristiyan mabetleri ve kiliselerin duvarlarındaki insan, melek heykelleri ve figürleri ile taş kalpli, merhametsiz güzel arasında ilgi kurulur.⁴³

Şair lanetlenen rakip ile şeytan arasında bağ kurmakta ve put gibi güzel olan sevgili için ettiği yeminlere inanılması gerektiğini söylemektedir:

⁴¹ “-Belhüm adal- olan ifade hayvandan daha aşağı anlamına gelmektedir.” **Tîn sûresi 95/4.**

⁴² Bekir Topaloğlu vd., “**İslam’da İman Esasları**”, Dîb Yayınları, s.58-59, 2015.

⁴³ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.200.

And içse rakîbün sanemâ **dînüm** için dir

Yoh yire niçe andlar içer gör o la'îni (G. 134/5)

Tasavvufta iman, şeriatın gereklerini yerine getirdikten sonra Hakk'a yönelmek ve O'ndan gayrıya yüz çevirmek olarak tanımlanır. İmanın zıddı küfürdür. İman “aydınlık”, küfr “karanlık” anlamlarına gelir. Gönül aydınlığı veya karanlığından kinayedir. Divân şiirinde hemen daima küfür, iman ile birlikte anılır. İmanın ortaya çıkabilmesi için zıddı olan küfür bilinir. Küfrü bilerek iman etme, en üst dereceden imandır. Divân şiirinde, küfr, sevgilinin saçının rengidir. Bu durumda iman da yüz olacaktır. Saç, yüzü gizlediği ve örttüğü, nuru sakladığı için küfür diye nitelenir. Gece de her şeyi örttüğü için kâfir olur.⁴⁴ İslam dininin geceyi aydınlatan mumunun küfür ehlinin yürek yağıyla yandığı söylenmektedir:

Dîn-i İslâm'umuzun şem'-i şeb-efrûzı dahı

Ehl-i küfrün yüregi yagıle yanar oldu (G. 141/3)

Senin saçının küfründe kalıp sağlam bir imana erişemediği için zahidin yeri cehennem ateşi olmalıdır diyen şairin beyitte de olduğu gibi zahit ve rakip tiplerine dair zengin hayallerle bezenen şiirde deyimlerin kullanımı oldukça başarılıdır. Rakibe reva görülen muamele ancak sultan şairlerde görülen muameledir. Bu muamelede dikkat çeken, rakibin şair tarafından değil başkaları tarafından cezalandırılmasıdır:⁴⁵

Zâhidün yiri olursa yiridür nâr-ı Cehîm

Küfr zülfün olmadı anunçün **îmânı** dürüst (G. 12/3)

⁴⁴ İskender Pala, **a.g.e.**, s.232/280.

⁴⁵ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.73.

1.8.2. Müslüman (Müselmân), Ümmet

İslam dinine inanan kişilere Müslüman denir. Ümmet ise Hz. Muhammed’e inanıp onun yolunu seçenlere denir. Adlî Divân’ında dinî-tasavvufî kavramlara oldukça yer verdiği görülmektedir.

Kafir-Müslüman tezdının yapıldığı beyitte âşık, kâfire benzettiği sevgilinin bakış oklarına maruz kalarak yaralandığını söylemekte ve Müslümanlardan yardım istemektedir:

Çeşm-i zahmı bagrumı çâk eyledi ol kâfirün

Bir **Müselmân** yoh mı ‘âlemde bana tîmâr ider (G. 21/3)

Divan şiirinde sevgili tek, âşıkları ise sayısızdır. Âşıkların gönülleri sevgilinin siyah saçının tellerine asılıdır. Dolayısıyla bu manzara ile idam edilen insanlar arasında bir çağrışım yapılmıştır:

Zülfi kâfirlik idüp her bir kılında bin esîr

Asmaga kasd eylemişdür çok **Müselmân** bağlamış (G. 38/2)

Şair, ay yüzlü sevgiliye seslenerek nasıl ki Hz. Muhammed’in ümmetinden onu sevmem diyen çıkmazsa seni de sevmem diyen âşık olmaz demektedir:

‘Âşık olur mı diyen sen meh-likâyı sevmezin

Ümmet olur mı diyen kim Mustafâ’yı sevmezin (G. 100/1)

1.8.3. Kâfir, Bî-Din, Zünnâr

Kâfir, küfr kelimesinin ism-i failidir. Küfr, Arapça; “bir şeyi örtmek, perdelemek, izale etmek, gizlemek, nimete nankörlük etmek” gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Dinî terminolojide kâfir; vahdaniyeti, şeriatı veya peygamberliği ya da bunların her üçünün kalben doğruluklarını bildiği hâlde inkâr eden kimseyle ilgili

kullanılır. Bazen; şeriatın gerektirdiği işleri yerine getirmeyi terk eden veya ihmalkârlık gösteren ve kendi üzerine düşen Allah’a şükür vazifesini terk eden kimseye de kâfir denebilmektedir. Klasik Türk şiirinde sevgilinin gamzesi, gözü ve saçı kâfirdir. Özellikle saçlar, siyah renkli olması ve sevgilinin yüzünü örtmesi dolayısıyla kâfir sayılır ki bu tasavvur, kelimenin temel anlamına bir göndermedir. Bu mefhumlar, din ve imanın zıddı unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁶

Âşık için sevgili o kadar güzeldir ki bu güzellik onu yoldan çıkaracak derecede olduğu zaman sevgiliyi kâfir olarak niteler. Sevgilinin bir bakışı bile âşığın gönlünü delip geçtiği için şair beyitte bir Müslüman yok mu bu yarama yardım edecek diyerek yardım istemiştir. Sevgilinin bakış okları âşığa adeta ızdırap vermektedir:

Çeşm-i zahmı bagrumı çâk eyledi ol **kâfirün**

Bir Müselmân yok mı ‘âlemde bana tîmâr ider (G. 21/3)

Beyitte sevgilinin saçları birer kâfir olarak görülüp her bir telinde bin tane esir yani âşığın olduğunu söylemiştir. Ve bu esir âşıklarında birer Müslüman olduklarını söylemiştir. Sevgilinin saçları âşıklar için bağlanmaktan ya da asılmaktan korkmayacak derecede güzeldir. Zaten âşıklarda bunu istemektedir. Bu haliyle sevgilinin saçına asılan âşık, tıpkı idam edilen mahkumu andırmaktadır:

Zülfî **kâfirlik** idüp her bir kılında bin esîr

Asmaga kasd eylemişdür çok Müselmân bağlamış (G. 38/2)

Sevgilinin şekil ve koku itibarıyla sümbüle benzetilen saçları üzerinde durulmaktadır. Yanakları üzerine sarkan bu kıvrım kıvrım saçlar bütün âşıkları birbirine düşürmekte yani ortalığa fitne salmaktadır:

⁴⁶ Yusuf Babür, “Klasik Türk Şiirinde Gayr-i İslamî İnanç Unsurlarının Kullanımı”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.30, S.2, Temmuz – 2020, s. 165-188.

Ruhlarına ol sitem-ger sünbül-i pür-çîn salup

Fitne saldı dîne iki kâfir-i **bî-dîn** salup (G. 9/1)

Âşık sevgili uğrunda canını bile feda edebileceğini, rakip gibi bozguncu ve kafir olmadığını ifade etmektedir:

Mey ü mahbûb sevüp cân virürem gerçi rakîb

Hele ben sencileyin müfsid ü **kâfir** degülem (G. 91/4)

Beyitte âşık feleğe sitem etmektedir. Zira felek her gün kendine cevri ederken kafir rakibe adaletle hükmetmektedir:

Dâd elünden iy felek her gün bana cevri eyleyüp

Ol **rakîb-i kâfire** ‘adl ile dâd itmek neden (G. 101/2)

Aşağıdaki beyitte âşık Allah’a yalvarmaktadır. Söz konusu beyitte âşık sevgilinin gönül alan hileci saçına hiçbir kişinin meftun olmamasını ve kafir gözlülerin tuzağına düşürmemesini niyaz etmektedir:

Saçı tarrârlar mekrine bir dil olmasun meftûn

Gözi **kâfirlere** düşürme yâ Rab bir Müselmân'ı (G. 133/2)

Zünnâr kelime anlamı olarak, papazların bir alâmet olmak üzere bellerine bağladıkları uçları püsküllü örme kuşaktır. Divân şiirinde saç benzettir. Tasavvufta kendini Tanrı’ya adanmak, hizmet, sülûk ve riyâzet alâmetidir. Bektaşîlerdeki tîğ-bend kuşağı da zünnâr adı verilir.⁴⁷ İslam dininde bele zünnâr bağlamak namaz kılarken rükuya engel olduğu için hoş karşılanmamış ve kâfirlik alameti olarak

⁴⁷ İskender Pala, a.g.e., s.496.

algılanmıştır. Şair saç zünnâra benzetip zahidi imansız olarak nitelemiş ve günahının ne olduğunu bilip tövbe ettiğini söylemiştir:

Zülfünün **zünnârına** bil bağlamaz **îmânı yok**

Zâhid anuñçün günâhın bilüp istigfâr ider (G. 21/4)

1.8.4. Put (Sanem, Nigâr)

Put anlamında olan kelime yerine bazen nigâr veya sanem kelimeleri kullanılır. Divân edebiyatında sevgili, istiare yoluyla büt veya saneme benzetilir. Küfr kelimesinin siyah anlamına gelmesi ve kâfir kelimesiyle olan ilişkisi, böyle bir teşbihe sebep olmuştur. Büt ya da sanem kavramı, şiirde genellikle zünnâr, deyr, Çîn, ayyâr, tannâz, ra'nâ, sîm-ten ve kâfir gibi kelimelerle birlikte kullanılır. Sevgilinin beni ve kâkülü, putperest olarak düşünülür; çünkü sevgilinin put gibi güzel şekle sahip yüzü etrafındadırlar ve onun önünde eğilirler. Sevgili, eşsiz güzellikte bir sanemdir. Sanem gibi güzel sevgili; ay yüzlü, gümüş tenli, taze, güzel kokulu, lal dudaklı; fitneci, merhametsiz gibi birçok farklı şekilde nitelendirilir.⁴⁸

Şair sevgiliyi yaşam alameti olan ruha teşbih etmiştir. Eğer sevgili gidecek olursa yani âşık sevgiliden ayrı kalacak olursa ruhuyla olan bağlantısı kesilecek diğer bir ifadeyle can verecektir:

Sen gidersin iy **sanem** sandum bedenden cân gider

Bu sebebdan dûstum 'Adlî didi rûhum sana (G. 7/7)

1.8.5. Kadir Gecesi

Sözlükte **kadir (kadr)** kelimesi “*hüküm, şeref, güç, yücelik*” gibi anlamlara gelir. Dinî literatürde ise “*leyletü'l-Kadr*” şeklinde Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği

⁴⁸ Yusuf Babür, **a.g.m.**, s. 165-188.

gecenin adı olarak kullanılır. Aynı adı taşıyan 97. sûre⁴⁹ bu gecenin fazileti hakkında nâzil olmuştur. Sûrede Kur'ân'ın Kadir gecesinde indirildiği ve sözü edilen gecenin bin aydan daha hayırlı olduğu belirtilir.⁵⁰

Klasik şiirde saçın rengi genelde siyah olarak ele alınmıştır. Sevgilinin saç rengi dolayısıyla geceye benzetilmiştir. Kadir gecesini önemli bir gece olduğundan dolayı sevgilinin saçlarını görenlerin gecesinin de Kadir gecesine erişmenin mutluluğuyla eş tutulmaktadır:

Kim ki ahşam zülfünü göre gicesi **Kadr** olur

Kim yüzün görse seher zî-ţâli'-i ferhunde-fâl (G. 76/2)

1.9. İBADETLE İLGİLİ MEFHURLAR

1.9.1. Namaz

İslâm dininin temel ibadetlerinden biri namazdır. Namaz, kişi ile Allah arasındaki manevi bağları güçlendiren, ruh ile beden arasındaki dengeyi sağlayan ve dolayısıyla bireyin günlük hayatını düzene sokan bir ibadettir.⁵¹

Zahit zikir ve tespihle övünürken ilahî aşkı gönlünde duyan şair, zahitten de bunu beklemiştir:⁵²

Namâz u zikr ü tesbîhün baña 'arz itme iy zâhid

Olursan mübtelâ 'ışka Hak'a lâıyk 'amel dirsın (G. 103/3)

Şair, sevgilinin evini Kabe'ye teşbih etmiştir. Yüzünü toprağa sürmedikçe/secde etmedikçe yani namaz ibadetini yerine getirmediği Kabe'yi tavaf etme niyetinde bulunma, Allah'ın huzuruna çıkma demek istemektedir:

⁴⁹ “Şüphesiz biz onu (Kur'ân'ı) kadir gecesini indirdik. Kadir gecesini nedir, bilir misin? Kadir gecesini bin aydan hayırlıdır. Onda melekler ve ruh, Rablerinin izni ile her türlü iş için inerler. O gece tan yeri ağarmıyaya kadar selâmet vardır.”

⁵⁰ M.Sait Özervarlı, “Kadr Sûresi”, TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul 2001, C.24, s.139-140.

⁵¹ Fahri Kamili, “İslam Fıkhdında Namaz İbadeti”, Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2006.

⁵² Hasan Kaya, a.g.e., s.141.

Ka’be-i kûyına ‘azm itme yüzün hâk itmedin

Niyetünden fâ’ide olmaz **namâzı** bilmedin (G. 116/3)

1.9.2. Duâ (Niyâz)

Kelime anlamı “*çağırarak, istemek*” olan duâ, dinî anlam olarak Allah’a yönelen kullarının yalvarması şeklinde açıklanabilir.

Şüphesiz Adlî’nin şiirlerine en sık yansımış ağaç, sevgili ve sevgilinin boyu ile ilişkilendirilmiş olan servidir.⁵³ Sevgilinin boyuna benzetilen servi ağacının gölgesinde uzun bir ömür süren çınar ağacı bu iyiliğinden dolayı servi ağacı için el açıp dua etmektedir:

Sâyesinde kaddünün sürdüğüçün ‘ömr-i dırâz

Serv-i bâlâna çenâr el götürüp **eyler du’â** (G. 7/3)

Aynı anlama gelen “*niyâz*” kelimesinin beyitlerde kullanımı duâyâ göre daha fazladır. *Şah-ı cihân* sevgili, *dervîş* ise âşıktır. Şair, sevgiliye yalvararak halini arz et, zira dervîş olanlar cihan padişahına muhtaç olur demektedir:

‘Adlî nigâre hâlün ‘arz it **niyâz** birle

Dervîş olanlar olur şâh-ı cihâne muhtâc (G. 14/5)

Şair, sevgilinin kapısında kendisi için dua etmeyen kimse kalmadığını, buna rağmen bunca duadan birinin kabul olmadığını söylemektedir:

Benümçün kimse kalmadı **niyâz** itmeye kapunda

Dirîgâ kim kabûl olmaz biri bunca dileklerden (G. 109/2)

⁵³ Yavuz Bayram, **a.g.e.**, s.168.

Allah ile dostluğu ilerletmiş olan tasavvuf büyüklerinden bazıları naz, bazıları ise niyâz makâmında bulunurlar. Niyâz yani istek makâmı, sevenlerin hâline uygundur. Çünkü seven kişi, yani âşık sevgilisinden sürekli talepte bulunduğu gibi, Allah'ı seven kişi de ondan Cennet'ini, cemâlini ister, duâ ve niyâz eder. Naz ise, seven değil, sevilen kişilerin hâlidir.⁵⁴ Beyitte şair aşka düştüğünü, bütün yalvarmalarına rağmen isteklerinin karşılanmadığını ifade etmektedir. Bu haliyle kendisini neye benzeten âşık, ney misali delinip kızgın ateşte yandığını ve eziyet çektiğini söylemektedir:

‘İşka düşdüm dûstlar nâz u **niyâzı** bilmedin

Nâya dem-sâz oldu gönlüm sûz u sâzı bilmedin (G. 116/1)

1.9.3. Minber (Minber-i şâh)

Dinî terimler arasında yer alan minber, camilerde hutbe okunan merdivenli ve yüksekçe yer anlamına gelmektedir. Şair, dikenler ve rakipleri yok sayıp gerçek sevgili olan Allah'a yönelmeyi öğütlemektedir:⁵⁵

Minber-i şâh üzre çıkmış va'z ider murg-ı çemen

Selsebîl⁵⁶ âyâtını tefsîr ider enhâre bak (G. 2/4)

Divân şiirindeki en tipik ve en ironik karşıtlık mekânlarından birisi meyhane ve mescit karşıtlığıdır. Bu karşıtlık, aynı zamanda zahit, vaiz, nâsîh ve softa kişileri ile âşık ve rint arasındaki ayrımı da işaret etmektedir. Bu ayrım ilk olarak akıl ve aşk arasındaki ayrıma işaret etmektedir. Bilindiği üzere divan şiiri epistemolojisinde bilgi akıldan çok, esin yoluyla elde edilebilmektedir. Bu yüzden şair, akıllı her türlü telkine kendini kapatmaktadır. Hissedilen duygu, kişinin bulunduğu mekâna yansımaktadır. Mekân değişimi olmasa bile, duygu değişiminin mekânın içyapısını tamamen

⁵⁴ Necdet Tosun, “Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Naz Makâmındaki Sözleri ve Tasavvufta Naz”, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.4, S.1, 2017, s.1-7.

⁵⁵ Hasan Kaya, a.g.e., s.61.

⁵⁶“Onlara orada zencefil karışımı bir kadehten içirilir; -içindeki- orada selsebîl diye isimlendirilen bir pınardandır” (el-İnsân 76/17-18).

değiştirdiği görülmektedir.⁵⁷ Aşağıdaki beyitte şair vaaz veren hatibin sevgilinin şarabı andıran dudağını hatırladıkça sarhoş olacağını ve kendisini minberden yere atacağını söylemektedir:

Ger lebün câm-ı meyin yâd itse **minberden** yire

Na'ra urup kendüyi ser-mest ide ol dem hatîb (G. 10/5)

1.9.4. Kible, Secde, Secdegâh

Kelime anlamı olarak “yönelme” anlamına gelen kible, namaz kılarken yönelinen taraf demektir.

Secde, namazda alın, el ayaları, diz ve ayak parmaklarının yere değecek şekilde pozisyon alıp acizlik ve kulluk ifadesi göstermektir. Allah’tan başkasına secde yapılamaz. Secde, namazın rükünlerinden biri olup bir rekâta iki kere secde etmek farzdır.⁵⁸ Secdegâh ise namaz kılınıp secde edilecek yer anlamına gelir

Sevgilinin kaşları şekli itibarıyla mihrabı andırdığı için aşık tarafından kible olarak nitelendirilmektedir. Âşık, zahid kendisini her ne kadar eleştirse de kiblegahından dönmeyeceğini söylemektedir:

Günehdür diyü ta’n itme çün itdük kaşların **kible**

Yüzüm dördürmezem zâhid ko nushı **secdegâhumdan** (G. 113/6)

Adlî’de muhtemelen tasavvufî eğilimleri yüzünden ibadethanelere ağır bir hücum görülmez. Hatta ibadethane genişleyerek, tüm dünyayı kapsayıcı bir hal almaktadır.⁵⁹

Sebz-pûş olup kıyâma tûrdılar her bir şecer

Kıldılar **secde** huzûr-ı kalb ile kühsâre bak (G. 2/3)

⁵⁷Yavuz Bayram, “II. Bâyezîd (Adlî) Divanında İnsan ve Mekân”, Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu, Bildiriler Kitabı C.1, Bartın 2016, s.718.

⁵⁸ İskender Pala, **a.g.e.**, s.393.

⁵⁹ Yavuz Bayram, **a.g.m.**, s.718.

Romantik ile kutsalın ilk birleştiği nokta, elbette kutsal mekânlardır. Bugünün muhafazakârı için rahatsız edici olabilecek olan bu beyitlerin, kendi şartlarında yukarıda bahsedilen sentez dolayısıyla Şeyhülislam ve Şeyh şairler tarafından bile oldukça makul görüldüğü bilinmektedir. Hatta dinî ve romantik arasındaki sentez, İslam ve küfür arasındaki ayrımı dahi silikleştirmektedir.⁶⁰

Sevgilinin kaşları şekil itibarıyla mihraba benzetilmekte ve namaz ehlinin bu mihraba dönerek namaz kıldığını söylemektedir. Haçlılar ise sevgilinin siyah saçına tapmaktadır:

Kaşların mihrâbına **secde** ider ehl-i salât

Küfr-i zülfüne perestâr iy sanem ehl-i salîb (G. 10/6)

1.9.5. Hacc ve İlgili Mefhumlar

1.9.5.1. Kâbe (Kâbeteyn)

Mekke’de Harem-i Şerîf’in içinde bulunan kutsal bina. Beytullah, Beytü’l-Harem, Kâ’betullâh adlarıyla da bilinir.⁶¹ Klasik şiirde Kâbe, sevgilinin oturduğu yer ve mahallesine teşbih yapılır. Âşık burada dönerek tavaf etmiş olur. Gözyaşlarını zemzem suyuna benzeten şair, *Kâbe-zemzem-kible* kelimelerini tenasüp yaparak kullanmaktadır:

Kible hakkı sanemâ **Ka’be** olaldan kûyun

Gözlerüm yaşını kıldum o haremde zemzem (G. 90/3)

Beyitte namaz ibadetini hakkıyla yerine getirmeden Kabe’yi tavaf etmeye niyetlenilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır:

Ka’be-i kûyına ‘azm itme yüzün hâk itmedin

⁶⁰ Yavuz Bayram, **a.g.m.**, s.723-724.

⁶¹ İskender Pala, **a.g.e.**, s. 245.

Niyetünden fâ'ide olmaz namâzı bilmedin (G. 116/3)

1.9.5.2. Tavâf

Sözlükte “*bir şeyin çevresinde dönmek, dolaşmak*” anlamındaki tavâf kelimesi fıkıh terimi olarak usulüne uygun şekilde Kâbe’nin etrafında dönmeyi ifade eder. Kâbe sol tarafa alınarak Hacerülesved hizasından başlanıp aynı noktada tamamlanan her dönüş “şavt” ve yedi şavta tavaf adı verilir. Tavâfın yapıldığı alana **metâf** denilir.⁶²

Meleklerin Kâbe’yi tavaf ettiği bilinir. Sevgilinin bulunduğu yer de Kâbe olarak tasavvur edilmiştir. Sevgili bir sultandır ve bütün cihan onun saltanatına boyun eğmektedir.⁶³

Pertev-i nûr-ı cemâlün görmege iy meh senün

Ka’be-i kûyun melâ’ik her dem iderler **tavâf** (G. 48/3)

⁶² Salim Ögüt, “**Tavaf**”, TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul 2011, C.40, s.178-180.

⁶³ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.101.

İKİNCİ BÖLÜM

I. TASAVVUF

Tasavvuf, kelime anlamı olarak İslim mistisizmi anlamına gelmektedir. Tasavvufun temelini yaratılış nazariyesi oluşturmaktaydı. Buna göre Vücûd-ı Mutlak olan Allah, aynı zamanda Kemâl-i Mutlak, Cemâl-i Mutlak ve Hüsn-i Mutlak'tır. O'nun şanı kendini izhardır. Allah'ın aşk-ı zatî nedeniyle kendini görmek ve göstermek istemesi âlemin yaratılmasına sebep olmuştur. İnsan nasıl kendini görmek için aynaya bakarsa Allah da kendi güzelliğini temaşa için bir ayna hükmünde olan âlemi ve onun en değerli varlığı olan insanı yaratmıştır. Bunu "küntü kenz" hadisiyle bildiren Cenab-ı Hak "*kün (ol)*" emrini verdi ve her şey böylece yaratıldı. Allah âlem-i Kitmân'da meknûz iken böylece bilinmeye başladı. Allah önce bir nûr yaratıp ona "*Kün Muhammedâ*" buyurdu. "*Nûr-ı Muhammedî*" denilen bu nûr Allah'ın haşmetli nazarı karşısında terledi. Onun terinden denizler ve köpüğünden de eflâk yaratıldı. Sonra sırasıyla anâsir-ı erbaa, mevâlid-i selâse ve nihayet Hz. Âdem belirdi. İnsanın bütün bu mertebelerden geçerek çocuk olarak dünyaya gelişi bir devir hâlinde ki devriyelerde bu husus işlenir. İşte tasavvuf, insanın Allah'a ulaşmasında bütün bu mertebelere aşmasıdır. Madem ki Vücud-ı Mutlak ve Hüsn-i Mutlak Allah'tır; öyleyse insanın gayesi de O olmalıdır. O'na ulaşmak yegâne amaç olunca da tasavvuf yolunda nefsini yok edebilir. Bunun için de on asıl vardır. Buna usûl-i aşere denir. Bunlar sırasıyla tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, Allah'a teveccüh, sabır, murâkebe ve rızadır. Bunu da nefsin etvar-ı seb'a denen yedi mertebesinde gerçekleştirmek esastır. Sonuçta Vahdet makamına erişilir ve Fenâfillâh gerçekleşir. Bunu Bekâbillâh takip eder. Artık tasavvuf, görevini tamamlamıştır. Divân şiirinde mutasavvıf şairlerin yanı sıra din dışı konularda yazan şairler de tasavvuftan bahsetmişlerdir. Buna karşılık tasavvufî şairler de din dışı şairler gibi meyhaneden, şaraptan, sevgiliden ve sevgilinin güzelliklerinden bahsetmek gereğini vurgulamıştır.⁶⁴

⁶⁴ İskender Pala, a.g.e., s.440-441.

2.1.1. Derviş

Derviş, bir tarikata bağlı kimse demektir. Kelimenin asıl anlamı Allah yolunda alçak gönüllülüğü ve fakirliği kabul eden kimse şeklindedir. Dervişlerin manevi yücelikleri daima imrenilecek bir durumdur. O, feragat köşesinde, kanaat hazinesini bulan kişi olarak ele alınır. Bu bakımdan aşığa çok benzer. Özellikle kerametleri (su üzerinde yürümek gibi), fakirliği, kanaatkarlığı, dünyaya önem vermemesi ve bu nedenle aslında bir kul kılığında olmasına rağmen sultan mertebesinde olması, maneviyat padişahı oluşu, evinde daima bir misafir bulunması, hırka giymesi, ızdıraba alışkın olması vs. yönleriyle edebiyatta dervişten söz edilir.⁶⁵

Adlî divanında methiye bulunmadığı için iktidara ait doğrudan bir betimleme bulmak zordur. Yine de kutsal, romantik ve iktidarın bir arada olduğu bazı beyitler görülebilmektedir:⁶⁶

‘Adlî nigâre hâlün ‘arz it niyâz birle

Dervîş olanlar olur şâh-ı cihâne muhtâc (G. 14/5)

Ölümün padişah ya da köle için bir ayırım yapmayacağı, dünya sıkıntısı çekmekte derviş ve sultanın birbirinden çok da uzak olmadığı vurgulanmaktadır:

Hayât u mevt ahkâmında şâh ile gedâ birdür

Berâberdür cefâ-yı çarh **dervîş** ile sultâne (G. 126/7)

2.1.2. Ârif

Arif, kelime anlamı olarak Allah’ı gerçek yönüyle bilen, bilgi sahibi ve manevî tecrübeyle hakikat mertebesine ulaşmış sufi demektir. Tasavvufta Allah’a dair olan bilgi başta olmak üzere bütün varlık ve olayların mahiyeti hakkındaki bilgiye mârifet denilmiştir.⁶⁷

⁶⁵ İskender Pala, **a.g.e.**, s.112.

⁶⁶ Yavuz Bayram, **a.g.m.**, s.724.

⁶⁷ Süleyman Uludağ, “**Ârif**”, TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul 1991, C.3, s. 361-362.

Ârifler, Allah’a sevap kazanmak için değil, O’nun emrini yerine getirmiş olmak ve zatını ibadete yegâne layık zat bildiklerinden ibadet ederler. Yani ârif, Allah’ın varlığını idrak ederek gerçek olmayan varlıklardan geçip Tanrı varlığı ile var olan kişidir.⁶⁸

Ârif kişi, Allah’ı tanıyan ve tevekkül sahibi kimselerdir. Aklın karşıt değere düşürülmesi, doğal olarak medreseyi de etkilemektedir. Bu durumdaki tavır değişikliğinin, adeta zorunlu olarak bir mekân değişikliği gerektirdiği burada dikkati çeken bir husustur.⁶⁹

Hâdise def’ini kılmaz medreseyle hânkah

‘Ârif isen ilticâ-yı kûşe-i hummâre kıl (G.74/4)

2.1.3. Mürşid

Mürşid, kelime anlamı olarak “*doğru yolu irşat eden kişi*” demektir. Beyitte sanatkârane bir hiciv söz konusudur. Sevgilinin âşığa eza ve cefa etmesini tavsiye eden rakibin akıl hocalarına Adlî vermiş veriştirmiştir. Bu üslup başkaca şairlerde de gördüğümüz kibarca yergi şeklidir. Adlî, ağzını bozmadan anlamı okuyucuya bırakarak söyler:⁷⁰

Dil-bere cevır ü cefâ kılmak sevâbın dir imiş

‘Âşıkına vay rakîbün **mürşid**ini pirini (G. 137/4)

2.1.4. Tâlib, Mürîd

Tarikata bağlı olmak isteyen kişiye tâlib denir. Adlî, tâlib kelimesini tasavvufî anlamından daha çok âşığın sevgiliye talip olması anlamında kullanmıştır.

⁶⁸ İskender Pala, **a.g.e.**, s.26.

⁶⁹ Yavuz Bayram, **a.g.m.**, s.718.

⁷⁰ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.165.

Âşık, tasavvufî görüşlerin etkisi ile cenneti değil, Tanrı'nın zatını arzulamaktadır.⁷¹ Sevgilinin yüzünü isteyen kişinin cennete ihtiyacının olmayacağı söylenmektedir:

Dîdâre **tâlib** olan olmaz cinâne muhtâc

Cânâne ihtiyâc it gel olma cânê muhtâc (G. 14/1)

Şair, sevgilinin ayak toprağı ile eskilerin simya dedikleri beyitte kimya olarak ifade bulan topraktan altın elde etme ilmi arasında ilgi kurmuştur.⁷² Sevgilinin ayağının toprağı uğruna canını bile vermeye razı olan âşık için bu toz altın kadar değerlidir:

Cân virürler ayagun topragına **tâlib**lerin

Nice müflis ola diye kîmyâyı sevmezin (G. 100/3)

Tâlib olan kişi, tarikata girme talebi kabul edilirse mürit olur ve bir şeyhe bağlı kalır. Divândaki bir beyit, divân şiirinin ve Adlî Divânı'nın genel yapısına aykırı bir şekilde meyhanede çıkar şekilde tasvir edilen zahit ve öğrencisinin durumu ise oldukça yoruma açıktır:⁷³

Zâhidi gördüm **mürîd** ile çıkar mey-hânedan

Ser-girân biri velîkin ol birisi nîm-mest (G. 11/4)

2.1.5. Dergâh (Dergeh)

Terim olarak tarikat mensuplarının topluca ibadet ve törenlerini yaptıkları yere denir. Dervişler ve şeyhler burada bulunurlar. Dergâhın büyüğüne âsitâne, küçüğüne de zâviye denir. Divân edebiyatında halka açık yer olarak ele alınan

⁷¹ Yavuz Bayram, **a.g.m.**, s.724.

⁷² Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.131.

⁷³ Yavuz Bayram, **a.g.m.**, s.719.

dergâh, derviş ile birlikte çok kullanılır. Dergeh şeklinde de kullanılan kelime her fakir ve yolcunun barındığı bir yer olarak görülmüştür.⁷⁴

Bir kişinin hissettiği duygu ile bulunduğu mekân arasında sıkı bir ilişki vardır. Mekân değişimi olmasa bile, duygu değişiminin mekânın içyapısını tamamen değiştirdiği görülmektedir. İbadet ve aklın mekânı olan camiye esin girdiği anda, ibadetin yapısı değişmektedir. Bu yüzden meyhane ve dergâh, rint ile sûfî, Adlî divanında yakın anlamlı kullanılmaktadır:⁷⁵

Ümîd-i **dergeh**-i mey-âşam olsalar rindân

Unutmayalar o dem ‘Adli-i günehkârı (G. 144/5)

Şair, “*dergâh*” ifadesini tasavvufî anlamı dışında kullanarak, senin dergahından yani sevgilinin eşiğinden başka dünyada sığınacağım bir yerim yok demektedir:

Dergehünden gayrı yok bana cihânda ilticâ

Âh eger maksûd-ı dil feth olmaya ol bâbdan (G. 107/6)

Beyitte âşık, sevgilinin eşiğinden sürülmekten korktuğunu, dolayısıyla bu eşikte yattığı için şükrettiğini söylemektedir:

Şükr iderdüm işigin yasaduban yatduguma

Dergehinden sürer uş ben kulını şâh n’idem (G. 87/2)

⁷⁴ İskender Pala, **a.g.e.**, s.112.

⁷⁵ Yavuz Bayram, **a.g.m.**, s.718.

2.1.6. Tecellî

Bir şeyin açıkça belirmesi anlamına gelir. Allah'ın Tûr dağında Musâ peygambere tecellisi gibi. Tasavvufta bütün varlıkların değişik ölçülerde tecelli ettiği düşünülür.⁷⁶

Şair, beyitte Hz. Musâ'nın Tûr dağında Allah'la konuşarak dağa tecelli etmesi hadisesine telmih yapmıştır:

Tûr-ı 'ışk içre **tecellî** dilesen Mûsâvâr

Meşrebün âb-ı revân gibi revân pâk gerek (G. 63/6)

Hz. Allah'ın Tur Dağı'na tecellisine telmih yaparak bu nur ile sevgilinin yüzü arasında bağ kurmaktadır. Aşık Hz. Musa'nın Allah'ın cemalini arzuladığı gibi sevgilinin cemalini arzulamaktadır:

Ben hâke **tecellî** ide ger nûr-ı cemâlün

Her zerre-i hâküm taleb eyleye visâlün (G. 67/1)

2.1.7. Dünyâ (Cihân, Dehr)

Klasik şiirde olduğu gibi dünya ve felek meselesi olumsuz vasıflar yüklenerek ele alınmıştır. Felekten dem vuran şair, yeri geldiğinde sevgilinin ona kötü davranmasını yeri geldiğinde ise dünyanın çirkefleşerek âşıkla sevgiliyi kavuşturmadığından bahsetmiştir.

Şair, sevgilinin kavuşmaktan yana olmadığını, dünya gibi onun da ayrılığa meylettiğini söylemektedir:

Meyl kılmaz ol perî hiç âşinâlıktan yana

Muttasıl **dünyâ** gibi meyli cüdâlıktan yan (G. 8/1)

⁷⁶ İskender Pala, a.g.e., s.445.

Dünyanın eziyet verici özelliği üzerinde durulmuştur. Cefa çektiren dünya tıpkı bir sevgili gibidir. Sevgili de âşığına sürekli acı ve ızdırap vermektedir:

Çünkü **dünyâ** gibi yüz tuta cefâyâ dil-ber

Harc idün var ise elde yolına **dünyâyı** (G. 143/2)

Gayet anlaşılır bir dille yazılmış olan beyitte şair, kime kendi derdini anlatsa onların derdiyle daha da dertlendiğini söyleyerek bu dünyada gamsız bir gönlün olmadığını söylemektedir:

Her kime gönlüm gamın didüm gamından gam yidüm

Gâlibâ yokdur **cihân** içinde bir bî-gam gönül (G. 73/2)

Divan edebiyatında dünyanın geçiciliğine ve aldaticılığına yönelik değerlendirmeler, ilk İslâmî ürünlerle baskın bir şekilde kendisini göstermeye başlamış, asırlar boyunca da mutasavvıf, âlim ve şairler tarafından bu bakış açısıyla insanlar, iyiye ve doğruya yönlendirilmeye çalışılmıştır.⁷⁷ Dünya kelimesi yerine “*dehr*” ifadesini kullanan şair, yukarıda da bahsedildiği gibi dünyanın aldaticılığına vurgu yapmıştır:

Sâfi mey nûş eyle **dehrün** kıl firâbinden hazer

‘Âlem ahvâlün mükedder itmedin kıl ‘âlemi (G. 135/3)

Divân şiiri geleneğine göre gökte dokuz felek vardır ve bu felekler her an şairin kaderine etki edebilecek bir yetkinliğe sahiptir. Şair, yaşadığı olumsuzlukları sürekli bu feleklere bağlama eğiliminde olmaktadır. Her an izlendiğini fark eden şair, gök, dolayısıyla felek, karşısında genellikle edilgen bir tutum sergilemektedir. Ancak, özellikle de padişah şairler, bu edilginliğin üstesinden gelme girişimini şiirine

⁷⁷ Halime Çavuşoğlu, “Dört Asır Dört Şair Bağlamında Divan Edebiyatında Dünya Algısı”, Rumeli’de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Mart, 2009, s. 224-240.

yansıtma eğilimi göstermektedirler. Adlî'nin göğü bir beden-mekân haline dönüştürme girişimi böyle bir eğilim olarak değerlendirilebilir. Padişahlık ve hâkimiyet içgüdüsü, bazen göğü bir beden-mekân halinde tasavvur etme; bazen de göğün bizzat kendisine yerleşme girişimi olarak görünebilir.⁷⁸

Şair, feleğe seslenmektedir. Sevgilinin hayalinin gönül sarayında misafir olduğunu söyleyen aşık, felekten orayı yıkmamasını istemektedir:

Bir dem eglen iy **felek** gönlüm sarâyın yıkma kim

Ol perî-peyker hayâli anda mihmândur henüz (G. 31/2)

Yine feleğe seslenerek başlayan beyitte şair, huriye benzettiği sevgilisinin bunca güzelliği varken neden (feleğin) onu kafir huylu bir zalim yaptığını soruyor:

Hûra benzer ol sanem sûretde gerçi iy **felek**

Sen bu hüsn ile anı kâfir-nijâd itmek neden (G. 101/4)

2.1.8. Yol (Târik)

Osmanlı erginlenme anlayışında, erginlenme yolu hem aşığı hem maşuku şekillendirir. Ruhsal erginlenmenin hikâyesi, tamamen mekânsal bir erginlenmedir. Çünkü erginlenme bir yolculuğun ve yolun hikâyesidir. Sevgiliye yakın bir mekân ile başlar, yolculuğu gerektirir ve sonunda ona dönüş ve onunla bir oluşu ifade etmektedir. Bu durum ilahi aşkın elest bezmi ile de başlasa, reel bir aşkı anlatsa ya da şairin saraya yolculuğunu da anlatsa durum fazla değişmemektedir. Bu yolculukta, yakınlık ve olumsuzluk eş zamanlı olarak ilerlemektedir. Âşık, maşuka yaklaştıkça her iki tarafı da değiştirirken, bir yandan da tüm varlığa bir olumsuzluk kazandırmaktadır.⁷⁹

⁷⁸ Yavuz Bayram, **a.g.m.**, s.728.

⁷⁹ Yavuz Bayram, **a.g.m.**, s.726.

Âşık sevgilinin tutum ve davranışlarından dolayı farklı hallere girdiğini ifade etmektedir. Zira sevgili gamzesiyle aşığı öldürürken Hz. İsa misali dudağıyla da hayat bahşetmektedir:

Geh öldüm gamzesinden geh lebinden tâze cân buldum

Tarîk-i ‘ışk içinde ‘Adliyâ tebdîl-i hâl itdüm (G. 97/5)

2.1.9. Fenâ-Bekâ

Sözlükte “*geçici olmak, yok olmak, ölmek*” gibi mânalara gelen Arapça **fenâ** kelimesi, genellikle “*var olmak, sürekli olmak*” anlamındaki **bekâ** kelimesiyle birlikte kullanılmıştır.⁸⁰

Bu beyit, Osmanlı hanedanının dünya saltanatına bakış açısını gösteren ibretlik bir beyittir. Şair fani dünyadaki saltanatın bir anlık olduğunu ifade etmiş ve kendi nefesine bunu hatırlatmaktadır.⁸¹

Bekâyı fîkr ider olsan **fenâ** milkinde iy ‘Adlî

Cihâna pâdşâh olmak hakikat oldu bir demlik (G. 60/5)

2.1.10. Rind-Zâhid (Sûfî)

Rind ve zahid divan şiirinde sıkça kullanılan iki zıt insan tipidir. Farsça olan rind kelimesi sözlüklerde “*kayıtsız, laubali, akıllı, münkir gibi özellikleri olan kişi; dünya işlerini hoş gören kişi*” gibi anlamlarla tanımlanmaktadır. Edebiyatımızda ise rind kelimesinin karşılığına kalender, hoşgörü sahibi, derdi ve sevinci bir tutan, gönülden anlayan, ârif kişi; şeriate uymayan, sarhoş gibi anlamlar yüklenmiştir. Şairler de kendilerini rind olarak görmektedir. Şairin diliyle rind, içi aydınlanmış, işin özüne ermiş, olgun insan, menfaatten uzak, her şeyi hoş gören, neşe ve kederi bir sayan, dıştan bilge kişi olan bir derbeder görünüp iç dünyası zengin, tip olarak takdim edilmektedir. Rind, aşkı merkeze alarak gönülle Allah’a yakınlaşmayı

⁸⁰ Mustafa Kara, “**Fenâ**”, TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul 1995, C.12, s. 333-335.

⁸¹ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.109.

amaçlar. Rind, yüce mertebeye aşk ile ulaşabileceğine inanan, dünyayı kalp gözüyle kavrayan bir âşık olduğu için bu uğurda canını seve seve kendinden vermeye hazırdır. Aşkın verdiği coşkuyla kendinden geçen rind, şaraptan asla uzak duramaz. Rind toplumun kurallarına karşı kayıtsızdır, kınanmasına ve kendisine verilen öğütlere aldırış etmez, sorumluluk kabul etmez, umursamazdır, kıyafete önem vermez, divanedir, riyasızdır, dürüsttür, rüsvadadır. Rind mal, mülk, mevki, şöhret gibi geçici dünya nimetlerini umursamaz, tokgözlüdür.⁸²

Zâhidâ zühdün görüp **rind** olana ta'n itme kim

Levha tarhın böyle çekmiş ûstâd-ı nakş-bend (G. 18/4)

Zahid ise rindin tam tersi bir yapıya sahiptir. Arapça, takdir ve tahmin eden, rağbet etmeyen gibi anlamları olan zahid, "zühd ve takva sahibi, çok sofı, kaba sofı; Allah'ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte, şüpheli şeylerden de kaçınan kişi; kendisini dünyadan çeken ve dinî hayata veren, ahirete yönelen kişi; dinî kurallara sıkı sıkıya bağlı kendine şeriatı kılavuz edinen kişi" gibi türlü şekillerde tanımlanmaktadır. "Sufî" ve "ham sofı" olarak da adlandırılan zahid, divan şirinde zühd ve takva sahibi, mescitten çıkmayan sürekli ibadetle meşgul olan, tavizsiz, acımasız, taş kalpli, gafıl, cahil, nâdân, anlayışı kıt, gülünç, kaba, gönlü saf değil, akılsız, bencil, soğuk, fitneci, kendini beğenmiş, gelecek endişesi taşıyan, yaptığı ibadeti zevkle değil zorunluluk olduğu için yapan, şekilci, akli merkez alan, ahirette maddi zevklerinin gerçekleşmesi ümidi olan, nasihatçı, sıkıcı, hakikate ulaşamamış, samimiyetsiz ve riyakâr olarak nitelendirilmektedir.⁸³

Güzel sevmekle Allah'ın nurunu sevmek arasında ilgi kurulmuş ve bu sevgiyi inkâr eden zahid suçlu bulunmaktadır:

Zâhidi gör kim güzeller sevmegi inkâr ider

Âsim olmaz mı diyen nûr-ı Hudâ'yı sevmezin (G. 100/2)

⁸² Bahir Selçuk vd., *Sorularla Klasik Türk Edebiyatı*, Kesit Yayınları, İstanbul 2016, s.86.

⁸³ Bahir Selçuk vd., *a.g.e.*, s.87.

Beyitte sufiye seslenen şair, gönül aynasındaki pası silmek için şarap içmeyi istemiştir. Çünkü bu pası temizlemek için yapacak başka bir şeyin olmadığını söylemektedir:

Sûfî беру gel mey içelüm jeng-i gam için

Dil âyinesin sâf idici gayrı ‘amel yok (G. 50/4)

Şair, sufiye sevgilinin güzelliği ve nur dolu yüzü karşısında bir nara atıp yakasını yırtacağını söylemiştir. Kırk gün çile anlamına gelen erbaindeki sufînin amacı da Allah’ın nurunu görmektir:

Yüzinün pertevin **sûfî** görürsün erba’înünde

Yakan yırtup urup na’ra cemâli bî-bedel dirsın (G. 103/4)

Âşık, zahidi ibadetlerini gösteriş için yaptığından eleştirmekte ve bunların Allah’a layık ameller olmadığını söylemektedir:

Namâz u zikr ü tesbîhün bana ‘arz itme iy **zâhid**

Olursan mübtelâ ‘ışka Hak’a lâyük ‘amel dirsın (G. 103/3)

2.1.11. Esrâr, Pinhân

Esrar ve pinhan kelime anlamı olarak gizli ve saklı olan, aklın eremeyeceği sırlar anlamlarına gelir.

Beyitte âşık bazı sırlara vakıf olmadığı iddiasıyla kendisini eleştiren zahide çatmakta ve hakiki aşk ehli olduğunu, aşkın sırlarını çok iyi bildiğini söylemektedir:

Sûfî ta’n eyler bana **esrârdan** bilmez diyü

Ben hakikat ehliyin ‘ışk-ı mecâzı bilmedin (G. 116/4)

Âşık sevgilinin yan bakış oklarıyla yaralanan vücudundan kimseyi haberdar etmeyeceğini, cefa okunu ebediyen sinesinde saklayacağını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle sevgiliye olan aşkını sonsuza dek gönlünde yaşatacağını söylemeye çalışmaktadır:

Gamzen okları irerse kimseye bildürmezem

Ben ki sînemde cefâ tîgini **pinhân** eylerem (G. 86/4)

2.1.12. Vird

Belli zamanlarda okunması âdet edinilen duâlar ve zikirler anlamına gelmektedir. Özellikle seher vaktinde okunur. Vird'i tarikatı kuran şeyh tespit eder. Genellikle ayetler ve hadislerden derlenen virdler bir çeşit ders sayılır. Mürid, vird okumadan tasavvuf yolunda ilerleyemez.⁸⁴

Aşağıdaki beyitte âşık sevgili için gece gündüz aralıksız dua ettiğini söylemektedir:

Serverâ serv-i bülendün ser-firâz olmagiçün

Cân u dilden rûz u şeb **vird** ü du'â eksük degül (G. 75/2)

⁸⁴ İskender Pala, **a.g.e.**, s.474.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. CEMİYET

3.1. ŞAHISLAR

3.1.1. Tarihî-Efsanevî Şahsiyetler

3.1.1.1. Dârâ, Hüsrev

Dârâ, İran’da Keyaniyan soyunun dokuzuncu hükümdarıdır. Büyük İskender ile yaptığı savaş sonucunda ölmüştür. *Şehnâme*’de adı geçen Dârâ, tarihî bir şahsiyet olarak Adlî Divânı’nda Hüsrev ile birlikte yer almıştır. Hüsrev ise *Hüsrev ü Şirin* adlı klasik bir aşk mesnevisindeki erkek kahramandır.

Şair, güzellerin sultanı olan sevgilinin eşiğinde sadece Hüsrev ve Dârâ’nın değil kendisinin de köle olduğunu ifade etmektedir:

‘Adlî dahî ol şeh-i hûbâna cândan kul geçer

İşiginde bende olan **Hüsrev** u **Dârâ** degül (G. 69/5)

3.1.1.2. Bû-Leheb

Ebu Leheb, Hz. Muhammed’in amcası olmasına rağmen ona yaptıklarıyla hakkında sure nazil olmuş (Tebbet suresi⁸⁵) biridir.⁸⁶

Asıl künyesi Ebû Utbe olduğu halde babası ona, güzelliği sebebiyle ateş gibi parladığı veya öfkelenildiği zaman yanakları kızardığı için “Ebû Leheb” (alev babası) demiştir. Mekke’nin ileri gelenleri arasında yer alan Ebû Leheb İslâmiyet’ten önce Resûl-i Ekrem’in dostuydu ve iki oğlu Utbe ile Uteybe’yi onun kızları Rukıyye ve Ümmü Külsûm ile evlendirmişti. Ancak peygamber olduktan sonra kendisine şiddetle karşı çıktı. Hz. Peygamber’in putlarla mücadelesi sebebiyle onun aleyhinde

⁸⁵ (Ebu Leheb’in elleri kurusun, (yok olsun) zaten yok oldu ya. Malı da kazandıkları da kendisine bir yarar sağlamadı. (kurtarmadı). (O) alevli bir ateşe girecektir. Karısı da odun hamalı (ve), boynunda bükülmüş bir ip olarak (ateşe girecektir.) Kur’an- Kerim/Tebbet,111. Sure.

⁸⁶ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.93.

en korkunç düşmanlarıyla iş birliği yapmaktan çekinmedi. Resûl-i Ekrem, ilâhî tebliğ görevinin ikinci devresinde, “Bundan böyle en yakın akrabalarını ikaz et” (eş-Şuarâ 26/214) meâlindeki âyetin nâzil olması üzerine akrabalarını davet edip peygamber olarak gönderildiğini söyledi. Bunun üzerine Ebû Leheb küstahça bir konuşma yaparak onu, kendilerini atalarının dininden döndürmeye çalışmakla suçladı. Bir başka gün de Hz. Peygamber’in Safâ tepesinde topladığı kavmini İslâmiyet’e davet etmesine sinirlenerek, “*Yazıklar olsun! Bizi böyle boş sözler için mi buraya çağırdın*” diye tepki gösterdi. Evi Hz. Peygamber’in evine yakın olduğundan onun evini sık sık taşa tutar veya başkalarına taşlatır, kapısı önüne her çeşit pisliği atmaktan çekinmezdi. Ebû Leheb Hz. Peygamber’i her yerde takip ederek sözlerini yalanlamaya, onun bir sihirbaz ve yalancı olduğunu, kavmini birbirine düşürdüğünü, sözlerine itibar edilmemesi gerektiğini söylemeye devam etti. Bedir Gazvesi’ne katılmayan Ebû Leheb yerine Âs b. Hişâm’ı gönderdi. Bedir’de müşriklerin bozguna uğradığını öğrendikten birkaç gün sonra Mekke’de öldü. Oğulları onun yakalandığı çiçek (adese) hastalığının kendilerine bulaşmasından korktukları için babalarını gömemediler, ancak bir müddet sonra ücretle tuttukları Sudanlılara defnettirdiler.⁸⁷

Hz. Muhammed’in amcası olan Ebu Leheb aşağıdaki beyitte, sevgilinin bulunduğu yerin cennet olduğunu ve rakibin de tıpkı Ebu Leheb gibi orada yerinin olmadığını söylemektedir. Şair böylece sevgilinin mahallesini cennete teşbih etmektedir:

Kûyından anun sür ki rakîbi göre ‘Adlî

Cennet’de eger itse mekân **Bû-Leheb** olmaz (G. 33/7)

3.1.1.3. Cem (Câm-ı Cem), Keykâvûs

Cem, klasik Fars ve Türk edebiyatlarında çokça anılan efsanevî İran hükümdarlarından biridir. İran’da hüküm süren ilk sülâlelerden Pîşdâdiyân’ın dördüncü ve en büyük hükümdarıdır. İran mitolojisine göre insanlar ilk defa Cem döneminde askerler, sanatkârlar ve çiftçiler olmak üzere üç sınıfa ayrılmış, birçok meslek de yine onun zamanında ortaya çıkmıştır. Toprakta maden üretimi ve savaş

⁸⁷ Mehmet Ali Kapar, “**Ebu Leheb**”, TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul 1994, C.10, s.178-179.

aletleri yine ilk defa Cem zamanında yapılmış, tıp ilmi bu sırada Yâbel adlı bir kişi tarafından başlatılmış, Yâbel'in kardeşi Yübel mûsikiyi icat etmiştir. Yâbel'in diğer kardeşi Tübel ise birçok sanatın kurucusudur. Çok akıllı bir hükümdar olan Cem, dönemindeki bu büyük ilerlemenin verdiği gururla tanrı olduğunu iddia etmiş ve insanların tapmaları için heykellerini yaptırarak her tarafa göndermiştir. 700 yıl hüküm süren Cem, yine Pişdâdiyân soyundan gelen Dahhâk tarafından tahtından indirildikten sonra 100 yıl daha yaşamıştır. Zalim bir hükümdar olan Dahhâk de Gâve adlı bir demircinin başlattığı isyan sonucu öldürülmüş ve tahta Cem'in neslinden adaletiyle tanınan Ferîdûn geçmiştir. Bazı özellikleri dolayısıyla Hz. Süleyman Cem'e benzetilmiştir. Bu sebeple Cem klasik Fars ve Türk edebiyatlarında kuş, dev, peri ve yüzük kelimeleriyle birlikte kullanıldığında Hz. Süleyman kastedilmiştir. Efsaneye göre bir gün havada ayaklarına yılan sarılmış bir kuş gören Cem, okçularına kuşu yaralamadan yılanı öldürmelerini emreder. Okçular kuşu kurtarırlar, kuş da bu iyiliğine karşılık Cem'e birkaç tohum getirir. Cem bu tohumlardan yetişen asmalardan üzüm, üzümünden de şarap elde eder; yedi köşeli bir kadeh (câm) yaptırarak kabiliyetlerine göre çevresindekilere bu kadehin birer köşesinden şarap sunar. Câm-ı Cem, câm-ı Cemşîd, câm-ı cihânnümâ, câm-ı gîtî-nümâ gibi adlar verilen Cem'in bu kadehinin özelliği sadece onunla içki sunulmasıdır. Kâinatta olup biten her şeyin görüldüğü, aynı adlarla anılan kadeh şeklindeki aynayı ise yine Pişdâdiyân soyundan Keyhusrev yapmıştır. Divan edebiyatında Cem genellikle kadehiyle birlikte ve şarabın mûcidi olarak anılmıştır. Bezm (içki meclisi) ve Nevruz vesilesiyle de zikredilen Cem aynı zamanda kudretiyle ele alınır. Fuzûlî'nin, "*Hâk-i Cem üzre çıkıp lâle tutup câmunı der / Ki kimin var ise bir câmu bugün oldur Cem*" beyti bütün bu özellikleri hatırlatan bir örnektir. Cem, ayna ile beraber kullanıldığında ise İskender kastedilir.⁸⁸

Beyitte "Senin eşiğinde köpeklerinin çanağından şarap içtiğim için Cem'in kadehinden ve Keykavus'un tahtından vazgeçtim." diyen şair için sevgili o kadar yücedir ki onun kapısında olmayı diler. Köpeklerinin çanağını Keykavus'un

⁸⁸ Nurettin Albayrak, "**Cem**", TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul 1993, C.7, s.279-280.

tahtından ve Cem'in kadehinden üstün görür. Keykavus ve Cem bilindiği gibi Şehnâme'de övülen İran hükümdarlarındanıdır.⁸⁹

Âstânunda sifâl-i seglerünle mey içüp

Câm-ı Cem'den taht-ı **Keykâvûs**'dan itdüm ferâg (G. 46/3)

Cam-ı cem, Cem'in üzerinde yedi hat bulunan kadehidir. Şarap, Cem ile birlikte çok anılır. Divân edebiyatında şarabın önemi bu yedi hikmet ile ilgili gösterilir ve *câm-ı Cem* tamlamasıyla şarabın ibret verici hali de anlatılmak istenir.⁹⁰ Cem-şarap ikilisine gönderme yapılmaktadır:

‘Âşık ki lebün yâdına mey nûş ide tan yok

Cem kendü olup sâgar ana **câm-ı Cem** olmak (G. 52/2)

Telmih sanatı ile Cem'e gönderme yapılmıştır. Sevgilinin lal renkli dudağına erişmeyi isteyen şair, âlemdede Cemliğin nasıl olduğunu herkese göstermek isterken Cem'in efsanevî kadehine telmih yapar:⁹¹

Müeyesser olsa yârün bâde-i la'liyle hem-demlik

Görürlerdi safâ bezminde nice olduğın **Cemlik** (G. 60/1)

3.1.1.4. Ayâz, Gaznevî, Mahmûd

Gazneli Mahmud, Gaznelilerin büyük hükümdarıdır. Ayaz ise onun kölesidir. Şairler sevgililerini Mahmud'a, kendilerini de Ayaz'a benzetirler. Rivayete göre Sultan Mahmud neşe ve keyif içindeyken verdiği emirle Ayaz'ın saçlarını kesmelerini ister. Ayaz bu emire karşı gelmez ve saçlarını kestirir. Sultan Mahmud daha sonra Ayaz'ı gördükten sonra pişman olur ve bir daha içmemeye tövbe eder. Beyitte bu ikili arasındaki duruma telmih yapılmaktadır:

⁸⁹ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.97.

⁹⁰ İskender Pala, **a.g.e.**, s.83.

⁹¹ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.109.

‘Adliyâ ‘ışk ile kânî ol ki şâh-ı **Gaznevî**

Saltanatdan geçmedi ‘ışk-ı **Ayâz**’ı bilmedin (G. 116/5)

Adlî, herkes tarafından bilinmeyen bazı tarihî gerçeklere de şiirlerinde yer vermiştir. Örneğin Gazneli Mahmud Adlî Divânı’nda tarihî kişiliği ve veziri Ayaz’a verdiği değerle uyumlu olarak yansıtmaktadır:⁹²

‘Adliyâ ‘âr eyleme cânân yolunda ölmege

Cân fedâ kılmadı mı **Mahmûd**’ı gör **Ayaz** için (G. 108/6)

3.1.1.5. Rüstem, Zâl

Rüstem-i zâl, İran millî destanının en güçlü kahramanıdır. Aslında Zaloğlu Rüstem’in Eşkânî ileri gelenlerinden bir kahraman olduğu ve millî destana girmesiyle birlikte kendisine birtakım olağan üstü efsanevî özellikler atfedildiği sanılmaktadır. Hakkında en geniş bilgiyi veren Firdevsî’nin *Şâhnâme*’sine göre Rüstem, millî kahraman ak saçlı Zâl’in Kâbil Hükümdarı Mihrâb’ın kızı Rûdâbe ile evliliğinden, çok iri olduğu için doğumunu gerçekleştiremeyen annesinin karnını daha önce babası Zâl’i de büyütmüş olan Sîmurg’un yarmasıyla dünyaya gelmiş ve hızla büyüyüp gelişerek kısa sürede yiğitlere yaraşır bir vücut yapısına ve güce kavuşmuştur. Çeşitli özellikleriyle Hint-İran tanrılarında Indra ve Grek mitolojisinden Herakles ile Prometheus’a benzeyen, onlar gibi daima iyyin yanında yer alan ve daima galip gelen Rüstem, İslâm sonrası İran kültüründe de en ünlü ve en etkili efsanevî kahraman olarak yerini almış ve edebiyatta özgün bir konum kazanmıştır. Meşrutiyet döneminin şair ve yazarlarından Meliküşşuarâ Bahâr, Rüstem’in maceralarından hareketle *Rüstemnâme* adlı mizah karışık, hayalî konuları işleyen bir kaside kaleme almış, ölümsüzlüğüyle insan üstü özelliklerinden esinlenerek onu XX. yüzyılda yeniden canlandırıp toplumda gördüğü birçok çarpıklık ve alışkanlıkla alay etmiştir.⁹³

⁹² Yavuz Bayram, **a.g.e.**, s.160.

⁹³ Nimet Yıldırım, **“Rüstem-i zâl”**, TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul 2008, C.35, s.294-195.

Dünyayı Zâl'e benzeten şair, kendisini de onun oğlu Rüstem olarak tanıtır. Rüstem olmak, Rüstem'in daha çocuk yaşta başlayan mücadelesini akla getirir ki Adlî de 7 yaşında sancak beyi olmuştur. Dâstân olmak tevriyesi ile Rüstem'in lakabı olan Dâstân da okuyucuya sezdirilmektedir.⁹⁴

Bu **Zâl**-i dehr-i dünün ol kadar çekdüm cefâsın kim

Cihâna dâstân oldu benüm hakkumda **Rüstemlik** (G. 60/2)

Şair tecrid yoluyla kendisine seslenmekte ve Zâl'e teşbih ettiği dünyanın aldatıcı nimetlerine kanmaması gerektiğini vurgulamaktadır:

Er isen zînetine dününün meyl eyleme zinhâr

Sakın aldamasun 'Adlî seni bu **Zâl** ü mekkâre (G. 131/5)

3.1.2. Efsanevî Aşk Kahramanları

3.1.2.1. Leylâ ve Mecnûn

Leylâ vü Mecnûn adlı aşk mesnevisinin kadın ve erkek kahramanlarıdır. Arap bir halk hikayesi olan Leylâ ve Mecnûn, birçok şair tarafından kaleme alınarak tekrar tekrar yazılmıştır. Araplarda doğan bu halk hikâyesi mesnevi formatına ilk kez Genceli Nizâmî tarafından sokulmuş ve gerek Fars gerek Türk birçok şair tarafından kaleme alınmıştır. Edebiyatta Leylî ifadesi hem kelime anlamı gece, karanlık olarak hem de Leyla karakteri olarak, Mecnun'u da deli ve çılgın kelimeleri üzerinden ele almışlardır. Leyla kelimesi hem gece/karanlık hem söz konusu hikâyenin kadın kahramanı, Mecnun da hem deli/divane hem de yine bu hikâyenin erkek kahramanı olarak tevriyeli kullanılmıştır.

Sevgilinin siyah saçlarına tutulan âşğın Mecnun misali çöllere düştüğü ifade edilmektedir:

Mecnûn olalı **Leyli**-i zülfün hevesinde

⁹⁴ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.109.

Sevdâ-yı hatun itdi mekân 'Adli'ye sahrâ (G. 5/7)

Dillere destan olan hikâyede Leyla, İbn-i Selâm adlı biriyle evlendikten sonra Mecnun'a sadık kalmak için kendisine cin dadandığını söyleyerek İbn-i Selâm'ı kendisinden uzak tutmayı başarmıştır. Evlendiği kişi öldükten sonra Mecnun'u aramaya çıkan Leyla onu çölde perişan bir halde bulur. Fakat artık Mecnun onu tanımayacak hale gelmiş, manevî aşka yönelmiş ve kavuşmaya mecali kalmamıştır. Aşağıdaki beyitte de bu vuslat arzusuna telmih yapılmaktadır. Leyla'nın kocası İbn-i Selâm ölünce Leyla onun ruhu için fakirlere yemek dağıtır. Mecnun Leyla'yı görebilmek ümidiyle eline bir kâse alır ve yemek dağıtılan yerde sıraya girer. Sıra Mecnuna gelince Leyla elindeki kepçeyi Mecnun'un kasesine vurup kırar. Mecnun, Leyla'nın kendisine herkesten daha farklı davrandığı için sevinip oradan uzaklaşır:

Eger dürüst ola **Leylî** visâl-i va'desine

Sınursa kâsesi **Mecnûn**'a inkisâr degül (G. 68/4)

Sevgili o kadar kötüdür ki zincir gibi uzun olan saçlarıyla onun aşkıdan kuyuya düşen âşığını bile çekip kurtarmamaktadır:

Zülfî zencîrin uzatmaz gör nice ser-fitnedür

Açılup **Mecnûn** olan diller çıkadur çâhdan (G. 119/2)

3.1.2.2. Ferhâd, Şeb-dîz, Gülgûn

İslami doğu ve klasik Türk edebiyatında *Hüsrev ü Şîrîn* yahut *Ferhâd ü Şîrîn* adları ile meşhur mesneviler kaleme alınmıştır. Adı geçen mesneviler en çok sevilen, okunan ve anlatılan mesnevilerdendir. *Hüsrev ü Şîrîn* yahut *Ferhâd u Şîrîn* mesnevilerine bakıldığında üçlü bir aşk hikâyesi ile karşılaşılır. *Hüsrev ü Şîrîn* hikâyesinde asıl kahramanlar Hüsrev ve Şîrîn'dir. Ferhâd Şîrîn'e âşık olup Hüsrev tarafından düzenlenen bir oyunla kendini öldürmüş Şîrîn'in aşkı ile kendi canından geçmiştir. *Ferhâd u Şîrîn* hikâyesinde ise Hüsrev iki âşığı birbirinden ayırmaya

alışan karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Fars edebiyatında *şehnâme*'de de bahsedilerek karşımıza çıkan *Hüsrev ü şirîn* mesnevisi, Nizâmî'de en güzel ve mesnevi tarzı ile kaleme alınan bu hikâye üzerine yazılan ilk eser olarak görölmektedir. *Hüsrev ü şirin*'den ilk olarak *şehnâme*'de bahsedilse de bu hikâyeyi mesnevi formatına sokan ilk şair Genceli Nizami'dir. Nizâmî'nin eseri kendisinden sonra yazılanlara model olmuş hem Fars hem de Türk edebiyatını büyük oranda etkilemiştir.⁹⁵

şair, Mecnun ve Ferhad'a telmih yaparak onların dillere destan olan aşkı bitti artık benim aşkım dillerde hikâye oldu diyerek bu söylemini de “*taze âşık taze divane*” atasözüyle desteklemektedir:

Tâze ‘âşık tâze dîvâne mesel meşhûrdur

Gitdi **Ferhâd** ile Mecnûn ‘ışkumun gavgâsıdur (G. 30/5)

Beyitte âşık, gam ölünü tek başına geçebileceğini, Mecnun ile Ferhad'ın kendisine ayak uyduramayacağını ifade etmektedir:

Gam deştini kim kat' iderem mümkün olur mı

Mecnûn ile **Ferhâd** bana hem-kadem olmak (G. 52/4)

şair gönlüne seslenerek, “Ey gönöl, dert açısından beni Ferhat ile karşılaştırma. O, dağı parçaladı bense bu yolda canımı feda ettim.” demektedir:⁹⁶

İy gönöl **Ferhâd**'a nisbet eyleme derdüm benüm

Kûh âk itdiyse ol çâk itdüğün cândur senün (G. 54/2)

⁹⁵ Sibel Üst, “**Hüsrev, şirîn ve Ferhâd Kahramanları Üzerine**”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2014, s.47-62.

⁹⁶ Mustafa İsen, Tuba Işınsu Durmuş, **Sultanı Kul Eder Aşk Sultan İkinci Bayezit ve şiirleri**, Muhit Kitap, İstanbul 2022, s.79.

Hüsrev ü Şîrîn/ Ferhâd ü Şîrîn mesnevilerine telmih yapan şair, ahını Şebdiz, kanlı gözyaşını da Gülgün olarak tasavvur ederek bunları leff ü neşr ile sevgilinin saçı ve yanağı ile ilişkilendirmektedir:

Vâdi-i gamdan geçemez zülf ü haddün fikr ile

‘Âşıkun **şeb-dîz**-i âh u eşk-i **gül-gûn**ın salup (G. 9/2)

3.1.3. Diğer Kişiler

3.1.3.1. Yakût el-Müsta‘сімî

Abbasî halifesi Musta‘сім zamanında saray hattatı olan Türk asıllı bir kişidir. Hat sanatının en köklü hamlesini gerçekleştirmiş ve hat sanatına matematik ve geometrik boyutlar kazandırmıştır. Aklâm-ı sitte (altı kalem, altı çeşit yazı) Yakût’un kalemiyle gerçek şekillerini bulmuş ve asırlarca bu ölçülerle kullanılmıştır. Divân şiirinde hat dolayısıyla ve büyük hattatlar arasında adı anılmaktadır.⁹⁷

Yazıya dair unsurlara yer yeren Adlî’nin bu isteği hattat bir sultan oluşuyla ilgilidir. Sevgilinin yüzündeki tüyler gibi reyhânî bir hat yazamayan Yâkut’un durumu ile sevgilinin eşsiz güzelliği vurgulanmaktadır. Yakût el-Müsta‘сімî aklam-ı sittenin ölçülerini belirleyen ünlü hattattır. Bu yazı çeşitlerinin içinde reyhânî hatt da vardır.⁹⁸

Gerçi kim **Yâkût** dirler yazdı çok meşk-ı misâl

Yazmadı hattun gibi bir hatt-ı reyhânı dürüst (G. 12/2)

Adlî, şairlik kudretini göstermektedir. Bu beyti bir hattat üslubuyla istif etmektedir. Hat sanatına dair kelimelerin tevriye ve iham-ı tenasüp ilgileriyle çok katmanlı bir anlam halkaları yakalamaktadır. “*Ta ‘alluk-nesh-muhakkak-reyhân*” gibi yazı çeşitlerinin yanında “*Yâkut, hatt, misâl*” gibi yine yazı sanatı ile ilgili terimleri şair, başarılı bir şekilde şiirindeki hayalle ilişkilendirmektedir. Sevgiliye seslenen

⁹⁷ İskender Pala, **a.g.e.**, s.479.

⁹⁸ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.73.

şair, senin dudakların Yakût el-Müsta‘simî’nin hattının hükmünü ortadan kaldırırsa buna şaşılır mı diyerek zaten reyhânî yazının da senin ayva tüylerinden ilhamla yazıldığı muhakkaktır demektedir:⁹⁹

Ne ta‘alluk leblerün yâkût hattın kılsa nesh

Bu muhakkakdur ki reyhân oldı hattundan misâl (G. 79/2)

3.2. KAVİMLER

3.2.1. Acem

Kelime anlamı olarak Acem, Arapların Arap olmayanlara ve özellikle İranlılara verdikleri isimdir.¹⁰⁰ Aşağıdaki beyitte Acem ifadesi kavimden çok memleket anlamında zikredilmiştir. Şair, Acemlerin gül yaprağı üzerine yazılan şiirini Rum’dan Semerkand’a kadar ileteceğini söyleyerek şiirini övmektedir:

Gazelde nazm-ı güftârün yazup evrâk-ı gül üzre

‘Acemler Rûm’dan ‘Adlî iletsünler Semerkand’e (G. 121/8)

3.2.2. Arap

Orta Doğu ile Kuzey Afrika’nın büyük bir bölümünde yaşayan halk ve bu halkın soyundan olan kişilere Arap denir. Aşağıdaki beyitte kavimden ziyade Arap ifadesi kelimenin ikinci anlamı olarak kabul edilen “esmer” manasında kullanılmaktadır. Sevgilinin beni renginden dolayı Arap’a benzetilerek gönül çalan bir Arap olarak tasavvur edilmektedir:

Cân âfeti çeşmün gibi hûn-rîz bulunmaz

Dil ugrısı hâlün gibi düzd-i ‘Arab olmaz (G. 33/3)

⁹⁹ Hasan Kaya, a.g.e., s.120.

¹⁰⁰ Adnan Karaismailoğlu, “Acem”, TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul 1988, C.1, s.321.

3.2.3. Tâtâr

Tatar ırkı, daha çok misk ile birlikte anılmaktadır. Bunun nedeni misk'in Anadolu illerine Tatarlar tarafından ve uzak diyarlardan getirilmesidir. Bundan dolayı *nâfe-i tâtâr*, *misk-i tâtâr*, *ahû-yı tâtâr* terkipleri konu ile ilgili beyitlerde kullanılmaktadır. Kelime mecazen “zalim, gaddar, merhametsiz” anlamında olması sebebiyle daha çok saç ve gamze ile birlikte kullanılmaktadır.¹⁰¹

Sevgilinin güzellik unsurundan biri olan saçı üzerinde durulmaktadır. Sevgilinin yanağı ve saçı ile gül ve Tatar miski karşılaştırılmaktadır. Tatar miski, Doğu Türkistan'da Hoten olarak bilinen coğrafyadaki misktir. Sevgilinin misk kokulu saçları yüzünün görülmesine engeldir. Şair bunu kara talih olarak yorumlamaktadır.¹⁰²

İrmese bûy-ı vefâ zülf ü ruhundan câna

Ne gül eyler anı ne **nâfe-i Tâtâr** eyler (G. 24/2)

Şair, sevgilinin benlerine karabiber, istiare ile sümbül dediği saçlarına da Tatar miski kuldur demektedir. Boynu bağlı kul, eskiden kölelerin bağlanması ile ilgiliyken bu, miskin pazarda bağlanmış kesecikler içinde satılmasını da çağrıştırmaktadır.¹⁰³

Benlerüne bende fülful yüzüne gülzâr kul

Sünbülüne boynı bağı **nâfe-i Tâtâr** kul (G. 81/1)

Osmanlı tahtında bir şahlar şahı olan Adlî, aşağıdaki beyitte Kara Boğdan seferine ve bu seferin sonuçlarına değinmektedir.1484'teki seferle Kili ve Akkirman kaleleri alınmış ve Boğdan'da Osmanlı hakimiyeti kesin olarak sağlanmıştır. Bu

¹⁰¹ İskender Pala, **a.g.e.**, s.442.

¹⁰² Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.81.

¹⁰³ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.123.

sefer sonrası Kırım ile kara sınırı birleşmiştir. Şairin kastettiği Tatar beyleri Kırım beyleri olmalıdır:¹⁰⁴

Kara Bogdân gözine ‘âlemi tâ târ itdüm

Emrûme tâbi’ olan **server-i Tâtâr** oldu (G. 141/4)

3.3. ÜLKELER VE ŞEHİRLER

Divan’ında günlük hayatta karşılaşılabilecek pek çok toplumsal tipe yer veren Adlî, yer adlarına aynı oranda yer vermemiştir. Şiirlerinde tespit edilen yerler, Çîn ve Hind ülkeleriyle Semerkand dışında, şairin padişah olduğu dönemde ya Osmanlı İmparatorluğunun ya da komşu ülkelerin sınırları içerisindedir.¹⁰⁵

3.3.1. Çîn

Çîn, klasik şiirde en çok adı geçen ülkelerden biridir. Geçmişte Çîn’de, Doğu Türkistan’da Türk, Hıtâ, Maçin, Çiğil güzellerinin bulunması ve Mani dinini ortaya çıkardığı rivayet edilen Mânî’nin ressam olması; Nigâristân, Erjeng gibi adlarla anılan kutsal kitabının gayet güzel minyatürlerle süslü olması dolayısıyla güzel yüz; Çîn’le birlikte ele alınır; büt, sanem, büt-hâne, kâfir, nigâr, nigâristân, nakş, nakkâş, münakkaş, sûret, tasvîr, musavver gibi put ve resimle ilgili kelimeler bir araya getirilir.¹⁰⁶

Adlî, Çîn miskin kokusunu sevgilinin saçından aldığını ama sevgilinin saçıyla asla yarışamayacağını; Çîn miskin kokusunu sevgilinin saçından almasını tasavvur etmektedir.¹⁰⁷ Beyit, Çîn ülkesinde yaşayan ceylanlardan elde edilen misk kokusunu senin zülfünden aldı ama misk kesesi içindeki güzel kokular asla senin saçınla yarışamaz şeklinde aktarılabilir:¹⁰⁸

¹⁰⁴ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.171.

¹⁰⁵ Yavuz Bayram, **a.g.e.**, s.161.

¹⁰⁶ Emine Yeniterzi, “**Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri**”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.3, S.15, s.309.

¹⁰⁷ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.95.

¹⁰⁸ Mustafa İsen, Tuba Işın Durmuş, **a.g.e.**, s.78.

Müşk-i Çîn aldı kohu zülfünden ammâ **Çîn**'de

Olmadı bir nâfede zülfün gibi bir ca'd-ı hat (G. 44/6)

Divan şiirinde sevgilinin saç siyahlığı ve çok güzel kokması sebebiyle miske benzetilir. Dünyadaki en iyi miskin Çin'in Hoten bölgesinde yaşayan ceylanların göbeklerindeki keseden elde edildiği bilinmektedir. Her konuda şiirlerde idealize edilen sevgili benzetildiği unsurlar açısından da dünyadaki en iyi örnekleriyle değerlendirilir. Bu sebeple Divan şiiri örneklerinde saç kelimesi ile birlikte misk/müşk, Çin, Hoten kelimeleri genellikle bir arada kullanılır. Çin kelimesi aynı zamanda büklüm büklüm oluşuna da işaret eder. Aşağıdaki beyitte, “Ey güzel koku, sevgilinin büklüm büklüm misk kokulu saçına benzemeye çalışırsan utanılacak bir şey yapmış olursun.” diyen şair için sevgilinin saçının kokusuna ve güzelliğine kimse erişememektedir:¹⁰⁹

Benzerem dersen saçına sen dahı iy **müşk-i Çîn**

Yüz karasın hâsıl idersin kara sünbül gibi (G. 140/2)

Sevgilinin saçının kokusunu Hoten'e ileten rüzgâr, miske “Bütün Çin'i gezdim ancak böyle sevgilinin saç gibi bir koku bulamadım” dedi şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir. Sevgilinin saç Çin'in, Hoten'in miskinden üstündür. Teşhis edilen rüzgâr, bütün Çin'i gezse de öyle güzel bir koku bulamamaktadır:¹¹⁰

Bûy-ı zülfün Hutun'e bâd iledüp miske didi

Bulmadum **Çîn**'i gezüp bir dahı bu bû gibi ben (G. 111/4)

3.3.2. Hoten

Kaynaklarda Hutun, Hotan, şekliyle de geçen Hoten günümüzde Çin'in Doğu Türkistan topraklarında yer alan bir şehrin adıdır. Kaynaklarda Hıtâ, Hıtay,

¹⁰⁹ Mustafa İsen, Tuba Işinsu Durmuş, **a.g.e.**, s.98.

¹¹⁰ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.149.

Kıtay adlarıyla anılan Hata ise geçmişte Doğu Türkistan bölgesine verilen addır. Moğol asıllı "Hâtâ" aşiretinin burada ikamet etmesi sebebiyle bölge bu isimle anılmıştır. Misk üretiminde kullanılan misk ahularının buralarda çokça bulunuşu, Anadolu'ya miskin bu bölgeden gelmesi sebebiyle Hoten ve Hatâ; divan şiirinde ahu ve misk ile birlikte zikredilmiştir. Şairler sevgilinin kokusunu saçını, ayva tüylerini ve benini Hoten miskine, gözlerini ise Hoten ceylanına benzetmişlerdir. Divân şairleri Hatâ kelimesini sesteşi olan ve yanlış anlamına gelen hatâ sözcüğünü işaret ederek cinas, ihâm-ı tenâsüp, tevriye vb. sanatlar ekseninde şiirlerinde kullanmışlardır.¹¹¹

Miskin oluşumu hüsn-i ta'lîl ile sevgiliye bağlanmaktadır. Sevgilinin saçlarının kokusunu kıskanan Hoten ceylanı miski oluşturur. Aşağıdaki beyitte şair, saba rüzgarının sevgilinin saçının kokusunu Çin'e armağan olarak götürmemesi Hoten ceylanlarının gönüllerini bu kokuya olan hasretlerinden dolayı kana bulanmasına sebebiyet verdiğini ifade etmektedir:

Bûy-ı zülfün armagan iletme Çîn'e sabâ

Hasretinden hûn-ı dil olmazdı âhû-yı **Huten** (G. 115/3)

3.3.3. Rum

Adlî, Rum ifadesiyle Anadolu'yu kastederek şiirlerinde ele almıştır.

Şair, saba rüzgarının sevgilinin saçının kokusunu Çin'e armağan olarak götürmemesi Hoten ceylanlarının gönüllerini bu kokuya olan hasretlerinden dolayı kana bulanmasına sebebiyet verdiğini ifade etmektedir:

Pâdişâhum lutf idüp 'Adlî kulunun başına

Hâk-i pâyun tâc idüben **Rûm**'a sultân eylegil (G. 70/7)

¹¹¹ Hasan Kaya, a.g.e., s.192.

Aşağıdaki beyitte şair, Anadolu'ya baharat yoluyla Hindistan'dan gelen karabiber ile Doğu Türkistan'dan gelen miski hüsn-i ta'lil ile sevgiliye olan aşkına bağlamaktadır. Adlî, “sevda” kelimesinin aşk ve siyah anlamlarının ikisini birden beyinde çağrıştırmak anlam derinliği yakalamaktadır.¹¹²

Hâl-i müşgînün hevâsıyla idüp terk-i diyâr

Rûm'a geldi müşk-i Çin sevdâyile fülful gibi (G. 140/5)

3.3.4. Bağdad

Irak'ın başkenti ve en büyük şehridir. Eskiden Abbasilerin idare merkezi ve İslam aleminin başkenti idi. Dicle'nin iki sahilinde kurulu olan şehir XVI. asrın ilk yarısında Osmanlı idaresine girmiş ve Osmanlı kültüründe yer edinmiştir.

Adlî'nin “*tohumunu Bağdat'tan getirmek*” deyimini kullanması dikkat çekicidir. Zor elde edilen kıymetli şeyler için kullanılan bu deyim, Adlî'nin şiirlerinde deyimlerden istifade etmedeki başarısının güzel bir örneğini teşkil etmektedir.¹¹³ Beyitte gönül kuşa, sevgili de puta benzetilmektedir:

Hırmen-i hüsninde dil murgına virmez dânei

Ol sanem sankim getürmüş tohmını **Bagdâd'dan** (G. 105/6)

3.3.5. Ceyhun/Şat

Ceyhun, Sovyet Ortaasya'sında 2540 km. uzunluğunda bir ırmaktır. Pamir dağlarından çıkıp Aral gölüne dökülür. Divan edebiyatında âşığın gözyaşları nehirler gibi akar. Nil, Dicle, Aras, Fırat vs. bu türden nehirlerdir. Ayrıca şairin gerçek coğrafi nedenlerden dolayı da bu tür nehirlerden bahsettiği görülür.¹¹⁴

¹¹² Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.169.

¹¹³ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.145.

¹¹⁴ İskender Pala, **a.g.e.**, s.91.

Büyük nehir anlamına gelen Şat, özel isim olarak Bağdat civarında birleşen Dicle ve Fırat nehirlerine verilen Şattu'l-Arab tamlamasında kullanılır. Divan şiirinin coğrafyası içinde az da olsa kullanılır.¹¹⁵

Gözyaşı Şat ve Ceyhun ırmağına benzetilerek şairin ahının ateşini bir nebze dindirmektedir. Adlî, suyun ateşi söndürme özelliğinin yanında ağlamanın insanı teskin eden yanına vurgu yapmaktadır.¹¹⁶

Âteş-i âhum yakardı şem‘veş başdan beni

Çeşme-i çeşmüm benüm ger olmasa **Ceyhûn u Şat** (G. 44/3)

3.3.6. Hind /Hindûstân

Hindistan, Divan şiirinde çok zengin malzeme ve hayallerle ele alınır. Ülkeye yedinci gök katında bulunan Zuhâl yıldızı hâkimdir. Zuhâl, siyah rengi ve uğursuzluğu sembolize eder. Hindistan da siyah tenli insanların yurdudur. Bu yüzden edebiyatta sevgilinin saçları ve beni, Hintliye benzetilir.¹¹⁷

Şair, papağanlara şekerle konuşma öğretilmesine telmihte bulunmuştur. Kendisinin kutsal bir papağan olduğunu ve konuşma öğrenmek için sevgilinin tatlı dudağına ihtiyaç duyduğunu söyleyen âşık, bu şart sağlanmadığı takdirde dilinin tutulacağını ifade etmektedir:

Tûti-i kudsem velî iy hâce-i **Hindûstân**

Lâl olupdur nâtıkam ol la‘l-i şekker-bârsuz (G. 34/3)

Rûm (Anadolu) ülkesi beyaz tenli insanların memleketi olduğu için, Hindistan ile tezat teşkil eder.¹¹⁸ Beyitte sevgilinin güzellik unsurlarından gamzesi ve

¹¹⁵ İskender Pala, **a.g.e.**, s.421.

¹¹⁶ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.95.

¹¹⁷ Emine Yeniterzi, **a.g.m.**

¹¹⁸ Emine Yeniterzi, **a.g.m.**

saçları üzerinde durulmaktadır. Sevgilinin gamzesi bir asker gibi Anadolu'yu vurarak yağmalamaktadır. Saçlarının ise siyah renkli bayrak çekerek Hindistan'ı hükmü altına aldığı söylenmektedir. Böylece saçın siyahlığı ile Hind kelimesi arasında bağ kurulmaktadır:

Düzüp saf leşker-i gamzen urup yağmaladı Rûm'ı

Çeküp müşgîn 'alem zülfün tamâmet hükm ider **Hind'e** (G. 121/7)

3.3.7. Mısır

Hz. Yusuf, Divan şiirinde güzellik ve iffet sembolü olarak yer alır. Hz. Yusuf'un hikayesinin Mısır'da geçmesi dolayısıyla şiirlerde Hz. Yusuf'un güzelliğine telmihen sevgilinin yüzü Mısır'a kendisi de sultana benzetilmektedir.¹¹⁹

Hüsn ile Yûsuf eger old'ise sultân-ı **Mısır**

Bu güzellikle seni şâh-ı cihân eylediler (G.25/2)

Yûsuf **Mısır**'da dirler hüsn ile oldı sultân

Görseydi kul olurdu sen şâh-ı meh-likâya (G.123/6)

3.3.8. Semerkand

Özbekistan'ın güneyinde yer alan bu tarihî şehrin adına dair farklı görüşler vardır. Bunlardan biri de İskender'in çok sevdiği cariyesi Semer'le ilgilidir. Semer hastalanınca hekimler ona havası, suyu güzel bir yere yerleşmesini tavsiye ederler. İskender Semer'i şehrin bulunduğu yere gönderir; cariyeye burada sağlığına kavuşunca şehir kurulur ve adına Semer-kand denir.¹²⁰ Şair, gül yaprağı üzerine yazılan gazelinin Acemler tarafından Rum'dan önemli bir ilim merkezi olan Semerkand'a kadar iletileceğini ifade etmekte ve böylece şiirini övmektedir:

Gazelde nazm-ı güftârın yazup evrâk-ı gül üzre

¹¹⁹ Mustafa İsen, Tuba Işinsu Durmuş, **a.g.e.**, s.79.

¹²⁰ Emine Yeniterzi, **a.g.m.**

‘Acemler Rûm'dan ‘Adlî iletsünler **Semerkind'e** (G. 121/8)

3.3.9. Isfahan

İsfahan şehri, İran’da bir yerleşim yeri olup sürmesiyle ünlüdür. Âşık, sabah rüzgarından sevgilinin ayak toprağını gözüne İsfahan sürmesi yapmasını dilemektedir:¹²¹

İy sabâ ‘aynuma alman hâk-i pâyı gayrını

İki gözümçün gerek kühl-i **Sıfâhân** eylegil (G. 70/2)

3.4. DAĞLAR, DENİZLER VE NEHİRLER

3.4.1.Ummân

Okyanus, büyük deniz anlamlarına gelir. Umman adıyla bilinen Arap yarımadasındaki ülkeden Hint kıyılarına dek uzanan Hint okyanusuna da bahr-i Ummân denmektedir.¹²² Adlî, gözyaşlarını ummana benzeterek mübalağa yapmaktadır:

Gözümün yaşını ‘**ummâna** nice benzedeyüm

Ki kenârında bunun katre kadar nem degül ol (G. 78/2)

3.4.2. Tûr

Sina çölünde bir dağın özel adı olup Tûr-ı Sinâ veya Tûr dağı olarak bilinmektedir.¹²³ Hz. Musâ’ya Tevrat’ın indirildiği ve Allah’ın onunla konuştuğu dağdır. Aşağıdaki beyitte de bu bağlamda ele alınmaktadır:

Tûr-ı ‘ışk içre tecellî dilesen Mûsâvâr

Meşrebün âb-ı revân gibi revân pâk gerek (G. 63/6)

¹²¹ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.111.

¹²² İskender Pala, **a.g.e.**, s.465.

¹²³ İskender Pala, **a.g.e.**, s.461.

3.5. SOSYAL HAYAT

3.5.1. İctimaî Tabakalanma

3.5.1.1. Sultân (Mîr, Şâh, Şâh-ı cemâl, Şâh-ı cihân, Şeh, Şehriyâr, Padişâh, Tâc-ı şâh)

Sultan, bir ülkenin en üst makamında bulunan yöneticisi, şah, hakan, padişah ve hükümdar kişidir. Klasik şiirde açık istiare ile sevgili yerine kullanılmaktadır. Divân şiirinde gönül ve güzellik (hüsn) bir ülke, sevgili de bu ülkenin tahtında oturan sultan olarak düşünülür. Âşık ise bu ülkede padişahın buyruklarına uyan tebaa konumundadır. Gönül ülkesinin padişahı olan sevgiliden gelen her şey âşık tarafından buyruk olarak algılanır ve baş göz üzerine kabul edilmektedir.¹²⁴

Divân şiiri geleneğine göre sevgili sultan, âşık ise kuldur. Sevgilinin yolunda olmayı talep eden âşığın başka hiçbir şeye ihtiyacı olmaz. Şair, cihan şahı olan sevgiliye muhtaç olduğunu dile getirmektedir.¹²⁵

‘Adlî nigâre hâlün ‘arz it niyâz birle

Dervîş olanlar olur **şâh-ı cihâne** muhtâc (G. 14/5)

Şair, sevgilinin ayağı toprağının bir cevher kadar kıymetli olduğunu ifade etmekte, bu cevheri satın almak isteyenlerin de canını ortaya koyması gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun üzerinden şair kendisine seslenmekte ve sultan olsan da bu cevheri almaya kudretinin yetmeyeceğini söylemektedir:

Hâk-i pâyi cevherine nakd-i cân ister nigâr

‘Adliyâ **sultân** geçersin sende kudret var mıdur (G. 26/5)

Sevgilinin güzellik ülkesinin sultanı olduğunu, ay ve güneşin de gece gündüz köle gibi bu sultanın izine yüz sürdüğünü ifade etmektedir:

¹²⁴ Gencay Zavotçu, **a.g.e.**, s.699-670.

¹²⁵ Mustafa İsen, Tuba Işınur Durmuş, **a.g.e.**, s.70.

Hüsn ilinün **şâh**ısın ay ile gün leyl ü nehâr

İzüne yüzün sürer sen **şehriyâr**un kul gibi (G. 140/6)

Beyitte şair, sevgili uğrunda gül renginde kanlı gözyaşı döktüğünü, zira padişahlık makamının baş ağrısından başka bir şey vermediğini ifade etmektedir:

Eşk-i çeşmünden gül-âb itsen yeridür ‘Adliyâ

Tâc-ı şâhiden baş ağrısı degül mi hâsılun (G. 56/5)

Tecrid yoluyla kendisini soyutlayan şair, dert ve bela ülkesine padişah olduğundan beri gam ve kederden başka bir şey elde etmediğini söylemektedir:

‘Adli **mîr** olalıdan derd ü belâ kişverine

Kılmadı gussa vü gam milk-i müsellemler degül ol (G. 78/7)

Şair, beyitte güneşi dilenciye teşbih etmekte ve güzellik ülkesinin padişahı olan sevgiliden güzellik dilenmeye geldiğini ifade etmektedir. Şair dilencilerde edep olmadığını dolayısıyla bunu mazur görmesi gerektiğini dile getirmektedir:

Her subh güneş gelse kapuna ‘aceb olmaz

Ma’zûr ola iy **şeh** ki gedâda edeb olmaz (G. 33/1)

Şeh-milk-sultan tenasübüyle *şeh-kul-sultan* tezaadının dikkat çektiği beytin anlamlandırılmasında kul olmak ve haddini bilmek deyimlerinin önemli bir yeri vardır. Zira her ikisi de mecâzi anlamıyla değerlendirilmiş olan bu iki deyim, diğer kelimelerin de yardımıyla şairin duygularını yansıtmaktadır. Birinci mısradaki şair, önce *şeh-i milk-i cemel* terkihiyle, sevgilinin yüz güzelliğini memleketle bağdaştırmış ve açık istiâre yoluyla, sevgiliyi bu memleketin sultanı ilan etmiştir. Daha sonra aynı mısradaki şairin bu güzellik ülkesinin sultana kul olma arzusu dile

getirilmiştir. Ne var ki ikinci mısradaki yine bir hayal kırıklığı vardır. Zira sevgiliye kul olmaya kalkışmak da bir haddini bilmezlik kabul edilmektedir. Beytin sonundaki "‘*Aceb sultân imiş.*" açıklaması, anlamı iyice karıştırmaktadır. Meğer güzellik ülkesinin sultanına kul olmak isteyen şair de bir sultandır. İşte tam da bunun için ‘*aceb sultandır.* Öyle bir sultan ki kendi sultanlığını bırakıp cemel mülkünün şahına kul olma peşindedir. *Cemal* (didar) kelimesinin tasavvufi boyutuyla değerlendirilmesi, bu sultan şairin kul olmayı neden bu kadar istediğini de açıklayacaktır. Zira aslında şair *cemâlullahın* peşindedir.¹²⁶

Sen **şeh -i milk-i cemâle** kul olayın dirimiş

Gör bilür mi haddini ‘Adlî ‘aceb sultânımiş (G. 39/4)

Sevgilinin sahip olduğu güzellikle gönül ülkesine padişah olduğunu, kendisini de gam diyarına sultan ettiğini söylenmektedir:

Bu hüsn ile ki **şeh** oldun gönül vilâyetine

Gamun diyârına ben kulı **şehriyâr** itdün (G. 65/6)

Klasik şiirde aşığına karşı zalim ve merhametsiz olan sevgili, aşağıdaki beyitte bir sultana benzetilmiştir. Fakat şair, sultanların bile kullarını affetmesine rağmen sevgilinin âşığın özrünü kabahatinden büyük görerek onu affetmemesinden dert yanmaktadır:

Hatâsın kullarun **şehler** göricek ‘afv ider lîkin

Benüm ‘özümi ol dil-ber görür artuk günâhumdan (G. 113/2)

Sultan olan sevgiliye seslenen şair, güneşi bir dilenciye benzeterek (güneş) senin kapına gelip güzelliğinin sofrasından bir ekmek alsa bunda şaşılacak bir şey yoktur demektedir:

¹²⁶ Menderes Coşkun, vd., “*Gazel Şerhleri*”, Kesit Yayınları, İstanbul, 2016, s.86.

Çün gedâdur kapuna geldükce iy **şâh** âftâb

Hân-ı hüsnünden nevâl alursa bir nâmı dürüst (G. 12/4)

Saltanattan soyutlanma çabası, saltanatın yükünü taşıyan Adlî'nin benlik algısını oldukça etkilemiştir. En büyük muktedir olan sultanın yıkımının nihai olacağı beyitteki gibi ifade edilmektedir:¹²⁷

Zulmi kim **şâh** eyleye kim virür anun dâdını

Hânei mi'mâr yıksa anı kim ta'mîr ider (G. 28/3)

Sevgili gibi bir sultanın az bulunağını söyleyerek onu yüceltmekte, böyle bir sultanın da kendisi gibi çok kölesi olacağını söylemektedir:

Az bulunur bu cihânda ana senün gibi **şâh**

'Adli gibi sana lîkin bulunur bisyâr kul (G. 81/5)

Âşık, sevgilinin mahallesine varmak istediğini, ancak köpeklerden/rakipten fırsat bulamadığını ifade etmekte, sevgilinin kendisine bir köle muamelesi yapsa da onun için bir lütuf olduğunu söylemektedir:

Kapuna varmaga kûyun itlerinden korkaram

Ben gedâ bu hürmeti umar mıdum sen **şâhdan** (G. 119/4)

Şair, gönlünü bir ülkeye benzetmekte, güzellik diyarının sultanı olan sevgilinin burayı fethetmesine şaşırmamak gerektiğini söylemektedir. Zira ülkeleri fethetmek padişahlar için normal bir durumdur:

Diller aldukca sevinse n'ola ol **şâh-ı cemâl**

Memleket fethi ider hâtır-ı sultânı ferah (G. 16/3)

¹²⁷ Yavuz Bayram, **a.g.m.**, s.725-726.

Adlî, fani dünyadaki saltanatın bir anlık olduğunu ifade ederek kendi nefesine bunu hatırlatmaktadır:¹²⁸

Bekâyı fikr ider olsan fenâ milkinde iy ‘Adlî

Cihâna **pâdşâh** olmak hakikat oldu bir demlik (G. 60/5)

Beyitte şair, güzellik ülkesinin sultanı olan sevgilinin kendisini gönülden bir an bile hatırına getirse bin köleyi azat etmiş kadar sevap kazanacağını ifade etmektedir:

Bulur bin kul azâd itmek sevâbın rahm iden dilden

Beni yâd eylemek bir dem gelürse **pâdşâhumdan** (G. 113/3)

3.5.1.2. Efendi

Adlî Divânı’nda “*efendi*” ifadesi aşağıdaki beyitte olduğu gibi gerçek anlamında kullanılmıştır. Şair, kendisine seslenerek hükümdarlar beyliği ve efendiliği senden, köleler (sevgiliye) kul olmayı gelip Adlî’den öğrensün demektedir:

Tâcverler senden öğrensün **efendi** begliği

Bendeler ‘Adlî’den öğrensün gelüp çâkerlig (G. 139/5)

3.5.1.3. Asker (Leşker, Leşker-i gamze)

Sevgiliye ait güzellik unsurlarından göz, gamze, kirpikler ve kaşların öldürücü özelliğe sahip silahlar olarak divanlarda işlendiği görülmektedir. Yine, sevgilinin bir savaşçı edası sergilediği ve silahlarıyla âşığına türlü ezalar edip hatta ölümüne sebep olduğu yönünde tasavvurlar bulunmaktadır.¹²⁹

¹²⁸ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.109.

¹²⁹ Sıtkı Nazik, “**Klasik Şiirde Türk Güzeli**”, Türk Dünyası/Dil ve Edebiyat Dergisi, S.45, Ankara 2008, s.142.

Ay yüzlü sevgili bir padişaha, yan bakışı ise bir savaş meydanında dizilmiş askerlere benzetilmiştir. Bütün cihan halkı da bu kudret karşısında boyun eğmektedir:

Hep cihân iy meh-likâ sen şâha olmışdur mutî‘

Leşker-i gamzen kimünle saf tutup eyler masâf (G. 48/4)

Sevgilinin yan bakışının askerinin Rum ülkesini yağmaladığı ve saçlarının siyah bayrak çekerek bütün Hind topraklarını hükmü altına aldığı söylenmektedir:

Düzüp saf **leşker-i gamzen** urup yagmaladı Rûm'ı

Çeküp müşgîn ‘alem zülfün tamâmet hükm ider Hind'e (G. 121/7)

Adlî'nin gönül ülkesinin gam askeri tarafından işgal edildiği söylenmekte ve devlet erkanının bu duruma bir tedbir alması gerektiği ifade edilmektedir:

Gönli milkin ‘Adli'nün gam **leşkeri** yakmak diler

Hey meded erkân-ı devlet ana ne tedbîr ider (G. 28/5)

3.5.1.4. Bende, Esîr, Gulâm, Çâker, Gedâ

Adlî Divanı'nda “bende, gulâm, çâker, gedâ” ifadeleri âşığa yüklenmiş sıfatlardır. Sevgili karşısında âşık onun kulu ve kölesidir.

Sevgilinin benleri karabibere, saçları da Tatar miskine benzetilmiştir. Karabiber sevgilinin benlerine, gül bahçesi yüzüne, Tatar miski ise sümbül saçlarına köledir:

Benlerine **bende** fülful yüzüne gülzâr kul

Sümbülüne boynı baglu nâfe-i Tâtâr kul (G. 81/1)

Beyitte sevgilinin dudağına, lal kulağı delik bir köle iken inci de dişlerinin kulu olarak nitelendirilmektedir. Burada Adlî, mücevherlerin delinmesi ile kölelerin küpe takması gerçeğinden yola çıkmaktadır:¹³⁰

Leblerüne la‘l kulağı delik bir **bendedür**

Dişlerün nazmına olur lûlu’-yı şevvâr kul (G. 81/3)

“*Esir*” ifadesiyle sevgilinin saçına bağlı olan âşıklar kastedilmektedir:

Zülfî kâfîrlik idüp her bir kılında bin **esîr**

Asmaga kasd eylemişdür çok Müselmân bağlamış (G. 38/2)

Sümbül, sevgilinin misk kokulu saçının; karabiber ise anber saçan beninin Hintli kölesidir:

Sünbül oldı ca‘d-ı müşk-efşânunun efgendesi

Fülful oldı hâl-i ‘anber-bârûna hindî **gulâm** (G. 94/4)

Beyitte, sevgilinin güzelliği karşısında güneş onun kölesi olmaya bile layık değildir. Onun meclisinde ondan güzeli yoktur:

Hüsn ile hurşîd-i enver **çâkerün** lâıyk mıdur

Meclisünde dem-be-dem bir bed-likâ eksük degül (G. 75/5)

Şair, kendisini dilenciye benzetmektedir. Güzeller güzeli sevgiliye benini bizden esirgeme çünkü cömert olanlar dilenciden darı tanesini esirgemez demektedir:

Hâsıl-ı hüsnünde hâlün men‘ kılma k‘eylemez

Çün kerîm olan **gedâd**an dâne-i erzen dirîg (G. 47/6)

¹³⁰ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.123.

Adlî, aşkının gamından ölse de bu sevgilinin umurunda değildir. Çünkü sevgili Adlî gibi kendisine her zaman binlerce kul olacak aşık bulabileceğini söylemektedir:

Öldürürse gam seni yâre ne gam çün her zamân

Bin senün gibi **gedâ** ‘Adlî ana eksük degül (G. 75/7)

Sevgili, Adlî’nin eşiğinde ettiği feryatlarından rahatsız olup sürülmesini emretmiştir. Beyitte sürgün emri verebilen bir sultan sevgili söz konusudur:¹³¹

‘Adlî’nün feryādını işitmiş işiginde yâr

Hışm ile dimiş sürün ben ol **gedâyı** sevmezin (G. 100/5)

3.5.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler, Meslekler

3.5.2.1. Saray Görevlileri

3.5.2.1.1. Tabîb (Hekim)

Divan şiirinde sevgili, can gibi âşığın hayatta kalmasını sağlayan bir unsur olup, âşığa can bahşeden, hayat veren bir özellik taşımaktadır; dolayısıyla şairler, dizelerinde sevgiliye can, ruh, nefes, hayat anlamlarına gelen “*cân*” ismiyle hitap etmişlerdir.¹³² Genellikle âşığın hasta, sevgilinin hekim olduğu beyitlerin yanında gerçek hasta-hekim ilişkisi de *Adlî Divânı*’nda yer almaktadır.

Şairin sevgilinin hasretiyle çektiği ahların ve aşk derdinin ilacı sevgilinin kendisi olduğu ifade edilmektedir.¹³³ Tabibe göre âşığın gönül derdine sevgilinin dudağının şerbetinden başka derman yoktur:

Derd-i dil dermânını sordum **tabîbe** didi kim

¹³¹ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.131.

¹³² Pelin Seval Esen, **a.g.m.**, s.379-394.

¹³³ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.67.

Şerbet-i la‘linden özge derdüne yokdur devâ (G. 7/6)

Hastalar şifâ evlerinde (dârü’ş-şifâ) tedavi edilmektedirler. Divane âşık ve gönlün dârü’ş-şifâsı, sevgilinin evi ve dudaklarıdır.¹³⁴ Şairin hasta gönlü karşısında sevgili bir tabiptir. Ve bu tabip sevgilinin dudağından bir şifa umulmaktadır:

Lebün dârü’ş-şifâsından umar dil derdine dermân

Tabîb-i haste-dillersin devâsın derdmend ister (G. 19/5)

Tabiplerin aşk hastalarına çare bulamayacağını söyleyen şair, âşığın derdine derman olabilecek tek şeyin sevgilinin dudağı olduğunu ifade etmektedir:

Marîz-i ‘ışk olanlara **etıbbâ** idemez tedbîr

Lebünden olur olursa benüm derdüme emsemlik (G. 60/4)

Aşağıdaki beyitte sevgili bir tabibe benzetilmekte ve âşığın hasta gönlüne tek çarenin onun kırmızı şarabı andıran dudağı olduğu ifade edilmektedir:

La‘l-i nâbun şerbetiyle iy **tabîb-i** cân u dil

‘Âşık-ı dil-hastenün derdine dermân eylegil (G. 70/6)

3.5.2.2. Ticaret ve Sanat Erbâbı

3.5.2.2.1. Müşterî, Tâcir

Ticarette uğraşan kişilere tacir, satın alan kimselere/alıcılara da müşteri denir. *Adlî Divânı*’nda “müşterî, tâcir” ifadeleri gerçek anlamlarında kullanılmıştır.

¹³⁴ Bilal Kemikli, “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C.16, S.1, 2007 s. 19-36.

Güzellik ülkesinin şahı olan sevgiliye âşık, müşteri olmuştur. Bir anlık kavuşmaya bile kıymet ve değer biçilemez diyerek sevgiliye canını hatta mübalağa ile bütün cihanı veririm demektedir:

Sen şâha **müşterîyem** cân u cihân vireydüm

Bir dem visâl olursa ucuzdur ol bahaya (G. 123/5)

Âşık sevgilinin eziyetinden memnundur, bu durum karşısında şikayetçi değildir. Onun uğrunda canını vermeye bile hazırdır. Sevgilinin gamıyla canını verdiğini, ancak bunun bile bu uğurda ucuz kaçacağını ifade etmektedir:

Gamuna cân virüben gâyet ucuz avlamışam

Satun almakda dimen ben dahı **tâcir** degülem (G. 91/6)

3.5.2.3. Meclis Erbâbı

3.5.2.3.1. Sâkî

Kelime anlamı kadeh sunan, içki veren demek olan sâkî, bezm âleminin en önemli unsurlarından biridir. Sâkî kelimesi aslında Arapçadır. Kelimenin kökü olan “es-sakaa” ve “et-teskiye” “su aramak ve su içirmek” anlamlarında kullanılır. Bu anlama gelen “es-sâkî” aslında su arayıcı demektir. Edebî anlamda ise sâkî, bezme neşe ve canlılık veren kişidir. Ortada dolaşarak içki dağıtmak onun asıl görevidir. O, ya bizzat sevgilinin yerini tutmuş veya onun yerine konulmuştur. Dolayısıyla sâkînin güzel olması şarttır. Bazen sâkî, mutrip görevi de yapar. Bezm, kelime anlamı içkili eğlenceli meclis toplantı, dernek demek olan ve ilkbahar mevsiminde çemende, kırlarda güzel yerlerde gezip eğlenilen, içip coşulan, halen rağbet edilen bir eğlence meclisidir. Bezm, beyitlerde sâkî ile birlikte kullanılır bunun yanı sıra mey, cam, kadeh, şarap de beyitlerde yer alır. Edebiyatımızda gerçek veya mecazlı anlamıyla içki ve içki âleminin övülerek anlatıldığı manzum eserlere de sâkî-nâme denir.¹³⁵

¹³⁵ Buse Atalay, “Klasik Türk Edebiyatında Şâirlerimizin “Sâkî Kavramına Kazandırdığı Anlamlar”, Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy) Yıl: 3, Sayı: 10, s. 680-691, Aralık 2017, s.681-682.

Dudak, divan şiirinde en fazla üzerinde durulan güzellik unsurlarından biridir. Âşığa can bağışlayan her türlü meziyet ve ilaç dudakta mevcuttur. * b-ı hayât,    mey-i can, kevserdir*. Ancak onu içebilen olmamıştır. Ağız ve dudaklar mecazen âb-ı hay ttır. Ağızın hareketi can ve hayat nişanıdır. Sevginin dudakları  şığına hayat verir. Can bağışlar onun için b sesi bir can    mesidir. Âşık sevgilinin b sesi ile ölümü temenni eder.    nk  o yine dudaklar sebebiyle yeniden hayata kavuşacaktır. Dudak  l me çare olduğu gibi özellikle aşk derdine, hastalığa şifa ve ilaçtır.¹³⁶ Aşağıdaki beyitte sevgili sakiye benzetilmekte ve onun dudağını içmenin Hızır’a nasip olduğu söylenmektedir. Ab-ı hayatı andıran bu şaraptan (dudaktan) içen Hızır’a kıyamete kadar ecel yoktur:

S    leb n n âb-ı hayâtını iden n  

Hızır oldu ebed  hir ana hergiz ecel yok (G. 50/5)

Şair, sakiye seslenmekte ve onun sunacağı şarapla bütün dertlerin ortadan kalkacağı vurgulanmaktadır:

S  iy  sâgar-ı hilâl kanı

Sun ber  d fi‘-i mel l kanı (G. 138/1)

3.5.2.4. Diğer Kişiler

3.5.2.4.1. Sayyâd

Kelime anlamı olarak sayyâd avcı anlamına gelmektedir. Avcılık; ok, kemend, tuzak vs. yollarla icra edilir. Bazen köpek ve şahin de sayyadın yardımcısı olur. Divan şiirinde sevgili sayyad,  şık ise avdır. Âşığın canı ve gönlünün avlandığı durumlar vardır. Sevgilinin saçı, gamzesi ve gözü birer avcıdır. Sa , kemend ile; gamze ve göz ise ok (kirpik) ile avlanırlar. Sevgilinin avcılığında mutlaka tam isabet söz konusudur. Bu avcıda asla merhamet yoktur.¹³⁷

¹³⁶ Aykut Bakar, “ b-ı Hayât”, Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, C. 4, S. 1, Nisan 2020, s.19.

¹³⁷ İskender Pala, **a.g.e.**, s.392.

Divan şiirinin en temel duygusu olan aşk ile ilgili tasavvur ve mazmunlara bakıldığında "av istiâresinin" önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Sevgili genellikle sayyad yani avcıya benzetilir. Sevgili sayyad olunca karşısındaki âşık da av olur. Avcılıkta usta olan sevgilinin av aletleri ise saç, kaş, gamzesi, kirpiği, gözü gibi güzellik unsurlarıdır. Bu av aletleri ile şahbâz gibi acımasız sevgili veya sevgilinin saçları zayıf ve bıçare kuş gibi âşığın canını ve gönlünü avlar. Bu avcılık sırasında âşığın düştüğü damlar yani tuzaklar da vardır.¹³⁸

Divan şiirinde âşığın gönlü kuşa, sevgilinin saç tuzağı ve beni de gönül kuşunu bu tuzağı çeken yeme benzetilir. Sevgili âşığın gönül kuşunu saç tuzağına çekmek için benini/darıyı ondan esirgemiş, âşık ise bu durum karşısında sitemini dile getirmektedir:

Hâlini göstermeyüben saldı zülfî dâmına

Murg-ı cândan kıldı ol **sayyâd** bir erzen dirîg (G. 47/2)

Köpek avlanmaya çıkan kişinin en büyük yardımcısıdır. Divan şiirinde de rakip için benzetme unsuru olarak kullanılır. Rakip köpeğe benzetilmiş ve peri gibi güzel olan sevgilinin köpekle avlanmayacağı söylenmektedir:

Dil-rübâlar **sayd** olur dirler rakîb ile velî

Çün perîdür dil-berüm it ile avlanmaz benüm (G. 89/6)

3.5.2.4.2. Cellâd

Cellat ve cellat ile ilgili kavramlar şiir içinde genellikle sevgili- âşık- rakip arasındaki klasik ilişkinin anlatımında benzetme unsuru olarak yer almıştır. Şiirlerde "sevgili" ve "cellat" kelimeleri arasında bir ilişki söz konusu edildiğinde –ki bu ilişki sevgilinin âşığın canına kastediyor olması üzerine kurgulanmıştır- sevgilinin gözü, kaş, kirpiği ve bakışının cellata veya cellatların kullandıkları âletlere benzetildiği

¹³⁸ Enes Yıldız, **Klasik Türk Şiirinde Şikariyyeler/Saydiyyeler**, Türklük Bilimi Araştırmaları, S.46, 2019, s.183.

görülmektedir. Sevgilinin cellat gözü, baktığı yere ecel/ölüm götüren kirpiklerinin mahareti sayesinde bir yan bakışıyla âşığı öldürür. Âşık, sevgilinin kendisini öldürmesinden şikâyetçi değil aksine bu durumdan memnundur. Zira sevgilinin kendisini öldürebilmesi için gamze kılıcıyla âşığa hamle yapması yani bakması gerekecektir. Bu da sevgilinin âşığa ilgi göstermesi anlamına gelmektedir ki âşığın da bütün arzusu da tam olarak budur.¹³⁹

Sevgilinin gözleri cellada, kirpikleri ise hançere benzetilmiştir. Bu hançerleri eline alan cellat/sevgili aynı zamanda gönül hırsızını asmak için misk kokulu saçlarını salmaktadır:

Gözleri **cellâd**ına virmiş müje hançerlerin

Düzd-i dil asmaga iki kâkül-i miskîn salup (G. 9/3)

Sevgilinin gözleri yine cellada benzetilmiştir. Dostlarına seslenen âşık, o gözleri cellat olan sevgilinin ayrılık hasretinden ölürsem bu garibin matemini tutun/koruyun demektedir:

Ol gözi **cellâd** hicrinde ölürsem dûstlar

Bu garîbün mâteminde eylemen şîven dirîg (G. 47/5)

3.5.2.4.3. Tarrâr

Tarrâr kelimesi anlam olarak yan kesici veya hırsız anlamlarına gelmektedir. Divân'da genellikle “saç” ile ele alınmıştır.

Beyitte sevgilinin saç, âşığın gönlünü alan bir yan kesici olarak düşünülmüştür:

Alur gönlin virür barmak hisâbın

¹³⁹ İncinur Atik Gürbüz, “Osmanlı Edebî Metinlerinde Meslekler 2: Cellatlar”, UBAK Uluslararası Bilimler Akademisi, Selçuk 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Kitabı, 7-8 Aralık 2019 Konya, s.412-413.

Kim olsa zülfî **tarrâr** ile munis (G. 36/4)

Âşık kan dökücü sevgiliye seslenmekte ve yan kesicilik mesleğinde ondan usta olmadığını söylemektedir. Sevgilinin yüzü ise parlak aya gece yolcusunun yolunun nasıl aydınlatılacağını öğretmektedir:

Saçun başlar keser **tarrârlık** fenninde iy hûnî

Yüzün şeb-revlik öğredür saçunda mâh-ı tâbâne (G. 126/4)

Beyitte bir temenni söz konusudur. Âşık, Allah’a seslenmekte ve sevgilinin hileci saçının ve kara gözünün eline hiçbir Müslümanın gönlünü düşürmemesini temenni etmektedir:

Saçı **tarrârlar** mekrine bir dil olmasun meftûn

Gözi kâfirlere düşürme yâ Rab bir Müselmân'ı (G. 133/2)

3.5.2.4.4. Düz, Hârâmî

Hârâmî, hırsız, haydut, yol kesen anlamına gelmektedir. Sevgilinin gözleri ve gamzesi *hârâmî* özellikleriyle doludur.¹⁴⁰ *Düz* kelimesi de aynı anlamlara gelmektedir. Divan’da bu kelimeler gerçek anlamlarında tasavvur edilmiştir.

Sevgilinin şaire kirpik kılıcını çekişini haramîlerin altın peşinde koşuşuyla izah edilerek şairin sararıp altın rengine dönmüş bedeni akıllara getirilmektedir.¹⁴¹

Her lahza gözün tîg-i müjen çekdüğü bu kim

‘Âdetdür olur **düz ü harâmî** çü zer üzre (G. 132/6)

¹⁴⁰ İskender Pala, **a.g.e.**, s.192.

¹⁴¹ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.163.

3.5.3. Muhtelif İçtimâî Hâller, Münâsebetler ve Bazı Tipler

3.5.3.1. Dost, Hem-dem

Adlî Divânî'nda özellikle “*dost*” ifadesi bazı beyitlerde gerçek anlamıyla bazen de sevgiliyi ifade etmek için kullanılmıştır.

Dostlarına seslenen şair, sevgilinin kendisine düşman olduğunu, onun elinden çektiği eziyeti düşmandan bile görmediğini dile getirmektedir:

Dostlar düşmen olupdur yine ol yâr bana

Hele yâr itdüğünü eylemez agyâr bana (G. 6/1)

Âşık, çaresizliğini dile getirmiş ve dostlarının vefasızlığından dem vurmuştur. Zira yabancılar bile âşığın çaresizliğine acırken dostları onu görmezden gelir:

İtleri karşı gelüp veh veh dir idi hâlûme

Haste kaldum haste olan **dostlardan** dûr olur (G. 29/2)

“*Dost*” kelimesi, gerçek anlamından ziyade sevgiliye sesleniş şeklinde ele alınmaktadır. Sevgiliye âşıklarının çok olmasından dolayı üzülmemesi gerektiğini, zira padişahların asker çokluğuyla övündüklerini söylemektedir:

‘Âşıklarun çoğ olduğına **dostum** incünme

Lâzım degül mi hayl ü haşem cem‘i beglere (G. 130/4)

“*Dost*” ifadesiyle yine sevgili kastedilmektedir. Âşık sevgilinin eziyeti karşısında yakasını yırtıp sinesini parçalar, ancak sevgili bu durumdan bir an olsun etkilenip merhamete gelmez:

‘Âşıkun dâmen girîbân fikrin itmez **dostum**

Sînesin çâk eyleyüp çâk-ı girîbân eylegil (G. 70/4)

Kendi gönlüne seslenen şair, bir an olsun bu dünya içinde mutlu olamadığını bir an olsun gamsız olanla da arkadaşlık etmediğini söylemektedir:¹⁴²

Olmadı ‘âlem içinde bir nefes hurrem gönül

Olmadı bir lahza bî-gam olana **hem-dem** gönül (G. 73/1)

Âşık melek gibi güzel olan sevgiliye seslenmekte ve rakiple gönül eğlendirdiği için ona sitem etmektedir. Bu durum karşısında âşığın gönlü her gece gam tandırında yanmaktadır:

Gördükçe diyü rakîbi sana **hem-dem** iy melek

Dil yanup tennûr-ı gamda oldu büryân her gice (G. 125/5)

3.5.3.2. Garîb

Şair kendisini “garip” olarak nitelendirmektedir. Dostlarına seslenen âşık, sevgilinin matemiyile öldüğü takdirde dostlarının arkasından matem tutmasını istemektedir:

Ol gözi cellâd hicrinde ölürsem dûstlar

Bu **garîbün** mâteminde eylemen şîven dirîg (G. 47/5)

3.5.4. Eğlence Hayatı

3.5.4.1. Nevrûz

Nevrûz, klâsik kültürün bayram ve şenlik olarak kutlanan önemli bir unsurudur. Kelimenin aslı Farsça olup “yeni gün” anlamındadır. Bahar bayramı ve yılbaşı olarak kutlanan ve eski kültürde mühim bir yer işgal eden nevrûzun başlangıç tarihi 21 Marttır. Rûmî takvimde bu tarih 9 Mart’a tekabül ettiği için halk arasında “mart dokuzu” diye bilinen tarih aslında nevrûzdur. Klâsik edebiyatta, bayram, sevinç, mutluluk, yenilik, aydınlık, umut ve coşku ifadeleriyle yer alır. Nevrûzda,

¹⁴² Mustafa İsen, Tuba Işın Durmuş, **a.g.e.**, s.87.

mutlaka bağı seyran vardır. Kıştan sonra gelen nevrûz bir ferahlık müjdesidir. Güneşin ışıkları, bütün tabiat ve insanlara yeniden can verir. Nevrûz şenliklerine güller gülerek, bülbül şakıyarak, servi salınarak, sular coşarak, rüzgâr mutribin havasına uyarak, katılırlar. Ayş u işret, nevrûz sultanının ihsanına şükürdür. Nevrûz, bireysel ve toplumsal olarak doğayla birlikte yenilenmedir ve hep yenilikle birlikte anılır. İnsanlar birbiriyle ve insanlar doğayla bütünleşir nevrûzda. Nevrûzun câm (kadeh)la anılmasının sebebi Cemşid'le alâkalıdır. Şarabın mucidi olarak tanınan Cem, Fars Pişdadiyan sülalesinin dördüncü hükümdarıdır. Efsaneye göre Hint ülkesinden gelen Cem, güneşli bir günde Azerbaycan'a gelip yüksek bir tepeye altın tahtıyla oturmuş, güneşin ışıklarıyla tahtın parlaması üzerine halk Cem'e Şid (Işıklı) unvanını vermiş.⁴ İranlılar, şarap, eğlence ve ihtişamı temsil eden Cem (Cemşid)'in tahta çıkış tarihi olduğu için nevrûzu yılbaşı ilan etmişlerdir. Edebiyatta Cam-ı Cem terkibi nevrûz ve bahar kutlamalarında çok sık kullanılmıştır. Klâsik Edebiyatta nevrûzu işleyen nazım türüne “Nevrûziyye” denir. Nevrûziyyeler nevrûz bayramını kutlamak için yazılırlar. Şairlerin nevrûziyyeler karşılığında aldıkları caizeler de nevrûza teşbih edilir, ihsanlar, nevrûz güneşinin cömertliğiyle ifade edilir. Nevrûziyye, bahariyye gibi müstakil bir tür olabileceği gibi bahariyeler içerisinde de yer alabilirler. Hemen bütün nazım şekilleriyle yazılmış nevrûziyyeler mevcuttur. En yaygın olanları gazel ve kasidelerdir. Ancak nevrûz genellikle kasidelerin teşbib bölümlerinde işlenir. Bu kasideler “nevrûziyye” olarak adlandırılır. Diğer nazım şekillerinde ise nevrûzun beyit veya bentlerde ele alındığı görülür.¹⁴³

Şair sevgilinin yüzünü güle teşbih etmekte ve gül çiçeği ile nevrûz arasında zaman açısından bir bağ kurmaktadır. Zira âşıklar için bahar mevsimi sevgiliyi görebilmek için büyük bir fırsattır. Şair, böyle bir günde rakibin âşık ile sevgili arasına girmemesini istemekte, çünkü nevrûz günü içilen şarapta acılık olmayacağını söylemektedir:

Gül yüzün devrinde ‘uşşâkı rakîb incitmesün

Olduğı yokdur cihânda ‘işret-i **nev-rûz** telh (G. 17/1)

¹⁴³ Saadet Karaköse, “Eski Türk Edebiyatında Nevruz ve Nevruzla İlgili Unsurlara Genel Bir Bakış”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2008, s.172-173.

3.5.4.2. Meclis (Bezm)

3.5.4.2.1. Ayş u Nûş

Ayş ve nûş kelimeleri, yiyip içme, işret, zevk ve sefa sürme anlamlarına gelmektedir. İçki meclisi; sevgilisi, sakisi, mutrib (çalgıcı)i, gazelhan (gazeller okuyan)ı, yârânı, içkisi ve mezesiyle şairlerin en rağbet ettikleri yerlerden biridir.¹⁴⁴

Şair tecrit yoluyla kendisini soyutlamakta ve böylece divan şiirindeki âşığı temsil etmektedir. Kendisine seslenen şair, artık yeme-içme, eğlence meclisi talep etmemesini söylemekte, zira ezel meclisinde kendisine nasip olarak gam kadehinin düştüğünü ifade etmektedir:

Var dahı ‘Adlî cihânda ‘ayş u nûş itme taleb

Çün sana bezm-i ezelde câm-ı gamdandır nasîb (G. 10/7)

3.5.4.2.3. Meykede (Meyhâne)

Divan şiirinin en çok kullanılan nazım şekillerinden biri olan gazellerde, işlenen temel konulardan biri de şaraptır. Divan şiirinde daha çok mey ve bade mazmunlarıyla verilen şarap, Divan edebiyatının ana konularından, en çok kullanılan mazmunlarındandır. Divan şiirinde meyhane mefhumu, genel olarak mey-gede (meykede), harabat ve bezm terimleri ile birlikte kullanılmıştır. Divan şairleri için, sevgilinin kırmızı şarabı andıran tatlı dudakları bir harabattır. Meyhanenin toprağı aşğın gözüne sürme olur. Orada sırlar ortaya dökülür. Divan şairi mest olduğu için meyhane üzerinde çok durmuştur. Adeta orada ikinci bir hayâl âlemi kendini beklemektedir. Hayatın zorluklarını, gamlarını ve kederlerini unutturmak için meyhane bir sığınaktır. Tasavvufi manada ise meyhane, meygede ve harabat mazmunları, “dostların sohbet meclisi, tekke; kulun aşk ve şevkle Rabbine münacat yeri; kemale ermiş mürşidin kalbi anlamlarına gelecek şekilde kullanılır.¹⁴⁵ Şairler divan şiirinde rint ile zahit çatışmasına manzumelerinde oldukça fazla yer verirler. Zahit, rindi kalender yapısı yönüyle eleştirirken rint de zahidi Allah’ın emirlerini bir

¹⁴⁴ İskender Pala, a.g.e., s.71.

¹⁴⁵ Sedat Kardaş, *Meyhane Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2019, s.135-140.

beklenti karşılığında yapmakla eleştirir. Beyitte durum biraz daha farklıdır. Zira şair zahit ile müridini meyhaneden sarhoş bir vaziyette çıkarken görmüştür:

Zâhidi gördüm mürîd ile çıkar **mey-hâned**

Ser-girân biri velîkin ol birisi nîm-mest (G. 11/4)

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin şarabı andıran dudağını hatırlayan âşığın sığınacağı tek yerin meyhane olduğu vurgulanmıştır:

La‘l-i nâbun yâdına düşdüm şarâba şöyle kim

Meykedeyle dir olupdur melce’ ü me’vâlarum (G. 88/5)

3.5.4.2.4. Şarap, Bâde, Mey, Sahbâ

Bâde, mey ve sahbâ kelimeleri şarap, içki anlamlarına gelmektedirler. Şarap, divan edebiyatında en çok kullanılan içecek maddesidir. Rengi dolayısıyla dudağa, kana, gözyaşına ve yanağa benzetilir. Bezm ve meclislerin vazgeçilmez unsurudur.¹⁴⁶

Âşığın ciğerinin tandırı andıran sinesinde yanmadığı gün yoktur. Sevgiliden ayrı kaldığı günlerde ise sürekli şarap rengini andıran kanlı gözyaşları dökmektedir:

Ciger tennûr sînemde dem olmaz kim kebâb olmaz

Gün olmaz rûz-ı hicründe gözüm yaşı **şarâb** olmaz (G. 32/1)

Beyitte âşık, sevgiliden ayrı kaldığı günlerde gam zehri yiyip hoş içimli ecel şarabı içmektedir:

Firâkun içre gamun zehriyidi yidüğümüz

Ecel **şarâbını** sunmakla hoş-güvâr itdün (G. 65/2)

¹⁴⁶ İskender Pala, a.g.e., s.52.

Âşık, aşk erbabının içtiği şarabı görünce hüznle sevgilinin dudağını hatırlar:

La'lün gam ile gözden olur yine revâne

Nûş eyledügince kamu 'ışk ehli **şarabı** (G. 136/3)

Gönül, sevgili ve şarapla ülfet edince zahitlere meyl etmez:

Şâhid ü **bâde**yle dil ülfet tutupdur zâhidâ

Anun için meyl kılmaz pârsâlıkdan yana (G. 8/2)

Aşağıdaki beyitte çiy taneleri nasıl çiçekleri canlandırıyorsa şarap da âşığın perişan gönlüne tazelik verir:

Tâze eylen **bâde** âbıyla dil-i pejmürdei

Nice virdi âb-rû ezhâre görün şebnemi (G. 135/4)

Sevgilinin lal gibi kırmızı renkli şarap gibi dudağına kavuşmak istemektedir. Sevgilinin şarabı andıran dudağına kavuşmak mümkün olsaydı, eğlence meclisinde cemliğin nasıl olduğunu o zaman görürlerdi:

Müyesser olsa yârün **bâde-i** la'liyle hem-demlik

Görürlerdi safâ bezminde nice oldugın Cemlik (G. 60/1)

“Mey-i lal” ifadesinin sözlük anlamı “kırmızı şarap” demektir. Yakutun ve şarabın sahip olduğu kırmızı renkten dolayı bu ad kullanılmıştır. Yakut edebiyatımızda sevgilinin dudağını simgelemektedir. Beyitlerde kullanılan “mey-i la'l” ifadesi, bir yönüyle okuyucuya her zaman sevgilinin dudağını işaret etmektedir. Şairlere göre “mey-i la'l” zarar veren bir içki çeşidi değildir. Çünkü; sevgilinin

dudağıdır ve mutlu olabilmek için gereklidir.¹⁴⁷ Beyitte de bu anlamda ele alınmaktadır:

Mey-i la‘lin içüp vâ‘iz humâr-ı çeşm-i yâr olduk

Ana di va‘z u tefsîri ki senden nush u pend ister (G. 19/4)

Zahide seslenen âşık, gönül aynasının pasını silmenin tek çaresinin şarap içmek olduğunu söylemektedir:

Sûfî beru gel **mey** içelüm jeng-i gam için

Dil âyinesin sâf idici gayrı ‘amel yok (G. 50/4)

Sevgilinin dudağını hatırlayan âşığın şarap içmesine şaşırılmamak gerekir:

‘Âşık ki lebün yâdına **mey** nûş ide tan yok

Cem kendü olup sâgar ana câm-ı Cem olmak (G. 52/2)

Aşağıdaki beyitte rakibe çatan âşık, şarap içip güzel sevmeye canını bile vereceğini, rakip gibi kafir ve fitneci olmadığını söylemektedir:

Mey ü mahbûb sevüp cân virürem gerçi rakîb

Hele ben sencileyin müfsid ü kâfir degülem (G. 91/4)

Sevgilinin dudağının aksi, dükkân önünde asılı şarap kadehini andırmaktadır:

‘Aks-i lebi gözünde sanasın yine ‘Adlî

Rengîn **mey** ile asılı dükkân önünde câm (G. 99/5)

¹⁴⁷ Savaşkan Cem Bahadır, “16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar”, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s.56.

Âşık, sakinin elinde gezdirdiği şeyin şarap kadehi değil sevgili uğrunda döktüğü kanlı gözyaşlarıyla dolu bir kâse olduğunu söylemektedir:

Kâse-i hûnîn çeşmümdür elinde sâkinün

Devr iden meclis içinde **sâgar-ı sahbâ** degül (G. 69/3)

3.5.4.2.5. Esrâr (Beng)

Esrar; gizlenilen veya bilinmeyen şeyler anlamında kullanılan bir kelimedir. Esrar yani bilinmezlik şarabı, şairin içinde bulunduğu durumu anlatması açısından önemlidir.¹⁴⁸

Zahide çatan âşık, zahidin halvetteyken kendi esrarını görmediğini, âşığı ise şarap içtiği için eleştirdiğini söylemektedir:

Zâhid anmaz kendünün halvetde **esrârın** görün

‘Âşıkı içer diyü tahfif idermiş ol sakîl (G. 77/3)

Beyitte zahit, her ne kadar aşk ehlinin herkesçe bilinen şeylere vakıf olmadığını iddia etse de âşıklar birçok hakikati gönül gözüyle görürler:

Sûfi ta‘n eyler bana **esrârdan** bilmez diyü

Ben hakikat ehliyin ‘ışk-ı mecâzı bilmedin (G. 116/4)

Sevgiliye kavuşmanın mümkün olup olmadığını soran âşık ya sarhoştur ya da afyon yemektedir:

Didüm vaslun müyesser ola mı dir

Delü misin ya serhûş ya yedün **beng** (G. 57/4)

¹⁴⁸ Savaşkan Cem Bahadır, **a.g.t.**, s.193.

3.5.4.2.6. Kadeh (Sâgâr, Câm, Peymâne, Sifâl)

Sifâl; “Testi ve saksı parçaları, çanak, çömlek”, “Çanak, çömlek parçası, içki çanağı” anlamına gelmektedir. Edebiyatta kadeh anlamında ve kadehin bir çeşidi olarak kullanılmaktadır. Çanak ve çömlek topraktan yapıldığı için sifâl topraktan yapılan kadehlere verilen isim olmuştur. Sâgar ise “Kadeh, içki bardağı”, “Kadeh” anlamına gelmektedir. Şiirlerde sıklıkla kullanılır.¹⁴⁹ Beyit tam anlamıyla bir içki meclisini anlatmaktadır:

İy visâl ehli mey-i vahdet içen zer **câm** ile

Bezm-i mihnetde **sifâl** eyler bize **sâgarlığı** (G. 139/3)

Gönül ehli ve aklı başında olan âşık, sevgilinin aşkıyla şarap içip sarhoş olan âşıktır:

Ehl-i dil ‘âşık-ı hüşyâr ana dirler kim

Câm-ı ‘ışkunla senün mest ola vü lâ-ya‘kıl (G. 71/4)

Kadehi andıran gonca halindeki gülden sarhoş olan bülbülün avazı, bütün cihana yayılmaktadır:

Mest olup yine gonca **câmından**

Saldı âvâze ‘âleme bülbül (G. 80/2)

Şair, sakinin sunduğu aşk kadehiyle mest olarak aşk kanununa tabidir ve yaptıklarında mazurdur. Zabıtanın âşığı azarlamasının aşk kanununa göre yasak olduğunu söylemektedir:¹⁵⁰

Sâki-i devrân beni bir **câm** ile mest itdi kim

‘Işk şer‘i men‘ kılmış muhtesib ta‘zîrini (G. 137/3)

¹⁴⁹ Savaşkan Cem Bahadır, **a.g.t.**, s.301-303.

¹⁵⁰ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.165.

“Büyük kadeh, şarap bardağı”, “Kadeh”, “Büyük kadeh”, “Kadeh, içki kadehi” anlamlarına gelen peymâne edebiyatta sıkça kullanılan bir kadeh çeşididir.¹⁵¹ Âşık, sevgili ile bir kadeh şarap içersem, kâseyi andıran dokuz kat felek kısıkcından yerler bir olur demektedir:

Bir gice ger yâr ile **peymâne** sürsem reşkden

Tan degül nüh kâse-i gerdûn eger bulsa şikest (G. 11/2)

Beyitte âşık, Keykavus’un tahtından ve Cem’in kadehinden feragat edip sevgilinin kapısının eşiğindeki köpeklerin çanağından şarap içmeye razı olduğunu dile getirmektedir:

Âstânunda **sifâl-i seglerünle** mey içüp

Câm-ı Cem'den taht-ı Keykâvûs'dan itdüm ferâg (G. 46/3)

3.5.4.2.7. Mum (Şem‘)

Arapça bir kelime olan şem‘, “mum, balmumu”, “ilahî nur” anlamına gelmekle birlikte bir fitil üzerine erimiş balmumu iç yağı, stearik asit veya parafin dökülüp genellikle silindir biçiminde dondurulan ışık aracıdır. Farsça bir kelime olan pervane ise geceleri ışığın etrafında dönen küçük kelebek anlamı yanında fırıldak, çark, haberci, kılavuz anlamlarına da gelmektedir. Sevgili, yanağının veya yüzünün parlaklığı, bulunduğu yeri aydınlatması, yakıcılığı, boyunun düzgün, teninin beyaz ve siyah saçlarının şemin fitili olarak düşünülmesi gibi güzellik unsurlarının yanı sıra serkeş ve dik başlı karakteri, âşığını aşk ateşiyle yakması, âşığa karşı takındığı tavır ve âşığın ona yüklediği misyon bakımından şeme benzetilmekle birlikte giydiği sarı renkli külah ile şemin alevi arasında kurulan renk ve şekil ilgisi bakımından da sevgili şeme benzetilir. Ayrıca âşığın ahı, rüzgâr gibi sevgiliye gidince sevgili de rüzgârdan etkilenen bir şem olur. Şairler şemi, tek başına veya şem ile kurulmuş terkiplerle ya doğrudan doğruya sevgililerin ismi yerine kullanır ya da bunlarla

¹⁵¹ Savaşkan Cem Bahadır, **a.g.t.**, s.300.

sevgiliye hitap ederler. “Şem‘-i şebistân, şem‘-i bezm-ârâ, şem‘-i meclis, şem‘-i münîr, şem‘-i ciger-sûz” bunlardan bazılarıdır.¹⁵²

Aşağıdaki beyitte şair, “şem‘-i bezm-ârâ” ifadesiyle birlikte sevgilinin saçları ve onun muma benzeyen yüzüyle divane ve pervane olduğunu anlatmaktadır.¹⁵³

Gönlümi dîvâne kılan zülf-i pür-sevdâsıdır

Cânumı pervâne iden şem‘-i bezm-ârâsıdır (G. 30/1)

Dostlarına seslenen şair, kabrimin üstüne servi ağacı dikin ve mum yakın diyerek beni toprağa gönderen sevgilinin yanağının güzelliği ve uzun boyudur demektedir:

Kabrüm üzre serv dikün şem‘ yakun dûstlar

Çün beni hâk eyleyen şevk-ı ruh u bâlâsıdır (G. 30/2)

Sevgilinin güzelliğinin mumu öyle parlaktır ki onun saçtığı ışığın yanında güneş bile sönük kalır:

Nice kim gün yüzüne oldu mukâbil didiler

Şem‘-i hüsnünde senün günden ziyâ eksük degül (G. 75/4)

Aşağıdaki beyitte Adlî, mübalağa ile güneş ve ay mumunu yakanın ve gece gökyüzünü karartan şeyin kendi ahı olduğu söylenmektedir.¹⁵⁴

Rûz u şeb mihr ü mehün şem‘ini âhumdur yakan

Görinen çarh-ı felek dûd-ı duhânumdur benüm (G. 83/5)

¹⁵² Derya Karaca, “Klasik Türk Şiirinde Şem ve Pervane Kullanımları”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research C.11, S.61, 2018, s.129-132.

¹⁵³ Hasan Kaya, a.g.e., s.85.

¹⁵⁴ Hasan Kaya, a.g.e., s.125.

Şair, ateşli ahlar çekmekte ve gözyaşı dökmektedir.¹⁵⁵ Yani şair, sevgilinin aşkı sebebiyle içinde bulunduğu hasretin vermiş olduğu üzüntülü halden dolayı sürekli ağlamaktadır. Eğer böyle olmasaydı bedenim mum gibi baştan aşağı yanardı demektedir:

Seyl-i eşküm cismümi gark itmeseydi **şem‘-veş**

Âteş-i âhumla başdan tutuşup yanardı ten (G. 115/4)

3.5.4.2.1.1. Mûsikî (Çalgı) Aletleri

Yükseliş dönemindeki Osmanlı padişahları içerisinde müzikle uğraşan, besteler yapan isimlerden biri II.Bâyezîd’dir. 16. yüzyıl minyatürleri, Mevlevî ayinlerini ve köçek oyunlarını resmetmekte ve bu belgeler II. Bâyezîd’in müziğe önem verdiğinin bir göstergesi olarak önemli belge niteliği taşımaktadır. II. Bâyezîd, hükümdarlığı döneminde İstanbul’un gerçek anlamda Osmanlı başkenti ve kültür merkezi oluşumunun sürecini başlatmıştır. II. Bâyezîd sanata ve özellikle de musikisine önem vermiş, aynı önemi aldırıldığı eğitimle ve yapmış olduğu besteleriyle çocuklarına da aşılamış olduğu anlaşılmaktadır. Besteleri ile günümüze kadar gelen tarihteki ilk bestekar padişahlardan biri olan II. Bâyezîd’in, Türk mûsikîne müzikolojik açıdan önemli bir ışık tutmuş olduğu söylenebilir. Ayrıca yine II. Bâyezîd’in kendisinden sonra gelen padişahlara da besteleriyle örnek olduğu düşünülmektedir. Yapmış olduğu besteleriyle Türk musikisine 19 saz eseri (peşrev ve saz semaisi) kazandırmıştır. Bunlardan çoğunluğu neva makamında olup diğerleri ise; evç, düğah, arazbar zemzeme, rahatül ervah, nişabur makamındadır. Peşrev formunun özelliği gereği usuller genelde büyük usulle bestelenmiştir. Yine bestelediği saz semaileri de formun özelliği olan “Aksak semai” usûlündedir.¹⁵⁶ Adlî’nin musikiye verdiği önem, Divan’ında zikrettiği musiki aletlerinden de anlaşılmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

¹⁵⁵ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.155.

¹⁵⁶ Pınar Somakçı, **Osmanlı Dönemi Padişahlarından Bestekâr II.Beyazıt’ın Türk Müziği Üzerindeki Etkileri Ve Günümüze Olan Yansımaları**, Internatioal Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art, C.4, S.9, Kasım-Aralık 2009, s.179-187.

3.5.4.2.1.2. Ney (Nây)

Beyitte beli iki kat olan ve dertten inleyen şair, kendisine benzetme olarak ney ve çeng adlı çalgıları seçtiği beyitte bir makam adı olan “sûznâk” kelimesinin ilham-ı tenasüple musiki ilgi ile tenasübe dahil etmektedir:¹⁵⁷

Ney gibi nâlem benüm olduguyiçün sûznâk

İnleyüp âhenk ider çeng eyleyüp kaddin dü-tâ (G. 7/4)

3.5.4.2.1.3 Çeng, Sâz

Âşık, çeng ve neyin gönül derdini söylemek için ne kadar çabalasa da sinesinde yanan ateşin anlaşılmasına yardımcı olamayacağını dile getirmektedir:

Dem-be-dem derd-i dilüm söyler egerçi **çeng ü ney**

Âh kim sûz-ı derûnum bir dem anlanmaz benüm (G. 89/3)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgili olmadan işret meclisinin bir anlamı olmayacağını, bu halde boyunun çeng misali eğri, yüzünün ise defe benzeyeceğini ifade etmektedir:

Nigârâ sensüzün ‘ayş eylesem ben

Yüzümi def iderem kâmetüm **çeng** (G. 57/5)

Şair, eğlence meclisine duyduğu hasreti dile getirmekte ve bu anlamda bir çimenlikte toplanıp işret etmeyi arzulamaktadır:

Cem‘ olalum bir çemende ‘işrete âgâz için

Çalduralum nakdümüz varını sûz u **sâz** için (G. 108/1)

¹⁵⁷ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.67.

3.5.4.2.1.4. Rûbab, Kânun

Nây, çeng, kânun ve rûbab kelimeleri arasında güzel bir tenasüp yapılmakta ve gönül kanuna sine de rûbaba teşbih edilmektedir. Böylece çalgı aletleri ile aşığın iniltisi arasında bağ kurulmaktadır:

Nây olalı gam çengine **kânûn** ile gönlüm

Dem-sâz olup durur ana sîne **rûbabı** (G. 136/4)

3.5.4.3. Oyunlar ve Müsabakalar

3.5.4.3.1. Çevgân

Geçmiş çok eski dönemlere uzanan çevgân, bir meydanda at üzerinde eldeki çevgân ile gûy adı verilen topa vurulmak suretiyle oynanır. İki gruba ayrılan oyuncuların çevgânla gûy'u, rakip takımın kalesinden geçirmeye çalıştığı oyunda bunu başaran taraf, galip sayılır. Klasik Türk edebiyatı şairleri, gündelik hayata dair pek çok hususu edebî zemine taşıdıkları gibi bu oyuna da bigâne kalmamışlar, çevgân oyununu farklı boyutlarıyla renkli tablolar hâlinde şiirlerine taşımışlardır. Bunun yanında Gûy u Çevgân ismiyle mesneviler yazılmış, tasavvufi semboller oluşturulmuştur. Özellikle çevgân adı verilen sopanın uzunluğu, ucunun kıvrımlı olması, bununla topa vurulması; gûy adı verilen topun yuvarlaklığı, yerde yuvarlanması, dönmesi, boyutu; oyunun oynandığı alan, binek ve binici; takımların mücadeleleri şairler için ilham kaynağı olmuş, bu yolla renkli çağrışımlar oluşturulmuştur. evgân oyunu ilk başta saray şairlerinin dikkatlerini çekmiş ve onlara ilham kaynağı olmuştur. Kaynaklara göre ilk kez Samaniler dönemi eserlerinde görülen ve Gazneliler, Selçuklular, Timurlular ve Safeviler'e kadar saray veya seçkinler oyunu olarak gelmiş olan çevgân farklı dönemlerde şiirlere konu olmuştur. Firdevsî, Rudekî, Hayyam, Hafız, Nizamî, Sa'dî, Mahmûd Şebusterî ve Camî gibi büyük İran şairleri bu oyundan esinlenerek bazı mazmun ve temsiller kullanmışlardır. Bu çerçevede Gûy u Çevgân adıyla mesneviler kaleme alınmış, kahramanları cansız varlıklar olan alegorik mahiyetteki münazaralara da konu olmuştur. Klasik şiirde zaman zaman dinî ve tasavvufî göndermelerin de yer aldığı söylemlerde, çeşitli duygu ve düşüncelerle çevgân oyununun unsurları arasında mecazlar aracılığıyla bağlantılar kurularak renkli ve canlı tablolar çizilmiştir.

Özellikle divanlarda “saç ve baş” kavramlarının “çevgân ve gûy” ile yaygın biçimde bağdaştırıldığı görülse de bazı şairlerin özgün kullanımlarına da rastlanmaktadır.¹⁵⁸

Ay ve güneş şekil bakımından felek meydanındaki topa, sevgilinin büküm büküm olan saçları ise yine şeklen çevgana benzetilmektedir:

Mâh u hurşîdi felek meydânına tûp itmege

Çîn idüp gîsûların müşg ile **çevgân** bağlamış (G. 38/4)

3.5.5. Yiyeceklerle İlgili Mefhumlar

3.5.5.1. Kebâb, Ciger, Tennûr (Tenûr)

Şair, sevgiliye kavuşmak için her türlü bedeli ödemeye hazırdır. Sine bir tandıra benzetilirken şair kebab olan ciğeriyle gözyaşı dökmektedir. Göğüs kafesinin şekli düşünüldüğünde içindeki ciğerin tandırın içindeki pişmekte olan ciğer olduğu, beytin bu anlamda maddi kültür unsurlarıyla örülmüş bir hayali konu aldığı görülmektedir.¹⁵⁹

Ciger tennûr sînemde dem olmaz kim **kebâb** olmaz

Gün olmaz rûz-ı hicründe gözüm yaşı şarâb olmaz (G. 32/1)

Adlî'ye göre âşığın ciğeri sevgilinin aşkının derdiyle yanmıştır ve sevgilinin dudağı hasretiyle gözlerinden yaş yerine ciğer kanı dökmektedir.¹⁶⁰

Her dilde ki dâg-ı gam-ı ‘ışkun eseri var

Âh itse n'ola derd ile yanmış **cigeri** var (G. 20/1)

¹⁵⁸ Bahir Selçuk, “Klasik Türk Şiirinde Renkli Bir Oyun: Çevgân”, 1. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi-İnsan ve Toplum Bilimleri (IBAD-2016), s.1859-1863-1863.

¹⁵⁹ Hasan Kaya, a.g.e., s.91.

¹⁶⁰ Yavuz Bayram, a.g.e., s.162-163.

Âşığın çektiği ahın tesiri üzerinde durulmaktadır. Âşığın çektiği ahın oluşturduğu bulut sevgilinin güneşi andıran yüzünü örtmekte, yine bu ahın ateşi ciğerini kebab gibi pişirmektedir:

Güneş yüzün sehâb örter benüm dūd-ı siyâhumdan

Kebâb olmuş **ciger** bûyı gelür her demde ahumdan (G. 113/1)

Beyitte âşığın gözyaşı seli yanmış ciğeri üzerine ulaşmasaydı, ahının ateşiyle felekler siyaha boyanmazdı denilmektedir:

Boyanmaz idi âteş-i âhumla felekler

Seyl-âb yaşum irmese yanmış **ciger** üzre (G. 132/2)

3.5.5.2. Şeker (Sükker), Şehd

Şekerin, sevgilinin tatlı dudağına benzemeye çalıştığı söylenmekte yine sevgili konuşmaya başladığı zaman pazardaki şekerin acı bir tat alacağı vurgulanmaktadır:

Öykünürmiş leblerüne **sükker** inen tatludur

Nâz ile güftâre gelsen telh olur bâzâr-ı kand (G. 18/2)

Sevgilinin yanağı gülden taze, dudağı ise şekerden tatlıdır:

‘Arak belürse ruhunda gül-âb-ı terden yeg

Halâveti lebünün **şehd ile şekerden** yeg (G. 62/1)

Beyitte şair, sevgilinin dudağının ne kadar tatlı olduğunu, gam kafesi içindeki tatlı dilli papağandan başkası vasfedemez:

Habs-i gamda dūstum **şekker-lebün** vasf itmege

‘Adli gibi olmaya bir tûti-i şîrîn-suhan (G. 115/7)

3.5.5.3. Biryân

Aşağıdaki beyitte, âşığın ahının yakıcı ateşi ciğerini dağlamakta ve etrafa kebap kokuları yaymaktadır:

Bu sebebdan dûd-ı âhumla gelür bûy-ı kebâb

Âteş-i gamla ciger cismümde biryândur henüz (G. 31/6)

3.5.5.4. Zâd

Felek eski astrolojide pek çok olumsuzluğun kaynağı olarak görülmektedir. İnsanların kötü bahtları feleğe bağlanır. Şair, rakibin vuslata ermesini feleğe bağlamaktadır. Felek kavuşma nimetini rakibe vermiş, âşığın kasesini ise zehirle doldurarak şaire azık yapmaktadır:¹⁶¹

Nî‘met-i vaslı felek virüp rakîbe zehrini

Kâsesini pür idüp ‘Adli’ye **zâd** itmek neden (G. 101/5)

3.5.6. İçecekler

3.5.6.1. Zemzem

Zemzem, Kâbe yakınındaki kuyudan çıkan, Müslümanların büyük değer verdiği sudur. Mescid-i Harâm’da Hacerülesved’in tam karşısında Kâbe’ye 19 m. uzaklıkta yer alır. Suyu bu isim “*bol ve akıcı olma, Cebrâil’in konuşma sesi, akarken çıkardığı ses, şimşek sesi, nereden geldiği belli olmayan ses*” anlamlarındaki zemzem ile (zemzeme, zemmezem, zümmezim, zemmizem) arasında bir ilişki kurularak verilmiştir. Hz. İsmâil’in annesi Hâcer’in, uzun arayışlardan sonra İsmâil’i bıraktığı yerde suyun kaynağından fışkırarak aktığını görünce, “*Yavaş yavaş ak, dur!*” demesi veya etrafa yayılmaması için çevresini kumla çevirmesinden dolayı bu adı aldığı da ileri sürülmüştür. Rivayete göre Hz. İbrâhim’in kendilerine bıraktığı az miktardaki su

¹⁶¹ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.133.

ve erzakın tükenmesi üzerine ıssız Mekke vadisinde oğlu İsmâil'in susuzluktan ölmesinden endişe eden Hâcer, Safâ ile Merve tepeleri arasında su aramaya başlamış, gidiş gelişlerinin sayısı yediye ulaştığında Merve tepesinde iken oğlunu bıraktığı yerden bir ses işiterek Cebrâil tarafından kazılan topraktan su kaynadığını farketmiştir. Çıkan su ile İsmâil'in oynadığını görmüş ve suyun önünü keserek bir gölcük oluşturmaya çalışmıştır. Kur'an'da "*ekin bitmeyen bir vadi*" olarak nitelenen (İbrâhîm 14/37) çorak Mekke vadisinde kendilerine su ihsan ettiği için Allah'a şükreden Hâcer, avucu ile suyu kabına doldururken aynı zamanda etrafını çevirmeye uğraşıyordu (Fâkihî, II, 7-9). Hz. Peygamber, "Allah İsmâil'in annesine rahmet eylesin; eğer suyun önünü kapatmasaydı zemzem şarıl şarıl akıp giden bir ırmak olurdu" demiştir (*Müşned*, I, 347; V, 121; Buhârî, "Enbiyâ", 9, "Müşâkât", 10). Bir taraftan zemzem suyundan içen bir taraftan da çocuğunu emziren Hâcer'e Cebrâil'in, "Bu suyun yok olacağından, kaybolup çekileceğinden korkma. Burası Allah'ın evidir, Allah dostlarını korur. Bu Allah'ın misafirlerinin içeceği bir sudur" dediği rivayet edilir (Buhârî, "Enbiyâ", 9). Zemzemin İsmâil'in topuklarını birçok defa yere vurması esnasında çıktığı da nakledilir. Zemzem suyu İslâm medeniyetinin bütün coğrafyalarında apayrı bir öneme sahip olmuştur. Hz. Peygamber'in, torunları Hasan ile Hüseyin'in dünyaya gelişlerinde damaklarını zemzemle açması sonraki dönemlerde sürdürülen bir âdet haline gelmiştir. Hz. Peygamber, "Bizimle münafıklar arasındaki alâmet bizim zemzemi bol bol içmemizdir; çünkü onlar asla zemzemi bolca içemezler" şeklindeki sözleriyle zemzemden bolca içilmesini iman alâmeti ve nifaktan uzak olma işareti olarak nitelendirmiştir. Zemzem, kibleye dönülerek besmele okunduktan sonra sağ elle ve üç nefeste gözü sudan ayırmadan, "*Allahım! Senden faydalı ilim, geniş rızık ve her türlü hastalıktan şifa diliyorum*" duasıyla içilmeli ve Allah'a hamdedilmelidir. Yaygın olan görüş diğer içeceklerin aksine zemzemin ayakta içilmesi yolundadır.¹⁶²

Sevgilinin mahallesi divan şiirinde Kabe'ye benzetilir. Şair, sevgiliye olan hasretini dile getirmekte ve onun mahallesinde döktüğü gözyaşlarının da zemzem gibi kutsal olacağını ifade etmektedir:

¹⁶² Mustafa Sabri Küçükaşçı, "**Zemzem**", TDVİA, TDV Yayınları, İstanbul 2013, C.44, s.242-246.

Kıble hakkı sanemâ Ka‘be olaldan kûyun

Gözlerüm yaşını kıldum o haremde **zemzem** (G. 90/3)

3.5.6.2. Şerbet

Âşığın gönül derdinin tek çaresinin sevgilinin dudağının şerbeti olduğu söylenmektedir:

Derd-i dil dermânını sordum tabîbe didi kim

Şerbet-i la‘linden özge derdüne yokdur deva (G. 7/6)

Beyitte âşığa elest meclisinde takdir edilen bütün dertlerin devası sevgilinin dudağında gizlidir:

Her devânun **şerbetini** la‘l-i cânânda komış

‘Adliyâ derdi sana takdîr iden rûz-ı elest (G. 11/5)

Şair, sevgiliyi bir tabibe benzeterek onun kırmızı lal dudağının şerbetinden derdine derman istemektedir:

La‘l-i nâbun **şerbetiyle** iy tabîb-i cân u dil

‘Âşık-ı dil-hastenün derdine dermân eylegil (G. 70/6)

Beyite göre âşığın aklını başından alan ve onu sarhoş eden tek şey, sevgilinin dudak şerbetidir:

Beni lâ-ya‘kıl iden **şerbet-i la‘l-i** lebidür

Beni ser-geşte kılan âh-ı çeh-i gabgabıdur (G. 148/1)

3.5.7. Giyim-Kuşam

3.5.7.1. Dâmen

Sevgilinin misk kokulu saçı, âşîğın gönül kuşunu avlayan tuzağa benzetilmektedir:

Çîn idüp halkaların murg-ı dili itmege sayd

Gül-i ter üzre salar **dâmeni** müşğîn resenün (G. 55/6)

Aşk yoluna giren kişinin gözünün yaşlı, aşk eteğine yapışan kişinin de yakasının yırtık olması gerektiği vurgulanmaktadır:

‘Âşıkun ‘ışk yolında gözi nemnâk gerek

Dâmen-i ‘ışka yapışan yakası çâk gerek (G. 63/1)

Hakiki âşık elbisesinde yaka aramaz. Zira onun elbisesinin yakası sevgilinin eziyetinden dolayı daima yırtıktır:

‘Âşıkun **dâmen** girîbân fikrin itmez dûstum

Sînesin çâk eyleyüp çâk-ı girîbân eylegil (G. 70/4)

Yerler süpürülürken toz kalkmasın diye yere su dökülür. Şair eteği andıran vücuduna toz bulaşmasın diye âşîğın sürekli gözyaşı döktüğünü söylemektedir:

Ten gubârı **dâmenü**ne irmesün diyü revân

Gözlerüm yaşın anun üstine bârân eyledüm (G. 85/4)

Beyitte gül mevsimi gelmiştir. Bu mevsim geldiğinde yasemin dalı altınlar, sabah rüzgârı eşrefi paralar saçar; yasemin onun eteğine yapışır/kapanır.¹⁶³

¹⁶³ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.137.

Ol gülün hâr-ı firâkı havfın idüp tan degül

Şekl-i kallâb ile **dâmen-gîr** olursa yâsemen (G. 102/5)

3.5.7.2. Pirehen (Gömlek)

Saba rüzgârı teşhis edilmekte ve laleyi sevgiliye benzetmek için gül gibi süsleyip gömlek giydirdiği söylenmektedir:

Lâlei benzetmege kaddüne sahrâda sabâ

Gül gibi zeyn eyleyüp geydürdi vâlâ **pîrehan** (G. 115/5)

3.5.8. İnşâî Unsurlar

3.5.8.1. Sarây

Beyitte “saray” ifadesi gerçek anlamından ziyade gönlün bir saraya benzetilmesiyle ilgilidir. Âşık, felekten bu sarayı yıkmamasını istemektedir. Zira o sarayda sevgili bir misafirdir:

Bir dem eglen iy felek gönlüm **sarâyın** yıkma kim

Ol perî-peyker hayâli anda mihmândur henüz (G. 31/2)

Sevgilinin hışımla hançerini çekip âşığın gönül sarayına geldiği ve gözlerinin âşığın kanını şarap gibi içtiği ifade edilmektedir:

Hışm ile hançer çeküp gönlüm **sarâyına** gelür

Çeşm-i hûn-rîzûn içher her lahza kanum mül gibi (G. 140/5)

3.5.8.2. Dergâh (Dergeh)

Tekke, kapı önü anlamlarına gelen dergâh, terim olarak tarikat mensuplarının topluca ibadet ve törenlerini yaptıkları yere denir. Dervişler ve şeyhler burada bulunurlar. Dergâhın büyüğüne âsitâne, küçüğüne de zâviye denir. Mutasavvıf divan

şairleri tarafından daha çok sözü edilen dergâh, bazen” eşik, kapı önü” anlamında da kullanılır.¹⁶⁴

Âşığın sevgilinin eşiginden başka sığınacak yeri yoktur. Eğer sevgili onu dergahından kovarsa âşık büyük sıkıntı çekecektir:

Şükr iderdüm işigin yasdanuban yatduguma

Dergehinden sürer uş ben kulını şâh n'idem (G. 87/2)

Âşığın sığınacağı tek kapının sevgilinin dergâhı olduğu ve gayerine açılan tek kapının burası olduğu ifade edilmektedir:

Dergehünden gayrı yok bana cihânda ilticâ

Âh eger maksûd-ı dil feth olmaya ol bâbdan (G. 107/6)

3.5.8.3. Revzen

Aşağıdaki beyitte âşık, sarhoş olduğu için kendisini ayıplayan zahide çatmakta ve sevgiliden ayrı kaldığı için bu haline şaşkırmamak gerektiğini söylemektedir:

Başunda cür'a-dânun **revzen-i** hicründe mey zarfı

Nidersin ta'n idüp bi'llâh sûfî mest u hayrâne (G. 129/3)

3.5.9. Tabâbet

3.5.9.1. Bîmâr

Âşığın, sevgilinin gözleri ve saçları karşısındaki hayranlığı dile getirilmekte ve bu yüzden hasta olduğu söylenmektedir:

Gözi derdiyle dil-i zârımı **bîmâr** eyler

Saçı fikriyle cihânı gözüme târ eyler (G. 24/1)

¹⁶⁴ İskender Pala, a.g.e., s.112.

Hasta olan aşığı iyileştirecek olan tek kişi tabip olan sevgilidir. Ancak sevgili âşığın bu hali karşısında vurdumduymaz davranmakta ve onu çaresizliğe terk etmektedir:

‘Aşkınun **bîmâriyam** dârü'l-belâ-i gamda kor

Ol tabîb-i cân u dil ben hastei tîmârsuz (G. 34/2)

Beyitte âşık, sevgilinin eziyetinden dolayı sürekli zayıf ve mecalsizdir. Onu bu hasta halinden iyileştirecek olan tek kişi sevgilidir:

Niçe bir ben za‘ife derd ü gamda haste-hâl olmak

Gözün **bîmârı** gibi her zamânda bî-mecâl olmak (G. 51/1)

Lale, sevgilinin gül yüzü karşısında çaresiz kalıp yanmış, nergis de gözlerini görünce hastalanmıştır:

Lâle dahı dâgdâr-ı hadd-i gül-gûnun durur

Gözlerün **bîmârı** ancak nergis-i şehlâ degül (G. 69/4)

3.5.10. Yazı ile İlgili Mefhumlar

Edebiyata ilgi duyan Adlî, şiirlerinde edebiyat ve yazıyla ilgili unsurlara yer verdiği görülmektedir.

3.5.10.1. Kitâb, Defter

Aşk kitabının kolay anlaşılamayacağı, aşktan anlamayan kişinin bu bahse girişmemesi gerektiği vurgulanmaktadır:

İy hâce katı muglak olur ‘ışk **kitâbı**

Bâbun degül anlamadun ise ko bu babı (G. 136/1)

Şair, kendisine seslenmekte ve dertlerini yansıtan şiir ve gazel yazmaktan vazgeçmesi gerektiğini söylemektedir. Zira onun derdi kıyamete dek şerh edilse de yine anlaşılmaktan uzaktır:

‘Adli şi‘r ü gazeli terk idüben **defteri** dür

Çünkü şerh olmaz imiş haşre degin derd-i serün (G. 58/7)

Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri bir defterin sayfaları üzerindeki yazılara benzetilmiştir. Alemdeki bütün defterler bir araya toplansa sevgilinin ayva tüylerini yazmak için yeterli olmaz:

Bu muhakkakdur hat-ı dil-dâr vasfın ideli

Defter-i ‘âlem tolupdur ‘Adliyâ inşâlarum (G. 88/6)

Şair, aşk defterine sevgilinin ayva tüylerinin gamının başlık olduğunu ifade etmekte ve böylece sevgilinin ayva tüyelerine olan özlemini dile getirmektedir:

Defter-i ‘ışkuma hattun gamıdur ser-nâme

Nâme-i derdüme zülfün hamı ‘unvân oldu (G. 142/4)

3.5.11. Edebiyat ile İlgili Mefhumlar

3.5.11.1. Destân (Dâsitân), Gazel, Şi‘r

Beyitte âşık bütün dünyada kendi destanının dilden dile dolaştığını söylemekte, bu yüzden başından geçenleri tekrar yazıya döküp şerh etme ihtiyacı duymadığını ifade etmektedir:

Kıssa -i gussam yazup şerh itmedüm yâ Rab neden

Söylenen dillerde şimdi **dâstânumdur** benüm (G. 83/6)

Âşık, kendi aşkı ile Ferhad ve Mecnunun aşkını kıyaslamakta ve bu destanları okumadan önce bu derde düştüğünü söylemektedir:

Eylemişdi kıssa-i ‘ışkı benüm rûhum revân

Dâstân okımadın Mecnûn ile Ferhâd'dan (G. 105/3)

Aşağıdaki beyitte âşık içinde bulunduğu hale sevgilinin vakıf olduğunu iddia etmektedir. Zira yazılan her gazel âşıktan sevgiliye bir arz-ı haldir:

‘Adliyâ ahvâlüne vâkıf degül sanma nigâr

Her **gazel** kim yazdum oldı yâre benden ‘arz-ı hâl (G. 79/5)

Şair sevgili hakkında gazeller yazılsa da henüz onun güzelliğini anlatabilen bir gazelin nazma dökülmediğini söylemektedir:

Vasfında anun gerçi **gazeller** didi ‘Adlî

Ol dil-ber-i ra‘nâyı beyân ide **gazel** yok (G. 50/7)

Beyitte bülbül teşhis edilmekte ve sevgilinin dudak ve dişlerinin vasfını işitince sözden inciler dizip gazeller söylediği ifade edilmektedir:

Leb ü dendânunun vasfın işitdi dir seher bülbül

Suhandan dür dizüp ‘Adlî ne hoş şîrîn **gazel** dirsın (G. 107/3)

Şair, sevgilinin yanağının güneşten parlak olduğunu dile getirmekte ve sevgilinin inci gibi parlak olan dişlerinin şirini süslediğini söylemektedir:

Ruhların vasfın güneşden rûşen itdüm iy kamer

Dişlerün vasfında **şî‘rüm** dürr-i hûş-âb eyledüm (G. 93/2)

3.5.12. Kıymetli Taşlar, Madenler ve Süs Eşyaları

Değerli taşlar, maddi kültürün önemli unsurlarındandır. Göz alıcı parlaklıkları, renkleri, elde edilişleri ve yüklendikleri değişik anlamlarla divan şiirinde farklı anlam katmanları meydana getirmektedirler. Âşığın gözyaşı, sevgilinin dişi, teri, vuslatı, yağmur taneleri Hz. Muhammed, Hz. Ali, akıl, insan ruhu, ibadetler, insan-ı kâmilin inciyle; âşığın ağlamaktan kızarmış gözü, kanlı gözyaşı, gönülde oluşan yara, sevgilinin ağzı ve dudağı, yanağı, şarap ve güneşin yakut, la'l, mercan, akik gibi kırmızı renkli taşlarla ilişkilendirildikleri görülmektedir.¹⁶⁵

3.5.12.1. Altın (Zer, Zerrîn)

“Gazel”-gazal” cinasıyla zenginleşerek altın ve gümüş olarak görülen unsurlar, şairin sapsarı yüzü ve sevgili uğruna döküleceği gözyaşlarını istiare ile temsil etmektedir.¹⁶⁶

Sîm ü zerden dâm idüp ol vahşiyi eyle şikâr

‘Adliyâ sayd olduğu yokdur gazelle bir gazâl (G. 76/5)

Âşık, vücudunu sevgili uğrunda çektiği eziyetlerden dolayı oluşan yaralarla süslediğini söylemektedir:

Kollarımı dâg-ı hicrân ile tezyîn eyledüm

Boynuna bu heykeli asmaga **zerrîn** eyledüm (G. 82/1)

3.5.12.2. Gümüş (Sîm, Sîmîn)

Sevgilinin yüceliği ve âşığın onun karşısında hakir oluşu anlatılarak sevgilinin bedeni gümüşe benzetilmektedir. Tecrîd sanatı ile kendisine seslenen şair, gümüş tenli sevgiliyi hayal etmenin bir kölenin toprak üzerinde yatarken padişah gibi gümüş bir taht istemesine benziyor demektedir.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Seda Uysal Bozaslan, **a.g.m.**, s.389-390.

¹⁶⁶ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.117.

¹⁶⁷ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.79.

Hayâl-i **sîm-ber** itmen ana benzer senün ‘Adlî

Gedâ hâk üzre yaturken **gümiş**den tahta-bend ister (G. 19/7)

Beyitte âşığın gümüş göğüslü sevgili karşısındaki çaresizliği vurgulanmaktadır. Âşık sevgili için canını verse bile azdır:

Gönül ol **serv-i sîmîni** görüp cândan güzel dursin

Kaçan cân virmek istersin ana lâyük ‘amel dursin (G. 103/1)

3.5.12.3. Güher (Cevher, Gevher)

Gevher, güher ya da cevher kelimeleri genel olarak mücevher, elmas, inci ve değerli taş ya da bir şeyin özü, esası, varlığındaki değişmeyen aslî maya anlamlarına gelmektedir.

Sevgilinin güzelliğinin hiçbir ziynet eşyasıyla ölçülemeyeceği ifade edilmektedir:

Nisâr içün hayâli ayağına

Gözün dürcini pür-dürr ü **güher** kıl (G. 72/3)

Sevgilinin dişleri inciye benzetilmekte ve kaynağı sonsuz denizlerdeki hiçbir incinin sevgilinin dişlerine denk olamayacağı ifade edilmektedir:

Ne ‘aceb bahr olur menba‘ı kim eksilmez

Dür dişün yâdına harc eyledüğümce **güherüm** (G. 95/4)

Lal taşı madeninden beyaz renkte çıkar, ciğer kanına bulanarak güneşe bırakılır ve kırmızı rengini bu şekilde alır. Âşığın gönlü de yuttuğu kanlarla cevher cem etmiş ve bunları sevgilinin ayağına saçmıştır:

Gönül ki kan yuduban la‘l ü **güher** eyledi cem‘

Gözüm diler ayaguna nisâr eylemeğe (G. 122/5)

Aşağıdaki beyitlerde şair, sevgilisi için akıttığı gözyaşlarını lal ve inciye benzetmektedir:

Kanlu yaşumun dânelerin diz ki yaraşur

Simîn-bedene la‘l ü cevâhir **güher** üzre (G. 132/5)

Her ne denlû yolına saçdum gözüm **gevherlerin**

Mâ‘il olmaz sanasın cân nakdini iş‘âr ider(G. 21/2)

Beyitte âşık, sevgili uğrunda döktüğü gözyaşlarına değer verilmemesinden ötürü üzgündür. Halbuki ona göre bu gözyaşları inci kadar değerlidir:

Rengîn söz ile yaşuma meyl itmedi nigâr

Kıymet bulunmadı n‘idelüm dür ü **gevhere** (G. 130/2)

Sevgilinin ayağının toprağının cevherden bile değerli olduğu ve hiçbir sultanın bu cevheri elde edebilecek zenginliğe sahip olmadığı vurgulanmaktadır:

Hâk-i pâyi **cevherine** nakd-i cân ister nigâr

‘Adliyâ sultân geçersin sende kudret var mıdır (G. 26/5)

Beyitte âşık göz yuvasını eve benzetmekte ve bu evi inciye benzettiği gözyaşlarının süslediğini dile getirmektedir. Âşığın bu haneyi süslemekteki amacı sevgilinin teşrifini umut etmesidir:

Cevher-i eşkümle çeşmüm hânesin zeyn iderem

Tā ki sultân-ı hayâlün ola mihmân her gice (G. 125/4)

3.5.12.4. La'l, Yâkût, Mercân

La'l, kırmızı ve değerli bir süs taşı olup yakuta benzemektedir. Hakkında anlatılan bazı rivayetlere göre la'l, beyaz bir taş olduğu halde ciğer kanına batırılıp güneşe bırakılır ve güneşin etkisiyle kırmızı rengi alır. Edebiyatta başta sevgilinin dudağı ve şarap olmak üzere, âşığın gözü, gözyaşları ve gönül yarası, şarap, kan ve şairin şiirleri la'le benzetilmiştir.¹⁶⁸

Lal, divan şiirinde çok sık kullanılan bir taştır. Kırmızı olması hasebiyle sevgilinin dudağı, yanağı dışında şarap, gül için benzeyen unsuru olur. Yani genellikle la'l denince istiare yoluyla dudak ifade edilmiş olur. Dudak olarak kullanılınca da genellikle ab-ı hayat, şerbet, zülal (saf, hafif, soğuk, güzel, tatlı su) zemzem, Selsebîl (cennette bir çeşmenin adı, hafif ve tatlı bir su), nar tanesi gibi sulu ve tatlı maddelerle benzerlik içinde ele alınır. Ayrıca la'l dudak olması hasebiyle, can-bahş, abdâr, şeker-rîz, şifâ-bahş, tiryâk (panzehir), İsâ, Rûhulemîn (Cebrail), ihya eden, dür-feşân gibi sıfatlarla birlikte kullanılır.¹⁶⁹ Rakibin sevgilinin lali andıran dudağına diş bilemediği ve bu davranışından ötürü ağzındaki bütün dişlerin taşla kırıldığı ifade edilmektedir:

Ol rakîb-i seg dişin bilerdi yârün **la'line**

Seng urup komadılar agzında dendânı dürüst (G. 12/6)

Sevgilinin dudağı kırmızı renkli bir lal taşıdır. Ve âşıklar bu değerli lal taşı almak için canlarını vermektedirler:

Satarsan leblerün **la'lin** behâ cânlar virüp dirler

Cihân içinde bî-kıymet bu renge la'l-i nâb olmaz (G. 32/6)

¹⁶⁸ Seda Uysal Bozaslan, **Divan Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Değerli Taşlar**, Uluslararası Toplum Ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu (3-5 Ekim 2019) Bildiriler Kitabı, s.382.

¹⁶⁹ Mehmet Kırbıyık, **Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar**, Selçuk Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/ Edebiyat Dergisi, S.18, 2007, s.61-75.

Âşık, sevgili uğrunda en değerli varlığı olan canını bile verebileceğini ifade etmektedir. Bu can verme, otururken bir anda insana çöken ve rahatlık veren uyku kadar lezzetlidir:

Cân-ı şîrîni ki **la'lûn** yâdına kıldum fedâ

Râhat u ârâm ile gûyâ şeker-hâb eyledüm (G. 93/5)

Mercan Klasik Türk şiirinde çeşitli özellikleriyle benzetme unsuru olmuştur. Başta sevgilinin dudağını, ağzını, yanağını, âşığın kanlı gözyaşı döken kirpikleri, eli, kınalı parmaklarını, su içinde kalmış ağaçları, erguvan fidanını, şarap damlalarını ve şairin şiirini tasvir etmek için kullanılmıştır. Bunlara ek olarak kıvılcım (ateş), pilav, göz damarları, hünnap, gaga, keklik ayağı ve kayığın da benzetileni olarak istimal edildiği görülmektedir. Mercanın kırmızı rengi ve denizden çıkarıldığındaki girintili çıkıntılı halinin ağlama sonucunda gözde oluşan damarlara benzetildiği örnekler de dikkat çekicidir. Genellikle bu kullanımlarda gözyaşları da inciyle ilişkilendirilmektedir.¹⁷⁰ Şair, sevgilinin dişlerini inciye, dudağını ise mercana teşbih etmektedir. Sevgilinin bu güzellik unsurları bir an olsun âşığın aklından çıkmaz:

Lü'lü' dişinün yâdına iy lebleri **mercân**

Gözden bıragursam ne 'aceb dürr-i semîni (G. 134/2)

Âşık, sevgilinin dudağını hatırladıkça gözlerinden mercanı andıran kanlı gözyaşları dökmektedir:

Gözlerüm yaşı lebün yâdına **mercân** oldu

Göz ile gönlüm arasında yine kan oldu (G. 142/1)

Yakut, rengi genellikle koyu kırmızıdan soluk pembeye kadar değişiklik gösteren ve ateşe dayanıklı (ateşte erimeyen) bir taştır. Yakut taşının sarı, beyaz ve

¹⁷⁰Seda Uysal Bozaslan, **a.g.m.**, s.379.

gök renginde olanları da doğada mevcut olup en kıymetlisi nar tanesi gibi kırmızı olanıdır. Klasik Türk şiirinde yakutun sevgilinin dudağı, ağzı, dili başta olmak üzere şarap, güneş, şiir, kanlı gözyaşı, gökyüzü ve erguvan çiçeğiyle ilişkilendirildiği görülmektedir.¹⁷¹ Âşığın gözyaşları kıymetli birer taş olan inci, yakut, mercan ve lal taşına benzetilmektedir. Âşık, sevgilinin yan bakışının tesiriyle gözünden sürekli kanlı yaş akıtmaktadır:

Yaşlarum sen gideli seyl olup iy cân dökilür

Dür ü **yâkût** çıkar **la'l** ile **mercân** dökilür

Gamzeler zahmıyle gözlerüme kan dökilür

Gözüm eyvây gözüm vay gözüm eyvây gözüm (G. 145/4)

3.5.12.5. İnci (Dür, Dür-dâne, Lü'lü, İncü), Sedef (SadeF)

İnci, istiridye vb. deniz hayvanlarının içinden çıkan ve daha çok süs eşyası olarak kullanılan küçük, yuvarlak, sert ve sedefli tane olarak tanımlanmaktadır. Edebiyatta başta sevgilinin dişi, teri olmak üzere gözyaşı, şiir, güzel söz, çiy tanesi, küpe, yağmur damlası ile eşleştirilmiştir.¹⁷²

Âşığın özelliklerinden biri bedeninin zayıf, diğeri ise gözyaşlarının çok olmasıdır. Şair bunu sevgilinin ince beline ve inci dişlerine bağlamaktadır.¹⁷³

İderem fıkı-i miyânunla tenüm mü gibi ben

Dizerem eşki dişün yâdına **lü'lü'** gibi ben (G. 111/1)

Aşağıdaki beyitte, sevgilinin dişleri birer inciye benzetilmektedir. Âşığın, sevgiliden ayrı kaldığı gecelerde gözüne asla uyku girmez:

Dür dişün yâdıyla bîdârem şeb-i hicründe ben

¹⁷¹ Seda Uysal Bozaslan, **a.g.m.**, s.381.

¹⁷² Seda Uysal Bozaslan, **a.g.m.**, s.383-384.

¹⁷³ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.149.

Gözlerümden subh olunca hûşe-i Pervîn salup (G. 9/4)

Beyitte âşık, sevgilinin uzun boyunu görünce gözlerinden inci misali gözyaşları akıtır:

Göricek kadd-i bâlânı bu iki merdüm-i çeşmüm

Saçarlar **dürr** ile la'li yoluna mâ-meleklerden (G. 109/6)

Sadeft iki veya daha çok yağmur tanesi yuttuysa, inciler küçük olurmuş. En makbul olan inci tek olan incidir. Böylesi inci hem yuvarlak hem de iri olurmuş. Dür-dane, dürr-i galtan, dürr-i şehvar gibi adlarla anılan inci, bu tek incidir. Eskiden güzel inciler Aden'de çıkarılırmış. Dürr-i yetim tabiri sadeftteki tek inciden kinayedir; anne ve babasının tek oğlu olan ve küçük yaşta yetim kalan Hz. Muhammed için kullanılmaktadır.¹⁷⁴ Beyitte de bu anlamda kullanıldığı görülmektedir:

Bahr-ı vücûd içinde bulunmaz ana bedel

‘Âlem tamâm olsa **sadeft** bir **dür-i yetim** (G. 96/2)

Lal, sevgilinin dudağına kulağı delik bir köle iken inci de dişlerinin kuludur. Burada Adlî, mücevherlerin delinmesi ile kölelerin küpe takması gerçeğinden yola çıkmaktadır.¹⁷⁵

Leblerüne la'1 kulagı delik bir bendedür

Dişlerün nazmına olur **lû'lû'**-yı şehvâr kul (G. 81/3)

¹⁷⁴ Mehmet Kırbıyık, **a.g.m.**, s.65.

¹⁷⁵ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.123.

3.5.12.6. Diğer Süs Unsurları

3.5.12.6.1. Nigîn

Divan’da tek beyitte geçen nigîn kelimesi âşığın can ve gönlüne şifa bahşeden ve koruyan bir unsur olarak ele alınmıştır:

Sögdükçe şifâ-bahş olur hâtem-i la’lün

Hırz-ı dil ü cân oldı meger **nakş-ı nigîni** (G. 134/4)

3.5.12.6.2. Dürc

Klasik şiirde hemen hemen bütün tasvirlerde dişler inci olarak tasavvur edilir. Ağız yakuttan veya la’lden yapılmış bir hokka, dişler de o hokkanın içindeki inci taneleri olarak düşünülür. Mübalağalı bir anlatımla incinin beyazlığı sevgilinin dişlerine bağlanır. İnci tanelerine benzetilen dişlerle çiğ taneleri arasında ilgi kurulur.¹⁷⁶ Şairin, “*dürc-i lâl*” ifadesini bu anlamda kullandığı görülmektedir:

Dürc-i la’lünü senün hokka-i cân eylediler

Haste dillere devâ anda nihân eylediler (G. 25/1)

Sevgilinin ayağına ne kadar inci ve mücevher saçılrsa da yeterli olmayacağı ifade edilmektedir:

Nisâr için hayâli ayagina

Gözün **dürcini** pür-dürr ü güher kıl (G. 72/3)

3.5.12.6.3. Âyine

Güzellik iddiasında bulunan güneşin, sevgilinin hüsnünü görünce bu iddiasından vazgeçeceği ifade edilmektedir:

Da‘vi-i hüsn eyleyüp gün vechi yok ger ura lâf

¹⁷⁶ Tuba Onat Çakıroğlu, “Klasik Türk Şiirinde “Dendân” Kelimesinin Kullanımı Üzerine”, Türkbilg, 2020/39, s.147-156.

Çün yüzün âyinesi gibi degül mir'âtı sâf (G. 48/1)

Sevgilinin gül yaprağını andıran tırnaklarının ayna kadar saf olduğu vurgulanmakta ve sevgilinin bu aynada aksini görürse şaşkırmamak gerektiği söylenmektedir:

Nâhun-ı gül-berg-i yârün her biri âyinedür

‘Adliyâ kendüyi görürse n’ola ol nâzenîn (G. 120/4)

3.5.13. Âdetler, Gelenekler ve İnanışlar

3.5.13.1. Duâ (Niyâz)

Çınar ağacı sevgilinin servi boyunun gölgesinde uzun bir ömür sürdüğü için ona dua etmektedir:

Sâyesinde kaddünün sürdügiçün ‘ömr-i dırâz

Serv-i bâlâna çenâr el götürüp eyler **du‘â** (G. 7/3)

Aşağıdaki beyitte, sevgilinin servi gibi uzun boyu övülerek daha da uzaması için etrafındaki herkesin ona dua ettiği söylenmektedir:

Serverâ serv-i bülendün ser-firâz olmagiçün

Cân u dilden rûz u şeb vird ü **du‘â** eksük degül (G. 75/2)

Âşık, Allah’a sevgiliye kavuşmak için dua ettiğini söylemekte, ancak bu duanın sevgilinin hoşuna gitmediği ifade edilmektedir:

Yâre didüm vaslunı Hak'dan temennâ eylerem

Didi dil-ber nâz idüp ben bu **du‘âyı** sevmezsin (G. 100/4)

Beyitte âşık, kimsenin kendisi için dua etmediğinden yakınmaktadır. Aynı şekilde bunca zaman ettiği duaların kabul olmayışı da âşığı derinden üzmektedir:

Benümçün kimse kalmadı **niyâz** itmeye kapunda

Dirîgâ kim kabûl olmaz biri bunca dileklerden (G. 109/2)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. İNSAN

4.1. İNSAN

4.1.1. Umûmî Olarak İnsân (İns)

Adlî Divânı'nda, başta sevgilinkiler olmak üzere, pek çok insan uzvuna yer verilmiştir. Sevgilinin uzuvlarıyla ilgili benzetme, bağdaştırma ve istiâreler, divan şiirinin klâsik anlayışına uygundur. Nitekim Adlî, sevgilinin kirpikleriyle ok, kaşlarıyla keman, dudaklar ve dişleriyle inci, yanağıyla lâle, zülfüyle sümbül, yüzüyle ay arasında ilgi kurarken, divan şairlerinin geleneksel beğenilerine de sadık kalmıştır.¹⁷⁷

Hz. Muhammed'in bütün insanların ve cinlerin peygamberi olduğu ifade edilmektedir:

Kalan resûllerün kavmineydi da'veti çün

Nübüvvetiyle bu **ins** ü câna mürseldür (G. 3/2)

4.2.GÜZELLİK

4.2.1. Umûmî Olarak Güzellik

Adlî'nin şiirlerine yansıyan sevgili her yönüyle idealize edilmiştir. Öyle ki gamzesi kâtil, boyu Sidreden yüce, gözleri cellâd, beli kıldan ince, dehânı sır, çene çukuru ise âdeta bir kuyudur.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Yavuz Bayram, **a.g.e.**, s.161.

¹⁷⁸ Yavuz Bayram, **a.g.e.**, s.161.

4.2.1.1. Güzellik ile İlgili Tasavvurlar

4.2.1.1.1. Cemâl

Adlî, “*şâh-ı cemal*” ifadesiyle sevgilinin güzellik ülkesinin şahı olduğunu söylemektedir. Padişahlar nasıl ülke fethettiklerinde sevinirlerse güzeller şahı olan sevgilinin de gönülleri fethettikçe sevinmesine şaşmamalı demektedir:

Diller aldukca sevinse n'ola ol **şâh-ı cemal**

Memleket fethi ider hâtır-ı sultânı ferah (G. 16/3)

Gece gündüz dönerek yeryüzünü aydınlatan ay ve güneşin sevgilinin yüzünün güzelliğinin bir yansıması olduğu söylenmektedir:

Rûz u şeb devr eyleyüp yiryüzini pür-nûr iden

Ay ile gün pertevi '**aks-i cemâlündür** senün (G. 61/2)

Şair, gönlüne hitap ederek gam çekmemesini söylemekte ve dünyanın bu şekilde kalmayıp sevgilinin güzelliğini muhakkak bir gün göstereceğini ifade etmektedir:

Şâhid-i şâdî **cemâlin** 'arz ide bir gün ola

Böyle kalmaz gam yime hâl-i cihân her dem gönül (G. 73/5)

4.2.1.1.2. Bahâr, Bustân, Gülzâr

Divân'da bahâr, bustân ve gülzâr gibi doğayla ilgili ifadeler bu ifadeler sevgilinin güzelliği için benzetilen olarak kullanılmıştır.

Bilindiği üzere klasik Türk şiirinde bülbül âşığı, gül ise sevgiliyi temsil eder. Bahar mevsiminin gelmesiyle açan gülleri gören bülbüllerin bu güzellik karşısında ağlayıp inledikleri ifade edilmektedir:

Yüzünü göricek artar enîni zârlarun

Olur **bahâr** olıcak nâlesi hezârlarun (G. 66/1)

Şair gönlüne seslenmekte ve sevgilinin güle benzeyen yanağına ayva tüyü gelmeden ondan kavuşma talep etmesini söylemektedir:

Hattı gelmedin gül-i vaslın taleb kıl iy gönül

Kim hazân faslında hatt olmaz inen **bustândan** (G. 106/2)

Sevgilinin gül bahçesini andıran yüzünü hatırına getiren gönül kuşu, bu güzellik karşısında ağlayıp inlemekte ve gül bahçesine meyletmektedir:

Yüzün **gülzârı** şevkinden gönül murgı gelür zâre

Anunçün gül yüzün yâdına eyler meyl **gülzâre** (G. 131/1)

4.2.1.1.3. Aftâb

Divan şairi zengin hayal dünyasına paralel olarak güneşi çeşitli isim ve sıfatlarla şiirine konu eder. Gün, âfitâb, şems, hûr, hûrşîd, mihr gibi isimleri olan güneş, yukarıda saymaya çalıştığımız değişik hâl, görünüm ve renklerine yapılan teşbihlerin yanı sıra parlaklığı ve gökyüzünün süsü olması bakımından tâbnâk, tâbân, tâbende, âlem-sûz, rahşân, dırahşân, pür-nûr, münîr, münevvir, şuledâr, ziyâ-güster, ziyâ-efrûz, pür-envâr, nûr-efşân, âlem-ârâ, âlem-efrûz, âlem-tâb, cihân-ârâ, cihânefrûz, felek-ârâ, zerrîn... gibi sıfatlarla da anılır.¹⁷⁹

Kimi beyitlerde güneş-köle ilgisinin yanı sıra güneş-gedâ benzetmesine de rastlanır. Sevgilinin kölesi gibi kapısından ayrılmayan bir başka varlık da dilencidir. Dilencilerin çaldıkları kapıdan bir şeyler umması gibi güneş de elinde altın renkli taşıyla sevgilinin mahallesinde gezinen, niyâz ile kapısını çalan, sevgilinin in'âmını

¹⁷⁹ Ümran Ay, “Divan Şiirinde Güneşin Sevgili Tipine Yansıması Hakkında Bir Değerlendirme”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 2, İstanbul 2009, s.120.

ve ikramını arzu eden bir dilenci şekline girer.¹⁸⁰ Güneş, sevgilinin güzellik sofrasından ekmek dilenen bir dilencidir:

Çün gedâdur kapuna geldükce iy şâh **âftâb**

Hân-ı hüsnünden nevâl alursa bir nânı dürüst (G. 12/4)

Beyitte şair, güneş gibi güzel sevgilinin kapısında oturma imkânı bulsam zerre kadar cennet köşelerini istemezdim demektedir.

Ol **âftâbun** itsem hâk-i derinde mesken

Bir zerre olmaz idüm kasr-ı cinâne muhtâc (G. 14/3)

Aşağıdaki beyitte şair, nasıl ki güneşin insanlar tarafından methedilmeye ihtiyacı yoksa o gözü fitne saçan sevgilinin de methedilmeye muhtaç olmadığını ifade etmektedir:

Medh-i ‘âlemden çü müstagnî olupdur **âftâb**

‘Adliyâ nice idersin ol gözi fettânı medh (G. 15/5)

Güneşle hilalin gökyüzünde birlikte görüldüğü zaman akşam vaktidir. Bu manzarada ay ile güneş birbirine çok yakın değildir. Sevgilinin güneş yüzünün hemen üstünde hilal kaşları vardır, onu emsalsiz yapan da budur.¹⁸¹

Gün yüzün üstinde olmuş râ kaşun iy meh hilâl

Kim görüpdür **âftâb** ile hilâle ittisal (G. 76/1)

¹⁸⁰ Ümran Ay, **a.g.m.**, s.150.

¹⁸¹ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.117.

4.2.1.1.4. Âyine

Farsça bir kelime olan âyîne, karşısındaki şekli ve renkleri aksettiren madenî levha veya arkası sırlı düz cam olan süslenme eşyasının adıdır. Arapçası mir'ât, Türkçesi ayna ve gözgüdür. Âyîne ve diğer karşılıkları, mecâzen, bir nesneyi veya bir hali aksettiren ve göz önünde canlandıran şey, kavram ve hal manasına da kullanılmıştır. İnsanlar kendi yüzlerini görmek, süslenmek amacıyla daha ilk çağlardan durgun su yüzünü, cilalı parlak volkanik taşları, parlatılmış gümüş, tunç, bronz ve çelik levhaları kullanmışlardır. Camdan yapılan arkası sırlı aynaların yapılmasından sonra, Batı sanatının etkisiyle, Osmanlı saraylarında ve Türk toplumunda cam aynalar görülmeye başlamıştır. Divan edebiyatında ayna, hem gerçek manasında hem de mecaz manalarda, değişik kavramlara sembol olarak, çok çeşitli ifadeler içerisinde kullanılmıştır. Divan edebiyatında parlaklık ve aydınlık yönüyle sevgilinin yüzü, gerdanı, sinesi ile ayna arasında benzerlik ilgisi kurulur.¹⁸²

Güzellik iddiasında bulunan güneşin, sevgilinin güzelliği karşısında söz söyleyemeyeceği ifade edilmekte ve güneşin aynasının sevgilinin yüz aynası kadar saf olmadığı söylenmektedir:

Da'vi-i hüsn eyleyüp gün vechi yok ger ura lâf

Çün yüzün **âyinesi** gibi degül mir'âtı sâf (G. 48/1)

Adlî, sevgilinin şeklen gül yaprağını andıran tırnaklarını aynaya benzetmekte ve sevgilinin baktıkça kendisini göreceğini ifade etmektedir:

Nâhun-ı gül-berg-i yârün her biri **âyinedür**

'Adliyâ kendüyi görirse n'ola ol nâzenîn (G. 120/4)

¹⁸² Zülfi Güler, “Şeyh Galib Divanında Ayna Sembolü”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, Sayfa: 103-121, Elazığ, 2004, s.1-2.

4.3. SEVGİLİ

4.3.1. Umûmî Olarak Sevgili

Aşk, âşık ve maşuk odağında kendine ait bir aşk kurgusuyla karşımıza çıkan divan şiirinin baş aktörü şüphesiz sevgilidir. Güç, kuvvet ve otorite sahibi, sultanların dahi kapısında beklediği sevgili bu yönüyle divan şiirinin de sultanı sayılır. Bu özelliği ile birlikte makamı gökler katında, güzellikte bir benzeri olmayan, ulaşılmaz olduğu için âşığın hayaliyle yetindiği soyutlanmış bir tiptir. Sevgilinin âşığa karşı acımasız oluşu, sürekli cevri ü cefa etmesi, âşığı ah ve gözyaşı içinde bırakması ise bu kurgunun bir başka yönünü oluşturur.¹⁸³

4.3.1.1. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar

4.3.1.1.1. Meh

Ay bir ışık kaynağıdır. Işığı ise, güneş gibi ateş değil, nurdur. Gecelerin güzelliği ay ile kaîmdir. O, nuruyla güzeldir ve geceye güzellik verir. Bu nurlu yüzüyle ay, sevgiliden başkası değildir. Ona kimsenin eli değmemiş, kimse yanına yaklaşmamıştır. Her gece görünmez, bir yerde duramaz, uzaktan seyredilir, yükseklerdedir, karanlığı aydınlatır. Bütün bunlar sevgilideki özelliklerdir. Hatta ayın yüzündeki kara lekeler de buna dâhildir. Sevgilinin kendisi ay olduğu gibi yanağı, yüzü ve alnı da ay gibidir. Bütün bu teşbihlerde sevgilinin yüzü aydan daha üstün, güzel ve parlaktır. Ayın buluttan çıkışı sevgilinin elbisesinden soyunmasıdır. Ay tutulması ise sevgilinin saçlarının yüzünü örtmesidir. Ayın yüzündeki karanlıklar sevgilinin yüzündeki ayva tüyleridir. Güneş göklerin sultanı, Ay ise onun veziridir. Sevgili o kadar güzeldir ki ay ona ancak kul olabilir.¹⁸⁴

Şair, ay yüzlü sevgiliye seslenerek meleklerin onun nurunun ışığını görmek için (sevgilinin) bulunduğu yeri tavaf ettiklerini söylemektedir:

Pertev-i nûr-ı cemâlün görmege iy **meh** senün

Ka'be-i kûyun melâ'ik her dem iderler tavâf (G. 48/3)

¹⁸³ Hüseyin Gönel, **a.g.m.**, s.209.

¹⁸⁴ İskender Pala, **a.g.e.**, s.42.

Sevgilinin ay gibi parlak olan yüzü üzerinde durulmakta ve bu güzelliğin eşi benzeri olmadığı söylenmektedir:

Ol dil-ber-i zîbâ gibi **meh-çehre** güzel yok

Bu hüsn-i dil-ârâya cihân içre bedel yok (G. 50/1)

Adlî, ay yüzlü sevgiliye seslenerek, senin sümbül kokan saçlarının ve yanağının hasretiyle ölürsem kabrimin üzerinde lale ve sümbül biter demektedir:

Hayâl-i kadd ü zülfünle eger hâk olsam iy **meh-rû**

Bitiser lâle vü sünbül benüm kabrümün üstinde (G. 121/5)

4.3.1.1.2. Perî

Peri inancıya göre çok güzel ve çekici olduğundan şairlerin dizelerinde güzelliğin simgesi olarak kullanılmıştır. Güzelliği yanında farklı şekillere girebilme, insanları kendilerine âşık etme ve bir görünüp bir kaybolma gibi özellikleriyle de sevgiliye benzetilmektedir.¹⁸⁵ Adlî, sevgilinin peri kadar güzel, çekici ve saklı olduğunu ifade etmek için ondan peri, peri soylu ve peri yüzlü olarak bahseder.

Perilerin virane alanları kendilerine mesken edindiğini söyleyen şair, sevgiliyi bir periye benzetmekte ve kendisinin viran gönlünü de vatan edinmesini istemektedir:

Çünkü vîrâneleri eylerimiş cây perî

Sen **perîsin** n'ola gönlüm olur ise vatanun (G. 55/3)

¹⁸⁵ Pelin Seval Esen, **a.g.m.**, s.384.

Sevgili, âşık ve rakip üçgeninde kurgulanan aşağıdaki beyitte şair köpekle ava çıkılması hususunu hatırlatmakta ve bu vesileyle sevgilinin köpeğe benzetilen rakibe gönül vermemesini temenni etmektedir:

Dil-rübâlar sayd olur dirler rakîb ile velî

Çün **perîdür** dil-berüm it ile avlanmaz benüm (G. 89/6)

4.3.1.1.3. Şâh (Şâh-ı hûbân), Şehriyâr

Divan şiirinde şah, sultan, han, hükümdar, padişah kelimeleri sevgiliye en çok benzetilen unsurlardandır. Sevgili güzellik, gönül, can âleminin ve mülkünün sultanıdır. Güzellerin önderidir. Adalet ve ihsan ondan istenir, güzellik ülkesi onunla abad olur.¹⁸⁶

Beyitte şair bir an olsun sevgiliye köle olmanın padişahlık makamından daha değerli olduğunu söylemektedir:

‘Adliyâ ol **şâh-ı hûbâna** kul olsam bir nefes

Bakmazidüm saltanatla pâdişâlıktan yana (G. 8/4)

Sevgili güzelliğiyle gönül ülkesinin sultanı, âşık ise gam diyarının padişahıdır:

Bu hüsn ile ki şeh oldun gönül vilâyetine

Gamun diyârına ben kulu **şehriyâr** itdün (G. 65/6)

Sevgili, güzellik ülkesinin sultanıdır. Ay ve güneş beyitte teşhis yoluyla bu ülkenin kulları olmaktadır. Ay ve güneş gece gündüz sevgilinin izine kulluk yaparak yüzlerini sürmektedirler:

¹⁸⁶ Pelin Seval Esen, **a.g.m.**, s.385.

Hüsın ilinün şâhısın ay ile gün leyl ü nehâr

İzüne yüzün sürer sen **şehriyârün** kul gibi (G. 140/6)

4.3.1.1.4. Gülistân

Gülistân, gül bahçesi anlamına gelmektedir. Bir bahçe olarak bağa ait özellikler taşır. Kokusu ve rengi nedeniyle ele alınan gülistân sevgilinin birer gülü andıran yanakları, yüzü, kulakları ve bir gonca olan ağzı ile bir araya getirilir. Bunun dışında rüzgâr, bulut, yağmur, su, çiçekler, ağaçlar, kuşlar, kuşların nağmeleri, bahâr, bezm, cennet, bahçevân vs. unsurlarla da birlikte bulundurulur. Güzelliği, tazeliği ve geçiciliği de dile getirilen özellikleri arasındadır. Bazen sevgilinin semti, vuslatı, aşkı ve kendisi de bir gülistâna benzetilir. Bazen de şairin şiirleri ve divânı, sabah, felek, saadet vs. birer gül bahçesi olurlar. Şair can gülşeninden bahsediyorsa sevgilisinin yüzünü anlatıyor demektir.¹⁸⁷

Şair, gözlerinden bahçe sulamak için kullanılan dolaptan boşanırcasına yaş döktüğünü ve bu göz yaşlarının sevgilinin gül bahçesini andıran mahallesini dolaştığını ifade etmektedir:

Adli göz yaşın akıdup yine tolâb gibi

Gülsitân-ı ser-i kûyun tolanup zâr eyler (G. 24/5)

Beyitte, nasıl ki gül bahçesinde gül açmadığında etraf güzelleşmezse sevgilinin yaşadığı yeri de anlamlı yapan şeyin onun güzel yanağı olduğu dile getirilmektedir:

Zînet olmaz **gülsitân** içinde gül açılmasa

Kûyına revnak viren yârün ruh-ı zîbâsıdur (G. 30/4)

¹⁸⁷ İskender Pala, **a.g.e.**, s.173.

4.3.1.1.5. Gül, Yâsemen (Semen), Nihâl

Gül; rengi, şekli, kokusu, parlaklığı ve gösterişli oluşu, dikenleri, ömrünün kısa oluşu yani çabuk solması gibi özellikleriyle klâsik Türk şiirinde çokça işlenmiş ve çağrıştırdığı anlamlar, sembolik değerler bakımından türlü mazmunlara konu olmuştur. O, çiçekler arasında sevgiliye en çok benzeyen çiçek olarak görülmüş; aynı zamanda Hz. Peygamber'in bir sembolü olarak şiirlerde yerini almıştır.¹⁸⁸

Şair, sevgilinin güzelliğini gül bahçesine benzetmekte ve uzun boyu ile gül yüzünün âşıkları etkilediğini ifade etmektedir:

Gül yüziyle zevk u şâdînün birin on eyleyen

Gülsitân-ı hüsn içinde kâmet-i ra'nâsıdur (G. 30/3)

Bahçeyi gezen sevgiliyi gören gül, utancından eriyip gül suyu haline gelir. Sevgili naz ile yürüse servi ağacı onun kulu olur:

Gül gül-âb olur hayâdan seyr-i gülzâr eylesen

Nâz ile salınsan olur serv-i hoş-reftâr kul (G. 81/2)

Klasik Türk şiirinde yaseminle birlikte “uzuvlar arasından saç, zülf, yanak ve sînenin; eşya arasından elbise, altın ve gümüşün; şahıslar arasından da sevgili ve güzelin daha çok dikkat çektiği anlaşılmaktadır. Yasemin daha çok rengi dolayısıyla şiire konu olmuş görünmektedir.¹⁸⁹

Yaseminin, gülün ayrılık dikeninden korkup kanca/çengel şeklinde gülün eteğine yapışması ifade edilmektedir:

Ol gülün hâr-ı firâkı havfın idüp tan degül

¹⁸⁸ Abdullmuttalip İpek, “Klasik Türk Şiirinde Sembolik Bir Değer Olarak Gül”, Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu, s.1.

¹⁸⁹ Berat Açıl, “Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler”, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 5 (2015) Bahar, s.17.

Şekl-i kallâb ile dâmen-gîr olursa **yâsemen** (G. 102/5)

Taze bir fidanı andıran uzun boylu sevgiliden ayrılmak, âşğın benzini sonbahar mevsiminde hazan rüzgarının etkisiyle dökülen sararmış yapraklara döndürmektedir:

Bir berk-i hazân-dîde misâlinde kılupdur

Benzümi kadi fûrkati ol tâze **nihâlün** (G. 67/3)

4.3.1.1.6. Nigâr, Sanem

Put; müşriklerin çeşitli maddelerden yapıp taptıkları heykel ve benzeri şeylere denir. Büt, kilise duvarlarındaki mozaik işlemeli tasvirler yerine de kullanılır. Eğer bir put ağaçtan, altından veya gümüşten; insan şeklinde oyularak ya da dökülerek yapılmışsa buna “sanem” denir. Sevgili, eşsiz güzellikte bir sanemdir. Sanem gibi güzel sevgili; ay yüzlü, gümüş tenli, taze, güzel kokulu, lal dudaklı; fitneci, merhametsiz gibi birçok farklı şekilde nitelendirilir. Sevgilinin beni ve kâkülü, putperest olarak düşünülür; çünkü sevgilinin put gibi güzel şekle sahip yüzü etrafındadırlar ve onun önünde eğilirler. Şairler kimi zaman da emelleri, hayalleri, fitne ve garaz duygusunu bir put olarak düşünerek şiire malzeme eder.¹⁹⁰

Adlî, sevgiliyi nigâra benzeterek hasta gönüllerden dudağını esirgememesini istemekte çünkü bunun mahşer gününde bir sevabı olduğunu söylemektedir:

Dirîg itme lebün bûsın **nigârâ** haste dillerden

Kim anun rûz-ı mahşerde sevâbına hisâb olmaz (G. 32/3)

¹⁹⁰ Yusuf Babür, **a.g.m.**, s.178-179.

Sevgili, nigâra benzetilmektedir. Gönlüne seslenen şair, bu dert ve belanın sadece sana ait olduğu sanma diyerek nigârın öfkeli bakışlarından herkes nasibini alır demektedir:

İy gönül sana müselleme sanma bu derd ü belâ

Çeşm-i pür-hışmı **nigârın** kimse’i kılmaz mu‘âf (G. 48/6)

Sevgiliye ey put kadar güzel sevgili şeklinde seslenen şair, vücudundaki her kılın sevgili tarafından atılan oklar olduğunu mübalağalı bir şekilde ifade etmektedir:

Tîrünün peykânıdır cismümde her mû iy **sanem**

Var kıyâs it kim ne denlû tende peykândur henüz (G. 31/4)

Adlî, kendisine karşı ilgisiz olan sevgiliyi puta benzetmektedir:

Ol **sanem** kelb-i rakîbün ürdüğün dinler dirîg

Veh ki feryâd u figânım ‘Adli dinlenmez benüm (G. 89/7)

4.3.2. Sevgilide Güzellik Unsurları

4.3.2.1. Saç (Zülf, Gîsû, Kâkûl, Perçem)

Klasik Türk şiirinde sevgili için olmazsa olmaz unsurların başında saç gelmektedir. Sevgilinin güzelliğini büyük ölçüde sağlayan saçtır. Saç olmazsa güzellik olmaz. Saç insan vücudunun en üst noktasında bulunur ve ilk göze çarpan unsurdur. Bu bakımdan pek çok yönleriyle şiirlerde ele alınmıştır. Saçı anlatmak için kullanılan sıfatlar çok çeşitli ve boldur. Klasik edebiyatta saç; zülf, kâkûl, turra, gîsû, mû(y), külâle, perçem gibi yakın anlamlar ihtiva eden kelimelerle ifade edilir. Zülf, “gece yarısı” anlamına gelmekte olup, saçın tek parçasına verilen isimdir. Şairler tarafından üzerinde en çok durulan ve en beğenilen saç şekli zülftür. Şiirlerde o kadar çok kullanılmıştır ki artık saç dendiği vakit zülf akla gelir olmuştur. Saç çoğunlukla siyah olarak ele alınır. Bu siyahlıktan hareketle aya ve güneşe benzeyen yüz arasında bir tezat yapılır. Saçın siyahlıkla ilgili pek çok kelimeyle tavsif edildiği görülür.

Şairlere göre siyahtan başka daha güzel bir renk yoktur.¹⁹¹ Saçlar sevgilinin hazinesini bekleyen ejderhalara benzetilir. Efsaneye göre hazineleri yılanlar korur ve hazineye ulaşmak isteyenleri öldürürmüş. Sevgilinin yüzü ve yanağı bir hazinedir. Saçlar bu hazineyi bekleyen yılan veya ejderha olarak tasavvur edilir. Bu hazineye ulaşmak isteyen âşığın ölümü göze alması gerekir.¹⁹²

Şair, sevgilinin saçını Hz. Musa'nın yılanı dönüşen asasına teşbih etmekte ve bu yılanın aşkın kerametiyle rakibi helak edeceğini ifade etmektedir:

‘İşkun kerâmetinde rakîbi helâk için

Zülfün ‘asâ-yı Mûsa gibi ejdehâ kılâm (G. 92/2)

Ay yüzlü sevgiliye seslenen şair, eğer sevgilinin sümbül saçlarının ve yanağının hasretiyle ölüp toprak olursa mezarının üzerinde lale ve sümbül biteceğini söylemektedir:

Hayâl-i hadd ü **zülfünle** eger hâk olsam iy meh-rû

Bitiser lâle vü sünbül benüm kabrümün üstinde (G. 121/5)

Beyitte şair, sevgilinin dudağına ve saçlarına ulaşmanın ancak bir hayal olduğunu ifade etmektedir. Bu vesileyle sevgilinin dudağının yok hükmünde (yok yire heves kılma) saçının ise uzun (tûl-i emel) olduğunu ifade etmektedir:

Lebün vasfın soram dirsın ki yok yire heves kılma

Eger yâd eylesen **zülfün** zihî tûl-i emel dirsın (G. 103/6)

¹⁹¹ Kürşat Samil Şahin, “Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç ve Saçın Âşık Üzerindeki Etkisi”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3 Summer 2011, p.1851-1867 TURKEY, s.1853-1854.

¹⁹² Kürşat Samil Şahin, **a.g.m.**, s.1862.

Cennetin bekçisi olan Rıdvân, sevgilinin sümbül gibi kokan saçlarının cennette bile eşi ve benzerinin olmadığını söylemektedir:

Görse sünbüllerüni ravzada Rıdvân diye kim

Bulmadum sünbül-i ter ol iki **gîsû** gibi ben (G. 111/5)

Şair, sevgilinin sümbül saçlarını boynuna bağlamak istediğini söylemektedir:

Oluban gamgîn benefşe gibi burmazdum boyun

‘Adliyâ boynuma bend itsem o sünbül **perçemi** (G. 135/5)

Beyitte basiret sahibi kişilerin bile sevgilinin saçlarının ve gözlerinin sihrini çözemedikleri anlatılmaktadır:

Kâkülün bendinde oldılar ulü'l-el-bâb kayd

Gözlerün sihrine oldılar ulü'l-ebâr kul (G. 81/4)

Âşık, sevgilinin misk kokulu saçı varken başka dilberin saçına gönül bağlayamayacağını ifade etmektedir:

Dil tolaşmaz zülfî sevdâsına gayrı dil-berün

Kâkül-i cânân gibi miskîn kemendüm var iken (G. 118/2)

4.3.2.1.1. Umûmî Olarak Saç

Kadim estetiğin vazgeçilmez unsuru olan sevgili, her yönüyle güzelliğin zirvesi olarak algılanır. Melahat, naz, iver/cilve, nazar, gamze gibi davranış merkezli özelliklerinin yanında fizikî yönüyle de güzelliğin merkezidir. Saç, göz, ka, yanak, dudak, ağız, ayva tüyleri gibi yüz ve çevresine ait unsurlar ile; miyân/bel, sîne, el gibi beden ve endâma ait unsurlar sevgilinin fizikî yönünü tekil eder. Klâsik edebiyatta saç, çoğunlukla zülf, gîsû, kâkül, ca'd, turra ve mû[y] gibi müteradif

kelimelerle ifade edilir. Kulak arkasından uzanarak güzellerin boyunlarına dolanan saça *gîsû* denir. Sevgili, güzelliğini kullanarak âşığın gönlünü saçları ile avlar/çalar. Âşığın gönlü sevgilinin zincir saçlarına esirdir. Saç, âşık için aracı olup sevgilinin merhamete gelmesini talep etmektedir. Bu durumda âşığın sevgiliye kadar ulaşan âhının dumanı olarak da düşünülebilir. Sevgilinin saçı renk ve ekil yapısıyla geceye benzeyince yüzü de bu gecenin mumu olarak tasvir edilir. Divan şairine göre uzun saç makbuldür. Yüzü kaplayan, boyna salınan, sine üzerine bırakılan biçimlerinin yanı sıra bele ve ayağa kadar inen uzunluktaki saç ekli de oldukça rağbet görür. Güzellerin boyunlarına dolanan *gîsû*; sevgilinin belini kemer gibi sarıp kenar eyleyen *mûy*; omuza dökülen saçın yüzü kapatmaması için enseden bağlanan ekli olan *turra*; zincir gibi toprağa düşerek güzelin ayaklarına kadar uzanan veya dolunayı örten bulut gibi sevgilinin yüzü üzerinde bulunan *zûlf*; kıvrıcıklığı yönüyle zencilerin zırh ekinde birbirine girmiş saçlarına benzeyen *zûlf-i müselsel/kâkûl*; kıvrır kıvrır olan *zûlf-i müca‘ad*; Türk kızlarının saç örgülerine benzeyen kıvrımlı ve karmakarışık *zûlf-i mu‘akkad*, şairlerin kullanım biçimlerine göre farklı ifade biçimleri kazanmıştır.¹⁹³

4.3.2.1.1.1. Saç ile İlgili Benzetmeler

4.3.2.1.1.1.1. Çevgân, Zencîr, Dâm

Zûlf, uçlarının kırık olması sebebiyle gûy u çevgân oyunundaki çevgâna, benler ya da âşıkların başı ise gûya benzetilir. Uzunluğundan dolayı ise zincire benzetilir. Âşığın deli gönlü zincirle bağlanamaz, ama siyah saçlarla bağlanır.¹⁹⁴

Sevgiliden ayrı olmaktan usanan âşık, kendini asmak için sevgilinin saçından bir kement istemektedir:

Senün **zencîr-i zûlfünden** dil-i dîvâne bend ister

Usandı hicr ile cândan asılmaga kemend ister (G. 19/1)

¹⁹³ Ahmet Tanyıldız, “Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/2, 2009, s.944-945-946-949-950-958.

¹⁹⁴ Mehtap Erdoğan Taş, “Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili”, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2018, s.115-127.

Âşık, deli divane olan ve uslanmayan gönlünü zaptetmek için sevgilinin zinciri andıran saçlarına ihtiyaç duymaktadır. Zira eskiden deliler, zincirlere vurularak sakinleştirilirdi:

Nice kim **zencîr-i zülfün** bendini dâ'im çeker

Vâlih ü divâne gönlüm hîç uslanmaz benüm (G. 89/4)

Divan şiirinde sevgilinin saçı zincire çene çukuru ise kuyuya benzetilir. Âşık, fitneci sevgiliden çene kuyusuna düşen gönlünü çıkarması için zinciri andıran saçlarını uzatmasını istemektedir:

Zülfî **zencîrin** uzatmaz gör nice ser-fitnedür

Açılup Mecnûn olan diller çıkadur çâhdan (G. 119/2)

Saçlar; yakalama, tutma, bağlama, avlama ve hapsetme anlamlarına gelen unsurlarla sıkça anılır. Saçların uçlarının kıvrımlı ve halka halinde olması veya dolaşık olduğundaki düğümleri bu benzetmelerin kaynağını oluşturur. Bu kıvrımlardan hareketle âşığın durumuna göndermeler yapılır. Bu özelliklerinden dolayı âşıklar hep sevgilinin saçlarına takılıp kalır. Saç âşığı yaşlandırır, yüzünü kırıştırır. Sevgilinin saçları âşıklar için birer tuzaktır. Âşıkların gönlü sevgilinin saçının tuzağına yakalanır. Âşığın istediği sevgiliye bağlı olmaktır. Âşıkların gönülleri sevgilinin saçına asılı olarak tasavvur edilir. Zülf, dâm olarak ele alınınca benler tuzak içindeki daneye, gönül de kuşa benzetilir.¹⁹⁵ Aşağıdaki beyitte de şair, sevgilinin saçının tuzağına düştüğünü ifade etmektedir.

Dâm-ı zülfünle başa her dem belâ eksük degül

Hışm-ı çeşmünle dile dâ'im cefâ eksük degül (G. 75/1)

¹⁹⁵ Kürşat Şamil Şahin, **a.g.m.**, s.1860.

Beyitlerde ay, güneş ve aşığın başı topa; sevgilinin saçı ise çevgâna benzetilmektedir:

Mâh u hurşîdi felek meydânına tûp itmege

Çîn idüp gîsûların müşg ile **çevgân** bağlamış (G. 38/4)

Bugün ben da‘vi-i ‘ışk ile geldüm çün bu meydâne

N'ola tûb eyler isem başumı ol **zülf-i çevgâne** (G. 129/1)

4.3.2.1.1.1.2. Zünnâr, Kemend, Lâm, Dâl

Zünnâr, papazların bir alâmet olmak üzere bellerine bağladıkları uçları püsküllü örme kuşaktır. Günümüzdeki robdöşambırların kuşakları gibidir. Bunu kullananlar uçlarını aşağıya doğru sarkıtırlar ve en ucuna da haç asarlar. Bu kuşak evlenmemeye delâlettir. Divân şiirinde saçla benzetilir.¹⁹⁶ Aşağıdaki beyitte sevgili, âşığa karşı zalim olduğu ve bu yüzden imanı olmadığı için zünnâr olan saçlarına âşığı bağlamamaktadır. Bu kuşak rükûya engel olduğu için giyilmesi İslamiyet'te küfür alametidir:

Zülfünün **zünnâr**ına bil bağlamaz îmânı yok

Zâhid anunçün günâhın bilüp istigfâr ider (G. 21/4)

Saçın, kemend, ip, dâr gibi kelimelerle münasebeti asılma ve can verme hususlarına dayanır. Âşığın esir olarak değerlendirilmesi saçların bağlama özelliğini ön plana çıkarır:¹⁹⁷

Dil tolaşmaz zülfî sevdâsına gayrı dil-berün

Kâkül-i cânân gibi miskîn **kemendüm** var iken (G. 118/2)

¹⁹⁶ İskender Pala, **a.g.e.**, s.496.

¹⁹⁷ Erdoğan Uludağ, “Bir Güzellik unsuru olarak Fuzûlî'nin Gazellerinde Saç”, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD] Cilt: 3, Sayı: 1 Şubat 2020, ss. 241-294, s.269.

Sevgilinin bazı güzellik unsurları şekil itibarıyla çeşitli nesnelere benzetilmektedir. Şöyle ki gözleri nun harfine, kaşları ra harfine, saçları ise lam harfine teşbih edilmektedir:

Nûn-ı nergisdür gözün üstinde cânâ râ kaşın

Lâlelerde **lâmdır** yüzünde zülf-i ‘anberîn (G. 120/1)

Zahidin boyunu lam harfî gibi büken, sevgilinin ra gibi olan kaşları ile dal gibi olan saçlarıdır:

Râ kaşunla **dal** zülûfün hasretidür dûstum

Zâhidün kaddini lâm iden gam-ı ferdâ degül (G. 69/2)

4.3.2.1.1.1.3. ‘Ömr-i dırâz, Tûl-i emel

Uzun ömür ya da sonsuza kadar yaşamak anlamlarına gelen “‘ömr-i dırâz ve tûl-i emel” ifadeleri Divân’da sevgilinin ölümsüz, uzun ömürlü olması yönünde zikredilmiştir. Bu bölümde ise sevgilinin saçlarının uzunluğunu anlatmak için kullanılmaktadır.

Sevgilinin hem uzun boyu hem de uzun saçları övülmektedir. Sevgilinin boyu saçlarının altında yani gölgesinde kaldığı için çınar ağacı el kaldırıp ona dua etmektedir:

Sâyesinde kaddünün sürdüğüçün ‘**ömr-i dırâz**

Serv-i bâlâna çenâr el götürüp eyler du‘â (G. 7/3)

Sevgilinin la‘l gibi olan dudaklarına ve saçlarına gönül veren âşık, canından vazgeçmiş, hayatını sevgilinin yolunda feda etmiş demektir:

Cân kadrin bilmeyince la‘line dil virmedüm

Zülfine tolaşmadum ‘**ömr-i dırâzı** bilmedin (G. 116/2)

Sevgili, saçlarını salınca âşıklarının gönlünde gam ve keder namına hiçbir şey kalmaz:

Turran salalı silsilesin kalmadı kimse

Gönlinde anun gussa vü gam **tûl-i emel** yok (G. 50/3)

Beyitte sevgilinin dudaklarını arzulayan âşık, boş bir heves peşindedir. Zira sevgilinin dudakları yok hükmündedir. Saçlarını hatırlayan âşık ise uzun bir emel peşindedir:

Lebün vasfın soram dırsın ki yok yire heves kılma

Eger yâd eylesem zülfün zihî **tûl-i emel** dırsın (G. 103/6)

4.3.2.1.1.4. Sünbül, Nâfe-i Tâtâr, Müşk-i Çîn

Sümbül, şekil, koku ve renk benzerliğinden dolayı saça benzetilir. Saçın en fazla bu unsurla ilgisinin kurulduğu görülür. Sümbül saça benzer ve kıvrım kıvrımdır. Sümbül, saç gibi perîşandır. Sineden göklere yükselen âh da bir duman gibi siyah ve kıvrım kıvrımdır.¹⁹⁸

Beyitte sevgilinin iki yanağından aşağı dökülen sümbül saçları, fitne salan iki kafiye benzetilmektedir:

Ruhlarına ol sitem-ger **sünbül-i pür-çîn** salup

Fitne saldı dîne iki kâfir-i bî-dîn salup (G. 9/1)

¹⁹⁸ Erdoğan Uludağ, **a.g.m.**, s.265-279.

Sevgilinin güzelliğiyle güle benzetildiği beyitte, gül bahçesine akçeler saçmaktadır. Şair, sümbül bunun karşısında gülü (sevgiliyi) kıskanarak saçlarını yolsa ne olur demektedir:

Akçeler saçdı yine gülşene gül

İtse saç yolmasın n'ola **sümbül** (G. 80/1)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yanakları güle, saçları da sümbüle benzetilmektedir. Sevgili sümbül kokulu saçlarını yanakları üzerine salınca, âşığın ahının ateşi gökyüzüne kadar çıkar ve ayı yaralar:

Sümbüllerüni sen salalı verd-i ter üzre

Dâg urdı benüm âteş-i âhum kamer üzre (G. 132/1)

Anber, Hind denizlerinde yaşayan bir çeşit ada balığından elde edilen yumuşak, yapışkan ve kara renkte, güzel kokulu bir maddedir. Divân şairleri anberden, kokusu ve rengi münasebetiyle bahsederler. Sevgilinin saçı daima misk ve anber kokar:¹⁹⁹

Zülf ü hattun dir görenler '**anberîn** zencîr ile

Sihr idüp câzû gözi hurşîd-i rahşân bağlamış (G. 38/6)

Çin kelimesinin kıvrım, büküm anlamı ile ülke olan Çin ve bu ülkenin güzelleri ile çiçeklerine yapılan atıftan dolayı sıkça kullanıldığı görülür. Sevgilinin misk kokulu saçı Çin'e benzetilir. Çünkü misk orada bulunur. Bu kelime Hıta ve Hoten ile birlikte çokça anılır:²⁰⁰

Çîn-i zülfi kohusın almasan iy **nâfe-i Çîn**

Misk olup bulmaz idi ragbeti hûn-ı cigerün (G. 58/6)

¹⁹⁹ Erdoğan Uludağ, **a.g.m.**, s.286.

²⁰⁰ Erdoğan Uludağ, **a.g.m.**, s.264.

Âşık sevgiliye, Çin miski kokusunu senin saçlarından aldı ama Çin'deki misklerde senin saçın gibi kıvrırcık ve güzel koku yoktur demektedir:

Müşk-i çîn aldı kohu zülfünden ammâ Çîn'de

Olmadı bir **nâfede** zülfün gibi bir ca'd-ı hat (G. 44/6)

Aşağıdaki beyitte şair, Tatar miskini sevgilinin saçına benzettiği için hata etmiştir. Tatar miski bu duruma incinmiştir. Zira hiçbir misk sevgilinin saçı kadar güzel kokamaz:

Zülf-i dil-dâre şebîh itdügüme incinüben

Gör ki dönderdi meger **nâfe-i tâtâr** bana (G. 6/5)

Sevgilinin benlerine karabiber, sümbül saçlarına da Tatar miski kuldur:

Benlerüne bende fülful yüzüne gülzâr kul

Sümbülüne boynı baglu **nâfe-i Tâtâr** kul (G. 81/1)

4.3.2.1.1.5. Ejder

Ejder ve ejdeha gibi adlarla da anılan ejderha, büyük yılan ya da korkunç ve hayali bir hayvandır. Yüzyıl yaşayan yılanlar ejderha olur ve ağzından ateş, saçmaya başlarmış. Daha sonra da başı çoğalır ve ayakları çıkarmış. Sevgilinin zülfü kıvrım kıvrım olması bakımından ve saç tellerinin sayısının çok olması sebebiyle ağzından ateşler saçan bin başlı bir ejderhaya benzetilir. Bir ejderha gibi kıvrım kıvrım ve halka halka olan o zülf, sevgilinin kavuşma hazinesine talip olanı öldürür.²⁰¹

²⁰¹ Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.130.

Saç, uzun ve siyah bir yılanı benzetilmektedir. Aynı zamanda bu saçlar gözcü/bekçi konumundadır:

Genc-i hüsnün almak ister düzd-i dil bilmez anı

Zülfünün **ejderleri** ana nıgeh-bândur senün (G. 54/5)

4.3.2.1.1.1.6. Müşg

Misk, Asya'nın yüksek dağlarında yaşayan bir cins ceylanın erkeğinin karın derisi altındaki bir bezden çıkarılan güzel kokulu bir maddedir. Misk elde etmek için, geyiğin salgı yapan bezleri bulunduğu yerden çıkartılır ya da bu bezden rahatsız olan hayvan sürtünerek düşürür. Yumurta büyüklüğünde olan bu misk bezlerinin en iyisi Tibet'te yaşayan geyiklerde bulunur. Günümüzde koku ve renk vermesi için parfüm yapımında kullanılır. Divan şiirinde siyah rengi ve güzel kokusu sebebiyle sevgilinin saçı, ayva tüyleri, teni ve beni için benzetilen olur. Çin, Hutun, Hata miskin elde edildiği yerler olarak beyitlerde yer alır. Nâfe adıyla da anılır.²⁰²

Sevgilinin misk kokulu saçları cennetin en yüksek makamı olmaktadır:

Cân menzili olmaga revâyihle mu‘attar

Müşgîn saçuna oldu mahal cennet-i ‘ulyâ (G. 5/5)

Beyitte sevgili, misk kokulu ve aynı zamanda kement olan büküm büküm saçıyla âşığını bir avcı gibi avlamaktadır:

Eyledi **müşgîn** saçın kasduma ol sayyâd bend

Halka halka kıldı gûyâ sayd için pîçân kemend (G. 18/1)

²⁰² Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.141.

4.3.2.2. Kaş (Ebrû)

4.3.2.2.1. Umûmî Olarak Kaş

Kaşlar için yapılan benzetmeler daha çok şekil benzerliği üzerine kuruludur. Eğik olması, yüzün üst kısmında bulunması, siyah renkte oluşu, gözler ve kirpikler ile iş birliği yapması bakımından ele alınır. Sevgilinin kaşları son derece güzel olup genellikle cesur ve asi bazen itaatkâr, ama her zaman gönül alıcıdır. Acımasızlık, yağmalayıcılık ve yaralayıcılık başlıca özellikleridir. Kaşlar, yay gibi uzun ve eğik olup siyahtır. Bazen kenarındaki benle birlikte de ele alınır. Sevgilinin kaşlarının ince ve eğik olması kaşların, hasta olan gözlerin başında beklemesine bağlanır. Kaşlar uykusuz kalmış, beli bükülmüş, zayıflamış ve böylece güçsüz düşmüştür. Sevgilinin yanakları o kadar sıcak ve kırmızıdır ki yanağının hararetinin sıtması, kaşları mecalsiz bırakmış ve kaşlar incelerek iki kat olmuştur. Eğikliği sebebiyle kaşın en çok benzetildiği unsurların başında hilal ve yay gelir. Sevgilinin yüzü dolunay ile hilalin bir araya geldiği yerdir. Ay, sevgilinin kaşlarına benzeme çabası içindedir. Dolunay yıllardır inceliyor kalınlaşarak çaba sarfetmiş, ancak bir türlü sevgilinin kaşlarının bir benzerini meydana getirememiştir. Âşığın beli, sevgilinin kaşlarının hilalini düşünmekten iki kat olmuştur. Kaş, yay olarak ele alındığında genellikle kirpik ya da gamze oklarına da yer verilir. Güzellik talimhanesinin iki yayı olan kaşlar, gamze okunu attığında o beladan hiçbir can kurtulamayacaktır. Âşığın gönlü, okla ve yayla oynamaktan hoşlanan bir çocuk gibi sevgilinin kirpiğine ve kaşına meyletmiştir. Kurulu yay tehlikeli olduğu için âşık, sevgilisinden kaşlarını çatmamasını ister. Sevgilinin kaşları yaya benzetildiğinde "kâbe kavseyn" ifadesi ile birlikte de anılır. Âşık, sevgilinin Miraç Gecesi gibi olan saçlarına tırmanıp kâbe kavseyn gibi olan kaşlara ulaşır. Kaş, eğikliğinden ve uzunluğundan dolayı gûy u çevgân oyunundaki çevgâna/savlecâna (sopa) benzetilir. Bu durumda ay, güneş ya da âşığın başı yuvarlaklığından dolayı gûy (top) olur. Eğikliği dolayısıyla kaşlar için ayrıca çengel, gökkuşağı ve kubbe benzetmeleri de yapılır. Sevgilinin kaşları, âşığın canına kasteden alnın, iki tarafına hançer takınması şeklinde ifade edilir. Can ve gönül ülkesini almak için kılıca ve oka gerek yoktur. Sevgili kılıç gibi olan kaşlarıyla âşığın kalbini mağlup etmiş, böylece kirpik okuna gerek kalmamıştır.²⁰³

²⁰³ Mehtap Erdoğan Taş, a.g.e., s.24.

4.3.2.2.2. Kaş ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.2.2.1. Hilâl

Kaşın en çok benzetildiği unsurların başında belki de hilal vardır. Her ikisinin de eğimli olması böyle bir benzetmenin yapılmasını sağlamıştır. Dolunay ile hilali bir arada görmek isteyen kimse sevgilinin ay yüzüne bakmalıdır. Sevgilinin hilal kaşlarının düşüncesi âşığın belini bükmüş, âşığın âhının dumanı da bu hilali karartmıştır. Her zaman kaş, hilale benzemez bazen de tam tersine ay, sevgilinin kaşlarına benzeme çabası içine girer. Dolunay yıllardır incelik kalınlaşarak çaba sarfetmiş ancak bir türlü sevgilinin kaşlarının bir benzerini meydana getirememiştir.²⁰⁴

Sevgilinin kaşını hayal eden hilalin boyunun keman gibi eğilmekten başka elde edebileceği bir şeyin olmadığı, dolayısıyla sevgilinin kaşını hayal etmekle hata ettiği vurgulanmaktadır:

Kaşı hayâli **hilâlün** kadın kemân itmiş

Ne fâ'ide ki bu fikrinden ol ziyân itmiş (G. 40/1)

Sevgilinin kaşının gamıyla âşığın boyu hilal gibi eğilir. Parlak yüzüyle ayı andıran sevgilinin ise güneş gibi sonu olmayan bir aydınlığı vardır:

Bana gelmiş durur kaşun gamından çün **hilâl** olmak

Sana lâyıkdur iy meh âftâb-ı bî-zevâl olmak (G. 51/5)

Beyitte âşık, boyu taze fidan gibi uzun ve kaşları hilal gibi kavisli bir güzel istemektedir:

Bize bir kâmeti nihâl gerek

Bize bir kaşları **hilâl** gerek (G. 59/1)

²⁰⁴ Mehtap Erdoğan Taş, a.g.e., s.30-31.

Güneşle hilâlin gökyüzünde birlikte görüldüğü zaman akşam vaktidir. Bu manzarada ay ile güneş birbirine çok yakın değildir. Sevgilinin güneş yüzünün hemen üstünde hilal kaşları vardır, onu emsalsiz yapan da budur.²⁰⁵

Gün yüzün üstinde olmuş râ kaşun iy meh **hilâl**

Kim görüpdür âftâb ile **hilâle** ittisâl (G. 76/1)

Âşık, sevgilinin parlak yüzünü aya, yay gibi olan kaşlarını ise hilale benzetmekle nazik bir hayal kurduğunu ifade etmektedir:

Kaşlarına nisbet itdümse **hilâli** iy kamer

Eyledüm bârik fikir ü bagladum nâzûk hayâl (G. 79/4)

4.3.2.2.2. Ebrû

Ebrû, sevgilinin ikinci derecede güzellik unsurlarından sayılır. Fitne hususunda göz ile ortak gibidir. Adeta kaş bir fitne dükkânıdır. İçindekiler de göz, kirpik ve gamzedir. Sevgilinin saçı ile yakınlık kurup onu da fitneye ortak etmek ister. Kaşın en büyük özelliği eğri oluşudur. Bu onun hareketlerinde de vardır. Asla dosdoğru olamaz. Kaş çatmak, bazen öfkeyi bazen sitemi gösterir. Hilâle benzer ve bu hâliyle bayram hilâlini gösterir. Çünkü sevgilinin hilâl ebrûsu görününce âşıklar arasında ıyd (bayram) başlar. Bu bayram ay başındaki fitne ve kargaşayı da beraberinde getirir. Ramazan ayının ve bayramın hilâlinin görünmesi ve başlaması ile kaş arasında da münasebet kurulur. Kaş aynı zamanda gurre-i mâhdir. Kurban Bayramı da hilâlin görünmesiyle başladığı için kaş ile kurban ve kurbiyet (yakınlık) arasında ilgi kurulur. Kaş keman (yay) ve hançer olarak da kendini gösterir. Bu durumda âşık kurban veya av olmaya hazırdır. Kaş hançer iken altındaki göz de İsmail'i andırır.²⁰⁶ Beyitlerde de kurban hadisesine örnekler verilmektedir:

İy **kemân-ebrû** n'ola kurbân idersem cân sana

Bin benüm bigi ider her lahza cân kurbân sana (G. 4/1)

²⁰⁵ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.117.

²⁰⁶ İskender Pala, **a.g.e.**, s.130.

Sevgilinin kirpik okları âşığın göğsüne birer ok gibi saplanmıştır. Sevgilinin hançeri andıran kaşları ise âşığın canını kurban etmeye meyletmektedir:

Müjen tîri geçer sînemden irer ok gibi câna

Kemân-ebrûların bir kûşeden meyl itse kurbâna (G. 126/1)

4.3.2.2.2.3. Yây

Şekil itibariyle kaşın en çok benzetildiği unsurların başında kemân olarak da bilinen yay gelir. Kaş, yay olduğunda genellikle oka benzetilen kirpiklere ya da lâl gamzeye de yer verilir. Yay gibi olan kaşlar, gamze okunu attığında O beladan hiçbir can kurtulamaz. Sevgilinin kaşları, güzellik talimhanesini süsleyen iki yaydır. Âşığın gönlü, okla ve yayla oynamaktan hoşlanan bir çocuk gibi sevgilinin kirpiğine ve kaşına meyleder. Âşık, sevgilisinden hışımla kaşlarını çatmamasını diler. Çünkü kurulu yayın tehlikeli olduğunu bilir. Yay kaşların âşığa çektiğini, kirpik okları cadı gözler çektiğini²⁰⁷.

Sevgili, yay gibi kaşlarını kurup kirpik oklarını âşığın gönlüne saplamakta kusursuzdur:

Kaşları **yâyın** kurup atdukca müjgânı dürüst

Bir hatâ itmez irer her câna peykânı dürüst (G. 12/1)

Şair, her gönül derdinin dermanını sorsam kaşların kirpik oklarını kurarak beni yaralar demektedir:

Her kaçan dil derdinün dermânını itsem su'âl

Kaşları **yâyın** kurup müjgân-ı zahm olur mecîb (G. 10/4)

²⁰⁷ Mehtap Erdoğan Taş, a.g.e., s.42.

Beyitte âşık için en kötü tablo, sevgilinin diğer âşıklarıyla gönül eğlendirmesidir. Sevgili eğer kendine meyletmezse âşığın çektiği ahın okundan dokuz kat feleğin kurtulma şansı yoktur:

Ol kaşı yâ y eger ‘Adliye meyil eylemeye

Olmaya âhum okından tokuz eflâk halâs (G. 43/5)

4.3.2.3. Göz

4.3.2.3.1. Umûmî Olarak Göz

Divan şiirinde önemli uzuvlar arasında sıklıkla göz de yer almaktadır. Göz; etkileyici, büyük ve siyahtır. Göz karşılığında kullanılan diğer kelimeler çeşm, dîde ve ‘ayn olarak tespit edilmiştir. Bakış, yan bakış anlamında ise gamze, gamze, nigâh veya nigh kelimesi dikkat çekmektedir. Yüzle yanak ve ağızla dudak arasındaki ilişkide olduğu gibi gözle gamze arasında da şairler birçok beyitte neredeyse hiçbir fark görmemişlerdir. Nitekim bunlarla ilgili olarak kullanılan ve aşağıda bir liste hâlinde verilmiş olan nergis, câdû, büyücü, sarhoş, ok, Cengiz, zâlim, kâfir, fettân, sâd gibi sıfatlar, yapılan benzetme ve yakıştırmalar da hemen hemen aynıdır. Ayrıca göz, sahibinden ötürü aldatıcı, acımasız ve baygın; güzelliğinden ötürü de büyüleyicidir.²⁰⁸

Sevgilinin geçtiği yolun toprağını gözlerine sürme yapmak isteyen âşık, eğer böyle olsaydı geceler gözüme gündüz gibi parlak/aydınlık olurdu demektedir:

Gündüz gibi olurdu gice çeşmüme rûşen

Gerd-i rehinün zerresi irse basar üzre (G. 132/4)

Aşağıdaki beyitte, sevgilinin beni gönül çalan bir zenciye benzetilmektedir. Gözleri ise can alan ve kan döken bir afete benzetilmektedir:

²⁰⁸ Yavuz Bayram, “Eski Türk Edebiyatı [Divan Şiiri] [notlar ve örnek metinler]”, (Türkçe eğitimi-kitapçık), s.38.

Cân âfeti **çeşmün** gibi hûn-rîz bulunmaz

Dil ugrısı hâlün gibi düzd-i ‘Arab olmaz (G. 33/3)

Âşığın kendisine zulmeden sevgiliden başka gidecek kapısı yoktur. Zira çaresiz âşığa merhamet edecek olan yine sevgilidir:

Çeşmün iy dil-ber senün yagma idelden ‘Adlî'yi

Varı ol bî-çârenün ‘âlemde mihründür fakat (G. 44/7)

4.3.2.3.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.3.2.1. Cellâd

Sevgilinin gözleri kan dökücü iki cellat gibidir. Âşığın gönlünün, sevgilinin gözlerine iltifat bakışını öğretmeye çalışması ancak deliliktir. Çünkü cellada merhamet öğretilemez.²⁰⁹

Sevgilinin kirpikleri hançere, saçı ise ipe teşbih edilmiştir. Sevgilinin cellat olan gözleri âşığı hançerleyecek, ip olan saçları ise asacaktır:

Gözleri **cellâdına** virmiş müje hançerlerin

Düzd-i dil asmaga iki kâkül-i miskîn salup (G. 9/3)

Dostlarına seslenen şair, o gözleri cellat olan sevgilinin ayrılık hüznünden ölürsem bu garibin matemini/yasını tutmayın demektedir:

Ol gözi **cellâd** hicrinde ölürsem dūstlar

Bu garîbün mâteminde eylemen şîven dirîg (G. 47/5)

²⁰⁹ Mehtap Erdoğan Taş, a.g.e., s.53.

4.3.2.3.2.2. Bîmâr

Divan edebiyatında âşık bir hastadır. Bundan başka sevgilinin gözü baygın ve mahmur baktığı için hastaya benzer. Sevgilinin gamzesi de aynı nedenle hasta olarak ele alınır ve âşık onu kurtarmak için kendini kurban etmeye hazırdır. Sevgilinin dudakları âşık denen hastaya şifa verir. Hastaları arayıp-sorma adeti ile âşık-mâşuk yan yana getirilir. Âşığın hastalığının asıl nedeni sevgilisinin ayrılığıdır. Âşık bu yüzden bir hasta gibi geceleri ağlayıp inleyerek sabahlar.²¹⁰

Aşağıdaki beyitte âşığın gönlü, sevgilinin güzel gözlerinin derdiyle ağlamaktadır. Saçlarının güzelliğiyle de dünya gözüne karanlık gelmektedir:

Gözi derdiyle dil-i zârımı **bîmâr** eyler

Saçı fikriyle cihânı gözüme târ eyler (G. 24/1)

Şair, dert ve gamı yüzünden sürekli hastalıklı bir haldedir. Âşık tıpkı baygın bakan sevgilinin gözleri gibi her zaman halsiz/dermansızdır:

Niçe bir ben za‘îfe derd ü gamda haste-hâl olmak

Gözün **bîmârı** gibi her zamânda bî-mecâl olmak (G. 51/1)

Lale, kırmızı rengini sevgilinin gül yanağından, nergis ise şeklini sevgilinin gözlerinden almaktadır:

Lâle dahı dâgdâr-ı hadd-i gül-gûnun durur

Gözlerin **bîmârı** ancak nergis-i şehlâ degül (G. 69/4)

²¹⁰ İskender Pala, a.g.e., s.73.

4.3.2.4. Gamze

4.3.2.4.1. Umûmî Olarak Gamze

Yan bakış olarak tanımlanan gamze; sevgilinin kaşı, gözü ve kirpiklerinin de yardımıyla ortaya koyduğu bir bakış ya da göz süzmedir. Bu bakış, sıradan olmayıp âşığı yaralayıcı vasıflara sahiptir. Âşık; sevgilinin ilgisizliğini, hep bu bakışta görür, incinir, yaranır, yüreğine kan oturur. Bu nedenle gamze, kılıç, ok, hançer, neşter, makas ve iğne gibi kesici ve delici aletlere benzetilir. Sevgilinin kan hançeri Hz. Ali'nin kılıcı gibidir. Âşık sevgilin gamzesine meylederek helak olmak ister. Sevgilinin gözleri elinde gamze kılıcı olan öfkeli bir Türk gibidir. Âşığın gönlüne vurulan neşterdir. Bütün canlar sevgilinin ok gibi olan gamzesinin hedefidir. Ancak âşık bundan şikâyet etmez. Gamze okları cana geldikçe âşık "oh" der ve onu can evinde saklar. Kirpikler sıra sıra dizilmiş ok olduğunda, gamze de bu okun ucundaki peykân olur. Âşık, sevgilinin dudaklarının balına kavuşamasa da gamze iğnesi canına batar. Gamzenin iğnesi gönlü yaraladığında âşık yine elmas tozu gibi olan gamzeden şifa umar. Şuh bir terzi gibi olan sevgili, gamze makasıyla âşığın gönül kumaşını iki parçaya ayırır ve bu kumaşa bir değer biçer. Gamze mazlumlara öldüren bir kâfirdir, hilekârdır, âşığın gönül yarasına bulaştığı için kanlıdır, sarhoştur. Gammaz olduğu için âşığın gönlünde sakladığı aşkını herkese ifşa eder. Harami olup âşığa zarar verir. Gam geçidinde âşığın yolunu keser.²¹¹

Sevgili güzellik ülkesinin padişahı olup bütün cihan fermanına boyun eğmiştir. Dolayısıyla onun gamze askeriyle savaşmaya kim cesaret edebilir ki?

Hep cihân iy meh-likâ sen şâha olmışdur mutî‘

Leşker-i gamzen kimünle saf tutup eyler masâf (G. 48/4)

4.3.2.4.2. Gamze ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.4.2.1. Ok (Tîr)

Sevgilinin gamzesi bütün canları hedef almıştır. Cümlesi yok olsa da o bunu dert edinmez. Aslında âşık da bu durumdan memnundur. Ok gibi gamzeler canına

²¹¹ Mehtap Erdoğan Taş, a.g.e., s.74-75.

geldikçe “oh” der, onu can evinde saklar. Her an sevgilinin gamze oku gelip geçer de o okun ucundaki peykân, âşığın sinesinde hatıra olarak kalır.²¹²

Sevgilinin yan bakışının açtığı yaralara derman isteyen âşığa sevgilinin kirpik okları çare olur:

Dilde gamzen zahmına merhem didüm dil-ber didi

Tîr-i müjgânum yeter her lahzada dermân sana (G. 4/1)

Âşık, sevgilinin yan bakışı kılıcına karşı koymaya cesaret edemez. Onun bu silah karşısında kullandığı kalkan ise sinesinde ayrılığın açtığı yaralardır:

Tîg-i gamzenden kaçır çeşmünle ceng itmez kişi

Gerçi dâg-ı fûrkatün sînemde kalkandur henüz (G. 31/3)

Şair, put gibi güzel sevgilinin yan bakış oklarına maruz kalmaktadır. Ve bu oklar âşığın gözlerine değdiği andan beri gözlerinden yaşlar akıp tıpkı bir deniz gibi dolup taşmaktadır.

Tîr-i gamzen sanemâ gözlerüme olalı tûş

Gözlerüm yaş akıdup bahr oluban eyledi cûş

Seyl-i eşküm dökilüp gözlerümi eyledi boş

Gözüm eyvây gözüm vay gözüm eyvây gözüm (G. 145/2)

4.3.2.4.2.2. Şemşîr

Farsça kılıç anlamına gelen şemşir ile sevgilinin yan bakışı arasında bağ kurulur. Sevgilinin gamzesi varken kaşı ile kirpiğine gerek duyulmayacağını, dolayısıyla katli için gamzesinin yeterli olacağı söylenmektedir:

²¹² Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.82

Kaşunla kirpügünden katlûme gamze besdür

Şemşîrzenler olmaz tîr ü kemâne muhtâc (G. 14/2)

4.3.2.5. Kirpik

4.3.2.5.1. Umûmî Olarak Kirpik

Sevgili âşığına kaşları ile yay kurar, kirpiğiyle de ok atar ve daima âşığın gönlünü hedef alır. Kirpik, şiirlerde şu ibarelerle yer alır: Hükm-i müjgân, müjgân okları navek-i müjgân, tiğ-i müjgân, tir-i müje, tir-i müjgân. Öldürücülük ve yaralayıcılık gibi vasıflara haiz olup, gözün tamamlayıcısı mahiyetindedir.²¹³

Sevgilinin sıra sıra dizilmiş olan kirpiğinin en önemli vasfı yaralayıcı olmasıdır. Bu sebeple daha çok ok, kılıç, hançer, mızrak, neşter, iğne, çivi, diken ve şiş gibi delici ve kesici aletlere benzetilir. Âşığın gönül çocuğu, daha görür görmez sevgilinin kaşını ve gözünü sevmiştir. Çünkü çocuklar oka ve yaya ilgi duyar. Kirpik okları âşığın teninde pencere içmiştir. Gönül çocuğu da bu pencereden başını dışarı çıkarmıştır. Sevgilinin kaşının yayı ve kirpiğinin oku âşığın eceli olmuştur. Her biri bir kader okudur. Sevgilinin kaşlarını çatması, yağmur bulutlarının toplanması olarak tasavvur edildiğinde âşığın üzerine kirpik okları yağmur gibi yağar. Âşık, sevgilinin kirpiğinin kılıcıyla parçalara ayrılmayı diler. Sevgilinin gözlerinde bir parça kırmızılık görülür. Çünkü kirpik kılıcından oraya bir miktar gönül kani damlamıştır. Sevgilinin kirpiklerinin açtığı yara, mızrağınkinden beterdir. Kirpiğin her biri âşığın ciğerinden kan alan bir neşterdir, hançerdir, düşmanın gözüne bela çivisi ya da bir cefa dikenidir. Yanak, yüz ya da ağız güzellik bahçesinde bir gül, kirpik ise bu gül üzerinde bulunan dikendir. Gülü seven nasıl ki dikenine katlanırsa âşık da sevgilinin kirpiklerine katlanır. Alt ve üst kirpikler karşı karşıya dizilmiş sıra sıra bekleyen askerlerdir. Göz bir padişah gibi kirpik askerlerini âşığın üzerine salar. Sevgilinin her ne kadar yüzü gül, gözleri nergis, teni yasemin yaprağı kadar taze ve yumuşaksa da kirpikleri cadı gibi olup yüreği de taş kadar serttir. Kirpikler bir cellat kadar merhametsiz, gaddar ve kan dökücüdür. Bir yankesici gibi ustalıkla âşığın gönlünü kapıverir. Sevgilinin kirpikleri arı gibi can yakar. Kirpikler pınar gibi olan gözün

²¹³ Doğan Kaya, “Divan Şiiri ve XIX. Yüzyıl Halk Şiirinde Güzel Tasviri”, Âşık Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, 2000, s. 14-15.

üstünde biten çimenlerdir, gökyüzü çadırını bağlayan iplerdir, güzellik bağının badem dalıdır. Birbirini kuşatmış gece ile gündüz gibidir. Sevgili kaşlarını çattığı zaman âşığın gönlüne kirpik yağmurları yağar. Sevgili hâlini arz etmek istediğinde kirpiği kalem, gözleri divit, âşığın ciğer kanı da mürekkebi olur. Duyduğu şiddetli sevgiden dolayı âşık, sevgilinin yüzüne bakamaz. Bakışları sine ile boyunun birleştiği yerde kalakalır. Daha yukarılara çıkmak için sevgilinin kirpiklerini merdiven olarak kullanmak ister. Kur'an-ı Kerim'in içindeki yazıdır. İsm-i a'zam gibi olan sevgilinin kirpiği ve kaşı, âşığın sığınacağı yerdir.²¹⁴

4.3.2.5.2. Kirpik ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.5.2.1. Müje, Müjgân

Kirpik anlamlarına gelen bu iki kelime Divân'da gamze gibi yaralayıcı ve öldürücü özellikleriyle ele alınmakta ve sevgilinin âşığın üzerine bu kirpik oklarını attığından bahsedilmektedir.

Şair, hırsızlar nasıl ki altın peşinde koşmayı alışkanlık haline getirdiyse, sevgili de kirpik okunu âşığa saplamayı adet haline getirmiştir demektedir:

Her lahza gözün **tûg-i müjen** çekdügi bu kim

‘Âdetdür olur düzd ü harâmî çü zer üzre (G. 132/6)

Sevgili kirpik okunu âşığa yönelttikten sonra, felekler siper de olsa âşığın canını kurtaramaz:

Cân kurtarımaz olsa siper ‘Adlî'ye eflâk

Tîri **müjenün** olsa kazâ vü kader üzre (G. 132/7)

²¹⁴ Mehtap Erdoğan Taş, a.g.e., s.86-87.

Beyitte şair, sevgiliyi güzelliğinden dolayı meleğe benzetmektedir. Ancak sevgilinin hışmı ile meleklerin yumuşak huyu arasındaki tezat bu teşbihe gölge düşürmektedir:

‘Uşşâka **müjen** tîrini her dem ne çekersin

İy rûh-ı revân çünkü melekde gazab olmaz (G. 33/2)

Sevgili, âşığına kaşlarını çatıp kirpik oklarını attıktan sonra hedefi şaşırması imkansızdır:

Kaşları yâyn kurup atdukca **müjgânı** dürüst

Bir hatâ itmez irer her câna peykânı dürüst (G. 12/1)

4.3.2.5.2.2. Tîg

Kirpik şekil yönünden kılıca benzetilir, kılıç gibi de yaralayıcıdır. Âşık, kılıç gibi olan kirpikten kaçmaz. Onunla parçalara ayrılmaya hazırdır. Sevgilinin gözlerinde bir parça kırmızılığın olmasına da şaşılmamalıdır. Çünkü kirpik kılıcından oraya gönül kanı damlamıştır.²¹⁵

Sevgiliden ayrılan şairin yarası sinesinde bir kalkandır. Buna rağmen âşık, sevgilinin bakış kılıcıyla savaşıma cesaret edemez:

Tîg-i gamzenden kaçır çeşmünle ceng itmez kişi

Gerçi dâg-ı fûrkatün sînemde kalkandır henüz (G. 31/3)

Sevgilinin cellat gibi olan gözleri kılıcını çekip âşığın canını almayı amaçlar. Âşık ise her zaman canını sevgili uğrunda feda etmeye hazırdır:

Gözlerün **tîg** çeker kasdı bu kim cânım ala

²¹⁵ Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.92.

Sanemâ ivme ki ben sanma ki hâzır degülem (G. 91/2)

4.3.2.6. Yüz ve Yanak

4.3.2.6.1. Umûmî Olarak Yüz ve Yanak

Yüzün büyük bir bölümünü yanaklar oluşturur. Bu sebeple yüz, yanaktan tamamıyla bağımsız bir şekilde düşünülemez. Divan şiirinde yanak ve yüz çoğunlukla bir fark gözetmeksizin birbirinin yerine kullanılır. Sevgilinin yüzü ve yanağı, âşığı yaralayıcı vasıflara sahip değildir. Kaş, göz, gamze, kirpik, ayva tüyleri ve ben gibi güzellik unsurlarının âşığa verdiği zararı, yüz ve yanak vermez. Âşık için sevgilinin yüzü ve yanağı kutsaldır. Bu nedenle âşık, bu unsurların güzelliğini anlatırken oldukça özenli davranır. Sevgilinin yüzüyle ilgili olarak yapılan benzetmeler parlaklık, beyazlık, kırmızılık ve tazelik üzerine kurulmuştur. Yüzün beyazlığı Akdeniz benzetmesiyle ifade edilir. Beyaz ırkı temsil eden Rum diyarı olarak ele alınır. Bu durumda beni de tezat teşkil edecek şekilde Hintliye benzetilir. Âşığın ömrünün sabahı, sevgilinin parlak ve beyaz yüzü, bahtının akşamı da siyah saçlarıdır. Yüzün beyazlığı ve aydınlığı gündüz benzetmesiyle de anlatılmak istenir. Yüz, yasemin ve kâfur kadar beyaz, su kadar durudur. Sevgilinin saçlarının karanlığında bulunan ve sevgilinin yüzünü görmeyi arzulayan âşığın gönlü, akşama karşı susayan oruçlu gibidir. Güzelliğin zirvesi olarak algılanan dolunay, yüzün en çok benzetildiği unsurlardan biridir. Ay, ayda bir kez dolunay hâlini alır. Yüzün tam ortasında burnun bulunması, Hz. Muhammed'in parmağıyla ayı ikiye bölmesi mucizesini hatırlatır. Sevgilinin saçları arkasına saklanan yüzü, ayın gece içinde gizlenmesi gibidir. Sevgilinin ay gibi parlak ve beyaz olan güzel yüzü, kamer devri olarak ele alındığında saç ve beni de bu dönemde ortaya çıkar. Yüzün parlaklığını en iyi ifade eden unsurlardan biri güneştir. Ay bile bazen konuda yetersiz bu konuda kalır. Sevgilinin yüzünü gören bir daha bu güzellik karşısında hayran kalırlar. Yüz; gümüş kadar parlak ve beyaz ayna kadar saftır. Bu sebeple âşık, sevgilinin yüzünü görünce bir tûtî gibi konuşmaya başlar. Ay da güneş de tutulduğu için âşık, sevgilinin ayna gibi olan yüzünü aya ya da güneşe benzetmek istemez. Yüz bazen İskender'in "cihanı gösteren ayna"sı olarak ele alınır. Hatta "cihanı gösteren ayna" değil, "Hakk'ı gösteren ayna"dır denilerek daha da yüceltilir. Mum, kandil ve meşale gibi bazı ışık

kaynağı unsurlarla parlaklığı anlatılan yüz, nuruyla bütün cihanı aydınlatır, yıldızlar bile ışığını ondan alır. Yolunu kaybeden âşığın gönlü, sevgilinin saçlarının karanlığı içinde kandil gibi parlayan yüz sayesinde yolunu bulur. Yüz, mum olarak ele alındığında yüzün üzerindeki ayva tüyleri de bu mumun dumanı olur. Sevgilinin saçları arasında kalan yüz, küfrün içinde parlayan nurdur. Parlaklığı sebebiyle yıldıza, Zühre'ye ve Müşteri'ye benzetilir. Hatta bu parlak gök cisimleri bile yüzün parlaklığını anlatmaya yetmez.²¹⁶

4.3.2.6.2. Yüz ve Yanak ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.6.2.1. Bedr, Mâh/Meh, Mihr, Rû (Mâh-ı tâbân, Meh-rû, Meh-çehre)

Ayın her hali güzel olmakla birlikte *bedr* ya da *mehtâb* olarak da anılan dolunay şekli eksikliğin giderilmesi, kemale erme, bütünlüğe kavuşma bakımından ayrı bir güzelliğe sahiptir. Güzelliğin zirvesi olarak algılanan dolunay, yüzün en çok benzetildiği unsurların başında yer alır. Ay, ayda bir kez dolunay halini alır. Ancak sevgilinin yüzü her zaman dolunay gibidir. Siyah saçlar arasından görünen sevgilinin parlak yüzü, dolunaya benzetilmektedir. Dolunay gibi olan yüzün tam ortasında burnun bulunması, Hz. Muhammed'in parmağıyla ayı ikiye bölmesi mucizesini hatırlatır.²¹⁷

Bilindiği üzere ay, parlaklığını güneşten alan bir gök cisimidir. Şair, sevgilinin yüzünü güneşe benzetmekte, dolunayın bu parlaklık karşısında kendi nurundan bahsedemeyeceğini ifade etmektedir:

Bedr olup gün yüzine karşı inen lâf urma kim

Eyde iy **meh** bir gice hüsn-i kemâlündür senün (G. 61/6)

Âşığın ay yüzlü sevgilinin belini kucaklaması, bir hayalden ileriye gidemeyecek kadar imkansızdır:

²¹⁶ Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.167-168-169.

²¹⁷ Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.174.

Ol **meh-i bedr n** bilin ‘Adlî der- g   eylemek

Her gice t  subha dek fikr-i muh l nd r senün (G. 61/7)

Beyitte sevgilinin güzellik unsurlarından yanak ve di  ele alınmaktadır. Ay yüzlü sevgiliye seslenen şair, sevgilinin yanaklarının parlaklığını güneşten daha aydınlık gördüğünü söylemektedir.   ık, (sevgilinin) dişlerini de överek şiirinin g zelle ti ini ifade etmektedir:

Ruhların vasfın g ne den r  en itdüm iy **kamer**

Di ler n vasfında  i‘r m dürr-i h  - b eyledüm (G. 93/2)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin parlak yüzünü güneşe benzeten şair, sabaha kadar ay yüzlü olan sen için inlemekteyim demektedir. Ay yüzlü sevgiliye Allah’tan korkmaz mısın daha ne kadar senin a kından feryat edeyim diye sorarak isyan etmektedir:

Subha dek n l num iy hur  d-ruh sen **mâhdan**

Nice bir feryâd idem korkmaz mısın Allâh'dan (G. 119/1)

Ay yüzlü sevgiliye seslenen şair, saçının ve boyunun hayaliyle toprak olsam, kabrimin üzerinde lale ve sümbül biterdi demektedir:

Hayâl-i kadd   zülfünle eger h k olsam iy **meh-r **

Bitiser lâle v  sünbül benüm kabrümün üstinde (G. 121/5)

  ı ın gönlü, geceleri sevgilinin saçının gamıyla peri andır. Yana ının parlaklı ıyla ise her gün çok mutludur:

Her gice zülfün gamından dil per   ndur senün

Mihr-i ruhsârunla her gün   d u handândur senün (G. 54/1)

Bilindiği üzere ay, ışığını güneşten alan bir gezegendir. Divan şiirinde sevgilinin yüzü parlaklığıyla aya teşbih edilir. Ancak şair, sevgilinin aya benzettiği yüzünün parlaklığında, güneşin herhangi bir dahli olmadığını ifade etmektedir:

Ol **mehün mihr-i cemâline** mukâbil olıcak

İy güneş olmayısar zerrece senün eserün (G. 58/2)

Şair, güneşin akşam vakti batmasına üzülmemek gerektiğini, zira cihanı aydınlatacak olan parlak ayın her gece doğduğunu söylemektedir:

Ger gurûb itse ne gam hurşîd-i rahşân her gice

Gün gibi çünkim togar ol **mâh-ı tâbân** her gice (G. 125/1)

Sevgili, dünyayı aydınlatan güneşe ve aya benzetilmektedir. Bunun karşısında şair, güneşin parlaklığını övmek zerreye ve parlak ayı methetmek yıldıza düşer mi diye sormaktadır:

Mihr-i ‘âlem-tâbı medh itmek düşer mi zerreye

Kevkebe lâyük mîdur itmek **meh-i tâbânı** medh (G. 15/2)

Aşağıdaki beyte göre dünyada o ay yüzlü ve alımlı olan sevgili gibi bir güzel bulunmamaktadır. Âşığın gönlünü de süsleyen bu güzelliğe bir bedel bulunmadığı ifade edilmektedir:

Ol dil-ber-i zîbâ gibi **meh-çehre** güzel yok

Bu hüsn-i dil-ârâya cihân içre bedel yok (G. 50/1)

4.3.2.6.2.2. Gül, Gül-i hamrâ

Gül hem yüz hem de yanak için kullanılan ortak bir benzetme unsurudur. Yanak için daha çok kırmızı gül, yüz için ise genellikle beyaz gül tercih edilir. Utanan insanın yanaklarının kızarmasından hareketle gülün kırmızı renkte olması ve üzerinde çiğ tanelerinin bulunması, gülün sevgilinin yanağını kıskanması ve yanak karşısında utanıp terlemesi olarak değerlendirilir. Sevgilinin yanağı güzellik gül bahçesinde bir güldür. Ama bu gülden âşığa fayda gelmez. Çünkü onun payına kirpik dikenini düşmüştür.²¹⁸

Gül yüzlü sevgilinin güzelliğini katbekat artıran onun uzun ve düzgün boyudur:

Gül yüziyle zevk u şâdînün birin on eyleyen

Gülsitân-ı hüsn içinde kâmet-i ra'nâsıdur (G. 30/3)

Sevgilinin güzel yüzü güle benzetilmektedir. Bülbül ise bu güzellik karşısında sürekli ağlayıp inler. Bu vesileyle gül, şekil olarak kulağa teşbih edilmiştir:

Görse bülbül nâleler eyler cemâlini **gülün**

Gûş olupdur gül işitmege figânın bülbülün (G. 56/1)

Sevgilinin yüz güzelliği çiçeklerle anlatılmaktadır. Buna göre sevgilinin güzellik bahçesinde yanağı kırmızı bir gül, ayva tüyleri menekşe, yüzü de yasemine benzetilmektedir:

Gülşen-i hüsnünde kaddündür **gül-i hamrâ** velî

Hatt-ı sebzündür benefşe 'ârızundur yâsemen (G. 115/2)

Beyitte sevgilinin yanağı güle benzetilmektedir. Âşıklar güle benzeyen bu yanağı ne zaman görseler biçare bülbül gibi inlemeye başlarlar:

²¹⁸ Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.201.

Her kaçan **ruhsârını** ‘arz ide dil-ber **göl** gibi

Nâleyle başlar görüp bî-çâreler bülbül gibi (G. 140/1)

4.3.2.6.2.3. Ârız, Nûr

Klâsik edebiyatta ruh, ruhsâr, hadd, izâr ve ârız şekilleri ile yüz yerine kullanılan kelimelerin çoğunda aslında yanak kastedilmektedir. Yanak, şekli (yuvarlak), rengi, parlaklığı ve güzelliği sebebiyle en çok dikkat çeken güzellik unsurudur. Bu özelliği nedeniyle aşkın gönlünü çelen, onu kendine bağlayan bir cazibe kaynağı durumundadır. Yanağa dair söylenen şeyler onun şekli, rengi, parlaklığı, berraklığı ve şeffaflığı üzerinedir. Sevgilinin yanağı aydınlığı, nurlu oluşu, parlaklığı, rengi ve şekil olarak yuvarlaklığı yönünden ele alınır. Onda ilâhî bir cezbe vardır. Peygamber nuru görülür. Tasavvufî açıdan yanaktaki ayva tüyleri kesretir, küfrdür, zulmettir. Yüz ve yanak ise dindir. Bu kesretin ardında ise vahdet gizlidir. Yanak üzerindeki ayva tüyleri, benler ve üstüne dökülen zülûflerle beraber düşünülür. Âşık devamlı sevgilinin yanağını arzu eder, onun için gözyaşı akıtır. Sözleri ona güzellik nuru verir. Âşık sevdiğinin yanağını aydan ve güneşten bile kıskanır.²¹⁹

Sevgilinin yüzü, saflığı ve berraklığıyla beyaz bir kâğıda veya Kuran’ın sayfalarına; yanağındaki ayva tüyleri de bu sayfalar üzerindeki yazılara benzetilir. Âşık, sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini neden kestiğini sormakta, zira yüce yaratıcının Kuran’da yanlış bir şey yazmayacağını dile getirmektedir:

‘**Ârızunda** hatt-ı müşgînün niçün kıldun tırâş

Eylemez çün kâtib-i Kudret bilürsin sehv hat (G. 44/2)

²¹⁹ Erdoğan Uludağ, “Fuzûlî’nin Gazellerinde Bir Güzellik Unsuru Olarak Yanak”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Ös-III: 15-68 2016, s.16-17.

Sevgilinin yanağı gül bahçesine aşığın göğsündeki yaralar ise lalenin içindeki siyah büyük noktalara benzetilir. Sevgiliden ayrı kalan âşık, gül bahçesini gezerek ona olan hasretini dindirmekte, böylece yara üzerine yara açmaktadır:

‘**Ârızun** hicrinde çünkim eyleyem gül-geşt-i bâğ

Lâlenün bagrında koyam dâğınun üstine dâğ (G. 46/1)

Beyitte âşık, sevgilinin güneşi andıran yüzünden uzak kaldığı için karanlık geceleri bir türlü aydınlığa kavuşmaz. Dolayısıyla gam gecesinin sabahı yoktur:

Hicrinde gönül oldı yüzi **nûrına** nevmîd

Gam gicesinün sanma ki âhir seheri var (G. 20/7)

Gökyüzündeki güneş ve ay parlaklığını sevgilinin yüzünden alır. Gecenin karanlığı da sevgilinin nur gibi parlayan yüzü sayesinde aydınlığa kavuşur:

Ruhların şem‘i virür **nûrını** şems ü kamerün

Yüzünün şevkiyle zulmeti gider seherün (G. 58/1)

4.3.2.7. Ben (Hâl)

4.3.2.7.1. Umûmî Olarak Ben

Âşığın, sevgilinin güzelliğini överken öne çıkardığı hususlardan biri de sevgilinin benidir. Hatta o, sevgilinin güzelliğinin merkez noktasıdır. Divan şiirinde ben çoğunlukla sevgilinin diğer güzellik unsurlarından olan saç, kaş, yanak, dudak ve ayva tüyleriyle birlikte ele alınmaktadır. Şairler, kelimenin Arapça şekli olan hâl (خال) ile yine Arapçada durum, davranış, keyfiyet manasındaki hâl (حال) kelimesi arasında cinaslar kurarlar. Ben, “cemâl” kelimesindeki cim harfinin içindeki bir nokta, sevgilinin güzellik sayfasına yani yanağına zülûf kaleminden düşmüş bir damladır. O, siyah rengiyle bazen bir karabiber bazen bir Habeşli bazen de Hint ülkesi veya Hintli olur. Şairin imaj dünyasında dudak, şeker olarak düşünüldüğünde ise o da bu şekere konan bir sinektir. O, kimi zaman bir putperest kimi zaman da bir

sultan olur. Ben, dudak ve kaşın kenarında bulunabileceği gibi yanağın tam orta yerinde de olabilir. Dudağın yanında olduğunda ve dudak da kevser olarak düşünüldüğünde ben, bu cennet içerisindeki Bilal-i Habeşî olur. Yanak lâle olarak düşünüldüğünde de ben onun ortasındaki dağdır. Çene çukuru yanında olduğunda ben, büyü talim eden Harut meleği olur. Misk ve anbere de teşbih edilen ben, şekil ve renk itibarıyla mercimek olarak da düşünülür.²²⁰

Sevgilinin beni buğday tanesine benzetilmektedir. Sevgiliye seslenen âşık, bir dilenci gibi ondan darı (benini) dilenmekte/istemekte, zira cömertlerin dilencilerden nimet esirgemeyeceğini söylemektedir:

Hâsıl-ı hüsnünde hâlün men' kılma k'eylemez

Çün kerîm olan gedâdan **dâne-i erzen** dirîg (G. 47/6)

4.3.2.8. Hat

4.3.2.8.1. Umûmî Olarak Hat

Âşığın çoğu zaman sevgili yerine onun hayali veya saç, ayva tüyü, kaşı, beni gibi unsurlarının hayaliyle yaşaması, sevgilinin bulunduğu özel konumundan kaynaklanır. Sevgilinin ulaşılmaz olarak değerlendirilmesi onun her zaman taze ve canlı kalmasını salar. Âşıklar ona ulaşmaktan değil onun hayalinden bahsederek bir nevi sevgiliyi koruma altına alırlar. Ona ulaşmanın bu büyüğü bozacağını düşünürler. Ayva tüyünü ifade etmek için şiirlerde Arapça 'hat' kelimesi kullanılmıştır. Ayva tüyü daima yanak, yüz, dudak, çene, saç ve ben gibi güzellik unsurlarıyla beraber anılır. Kelimenin yazı anlamına gelmesinden dolayı yanak bir sayfa, tüyler de bu yanak sayfasına yazılmış türlü yazılar olarak telakki edilir. Yazı ile ilgili ferman, nakş, hatt-ı hümayun, sûre, âyet, mektup gibi benzetmelere konu olur. Ayva tüyünün güzeli yeni çıkmaya başlamış olanıdır. Bundan dolayı yeniliği ve tazeliği dile getiren sebz, sebze-zâr, çemen, bahar, nev gibi kelimelerle tavsif edilmiştir. Ayva tüyleri güzelliği bozucu bir unsur olarak da değerlendirilir. Kir, fitne, toz veya sevgilinin

²²⁰ Halil Sercan Koşık, "Divan Şiirinde Sevgilinin Güzellik Unsuru Olarak Püskürme Ben", Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, C: 6, S: 12, Bahar 2020, s. 113-129, s.115-116.

yüz güzelliğini gizleyen bir perdeye benzetilir. O, âşıkların nazarında görünmez bir bela ve ahir zaman fitnesidir. Ayva tütünün olgunlaşması sevgilinin artık sevilme çağının geçmiş olduğunu gösterir. Bundan dolayı ayva tütünü bazen güzel bazen de çirkin bulanlar olur.²²¹

Sevgilinin yanağı parlak ve saf oluşu dolayısıyla sayfaya, bu yanaktaki ayva tüyleri de yazıya benzetilir. Şair, sevgilinin yüzündeki ayva tüylerinin, güzelliğini artırdığını ifade etmektedir:

Haddün varakına yazılan **hatt-ı gubârun**

Hoş virdi yüzün safhasına zînet-i zîbâ (G. 5/2)

Sevgilinin siyah saçını ve ayva tüylerini arzulayan âşığın, Mecnun misali gidebileceği tek yer çöldür:

Mecnûn olalı Leyli-i zülfün hevesinde

Sevdâ-yı hatun itdi mekân ‘Adlî’ye sahrâ (G. 5/7)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin ayva tüyleri bir papağana benzetilmektedir. Sevgiliye (senin) ayva tüylerin lal gibi kırmızı olan dudağından yiyecek istese ne olur diyen şair, papağanın nerde olursa olsun gıda yerine şeker istediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla sevgilinin dudağı da böylece şekere benzetilmektedir:

N'ola meyl eylese **hattun** gıdâ-yı la‘l-i nâbuna

Çü tûtî kande olursa gıdâ yirine kand ister (G. 19/2)

Yâkût-ı Musta'simî, Abbasî halîfesi Musta'sım zamanında saray hattatı olan Türk asıllı bir kişidir. Hat sanatının en köklü hamlesini gerçekleştirdi ve hat sanatına

²²¹ Kürşat Şamil Şahin, “Klasik Türk Edebiyatında Sevgilinin Ayva Tüyü/Hat”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C: 5, S: 23, Güz 2012, s.387-388.

matematik ve geometrik boyutlar kazandırdı. Aklâm-ı sitte Yakût'un kalemiyle gerçek şekillerini buldu ve asırlarca bu ölçülerle kullanıldı. Divân şiirinde hat sanatı dolayısıyla ve büyük hattatlar arasında adı anılır.²²² Hat sanatında başarılı olan Yâkût-ı Musta' simî'nin bile sevgilinin ayva tüyleri gibi düzgün bir hat yazamadığı ifade edilmektedir:

Gerçi kim Yâkût dirler yazdı çok meşk-ı misâl

Yazmadı **hattun** gibi bir hatt-ı reyhânı dürüst (G. 12/2)

Beyitte âşığın gönül levhasından tozları silmek için güzel kokan ayva tüyleriyle eşsiz bir sevgili gerek demektedir:

Levh-i dilden gubârı mahv için

Hatt-ı reyhânı bî-misâl gerek (G. 59/5)

Sevgilinin güzellik bahçesinde yeni bitmiş ayva tüyleri menekşeye, yanakları kırmızı güle, yüzü de yasemine benzetilmektedir:

Gülşen-i hüsnünde haddündür gül-i hamrâ velî

Hatt-ı sebzündür benefşe 'ârızundur yâsemen (G. 115/2)

4.3.2.9. Ağız, Dudak (Dehân, Leb)

4.3.2.9.1. Umûmî Olarak Ağız ve Dudak

Sevgilinin ağzı küçüklüğü, rengi, tatlılığı, hayat verici oluşu ve konuşması bakımından ele alınır. Ağzın en belirgin vasfı ise yokluk derecesinde küçük olmasıdır. Sevgilinin ağzı mercandan, la'lden, billurdan ya da cevherden yapılma bir hokkadır. İğne deliği kadar küçüktür. Bu yüzden ağzın gönlü dardır. Sevgili dal saç, elif boyu ve mim ağzıyla âşığa tuzak (ام) kurar. Sevgilinin ağzı Süleyman peygamberin yüzüğüdür, mim harfi gibi olan ağzı da bu yüzük üzerindeki ism-i

²²² İskender Pala, a.g.e., s.479.

a'zamdır. Sevgilinin bir elif (') gibi olan burnu, sıfır (•) gibi olan ağzın önünde durarak sevgilinin birini on (')•) eder. Yani onun güzelliğine güzellik katar. Sevgilinin ağzının ve belinin ortak özelliği "yok" olmalarıdır. Ağzı yok denecek kadar küçük, beli ise yok denecek kadar incedir. Âşık sevgilisini kucaklayıp öpmeye kalksa ne yapacağını bilemez. Çünkü beli çözmesi güç bir düğüm, ağzı ise belli belirsiz ince bir mana gibidir, hiçbir ipucu olmayan bir muammadır. Sır gibi görünmez, kimse onun ne olduğunu bilmez. Âşıklara göre sevgilinin ağzı yoktur. Eğer ortada görünen bir şey olsa âşık, sevgilinin ağzı için kırmızı renkle yapılmış bir bendir diyecektir. Ağız, atom kadar küçüktür; onu kısımlara ayırmak mümkün değildir. Zerre kadar küçüktür. Nar tanesi kadar küçük ve kırmızıdır. Belli belirsiz bir noktadır. Ağzın varlığı ancak çevresindeki ayva tüylerinin varlığından anlaşılır. Sevgilinin ağzı fıstık olduğundan beri tatlı fıstıkların bir değeri kalmamıştır. Gözler şarap, dudaklar da bu şarap yanında yenilecek fıstıktır. Ağız şeker dengi, dudaklar da bu dengin iki parça şekeridir.²²³

Leb ya da açık istiare yoluyla doğrudan la'l olarak da anılan dudak, bütün divan şairlerinin çeşitli benzetmeler çerçevesinde üzerinde durduğu önemli bir unsurdur. Tek başına ele alınabildiği gibi, çevresinde bulunan güzellik ayva tüyleri, ben, dil, diş, tebessüm, çene ve saçla ilişkili olarak da değişik hayallere konu edilir. Daha çok kırmızı rengi ve tatlılığı ile ele alınan dudak, âşık için hayat verici özelliktedir. Bu sebeple âşığın bütün dertlerine derman olan âb-ı hayât ya da Hızır olarak ele alınır. Bu durumda saçlar da zulümat ülkesi olur. Âşığı diriltici özelliğe sahip olması ve küçük olduğu halde konuşması sebebiyle Hz. İsa'ya benzetilir.²²⁴

4.3.2.9.2. Ağız ve Dudak ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.9.2.1. Leb

Zülfün tuzağıyla yakalanıp sevgilinin kaş, gözü, gamzesi ya da ilgisiz davranışlarıyla yaralanan âşık, devayı sevgilinin dudaklarında arar. Bu sebeple dudaklar, hasta olan âşığı iyileştirecek doktordur; âşığın, eşiğinde ölmek isteyeceği

²²³ Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.271-272.

²²⁴ Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.293.

attardır; her türlü derde deva olduğu rivayet olunan bir ilaçtır; âşığın ciğerinin derdine deva olacak gülbeşekerdir, şifa verici nar ya da hünnap şerbetidir ya da âşığın, sevgilinin saçıyla zincire vurulup gitmek isteyeceği bir şifa evidir. Sevgili her ne kadar dudaklarının zehir olduğunu söylese de âşık için o, tiryak yani panzehirdir.²²⁵ Âşık, hasta olan gönlü için sevgilinin dudağından şifa/derdine derman istemektedir:

Lebün dârü'ş-şifâsından umar dil derdine dermân

Tabîb-i haste-dillersin devâsın derdmend ister (G. 19/5)

Güzellerin dudaklarına gönül verme diyen şair, bu tutkudan/arzudan bir hayır gelmez demektedir:

Gönül virme güzeller **leblerine**

Harîs olur yaramaz öğrenürmüş (G. 42/4)

Beyitte âşığın gönlü her ne kadar sevgilinin kirpik oklarıyla yaralansa da bu durumdan korkusu yoktur. Zira sevgilinin dudağı bu yarayı iyileştirecektir:

Hastedür dil kirpüğün zahmından ammâ bâk yok

Çün **lebün** tiryâkini derdine dermân eyledüm (G. 85/2)

4.3.2.9.2.2. Şeker (Kand, Sükker), Şehd, Şerbet, Unnâb

Klasik şiirde dudak, kırmızı renkli; dar, yuvarlak, tatlı, bazen etrafı ben / ayva tüyleriyle çevrelenmiş olarak düşünülmüştür. Sevgili konuştuğu dudakları ballandır. Dilinden dökülenler sanki, bal / şeker / sükker / kand / Frenk şekeridir. Âşığın başta gelen muradı; sevgilinin kaymak / bal / şeker gibi olan dudağını tatmaktır. Sevgilinin dudağı, âşık için dudak hükmündedir. Onu tadınca sarhoş olmamak mümkün değildir. Âşığın yegâne muradı, sevgilisinin dudağını tatmaktır.²²⁶

²²⁵ Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.293.

²²⁶ Doğan Kaya, **a.g.m.**, s.13-23.

Gönlünün dermanını tabibe soran âşığın, sevgilinin lal dudağının şerbetinden başka bir devası yoktur:

Derd-i dil dermânını sordum tabîbe didi kim

Şerbet-i la'linden özge derdüne yokdur deva (G. 7/6)

Şeker, her ne kadar sevgilinin dudağına benzemeye çalışsa da sevgili söze başlayınca şeker pazarındaki bütün şekerler acı olur:

Öykünürmüş leblerüne **sükker** inen tatludur

Nâz ile güftâre gelsen telh olur bâzâr-ı kand (G. 18/2)

Beyitte meğer sevgilinin o lal gibi kırmızı dudağının vasfında dilinden bal akmaktadır diyen şair, bunu (gördüysen) şeker yağdıran o (dudağa) vardın demektedir:

Lebi vasfında **şehd** akar dilünden

Meger ol **la'l-i şekker-bâre** vardun (G. 64/3)

Aşağıdaki beyitte gönlü hasta olan âşıklara derman olacak tek kişi sevgilidir. O, dudağının şerbetiyle bütün aşıklarına derman olur:

La'l-i nâbun şerbetiyle iy tabîb-i cân u dil

‘Âşık-ı dil-hastenün derdine dermân eylegil (G. 70/6)

Âşığın, sevgilinin la'l gibi kırmızı olan dudağının hasretiyle döktüğü gözyaşları hünnapa benzetilmektedir:

Hasret-i la'l-i lebünle yaşumun her katresi

Sûz-ı hicründe senün rengîn ü ter **‘unnâbdan** (G. 107/5)

Şair, sevgilinin şeker gibi tatlı olan dudağını ancak kendisi gibi şirin sözlü bir papağanın övebileceğini iddia etmektedir:

Habs-i gamda dûstum **şekker-lebün** vâsf itmege

‘Adlî gibi olmaya bir tûtî-i şîrîn-suhan (G. 115/7)

Sevgilinin dudağı ve saçı üzerinde durulmaktadır. Sevgili, pazara çıkınca dudağı şekeri acılaştırmakta, saçı ise amberin satışını durdurmaktadır. Diğer bir ifadeyle şeker yerine sevgilinin dudağına, amber yerine sevgilinin saçına rağbet edilmektedir:

Kandün halâvetini **lebün şehdi** kıldı telh

Zülfün kesâd vireli bâzâr-ı ‘anbere (G. 130/3)

4.3.2.9.2.3. Bâde, Câm-ı mey, Mey, Mey-i la‘l, Şarab

Kadeh, şarap ve içkiyle ilgili kavramlar renk bakımından dudağın en çok benzetildiği unsurlardır. Sevgilinin dudakları, rengi ve tadı âşığı sarhoş edici özelliğe sahiptir.²²⁷

Beyitte âşığa göre sevgilinin bakışları kan döken öldürücü bir özelliğe sahipken dudakları onun için hayat bağışlayan bir çeşmedir:

Gamze-i hûn-rîz ü hûn-hârûn çi ger kattâldür

La‘l-i mey-gûnun velî ser-çeşme-i cândur senün (G. 54/3)

²²⁷ Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.309-312.

Cemşîd adıyla da anılan İran hükümdarı Cem'e gönderme yapılmaktadır. Sevgilinin lal renkli dudağına erişmeyi isteyen şair, alemde Cemliğin nasıl olduğunu herkese göstermek isterken Cem'in efsanevî kadehine telmih yapılmaktadır.²²⁸

Müyesser olsa yârün **bâde-i la'liyle** hem-demlik

Görürlerdi safâ bezminde nice oldugın Cemlik (G. 60/1)

Âşıkların gönülleri sevgilinin saçının ucuna bağlıdır. Dolayısıyla sevgilinin saçı ucuna bağlı olan gönüller ferah, dudağı şarabından içenler de hoş bir hayat sürerler:

Saçun bendinde olanlar küşâde-hâtır olmuştur

İçenler **bâde-i la'lün** sürerler hûş çü devranı (G. 133/4)

Vaaz veren kişi olan vaize seslenen şair, sevgilinin lal gibi kırmızı dudağının şarabını içip gözünün sarhoşu olduk, bize değil senden akıl ve öğüt isteyeneye vaaz ver demektedir:

Mey-i la'lin içüp vâ'iz humâr-ı çeşm-i yâr olduk

Ana di va'z u tefsîri ki senden nush u pend ister (G. 19/3)

Şarap içmeme noktasında âşığa vaaz veren hatip, sevgilinin dudağını görünce nara atıp minberden yere iner ve sevgilinin dudağıyla sarhoş olur:

Ger lebün **câm-ı meyin** yâditse minberden yire

Na'ra urup kendüyi ser-mest ide ol dem hatîb (G. 10/5)

²²⁸ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.109.

4.3.2.9.2.4. La'l, Yâkût, Mercân

Lal divanlarda çok sık kullanılan taştır. Kırmızı olması hasebiyle sevgilinin dudağı, yanağı dışında şarap, gül için benzeyen unsuru olur. Yani genellikle la'l denince istiare yoluyla dudak ifade edilmiş olur. Hakkındaki bazı inanışlar da şiirlerde sıkça yansıtılır. Dudak olarak kullanılınca da genellikle *âb-ı hayât, şerbet, zülâl* (saf, hafif, soğuk, güzel, tatlı su) *zemzem, Selsebîl* (cennette bir çeşmenin adı, hafif ve tatlı bir su), nar tanesi gibi sulu ve tatlı maddelerle benzerlik içinde ele alınır. Ayrıca la'l dudak olması hasebiyle, *can-bahş, abdâr, şeker-rîz, şifâ-bahş, tiryak* (panzehir), *İsâ, Ruhulemîn* (Cebrâil), ihya eden, *dür-feşân* gibi sıfatlarla birlikte kullanılır.²²⁹

Yakut; kırmızı, sarı, gökrenk, beyaz mehtabı olmak üzere dört çeşit renkte olur. En kıymetlisi kırmızı, şeffaf nar tanesine benzeyenidir. Kırmızı rengi münasebetiyle de sevgilinin ağzı, dudağı, aşığın göz yaşı ve şarap için benzetme unsuru olur. Yakut insana ferahlık verir.²³⁰

Mercan ile beyitlerde, kırmızı rengi dolayısıyla âşığın kanı, kanlı göz yaşları, sevgilin dudağı; pençeye benzeyen görünüşü ile de kirpiğe benzetildiği görülmektedir.²³¹

Klasik şiirde sevgili güzellik ülkesinin padişahı, aşık ise onun kölesidir. Şair tecrit yoluyla kendisine seslenmekte ve sevgilinin dudağını methetmeyi bırakmasını istemektedir. Zira sultanı methetmek kölenin işi değildir:

Tut dilüni eyleme **la'l-i leb-i cânânı** medh

Bendeye lâıyk degüldür eylemek sultânı medh (G. 15/1)

Sevgilinin dudağı renk ve değer bakımından lal taşıdır. Sevgilinin la'l taşı andıran dudağına kıymet biçmek mümkün değildir. Zira ona sahip olabilmek için canlar feda edilir:

²²⁹ Mehmet Kırbıyık, **a.g.m.**, s.68.

²³⁰ Mehmet Kırbıyık, **a.g.m.**, s.72.

²³¹ Mehmet Kırbıyık, **a.g.m.**, s.70.

Satarsan **leblerün la‘lin** bahâ cânlar virüp dirler

Cihân içinde bî-kıymet bu renge la‘l-i nâb olmaz (G. 32/6)

Âşık, malını, mülkünü, bütün varını hatta canını bile sevgilinin uğrunda vermeye hazırdır. O, canı dahil her şeyini sevgilinin yoluna feda etmedikten sonra rahat bir uyku uyuyamaz:

Cân-ı şîrini ki **la‘lün** yâdına kıldum fedâ

Râhat u ârâm ile gûyâ şeker-hâb eyledüm (G. 93/5)

Gülşeker ya da gülbeşeker bir çeşit gül tatlısıdır. Aynı zamanda gül yaprağı ve bal karışımından elde edilen; balgamı kestiği, ciğeri kuvvetlendirdiği ve yemeği hazmettirdiği düşünülen bir çeşit macundur. Sevgilinin dudakları gülşeker/gülbeşekere benzetilerek dudakların hem tatlılığı hem gül gibi renkli ve taze oluşu hem de şifa bahşeden bir özellik taşıdığı ifade edilir.²³² Şair, hastalanan gözüne sevgilinin lal dudaklarından ilaç dilemektedir:

Gözün marîzine **la‘l-i lebünlü** eyle ‘ilâc

Ki haste olana olmaya gül-şekerden yeg (G. 62/4)

Sevgilinin dudakları rengi dolayısıyla mercana benzetilmektedir:

Lü‘lû’ dişinün yâdına iy **lebleri mercân**

Gözden biragursam ne ‘aceb dürr-i semîni (G. 134/2)

4.3.2.10. Boy (Kad, Kâmet, Endâm)

4.3.2.10.1. Umûmî Olarak Boy

Boy, sevgilinin tüm güzellik unsurlarıyla birlikte naz ve edasını da üzerinde taşıması sebebiyle divan şiirinde önemli bir yere sahiptir. Boyun en önemli özelliği uzun ve düzgün olmasıdır. Var olan hiçbir uzunluk onun boyunu anlatmaya yetmez.

²³² Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.301.

Divan şiirinde sevgilinin boyu daima uzunluğu ve düzgünlüğü ifade eden bazı somut ve soyut unsurlarla birlikte ele alınır. Bunların başında hiç kuşkusuz ki şimşâd, narven, ar'ar, çınar ile tuba ve sidre gibi ilahi bazı ağaçlar yer alır. Sevgilinin boyu bazen bu ağaçlara benzetilir, çoğu zaman da onlardan üstün tutulur. Serviler su kenarında bulunur. Âşığın gözü sürekli yaşlı olduğu için sevgilinin servi boyu, âşığın gözünü mesken tutar. Âşığın gönlü, gözyaşı gibi akıp sevgiliye gider. Bundan dolayı servi boylu sevgilinin de âşığa meyletmesi beklenir. Âşık, göz yaşıyla servi boylu sevgiliyi kucaklamak ister. Boy, servi fidanı olduğunda sevgilinin nazı, edası meyve, istighnası da yaprak olur. Bazen de sevgilinin boyu karşısında servi küçümsenir. Ancak sevgilinin fidan gibi olan boyunun kıymetini bilmeyenler onu serve benzetir. Sevgili nazla salına salına yürür. Oysaki servi hareket edemez, cansızdır, sadece kuru bir ağaçtır. Hiç kimse servi ile sevgilinin boyunun eşit olduğunu söyleyemez. Sevgilinin boyu varken kimse ar'arı diline bile almaz. Ar'ar boylu sevgili yürümeye kalksa bahçedeki servi ağacı onun elinin altında kalır. Aşk, ar'ar boylu sevgiliden yüzünü görerek gamlı dünyasını İrem bahçesine çevirmeyi diler, saba rüzgârının çınar boylu sevgiliden haber getirmesini bekler. Çınarın boyu göklere de ulaşsa ay gibi sevgiliye yetişemez. Üveyik kuşunun sanavber üzerinde toplanması gibi bütün gönüller, sevgilinin boyu üzerinde toplanır. Âşık, sevgilinin şimşâd gibi olan boyunu gördüğünden beri bir an olsun gamdan kurtulamamıştır. Cennet ağacı tuba; sevgilinin boyunun uzunluğunu, düzgünlüğünü ve yüceliğini anlatır. Servi, cennetteki tuba ağacının sevgilinin boyu olduğunu söyler. Tuba nedir diye soranlara âşık, sevgilinin uzun boyunu gösterir. Aslında tuba, sevgilinin boyunun yanında kuru bir ağaçtır, ikisini bir görmemek gerekir. Sevgilinin uzun boyunu gösterir. Tubayı da öyle baş aşağı çeviren sevgilinin boyudur. Gönül kuşu servi ve şimşâdı beğenmez, sevgilinin tuba boyunu kendisine yuva edinir. Sevgilinin nazık boyu gençliğin, tazeliğin ve zarafetin sembolü olan fidana benzetilir. Cennet fidanı gibi olan bu boy karşısında sidre, tuba utanır. İlkbahar dalına benzetilerek boyun canlılığı ve tazeliği anlatılır. Bazen de bir gül dalına benzetilir. Sevgilinin boyu karşısında taze gül dalı sanki ömür törpüsüdür. Sevgilinin boyu şekil olarak bire (') benzer. Güzellik dünyasının ekvator çizgisidir. Şairlere inşa yani düzyazı yazdırır. Böylece boyun düzgünlüğü ifade edilir. Boy, elife (l) benzetildiğinde sevgilinin diğer bazı güzellik unsurları da başka harflere benzetilerek söz oyunları yapılır. Sevgilinin saçı dal, boyu elif, ağzı da

mimdir. Bu harflerin birleşmesinde dâm yani tuzak kelimesi ortaya çıkar. Böylece âşık tuzığa düşer. Âşık, fal açtığında elif harfi çıkar. Bu da ona düzgün boylu sevgiliyi görebilme ümidini verir. Âşık ya hasretinden ya da sevgilinin boyunun gölgesinin toprağa düşmesi üzerine kıskançlığından dolayı sinesine elif şeklinde yaralar açar. Âşık için sevgilinin boyu gümüşten mildir, baştan ayağa güzel kokan amberden bir mumdur, saadet okudur. Sevgilinin boyu darağacı olarak hayal edildiğinde saçları da ip olur. Âşık, tıpkı Hallac-ı Mansur gibi bu darağacına asılmak arzusundadır. Boy, ömür ve sabır gibi bazı soyut kavramlara da benzetilir. Bu durumda sabrın timsali Hz. Eyyûb ile uzun ömrün timsali Hz. Âdem'e değinilir. Bu kadar uzun bir boya âşığın ömrünün ulaşamayacağı söylenir. Âşık, sevgilinin boyunu ömre benzetmek ister, fakat ömür, boy karşısında kısa kalır. Boy; parmakla gösterilendir, cihanın gönlünü alır. Bâlâdır, salâdır, kıyametler koparır. Yürüyüşü keklîği bile mat eder.²³³

4.3.2.10.2. Boy ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.10.2.1. Servi

Divan şiirinde en çok sözü edilen ağaç çeşidi servidir. Servi; boyunun narin, uzun ve hatasız olması ile sevgilinin boyuna benzetilir. Divan şiirinde boyu nedeniyle sevgili, serviye benzetilir. Sevgilinin boyu servi gibi ince ve uzundur. Servi, birçok benzetmede benzetilen olarak kullanılır; bunların en önemlisi ise sevgili servi-boy ilişkisidir. Kimi zaman sevgilinin boyu ona benzetilirken, servinin sevgilinin boyuna benzetildiği de olur. Çoğunlukla sevgilinin boyu serviden üstün görülür. Servinin hafif rüzgârda yavaşça sallanışı da sevgilinin salınışlarını anlatmak için şiirlerde konu olur. Servinin rüzgârdaki bu yavaş hareketi, nazlı oluşuna bağlanır. Hafif ve yavaş salınışlarıyla servi nazlıdır; bu özelliğiyle de sevgiliye benzetilir. Kökü derinde, dalsız bir ağaç olan servi rüzgârda asla eğilmez; sert rüzgârlarda bile eğilmeyip dimdik duruşu, âşığın aşk yolunda kararlı ve pes etmeyen tutumunu yansıtır. Servinin kokusunun güzelliği yine onu diğer ağaçlardan ayırmaktadır.²³⁴

²³³ Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.362-363.

²³⁴ Metin Hakverdioğlu, “Sevgili Neden Servi Boyludur?”, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Sayı 7), s.218-219.

Âşığın, sevgilinin servi boyunun gölgesinden başka sığınacağı bir yer ve yine sevgiliden başka köle olacağı kimse yoktur:

Kande varam **sâye-i serv-i bülendüm** var iken

Kime kul olam senün gibi efendüm var iken (G. 118/1)

Sevgilinin servi boyuyla salına salına yürümesi ve gül yüzünün hasreti bülbül misali âşığın ağlayıp feryat etmesine sebep olur:

Bâg-ı dilde kâmetün **servin** hırâmân eylegil

Bülbül-i cânı yüzün şevkıyle nâlân eylegil (G. 70/1)

Beyitte âşık, sevgilinin servi misali olan boyunun daha da uzun olması için gece gündüz gönülden dua eder:

Serverâ serv-i bülendün ser-firâz olmagiçün

Cân u dilden rûz u şeb vird ü du‘â eksük degül (G. 75/2)

Sevgili bağa adım atsa, gül utancından eriyip gül suyuna dönüşür. İşve ile yürüse servi ağacı onun kulu kölesi olur:

Gül gül-âb olur hayâdan seyr-i gülzâr eylesen

Nâz ile salınsan olur **serv-i hoş-reftâr** kul (G. 81/2)

Beyitte âşık, sevgilinin servi gibi uzun boyuna hasret kaldığı için döktüğü gözyaşlarıyla yeryüzünün sulanmadığı bir günün bile olmadığını söylemektedir:

Hasret-i **serv-i kadünle** olmadı bir gün dahı

Yaşum ile yiryüzi her lahza sulanmaz benüm (G. 89/5)

Sevgilinin servi boyunu anan âşığın gözünden gözyaşı eksik olmaz. Âşığın boyu ırmak gibi çağlayan bu gözyaşları üstündeki dolabı²³⁵ andırır:

Serv-i kaddün yâdına yaşımı seyl-âb eyledüm

Kaddümi ol cûybâr üstinde dolâb eyledüm (G. 93/1)

Şair servilerin, sevgilinin salınarak yürüyüşünü gördüğünde ayağa kalktıklarını; goncaların da sevgilinin gül yüzünü övmek için ağız açarak dile geldiklerini söylemektedir:

Servler görse hırâmın hep ayag üzre gelür

Gül yüzün medh itmek için goncalar açar dehen (G. 102/2)

Âşık, sevgilinin eziyetlerinden dolayı sürekli ah çeker. Aşağıdaki beyitte âşığın ahı rüzgâra teşbih edilmiştir. Dolayısıyla âşığın en büyük temennisi bu rüzgârın tesiriyle servinin kendisine meyletmesidir:

Bâd-ı âhunla niçün ol **serv** meyl itmez sana

Çünkü ‘Adlî meyl ider her sûya **servi** bâddan (G. 105/7)

Beyitte âşık, dostlarına seslenmekte, onlardan kabrine servi ağacı dikmelerini ve mum yakmalarını istemektedir. Zira âşık, sevgilinin servi boyu ve mum gibi parlayan yanağının hasretiyle can vermektedir:

Kabrüm üzre **serv** dikün şem‘ yakun dûstlar

Çün beni hâk eyleyen şevk-ı ruh u **bâlâsıdur** (G. 30/2)

²³⁵ “Kuyudan su çıkarıp bahçeleri sulamaya yarayan döner makine.” İsmail Parlatır, “Osmanlı Türkçesi Sözlüğü”, Yargı Yayınevi, Ankara 2014, s.358.

4.3.2.10.2.2. Çenâr, Nârven, Sanavber, Sidre, Şimşâd, Tûbâ

Sevgilinin boyunun uzun olması sebebiyle benzetildiği bir diğer ağaç da çınardır. Boy bazen çınara benzetilir bazen de sevgilinin boyu yürüme özelliğine sahip olmayan çınardan üstün tutulur. Âşık, saba rüzgârının çınar boylu sevgiliden haber getirmesini bekler. Çınarın boyu göklere de ulaşsa o ay gibi sevgiliye yetişemez.²³⁶

Çınar ağacı, sevgilinin servi boyunun gölgesinde uzun bir ömür sürdüğü için el açıp ona dua eder. Bu vesileyle aşağıdaki beyitte servi ağacı çınardan üstün tutulur:

Sâyesinde kaddünün sürdüğüün ‘ömr-i dırâz

Serv-i bâlâna **çenâr** el götürüp eyler du‘â (G. 7/3)

Sanavber, servi ve şimsâd cinsinden bir ağaçtır. Bu sebeple sevgilinin boyu sanavbere benzetilir. Nasıl ki bülbül güle, pervane muma karşı ilgi gösteriyorsa üveyik kuşu da serve mütemâyildir. Üveyik kuşunun yuva yapmak için böyle yüksek bir ağacı tercih etmesinin nedeni avcılardan, yırtıcı kuşlardan ve yılan gibi sürüngelemlerden kendisini ve yavrularını korumak istemesidir.²³⁷ Yüzü güle benzetilen sevgilinin boyu da sanavbere benzetilmektedir. Boyu sanavber ve yüzü gül olan sevgiliye gönül veren âşığın artık güneşe minneti kalmamıştır:

Dil viren ol yüzi gül ü kaddi **sanavbere**

Bir zerre mihri kalmadı hurşîd-i envere (G. 130/1)

Sidre’nin kelime anlamı Arabistan kirazıdır. Divan şiirinde sidre "bir şeyin varabildiği en uzak yer, son uç" gibi anlamlara gelen münteha kelimesiyle birlikte kullanılır. Sidre-i müntehâ, arşın sağ yanında bulunan bir ağaçtır ve bundan öteye hiçbir canlı geçemez. Beşerî ilmin son haddidir. Sidreden ötesi Allah'ın zat âlemidir.

²³⁶ Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.365.

²³⁷ Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.371.

Hız. Muhammed, Mi'rac gecesi buraya kadar yükselmiştir. Sidre-i muntahâ ulaşılabilir son nokta olduğu için sevgilinin boyu için benzetilen durumundadır.²³⁸ Cebail, sevgilinin boyu ile sidre arasındaki ilgiyi kendisine soranlara sevgilinin boyu gibi düzgün ve temiz soylu olmadığını söyleyerek cevap verir:

Sidre'yle boyun nisbetini sorana Cibrîl

Kaddün gibi dir togrısı 'âlî-neseb olmaz (G. 33/5)

Tuba, kökleri yukarıda olup dallarıyla bütün cenneti gölgeleyen bir ağaçtır. Boyun uzunluğunu, düzgünlüğünü ve yüceliğini anlatmada bu ilahî ağaçtan da istifade edilir. Bahçede sevgilinin boyunu gören serv, "İşte cennetteki tuba ağacı budur." der. Âşık tuba nedir diye sorana sevgilinin boyunu gösterir. Hatta boyun yanında tuba, kuru bir ağaçtır, ikisini bir görmemek gerekir. Tubayı baş aşağı çeviren sevgilinin boyudur. Gönül kuşu servi, şimşadı beğenmeyip daha yüce bir ağaç olan tubaya yani sevgilinin boyuna göz diker.²³⁹ Âşık, sevgilinin tuba misali boyunu vasfetmekle bitiremez, bu iş boyu gibi uzayıp gider. Dudağını methetmekse cana can katar:

Tûbâ boyun ki vasf idicek muntahâ kılâm

Medh-i lebünde sözlerümi cân-fezâ kılâm (G. 92/1)

Şimşir ağacı ve karaağaç, servi boylu sevgiliye hizmette kusur ettiklerini düşünmüşler ve yeşil yapraklarını arz ederek af dilemişlerdir:

Berk-i sebzî 'arz idüp hidmet kusûrın gösterüp

Ellerin **şimşâd** ile başına korlar **nârven** (G. 102/4)

²³⁸ Mehtap Erdoğan Taş, a.g.e., s.374.

²³⁹ Mehtap Erdoğan Taş, a.g.e., s.375.

4.3.2.10.2.3. Nihâl

Divan şiirinde nihâl ya da nahl gibi adlarla anılan fidan, yeni yetişen ağaç demektir. Gençliğin ve tazeliğin sembolü olarak boy için benzetilen olarak kullanılır. Sevgilinin boyu, nazik ve taze bir cennet fidandır. Sidre ve tuba bu boydan utanır. Boyu serviye benzeten kimse nihâlin kıymetini bilmeyendir. Ar'ar her ne kadar uzun bir ağaç olsa da sevgilinin fidan olan boyu kadar hoş ve güzel değildir.²⁴⁰

Şair, bize boyu taze fidan gibi uzun boylu ve kaşları hilale benzeyen bir (güzel) gerek demektedir:

Bize bir kâmeti **nihâl** gerek

Bize bir kaşları hilâl gerek (G. 59/1)

4.3.2.11. Vücûd (Cism, Ten)

Sevgilinin vücudu nazik, taze, güzel ve hoş kokuludur; bu haliyle bir içim sudur, misktir, şekerdir, peltedir, yağ ve balıdır. Dolunay ve gümüş kadar beyaz, parlak ve güzeldir. Her iki cihanı aydınlatan bir nur deryasıdır. Kâfurdur. İpek ya da kakum ve sincap kürkü kadar yumuşaktır. Gül ve yasemin yaprağı kadar beyaz, güzel kokulu ve narindir. Sevgilinin nazik teni gözlerin bakmaya doyamayacağı cisimlenmiş candır.²⁴¹

4.3.2.11.1. Vücûd ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.11.1.1. Hayâl-i sîm-ber, Serv-i sîmîn, Simîn-beden, Sîm-ten

Sevgilinin teninin beyazlığını ifade eden en iyi benzetme unsurlarından biri gümüşdür.²⁴²

²⁴⁰ Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.368.

²⁴¹ Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.406.

²⁴² Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.407.

Sevgili, gümüş bedenli, servi boylu bir güzel olarak tasavvur edilmektedir. Âşığın bu güzellik karşısında canını feda etmesi bile yeterli değildir:

Gönül ol **serv-i sîmîni** görüp cândan güzel dirsın

Kaçan cân virmek istersin ana lâyük ‘amel dirsın (G. 103/1)

Klasik Türk şiirinde âşığın sevgiliye kavuşması imkansızdır. Dolayısıyla âşığın gümüş göğüslü sevgiliyi hayal etmesi bile toprak üzerinde yatan kölenin gümüşten mahfil istemesi kadar imkansızdır:

Hayâl-i sîm-ber itmen ana benzer senün ‘Adlî

Gedâ hâk üzre yaturken gümüştan tahta-bend ister (G. 19/7)

Aşağıdaki beyitte âşığın sevgili uğrunda döktüğü gözyaşları kırmızı renkli ve çok değerli la’l taşı kadar kıymetlidir. Bu gözyaşlarının her bir damlası, gümüş göğüslü sevgili için birer cevher danesidir:

Kanlı yaşumun dânelerin diz ki yaraşur

Simîn-bedene la’l ü cevâhir güher üzre (G. 132/5)

Âşığın sevgili uğrunda çektiği eziyetlerden dolayı sararan yüzü altına benzetilir. Onun hasta hali ve sararmış yüzü sevgili için her şeyini feda edebileceğinin göstergesidir. Gümüş göğüslü sevgiliye seslenen Âşık, altın paraya benzettiği yüzüne gam mührünü vurmasını söylemekte, zira mühürsüz dinarın bir işe yaramayacağını ifade etmektedir:

Yüzüme gam darbın ur iy **sîm-ten**

Assı olmaz sikkesüz dinardan (G. 114/5)

4.3.2.12. Bel (Miyân)

Belin en belirgin vasfı ince olmasıdır. Öylesine incedir ki varlıkla yokluk arasındadır. Ancak öte yandan kemer, ortada bir belin olduğuna işaret etmektedir. Onu tarif etmede en çok kullanılan benzetme aracı kıldır. Kıl kelimesi ile fiili ve kıl kelimeleri bir arada kullanılarak sürekli olarak belin inceliği vurgulanmak istenir. Kıl, yüz parçaya bölünse de incelik bakımından sevgilinin belinin dengi olamayacaktır. Âşık, bulanık görmektedir; çünkü sevgilinin ince belinin hayali âşığın gözlerine bir kıl gibi düşmüştür. Bel bir çizgi, elif ya da hilal kadar incedir. Yürümesi zor, uzun ve ince bir yoldur. Hatta sırat köprüsü gibi kıldan ince kılıçtan keskindir. Belin inceliği hatta incelikten öte yokluğu gözle görülemeyen ve elle tutulamayan kavramlarla ifade edilir. Bu bağlamda bel, ince bir düşünce gibidir. Dedikoduya benzer yani gerçek midir, yalan mıdır, var mıdır ya da yok mudur bir türlü anlaşılmaz. "Hiç nedir?" diye sorulacak olsa âşık, "Sevgilinin belidir." cevabını verecektir. Aslına bakılırsa gerçekte bel diye bir şey yoktur. O sadece âşıkların hayalidir. Kısacası, sevgilinin boyunu öve öve göklere çıkaran âşık, ağız ve belin vasıflarını anlatmaya kalksa karşılaştığı yokluk karşısında ne diyeceğini bilemez hale gelir.²⁴³

4.3.2.12.1. Bel ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.12.1.1. Miyân, Râz-nihân

Sevgilinin belini hayal etmek âşığı o derece etkilemiştir ki bu düşünceyle âşık incelmış ve zayıflıktan adeta yok olmuştur:

Şöyle inceldüm **miyânun** fikriyle dûstum

Kim vücûdum za‘f ile ‘âlemde nâ-yâb eyledüm (G. 93/3)

Beyitte sevgilinin belinin düşüncesi âşığı karınca misali çaresiz bırakmakta, dişlerini hatırlaması ise göz yaşı dökmesine sebep olmaktadır. Bu vesileyle şair, sevgilinin beli ile karınca, dişleri ile âşığın gözyaşları arasında ilgi kurmaktadır:

²⁴³ Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.411.

İderem **fıkr-i miyânunla** tenüm mû gibi ben

Dizerem eşki dişün yâdına lü‘lü‘ gibi ben (G. 111/1)

4.3.2.13. El (Dest)

Eller, el üstü, avuç içi, parmaklar ve tırnaklarla bir bütün olarak ele alınır. Yapılan benzetmeler daha çok ellerin güzelliği üzerine kuruludur. Sevgilinin elleri tıpkı iki renkli bir gül gibi beyaz, kınalı ve güzeldir. Parmaklarında altın yüzükler, kollarında kıymetli bilezikler vardır. Âşık, bir başkasının elinden Cem'in kadehini almaktansa sevgilinin elinden zehirli şarabı içmeye razıdır. Sevgilinin elini öpmek mümkün değildir. Çünkü padişah olan kimse, dilenciye el vermez. Bu sebeple âşık, onun ayağını öpmekle kanaat etmelidir. Aslına bakılırsa âşık için sevgilinin bir güler yüzü de yeterlidir. Sevgilinin, el sallaması yelpazenin oluşturduğu hava gibidir. Onun eliyle yaptığı davetinde vefanın kokusu bile bulunmaz. Eller, asa gibi olan saçlara dokunarak saçların her telini yılan gibi gösterdiği için Hz. Musa'ya benzetilir ya da beyazlığı ve parlaklığı bakımından yed-i beyzâ olarak ele alınır. Sevgilinin eli dal, elindeki tabak ise bu dalın üstündeki güldür. Sevgilinin kılıç gibi olan eliyle rakibin boynunu kesmesini âşık, iltifat olarak görür. Eller, sevgilinin utandığı zaman yüzünü örtmek için kullandığı perdedir, ikiye ayrılmış sadeftir. Kınalı eller pençe-i mercan ya da şafak vakti gibidir. Ellerin üstü beyazlığı yönüyle bir deste yasemindir, billur bir levhadır, güzellik güvercininin gümüş kanadıdır. Avuç içleri ay ve güneş gibi parlak ve güzeldir, iki renkli güldür, gümüş bir kadeh ya da yed-i beyzâdır. Kısacası güzellikte sevgilinin ellerinin eşi benzeri yoktur. El elden üstündür dense de bütün eller onun elinin altındadır.²⁴⁴

4.3.2.13.1. El ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.13.1.1. Dest

Beyitte, eğer sevgilinin ayağını öpmeye âşığın talihi el verseydi başı göklere erer, alem elinin altında olurdu:

Ayagin öpmege yârün ger vireydi baht **dest**

²⁴⁴ Mehtap Erdoğan Taş, **a.g.e.**, s.386.

Başum eflâke irüp ‘âlem olurdu zîr-dest (G. 11/2)

Sevgilinin cevri ü cefası ile âşığın boyu keman (yay) misali bükülür. Âşığın çektiği ahlâr da oka benzetilir. Dolayısıyla felek daima âşığın yay gibi olan boyu ile oka benzetilen ahının hedefindedir:

Dest-i cevrünle büküp sen kaddüm itdükçe kemân

Tîr-i âhumla felek her dem nişânumdur benüm (G. 83/4)

4.3.2.14. Koku (Bûy)

Koku bilhassa, âşığın sevgiliye yaklaşma ve ona olan ilgisini izhar etme aracı olarak kullandığı bir kavramdır. Koku, Çin, Hıta (Hoten) ile birlikte ele alınır, hatta bunlardan daha üstündür. Misk kokulu hat (ayva tüyleri, güzelliği), sevgilinin mushafa benzeyen cemalini tefsir eder. Sevgilinin kapısının eşiği misk kokar. Misk, zülfün bulunduğu yeri utancından terk eder. Sevgilinin güzel kokulu ayva tüyleri yani hattı, tevriyeli kullanılarak genellikle Gubârî ve Reyhânî yazı ile ilişkilendirilir. Sevgili, ayağının tozu/toprağını eteğinden etrafa saçtığından dolayı Çin miskine rağbet kalmamıştır. Sabah rüzgârı, sevgilinin bağı, bahçesini yine zülfünün kokusuyla süsler. Zülûf bazen misk kokulu bir başak oluverir. Hıta (Hoten) miskinin bağı, sevgilinin zülfü karşısında kan içinde kalır. Zülûf, misk kokulu bir zincirdir ve bununla âşığın/âşıkların gönlünü asar. Seher rüzgârı sevgilinin sümbüle benzeyen saçını çözdüğü için âşığın gönlüne de attârın nefesi gelmiş olur. Zülûf, etkileyici kokusu ile âşığın aklını başından alır, onu mecnun yapar. Sevgilinin ayağının, mahallesinin tozu bir misk olarak görülür. Zülûf, iki kanadı da misk ve amber olan bir tavus kuşu olur. Âşık, gülsuyu ve misk ile ağzını defalarca yıkasa da sevgilinin yanak ve zülfünü anma cüretini gösteremez. Onun kokusunu taşıyan sabah rüzgârı, ûd, misk ve amberi etkileyciliğiyle mat eder. Zülûf, gece renkli, misk kokulu bir “yokluk şehri” olur. Her türlü varlığın “dimağ”ı sevgili sayesinde dünyanın en güzel kokularıyla dolar. Sevgilinin can bahşeden dudağı gibi tatlı dili de misk gibi kokarak her derde derman olur. Kara zülûfteki misk kokusu, Çin’deki ahunun karnında dahi bulunmaz. Dolayısıyla misk, zülûf gibi etkileyici kokamaz. Zülûf, cirit oynanan misk

kokulu sopa olur. Hıta, sevgilinin kokusunu taşıması sebebiyle sabah rüzgârıyla boy ölçüşemez. Kaş, misk kokan bir gölgelik olur. Kalem, sevgilinin misk gibi kokan ayvacık tüylerini, yani güzelliğini yazmaya muktedir değildir. Kaş, amber kokulu nun harfî veya hilâldir. Sevgilinin misk kokulu “ben”i âşığın gönülde yer alan siyah bir aşk tohumu olur.²⁴⁵

4.3.2.14.1. Koku ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.14.1.1. Bûy

Koku kavramının en çok kullanıldığı yer sevgilinin zülfüdür. Zülûf, amber tuzağı, ben ise misk tanesidir. Tevriyeli bir kullanımla sevgilinin saçlarının kıvrımları, gönülleri miskin eder. Zülûf, misk kokulu bir çevgân olur. Misk ile gül, zülfün kokusunun yanında baş ağrıtıcı kokulardır. Misk, sevgilinin saçından utanır. Cennette bile sevgilinin saçı kadar güzel bir koku yoktur. Sevgilinin saçı Hıta’ya armağan olarak gider. Akıl, güzel kokulu saçtan inler, perişan olur ve misk gibi kokar. Sabah rüzgârı, sevgilinin sümbüle benzeyen saçını dağıtır ve bu durum “reyhan vaktinin gelmesi” olarak değerlendirilir. Sevgilinin menekşe kokulu zülfüne amber bile köle olur. Saçın yüzün iki tarafında, yanakların üzerinden çeneye doğru sarkık ve ucu eğri hâli bir beyitte amber kokulu çevgâna benzetilmektedir. Çevgân, top oyununda kullanılan ucu eğri bir sopadır. Daima gûy (top) ile birlikte kullanılır. Güzelin saçı çevgân olunca, çene de top şeklinde hayal edilir. Sümbüle benzeyen sevgilinin saçının kokusu, misk gibi kokan otlar bitirir. Kokunun aslında kaynağı olan ahu, o etkileyici kokusunu sevgilinin saçından alır.²⁴⁶

Tatar ifadesi daha çok misk ile birlikte anılır. Bunun nedeni miskin Anadolu illerine Tatarlar tarafından ve uzak diyarlardan getirilmesidir. Kelime mecazen “zalimi gaddar, merhametsiz” anlamlarına gelir.²⁴⁷ Sevgilinin saçı ve yanağının kokusu âşığa ulaşmadıktan sonra bu eksikliği ne gül ne de Tatar miski doldurabilir

²⁴⁵ Muhittin Turan, “XIV ve XV. Yüzyıl Divanlarında ‘Koku’ Kavramı Etrafında Oluşan Benzetme ve Hayal Dünyalarına Bir Bakış”, SUTAD 45, Nisan 2019; (45): 251-272, s.253-254.

²⁴⁶ Muhittin Turan, *a.g.m.*, s.260.

²⁴⁷ İskender Pala, *a.g.e.*, s.442.

denmektedir. Böylece beyitte sevgilinin yanağı ile gül, saçı ile Tatar miski arasında benzerlik ilgisi kurulmaktadır:

İrmese **bûy-ı vefâ** zülf ü ruhundan câna

Ne gül eyler anı ne nâfe-i Tâtâr eyler (G. 24/2)

Kaynaklarda Hutun, Hotan, şekliyle de geçen Hoten günümüzde Çin'in Doğu Türkistan topraklarında yer alan bir şehrin adıdır. Kaynaklarda Hıtâ, Hıtay, Kıtay adlarıyla anılan Hatâ ise geçmişte Doğu Türkistan bölgesine verilen addır. Moğol asıllı "Hatâ" aşiretinin burada ikamet etmesi sebebiyle bölge bu isimle anılmıştır. Misk üretiminde kullanılan misk ahularının buralarda çokça bulunuşu, Anadolu'ya miskin bu bölgeden gelmesi sebebiyle Hoten ve Hatâ; divan şiirinde ahu ve misk ile birlikte zikredilmiştir. Şairler sevgilinin kokusunu saçını, ayva tüylerini ve benini Hoten miskine, gözlerini ise Hoten ceylanına benzetmişlerdir. Divan şairleri Hatâ kelimesini sesteşi olan ve yanlış anlamına gelen hata sözcüğünü işaret ederek cinas, îhâm-ı tenasüp, tevriye vb. sanatlar ekseninde şiirlerinde kullanmışlardır.²⁴⁸ Rüzgâr bir postacı misali sevgilinin saçının kokusunu Hoten'e iletmektedir. Ayrıca Çin ülkesini ne kadar gezdiyse sevgilinin saçı gibi güzel kokuya şahit olamamıştır:

Bûy-ı zülfün Hutun'e bâd iledüp miske didi

Bulmadum Çîn'i gezüp bir dahı bu bû gibi ben (G. 111/4)

Miskin oluşumunu anlatan şair sevgiliye, sabah rüzgârı senin saçının kokusunu Çin'e armağan etmeseydi ona hasretinden Hoten ceylanının gönlü kanamazdı demektedir:

Bûy-ı zülfün armagan iletmese Çîn'e sabâ

Hasretinden hûn-ı dil olmazdı âhû-yı Hutun (G. 115/3)

²⁴⁸ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.192.

Hoten miski ne kadar çabalasa da sevgilinin saçları gibi güzel kokamaz. Bu yüzden misk, sevgilinin saçının kokusunu çalmaya teşebbüs etmiş ve bundan dolayı yakalanıp hapse atılmıştır:

Çîn-i zülfine gelür **bûy** alur uğrı diyü

Saldılar habse tutup kahr ile miskin hudenün (G. 55/2)

Sabah rüzgârı sevgilinin saçının kokusunu cennete ulaştırırsa, cennetin kapıcısı olan Rıdvân onu merhaba diyerek karşılar:

Bûy-ı zülfünle behişte ger vara bâd-ı sabâ

Ravza'dan karşı çıkup Rıdvân diye kim merhabâ (G. 7/4)

4.3.3. Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar

4.3.3.1. Bûse

Öpmek, öpücük anlamına gelen bûse doğrudan sevgiliyle ilgilidir ve sevgiliyi akla getirir. Sevgilinin busesi soyut olarak ihsan anlamındadır. İhsan ise sevgilinin her türlü iltifatı olarak görülebilir. Âşık bazen bir buse için sevgilisine yalvarırken, bazen de bu konuda bir sıkıntı yaşamaz. Âşığın buse için sevgiliye yalvarması, sevgilinin âşıktan buseyi esirgediğinin, sevgilinin klişe özellikleri bağlamında da âşığa naz yaptığının göstergesidir. Genellikle beyitlerde çizilen sevgili tipolojisi bu şekildedir. Âşığın sevgiliden buse alma noktasında sıkıntı yaşamaması ve sevgilinin gönüllü olması da onun naz yapma özelliğine ters düşen bir durumdur. Esasında buse, sevgilinin âşığa aldırış ettiğinin, ona değer verdiğinin göstergesidir. Bu sebeple âşık, sevgilinin busesini önemser. Âşığa ettiği ceviri ve cefalarla ünlenen sevgilinin, âşığı öpebilmek için fırsat kolları hâle gelmesi, divan şiirindeki zihniyet değişiminin tezahürlerinden biridir.²⁴⁹

²⁴⁹ Bülent Kaya, “Klasik Türk Şiirinde Gelenek Çizgisi Dışında Âşık ve Sevgilinin Yeri”, Turkish Studies - Language and Literature · September 2021, s.1951.

Sevgilinin dudağı tatlı oluşundan dolayı divan şiirinde başta şeker olmak üzere tatlı şeylere benzetilir. Âşık, sevgilinin la'l dudağını öpme arzusu içerisinde. Zira onun bedeninde dudağı gibi tatlı bir lezzet yoktur:

İverek la'l-i lebinden **bûse** ihsân eyleye

Ya'ni kim cânda anun mânendi lezzet var mıdur (G. 26/3)

4.3.3.2. Kûy (Mahalle)

4.3.3.2.1. Umûmî Olarak Kûy

Klasik şiirin temel kavramlarından biri olan kûy-ı yâr, daha çok sevgilinin köyü yaşadığı yer manalarına gelmektedir. Divân şairleri kûy-ı yârı bilinen anlamları ile ele alabildiği gibi kimi zaman da farklı benzetmelerle kullanmışlardır. Şairler, sevgilinin mekânını özellikle dinî kavramlarla özdeşleştirmiş ve cennet, bağ-ı cinân, Mekke, Kâbe, harem, ravzâ gibi mekânlarla farklı ilgiler kurmuşlardır. Âşık, sabâ yeline yalvarır, yakarır ve onun yaşadığı yer hakkında bilgi almak ister. Sevgilinin mahallesinde evi bekleyen köpekler bekçilik yaparlar. Âşık için o köpekler rakiptir. Bu rakipler it diye aşağılanır. Bazen âşık itlerin ayağının tozunu gözüne sürme çeker, bazen itlerle arkadaş olur, bazen de itler şamata yaparak onu karşılarlar. Âşık, Kâbe gibi sevgilinin mahallesini tavaf eder. Fakat Kâbe'nin yolları dikenlidir. Sevgilinin diyârı cennet olduğunda âşığın bulunduğu yer cehennem olur ve âşık cehennemden cennetin kokusunu duyar. Âşık, bülbül olur, bu sefer sevgilinin kûyu gülistan, gülşen ve gülzâr olur. Âşığın gözyaşları Nil gibi akar, tabii sevgilinin mahallesini de Mısır olur. Kûy-ı yâr, âşığın başına belâdan başka bir şey kazandırmaz.²⁵⁰

Beyitte nasıl ki gül açmayan bahçede güzellikten bahsedilemezse, sevgilinin güzel yüzü zikredilmeden de bulunduğu mahallenin güzelliği söz konusu edilemez:

Zînet olmaz gülsitân içinde gül açılmasa

Kûyına revnak viren yârün ruh-ı zîbâsıdur (G. 30/4)

²⁵⁰ Kadir Güler, "Klasik Şiirimizde Kûy-ı yâr", TUBA/ JTS 34/II 2010, s.63.64.

Sevgili güzellik ülkesinin sultanı  şık ise onun kölesidir. Klasik Türk şiirinde  şık ile sevgili arasına giren rakip çeşitli unsurlara teşbih edilir. Âşık, sevgilinin mahallesindeki köpekler yüzünden onun evine yaklaşılamamaktadır. Ancak  şık bu durumu farklı yorumlamakta ve bu köpekleri kendisini karşılayan hizmetçiler olarak görmekte ve bundan dolayı sevgiliye/padişaha teşekkür etmektedir:

Kapuna varmaga **kûyun** itlerinden korkaram

Ben gedâ bu hürmeti umar m dum sen şâhdan (G. 119/4)

Âşık, rüyasında cennete girdiğini görmüş ve bunu sevgilinin mahallesinde oturacağı şeklinde yorumlamıştır. Bu vesileyle  şığ  göre sevgiliyle aynı mahallede oturmak, cennete girmekle eşdeğerdur:

Gice uyhuda gönül cennetde gördi yirini

K y-ı dil-berde ik metd r didi ta b rini (G. 137/1)

Aşağıdaki beyitte âşığın, sevgilinin mahallesine sefer etmek mümkün olsa, gözünden lal gibi kırmızı/kanlı göz yaşı dökmeye razı olacağı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bu u urda bütün varlığını feda etmeye hazır olduğu söylenmektedir:

Harc ideyid m yollarına la li gözümden

Kûyına anun olsa müyesser sefer itmek (G. 53/2)

Âşık, sevgili uğruna maddi manevi bütün varlığını hatta canını bile feda etmeyi göze alır. Âşık olmanın göstergesi de budur. Şair  şık olan kimsenin sevgilinin yoluna her şeyini harcayacağını ifade etmekte ve bunu cimrilerin asla cennete giremeyeceği sözüyle desteklemektedir:

Aglamasa gözlerüm **kûyına** yol virmez nigâr

Oldı r şen bu ki hergiz cennete girmez bah l (G. 77/4)

Beyitte âşık, ay yüzlü sevgilinin mahallesinde her gece ağlayıp inler ve ona olan aşkını dile getirir. Bu durumdan onun mahallesindeki köpekler bile rahatsızlık duyar:

Ol mehün her gice kim **kûyında** efgân eyledüm

İtlerine derd-i ser virmekle nâlân eyledüm (G. 85/1)

4.3.3.3. Eşik, Kapı (Derbân)

4.3.3.3.1. Umûmî Olarak Eşik ve Kapı

Divan edebiyatında sevgilinin kapısı ve eşiği onun mekanının önemli bir unsuru olarak ele alınır ve âşık kûy-ı yâre ulaşmak anlamında sevgilinin kapısına ve eşiğine de ulaşmak ister. Kûy-ı yâr, âşığın ulaşmak istediği ve çevresinden hiç ayrılmak istemediği kutsal bir yerdir. Sevgili bu mekânda bir sultandır. Onun saltanatında ve sultanlığının çevresinde her şey mükemmeldir. Sevgili, köşesinde her şeye hakimdir. Âşıklar ona muhtaçdır. Âşık sevgiliye ulaşmak için birçok yol dener. Âşık, sevgili için feryâd eder, âh çeker ve sevgilinin sokağını gözyaşlarına boğar.²⁵¹

Sevgilinin eşiğinde kapıcı olmak bile âşık için bir lütuftur. Bunun hayali ile âşık sultanlık payesine yükseleceğini söylemektedir:

Ben beni yâr **işiginde** gâh **derbân** eylerem

Bu hayâl ile gehî kendümi sultân eylerem (G. 86/1)

Cihan hükümdarı olmak isteyen âşığın evvela sevgilinin eşiğinde köle olması gerekir. Zira şah olmanın yolu önce geda olmaktan geçer:

Yâr işiginde ‘Adlî varup bende olıgör

Şâh olmag ise ger garazun yedi kişvere (G. 130/7)

²⁵¹ Kadir Güler, **a.g.m.**, s.64.

4.4. ÂŞIK

4.4.1. Umûmî Olarak Âşık

Klasik şiirde âşık tipi ile ilgili tasavvurlar, sevgili ile ilgili münasebetlerle birlikte yer alır. Âşık, her şeyden evvel, aşkla şöhret bulur ve aşk ateşiyle dostluk kurar. Sevgilinin her tür cefasına maruz kalır. Sevgilinin ilgisizliği karşısında perişan bir hâle bürünür, sürekli ağlar, feryat eder, gönlü ateşler içinde yanar ve kana gark olur; fakat çoğunlukla sevgiliden umudu kesmez, onun eşiğinde lütuf bekçisi olur. Gönlü hep sevgilinin hayaliyle doludur. Fizikî yapı bakımından zayıf, bitkin, yüzü sararmış, beli bükülmüş, gözleri ağlamaktan kızarmış, sürekli kanlı gözyaşı döken bir hâldedir. Ruhî bakımdan da sabırsız ve kararsız, her türlü azarlama, ilgisizlik, eziyet ve hatta sövmelere bile aldırış etmeyen, sevgiliden vazgeçmeyen, zayıf bir tip olarak görünmesine karşın, eziyete ve acıya son derece dayanıklıdır. Canını sevgilinin yoluna adanmıştır. Bin canı olsa bile her biriyle sevgiliye kurban olmayı ister. Çekmiş olduğu aşk derdinden memnundur.²⁵²

Âşık, duygularında içtendir, gıdası üzüntüdür. Sevgiliye ait en küçük bir şey dahi onu kendinden geçirir. Canını hiç düşünmeden, çekinmeden sevgilisine verecek kadar cömerttir. Sözünde durur, sadıktır. Sevgiliden ayrı kalmak âşık için ölümdür, sürekli hayatla ölüm arasında gidip gelir. Âşığın en büyük üzüntü kaynağı sevgilinin başkalarıyla ilgilenmesidir. İrade sevgilinin, o ne isterse onu yapar. Âşığa düşen görev her şeye katlanmak ve aşkında ısrarlı olduğunu göstermektir. Her ne olursa olsun âşığın amacı gönlüne taht kuran sevgiliye ulaşmaktır. Âşık sevgiliye ulaşmak için her şeyi yapmaya hazırdır. Ancak rakip âşığın huzurunu kaçırmaz. Âşık sürekli rakiple mücadele içindedir. Her olumsuzluktan onu sorumlu tutar. Sevgilinin rakiple birlikte olduğunu, rakibin sevgiliye kötülük edeceğini düşünür. Sevgilinin rakibe ilgi gösterip kendisine ilgisiz olmasından şikâyet eder. Sevgili âşığa hep eziyet eder. Âşık sevgilinin bu kadar çok eziyet etmesinin nedenini anlamakta zorlanır. Bu nedenle sevgilinin sürekli eziyet etmekle kendisinin ölümünü isteyip istemediğini düşünür. Ayrılık acısı ve aşk derdi, sevgilinin ilgisizliği âşığı ölecek duruma getirir. Çektiği eziyetler, dayanılmaz acılar ve gam yükü onu her geçen gün biraz daha

²⁵² Mücahit Kaçar vd., “Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu”, Kesit Yayınları, Şubat 2015, s.414.

ölüme yaklaştırır. Ancak âşık, bütün bu eziyetlere ve ölüme razıdır. Sevgilinin öldürmek, eziyet etmek için dahi olsa kendisiyle ilgileniyor olması âşığa bir lütuf gibi görünür. Hatta âşık, sevgilinin kendisini öldürmekten vazgeçmesinden bile korkar. Çünkü bu sevgilinin âşığa olan ilgisinin bittiğini gösterir. Âşık aşkında ne kadar kararlı ve tahammüllü olduğunu, sevgiliye duyduğu aşkın büyüklüğünü anlatmak için her şeyi, ölümü bile göze aldığını sevgiliye göstermek ister. Onun için de durumundan çok fazla şikâyetçi olmaz. Kimi zaman çektiği eziyetlerle kıyaslanınca âşık için ölüm dayanılması daha kolay bir şey hâline gelir. Ölümle ilgili duygu ve düşünceler ise, daha çok âşığın bakış açısıyla verilir.²⁵³

4.4.2. Âşık ile İlgili Tasavvurlar

4.4.2.1. Âvâre

Sevgilinin mahallesinden ayrılmayan âşık, başıboş bir şekilde buralarda dolanmaktadır:

Sevgili bir tabibe benzetilmektedir. Âşık da dert sahibiyim derdime bir çare bul diyerek (sevgiliden) derman istemektedir. Âşık için sevgilinin mahallesinde başı boş dolaşmak bile büyük bir lütuftur:

İy tabîbüm derdmendem derdüme bir çâre kıl

Şehr ü kûy içre sabâ gibi yeter **âvâre** kıl (G. 74/1)

4.4.2.2. Dîvâne, Şûrîde-hâl

Divan edebiyatında âşık, sevgilinin zincir gibi saçlarıyla bağlanmış bir deliyi andırır. Çünkü deliler iyileşinceye dek zincir ile bağlanır. Delinin ne yaptığını bilmiyor oluşu da âşığın hâline uygun düşer. Âşığın delirmesi için birçok neden bulunabilir. Divâne, mecnûn, şeydâ, şûride, vâlih gibi eşanlamlıları da kullanılan deli, yaptığı işin sonucunu düşünemez. Sevgili periye benzeyince, âşığın gönlü divâne olur. Deliye sır emanet edilmemesi, hilekâr sevgiliyle boy ölçüşmeye kalkmanın delilik olduğu, Kays'ın da deldirmiş oluşu ve bu nedenle Mecnûn diye

²⁵³ H.Dilek Batislam, **a.g.m.**, s.190-195-196.

anılması hep divân edebiyatında deli imajıyla birlikte anılmıştır. İnsanın büyü ve sihir ile delirmesi ise sevgilinin büyücü gamzesi dolayısıyla ele alınır. Delilerin dağınık ve perişan oluşları ile sevgilideki dağınık saçlar birbirine çok benzer. Delilerin, mahalle çocukları tarafından taşlanması da zaman zaman söz konusu edilir.²⁵⁴

Beyitte âşık, sonunda sevgili ile sohbet etmek mümkün olacaksa aklını kaybetmeye, tüm cihana rezil rüsva olmaya razıdır:

Sohbetde müyesser olur ise ne gam olmak

Dîvâne vü âşüfte vü rüsvâ ne gam olmak (G. 52/1)

Deliler etrafına zarar vermesin diye iyileşinceye kadar zincire vurulur. Âşık, deli gönlünün uslanmadığını ve sevgilinin zinciri andıran saç bendleriyle bağlanması gerektiğini söylemektedir. Böylece sevgilinin saçına olan özlemini dile getirmektedir:

Nice kim zencîr-i zülfün bendini dâ'im çeker

Vâlih ü **dîvâne** gönlüm hîç uslanmaz benüm (G. 89/4)

Âşıklar sevgiliden sürekli eziyet gördükleri için cevri ü cefaya alışkındırlar. Rahat ummak gibi bir dertleri yoktur. Ayrıca gönüllerinde sevgiliye besledikleri aşk ateşiyle yanar dururlar:

Ben cefâ kûyî mukîmîyem gerekmez râhatı

Külhenî **dîvâne** utum degül gülşen benüm (G. 98/2)

Şair, sevgilinin dağınık saçıyla âşığın perişan hâli arasında bağ kurmaktadır:

Gehî turran gibi başdan çıkup **şûrîde-hâl** olmak

²⁵⁴ İskender Pala, **a.g.e.**, s.110.

Gehî zülfün gibi ayaga düşüp pâ-y-mâl olmak (G. 51/2)

4.4.2.3. Haste (Bîmâr), Mübtelâ, Üftâde

Vücudu ve bağı yaralar içinde olan âşık, aşk derdiyle hasta düşmüştür. Aşk derdi çektiği için zayıflamış beli kıl kadar kalmıştır. Âşığın hastalanması için sevgilinin hüsn-i cemâline bakması yeterlidir. Âşık bazen aşk derdiyle vücudunu çâk eder, bazen de sevgilinin bir yan bakışı onun bağında yaralar açmaya yeter. Çünkü sevgilinin kaşları yay kirpikleri de oktur. Sevgili âşığın kaşları ile yay kurar, kirpiğiyle de ok atar ve daima âşığın gönlünü hedef alır. Sevgilinin oku âşığın vücudunu paramparça eder. Âşığın vücudundaki yaralar iki çeşittir: Biri göz göz, yuvarlak, nokta gibi ok yarası. Diğeri yarık, dilim dilim, çizgi hâlinde, kılıç, hançer yarası. Divan şiirinde ilki dâğ, ikincisi şerha olarak geçer. Âşığın sinesinde çok fazla yara vardır. Bu yaralar temren oluşturur sevgilinin bir yan bakışı bu temrenleri tekrar kanatır ve âşık acı çekmeye devam eder.²⁵⁵

Sevgilinin gözünün derdiyle âşığın ağlayan gönlü hasta olur, saçının düşüncesi ise âşığın gözüne tüm dünyayı karanlık gösterir. Böylece şair sevgilinin saçının rengine vurgu yapar:

Gözi derdiyle dil-i zârımı **bîmâr** eyler

Saçı fikriyle cihânı gözüme târ eyler (G. 24/1)

Sevgilinin kapısını bekleyen köpekler âşığın hâlini görüp vahlanır. Ancak âşık, sevgiliye olan aşkından dolayı hastalanıp yataklara düşünce sevgilinin mahallesine gidemez olur. Şair âşığın, sevgilinin kapısını bekleyen köpeklere bile özlem duyduğunu ifade etmektedir:

İtleri karşı gelüp veh veh dir idi hâlüme

Haste kaldum haste olan dûstlardan dûr olur (G. 29/2)

²⁵⁵ Funda Bagan, “Divan Şiirindeki Âşığa Dair”, International Social Research Congress, (20-22 Nisan), İstanbul Türkiye, s.7.

Beyitte âşık gönlüne seslenmekte ve feryat etmeyi bırakmasını istemektedir. Zira âşık ne kadar ağlasa zalim sevgilinin merhamete gelmeyeceği kesindir:

Her nefes **iy haste-dil** maksûd ne feryâddan

Merhamet gelmez bilürsin çün şeh-i bî-dâddan (G. 105/1)

Aşağıdaki beyitte âşık sevgiliye olan hasretinden dolayı sürekli hastadır. Onu bu hastalıktan kurtaracak olan tek doktor ise sevgilidir:

Âh kim derdüme dermân itmege ‘âciz tabîb

Dermend ü **mübtelâ üftâdeyem** merd-i garîb (G. 10/1)

4.4.2.4. Pervâne

Şemin düzgün, ince ve uzun bir boya sahip olması genellikle “bir ayak üzerinde durması” şeklinde ifade edilir. Şamdanlarda yakıldığı gibi ayrıca dış tehlikelerden zarar görmesini engellemek için fanuslarda yakılan şemin, yandıkça erimesi sonucu fitilinin uzun kalması ve ışığını arttırmak için bu uzayan fitilin makasla kesilmesi de konu edilir. Şairler, şemin sahip olduğu bütün bu özellikleri daha çok sevgilinin güzellik unsurlarını ifade ederken kullanmışlardır. Şemin bir özelliği de yakmaktır. Işığı olduğu her yerde bulunan pervane de yanandır. Kanatlı bir böcek olan pervanenin mumun etrafında dönmesi ve kanadının ateşe değmesi sonucunda yanması pervaneyi âşık, mumu da sevgili olarak düşündürür. Bu vasfı ile şem, âşığının canını yakan acımasız bir sevgili olarak görülür. Hatta pervaneyi yakmak şemin yanmasının yegâne sebebidir. Âşığın yanışını gören şem, aşığa acıyıp sabaha kadar yanar. Sevgili âşığa sürekli kızar, öfkelenir. Öfkelenen kişinin yüzü nasıl kızarır ve ateş gibi yanarsa şem de alevinin yakıcılığı ve rengi itibarıyla pervaneye öfkelenildiği için yüzü ateş gibi yanan bir sevgili olarak düşünülür.²⁵⁶

²⁵⁶ Derya Karaca, **a.g.m.**, s.131-132

Klasik şiirde sevgilinin yanağı parlaklığı dolayısıyla çeşitli aydınlatıcı malzemelere teşbih edilir. Şair, servi boylu sevgilinin yanağını yatak odasını aydınlatan bir muma, âşığı ise bu mumun ateşinde yanan pervaneye benzetmiştir:

Nâr-ı ruhsârında ol servün yanar **pervânevâr**

Bir ayag üzre turup şem‘-i şebistân her gice (G. 125/3)

Beyitte âşığın gönlünü deli divane eden sevgilinin kapkara saçlarıdır. Canını pervane eden de onun meclisi süsleyip aydınlatan mumu yani parlaklığıyla ışık saçan yüzüdür:

Gönlümü dîvâne kılan zülf-i pür-sevdâsıdır

Cânumı **pervâne** iden şem‘-i bezm-ârâsıdır (G. 30/1)

4.4.2.5. Bülbül (Andelîb), Tûtî (Papağan)

Divan şiirinin kendisinden en çok bahsedilen kuşu şüphesiz bülbüldür. Yeni açan, taze güllerin aşkı, bülbülleri kendilerine köle eylemiştir. Gam tuzağına düşmüş bülbülün sevgiliye kul-köle olmuş gönlünü bir daha azat etmesi mümkün değildir. Osmanlı şiiri geleneğinde âşık, sevdiğine kavuşmak için ne kadar gayret sarf etse de vuslat mümkün olmaz. Âşık/bülbül, sabahlara kadar inlemekten “bîtab” düşer; ağlamaktan gözlerinden yaş yerine kan gelir. Sabahlara kadar çektikleri âhlar, gökyüzünü kızıl bir renge bürür. Gül bülbüle her ne kadar eziyet etse de bülbül sadakatle sevgisini göstermeye devam eder. Fakat gül de insafa gelip âşığını bir kez olsun güldürmez. Gülün güzelliğini âleme duyuran aslında bülbüldür. O olmasa, gülün güzelliklerinden bahsetmese kimsenin gülden haberi olmaz. Dolayısıyla gül şöhretini bülbüle borçludur. Âşıkların ve sevgililerin durumu da tıpkı böyledir. Âşıklar/şairler, sevgililerinden bahsetmeselerdi, onların güzellikleri duyulmazdı.²⁵⁷

²⁵⁷ Talip Çukurlu, “Klasik Osmanlı Şiirinde Gülün Bülbül ve Diğer Hayvanlarla İlişkisi”, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, C: 2 S: 1 Şubat 2019 ss. 353-376, s.360-361-362-363.

Klasik şiirde sevgilinin yanağı renginden dolayı zaman zaman güle benzetilir. Sevgilinin yanağını gören âşıklar ise bu durumda bülbülden farksızdır yani bülbül gibi feryada başlarlar:

Her kaçan ruhsârını ‘arz ide dil-ber gül gibi

Nâleye başlar görüp bî-çâreler **bülbül** gibi (G. 140/1)

Âşığın âh ateşi her gece mumunu sabaha kadar yakmaktadır. Her seher vakti de bülbül gibi feryat edip inlemektedir:

Âteş-i âhum yakar her gice şem‘i subha dek

Bülbüli nâlân ider feryâd u âhum her seher (G. 22/5)

Sevgiliye seslenen şair, gönül bağında o servi boyunla salına salına yürü ki can bülbülü yüzünü görmenin arzusuyla inlesin demektedir:

Bâg-ı dilde kâmetün servin hırâmân eylegil

Bülbül-i cânı yüzün şevkiyle nâlân eylegil (G. 70/1)

Klasik şiirde bülbül aşığı, gül ise sevgiliyi temsil eder. Sevgili âşığın ağlayıp inlemesini ister. Zira bu, âşık olmanın göstergelerindendir. Hatta âşık bile bunu ister. Şair, hezâr kelimesiyle oyun yapmakta, hem ağlayıp inlemeyi binlerce kez istediğini hem de hezâr kelimesinin bülbül anlamından hareketle bülbülün de feryat etmeyi istediğini ifade etmektedir:

O gül bu **bülbüli** diler çü zâr eylemege

Gönül dahı diler anı hezâr eylemege (G. 122/1)

Papağana konuşma öğretmekte ayna kullanılmış ve şeker ile beslenirmiş. Tatlı dilli oluşu buna bağlanmaktadır. Divan şiirinde ayna ve şeker ile birlikte anılır.

Renkli bir kuş oluşu da zaman zaman söz konusu edilir.²⁵⁸ Güzel yüzlü sevgilinin mahallesindeki rakipler âşığı ayıplamaktadır. Halbuki bülbül olan âşık gül bahçesindeki dikenler yüzünden neler çekmiş kimsenin haberi yoktur:

Kûy-ı dil-berde rakîbün ta‘nı bildürdi bana

Hâr ucından gülsitân içre ne çekmiş ‘**andelîb** (G. 10/2)

Şair, sevgilinin şeker gibi tatlı dudağını kendisinden başka hiçbir kimsenin vasfetmeye kudreti olmadığını ifade etmekte, böylece şiirini övmektedir:

Habs-i gamda dûstum şeker-lebün vasf itmege

‘Adlî gibi olmaya bir **tûtî-i şîrîn-suhan** (G. 115/7)

4.4.2.6. Bîcâre, Garîb, Müşterî, Şeydâ

Adlî Divanı’nda âşığın sevgili karşısındaki çaresizliğini anlatmak için “*bîcâre, garîb, müşterî, şeydâ*” gibi sıfatlara yer verildiği görülmektedir.

Beyitte âşığın vücudu sevgilinin bakış oklarıyla güneş ışığında fark edilen zerrelere gibi paramparça olmuştur. Çaresiz âşığı bu durumdan kurtaracak olan tek şey sevgilinin merhametidir:

Çeşmün iy dil-ber senün yagma idelden ‘Adlî’yi

Varı ol **bî-cârenün** ‘âlemde mihründür fakat (G. 44/7)

Klasik şiirde sevgili kan dökücü olduğu için cellada benzetilir. Âşık da sevgiliye olan aşkı uğruna bu celladın elinde kurban olur. Âşık dostlarına seslenmekte ve sevgilinin hasretiyle öldüğü takdirde onlardan yas tutmamalarını istemektedir:

²⁵⁸ İskender Pala, **a.g.e.**, s.461.

Ol gözi cellâd hicrinde ölürsem dûstlar

Bu **garîbün** mâteminde eylemen şîven dirîg (G. 47/5)

Sevgiliye bir an bile kavuşma saadeti için âşık tüm cihanı feda etmeye hazırdır. Hatta bu mutluluk için cihanı feda etmek bile yetmez:

Sen şâha **müşterîyem** cân u cihân vireydüm

Bir dem visâl olursa ucuzdur ol bahaya (G. 123/5)

Şair, sevgilinin birer zincir gibi olan saçlarına divane olan âşığı ne zincirin kendisi ne de bu zincirlerle bağlamak zabtedebilir demektedir:

Anun selâsil-i zülfine olalı **şeydâ**

Ne bend zabt idebilür beni ne hod zencîr (G. 27/2)

4.4.2.7. Bende, Çâker, Gedâ

Sevgili gönül ülkesinin padişahı, âşık da onun kölesidir. Âşığın gözünde sevgilinin yeri hep en yükseklerdedir. Bu açıdan birçok divan şairi sevgiliyi gönül mülkünün sultanı olarak kabul eder. O dönemde en yüksek kurum hükümdarlık olduğu için ve sevgili her teşbihin “en” iyisi olduğu için sultanlık makamında görülmüştür. Bu durum bazen zenginlik-fakirlik tabirleriyle de işlenir. Sevgili zengindir, âşık ise fakirdir. Sevgili daima âşıktan üstündür. Âşık, sevgilinin huzurunda sürekli kendini aciz göstermiş, sevgiliyi göklere çıkarmıştır. Gönül mülkünün sultanı olan sevgilinin kapısında kendini bir köle, kul, dilenci hatta bazen köpek olarak görmüştür. Bunu yapmasının sebebi sevgilinin insaf etmesini sağlamaktır; ancak sevgili ona istiğna göstermez cefa etmeye devam eder. Âşık o padişaha kavuşamayacağını bilir. Padişah kapıdaki dilenciye dönüp de bakmaz. Ama âşık onu kendine yâr olmasını ister. Bu durumun hayali bile onun başını döndürmeye yeter. Sevgili padişahsa âşık onun kapısında bir dilenci veya kul, sevgili zenginse âşık fakirdir. Sevgili daima üstün şair ise yerlerdedir. Âşık-sevgili kurgusunun

başında zıtlıklar kendini gösterir, âşık da bu durumu kabul eder. Sevgiliye yakın olmak için kapısında köle olmayı dahi ister. Ama ona kavuşma hayalinden de asla vazgeçmez. Çünkü âşığın varoluş sebebi sevgilidir ve onun için mücadele edip acı çekmek de görevidir.²⁵⁹

Beyitte âşık, sevgiliyi övmenin kendisine düşmeyeceğini söyleyerek bu düşüncesini sultanı methetmek kula düşmez sözleriyle desteklemektedir:

Tut dilüni eyleme la‘l-i leb-i cânânı medh

Bendeye lââyık degüldür eylemek sultânı medh (G. 15/1)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin mumu andıran yanağının aydınlattığı meclisine, onun güzelliğine layık olmayanların girmemesi gerekir:

Hüsn ile hurşîd-i enver **çâkerün** lââyık mıdur

Meclisünde dem-be-dem bir bed-likâ eksük degül (G. 75/5)

Sevgilinin parlak yüzü karşısında gökteki güneş bile köle konumundadır. Güneşin sevgilinin güzellik sofrasına gelip bir dilenci misali ondan ekmek dilenmesi yanlış karşılanmamalıdır:

Çün **gedâdur** kapuna geldükce iy şâh âftâb

Hân-ı hüsnünden nevâl alursa bir nânı dürüst (G. 12/4)

Güneş, her sabah sevgilinin kapısına gelen bir dilenciye benzetilmektedir. Bunun garip olmadığını söyleyen âşık dilencide utanma olmadığını söylemektedir:

Her subh güneş gelse kapuna ‘aceb olmaz

Ma‘zûr ola iy şeh ki **gedâda** edeb olmaz (G. 33/1)

²⁵⁹ Funda Bagan, **a.g.m.**, s.12.

Âşık, sevgilinin kapısını bekleyen köpeklerden dolayı oraya yanaşmaya çekinmektedir. Ancak şair bu durumu farklı yorumlamakta ve bu köpekleri sevgilinin kapısına giden âşığı karşılayan hizmetçiler olarak görmektedir:

Kapuna varmaga kûyun itlerinden korkaram

Ben **gedâ** bu hürmeti umar mıdum sen şâhdan (G. 119/4)

4.4.3. Gönül (Dil, Yürek)

4.4.3.1. Umûmî Olarak Gönül

4.4.3.2. Gönül ile İlgili Tasavvurlar

Gönül âşığın aşkıyla ilgili her türlü gelişmenin algılandığı yerdir. İnsanın yaşaması için gönle olan ihtiyaç ve can mefhumu ona daha da önemli bir yer hazırlar. Gönül bir hitap yeridir. Âşık gönlüyle konuşur, dertleşir. Gönül bir kuştur. Gam ve kederle beslenir. Sevgilinin hayali ile mutlu olur, nazıyla kendinden geçer. Ağyara asla tahammülü yoktur. Sevgilisinden ümidini asla yitirmez. O aşkın yağmasına uğramış, sevgilideki güzellikler ile darmadağın olmuştur. Bu yüzden perişandır, dertlidir, hayrandır, biçaredir, harabedir, sergeştedir, şikestedir, kararı yoktur vs. Sevgili padişah olunca, aşk ıstırapı ordu olur ve gönül denen ülkeyi yakar, yıkar. Bu ülke bazen iklim, il, vilayet ve şehir kelimeleriyle de ele alınarak gönle benzetilir. Sevgili gönül denen sarayda misafirdir. Bu saray bazen taht, divân ve meclis olarak da görünür. Yine sevgili denen sultan, peşine gönüllerden müteşekkil bir ordu takip götürür. Âşığın gönlü sevgilinin saçları arasında yurt edinmiştir. Onun her bir tel saç ucunda bir âşığın gönlü asılıdır. Gönül, geceler boyu ızdırap çektiği için hasta, bîmâr, yaralı ve sayrudur. Bu hastanın ilacı, şifası, tabibi ve tiryaki ise sevgilinin dudaklarıdır. Hastaları arayıp sormak âdet olduğu, ilâç getirmek gerektiği hâlde sevgili asla buna yanaşmaz. Gönül hastasının derdi nazdan dolayıdır. Sevgili süzgülün bir bakışıyla âşığın gönlünü ok ve kılıcıyla yaralayıp deler. Sevgilinin ilgisizliği onu deli, mecnûn, çılgın, şûrîde, vâlih ve divâne eyler. Bu deliyi de sevgilinin zincir saçları bağlamaktadır. Yine bu deli ile yalnızca peri sevgili anlaşabilir. Perilerle arkadaşlık eden gönül bir gün artık sevgilinin büyücü gamzeleri yüzünden delirir ve

şûrîde-hâl olup çıkar. Aşk derdine tutulan gönül esir, mahpus, bağlı ve berdâr olur. Sevgilinin çene çukuruna meyledince zindana düşer. Sevgili ile olan alışverişi yüzünden müşteri, kumarbaz ve mest sıfatlarını alır. Artık vuslata karşılık can nakdini vermeye hazırdır.²⁶⁰

Gönlüne seslenen şair, gönül alan güzellerin sözlerine aldanma diyerek onların dünyada söz ve yeminlerine güvenilmez demektedir:

Va‘desine iy **gönül** dil-berlerün aldanma kim

Anlarun olmaz cihânda ‘ahd ü peymânı dürüst (G. 12/5)

Sevgili âşığın gönül evini yıkarak canında huzur bırakmamıştır. Zaten bir ev yıkıldığında orada eğlence ve mutluluğun kalmayacağını söylemektedir:

Gönlüm evini yıkalı ‘âlemde safâ yok

Bir hâne ki vîrân ola ‘ayş u tarab olmaz (G. 33/4)

Klasik şiirde âşığın gönlü sevgilinin saçını arzular. Dolayısıyla deli gönlün saç zinciriyle bağlanması çağrıştırılmaktadır:

Nice kim zencîr-i zülfün bendini dâ’im çeker

Vâlih ü dîvâne **gönlüm** hiç uslanmaz benüm (G. 89/4)

Aşk tellalı âşığın gönül şehrine uğrayınca, âşığın canını gam eşyasına alıcı eyler. Böylece âşığın gamdan kurtulamayacağı ifade edilmektedir:

‘Işk dellâli **gönül** şehrine seyr itdükçe

Gam metâ‘ına hemân cânı harîdâr eyler (G. 24/4)

²⁶⁰ İskender Pala, **a.g.e.**, s.168.

Beyitte âşığın gönlü, geceleri sevgilinin saçının gamından perişan olmaktadır. Gündüz ise yanağının güneşiyle mutlu olur yani dünyası aydınlığa kavuşur:

Her gice zülfün gamından **dil** perîşândur senün

Mihr-i ruhsârunla her gün şâd u handândur senün (G. 54/1)

Gönlü yanan âşık, sevgiliyi bir micmere²⁶¹ benzetirken bununla peri olan sevgilinin ilgisini kendine çekmektedir. Şairin dağlanmış gönlünü ve ondan çıkan dumanı gören sevgili âşığa acımaktadır:

Dûd-ı dil ile dâguma rahm eyledi nigâr

Meyl eylese ‘aceb mi perî bûy-ı micmere (G. 130/5)

Beyitte şair, kendisini hasta gönüllü bir âşık olarak zikretmektedir. Sevgiliden karşılık bulamayan âşık artık isyan ederek kendisine o zalim sultandan merhamet gelmeyeceğini bilirsin demektedir:

Her nefes iy **haste-dil** maksûd ne feryâddan

Merhamet gelmez bilürsin çün şeh-i bî-dâddan (G. 105/1)

Gözüne ve yüreğine seslenen şair, gözünün ayrılıkla ağladığını, yüreğinin de bu aşk derdiyle kanadığını söylemektedir:

Gözüm hicr ile sen giryân imişsin

Yürek bu derd ile sen kan imişsin (G. 104/1)

²⁶¹ “Tütsü, içinde tütsü yakılan kap. Klasik şiirde âşığın gönlü, sinesi, canı ve hatta kendisi micmere benzetilir. Bu benzetmelerde yanma mefhumu ön plandadır.” Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.196.

4.4.4. Âşığın Vücut Aksamı ile İlgili Unsurlar

4.4.4.1. Umûmî Olarak Beden

Aşk yolunda çeşitli ıstıraplar çeken âşığın bir zamanlar elif gibi dosdoğru olan boyu, sevgilinin cevri neticesinde bükülüp “lâm”a veya “dâl”a dönmüştür. Âşık, çekmiş olduğu dertler neticesinde adeta beli bükülmüş bir ihtiyara döner. Âşığın bağrında oluşan yaralar da elife benzetilir. Bunun sebebi âşığın bağrındaki yaraların yukarıdan aşağıya doğru yarıklar oluşturmasıdır.²⁶²

4.4.4.1.1. Beden ile İlgili Tasavvurlar

4.4.4.1.2. Cism

Ecele seslenen şair, çektiği gamın şimdilik bedeninde can olduğunu ve onu almakta acele etmemesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü sevgilinin bakışlarının açtığı yaralar âşığın gönül derdine derman olmaktadır:

Sür‘at itme iy ecel **cismümde** gam cândur henüz

Gamzeler zahmı gönül derdine dermândur henüz (G. 31/1)

Beyitte âşığın bedenindeki her tüy sevgilinin bakış okları olarak tasavvur edilmektedir. Böylece âşığın çektiği eziyetin boyutu ortaya çıkacaktır:

Tîrünün peykânıdır **cismümde** her mû iy sanem

Var kıyâs it kim ne denlü tende peykândur henüz (G. 31/4)

Âşığın sevgili uğrunda döktüğü gözyaşları bir seli andırır. Eğer âşığın bu gözyaşları olmasaydı ahının ateşiyle yanıp küle dönerdi:

Seyl-i eşküm **cismümi** gark itmeseydi şem‘-veş

Âteş-i âhumla başdan tutuşup yanardı **ten** (G. 115/4)

²⁶² Ömer Savran, “Klasik Türk Şiirinde Bedenin Harflere Yansıması”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/2 Winter 2009, s.929.

Beyitte âşık, sevgilinin ince belini düşündüğünde kendi bedenini kıla döndürdüğünü, dişlerini de hatırladığında gözyaşlarını inci gibi dizdiğini söylemektedir:

İderem fikr-i miyânunla **tenüm** mû gibi ben

Dizerem eşki dişün yâdına lü'lü' gibi ben (G. 111/1)

4.4.4.2. Cân

4.4.4.2.1. Umûmî Olarak Cân

Divan şairleri ölümden korkmamışlar aksine inançları gereği ölümü kabul etmişlerdir. Hatta bazen ölümü arzulamışlar; acılarından, hüznlerinden kurtuluş yolu olarak görmüşlerdir. Klasik divan şiirinde âşık tipine hayat veren şairler, bu görüşler etrafında ölüm faktörünü de şiire yansıtmışlardır. Âşık, sevgili uğruna her şeyi göze almaktadır. Sevgili için ölmek onun için onurdur. Aşk yakıcıdır, yok edicidir, âşık bunu bilir ama yine de kendisini aşkın, o yakıcı cezbesinden kurtaramaz, hatta kurtarmak istemez. Aşk yolunda gördüğü her türlü cefa ve eziyet onun sevinç kaynağıdır. Çünkü sevgiliye ulaşmak, onun yolunda ilerlerken, bedeni yok etmekle mümkündür. Ölüm kelimesi şiirlerde bazen mecaz anlamda bazen de gerçek anlamda kullanılmıştır. Mecaz anlamda, âşığın sevgiliden ayrı kalması “ölüm” olarak nitelendirilmiştir. Gerçek anlamıyla ise ölüm kelimesi iki şekilde kullanılmıştır. Beşerî aşkın anlatıldığı şiirlerde âşık ölmeyi acılarından kurtulmanın bir yolu olarak görür ve sevgilinin elinden ölümü ister. Başka bir açıdan sevgilinin âşığı öldürmek istemesi bile onun âşıkla ilgileniyor olmasının göstergesi olduğu için lütuf sayılır.²⁶³

Aşağıdaki beyitte sevgilinin bakışlarını oka benzeten şair, canına gelen bu oklardan memnun olduğunu söylemektedir. Yaraların dile benzeyen kabukları ise bu temrenleri methetmektedir:

²⁶³ Funda Bagan, **a.g.m.**, s.10.

Câna ne lezzet irişdügin hadeng-i yârdan

Yâremün agzında dil olmuş ider peykânı medh (G. 15/3)

Sevgilinin eşiğinde canını vermek isteyen âşığa zayıflığı engel olmaktadır. Zira âşık sevgilinin eşiğine varamayacak derecede hastadır. Dolayısıyla mazur görülmesini istemektedir:

Za‘f mâni‘ oldu işigünde **cân virmeklüge**

Hasteler işinde ihmâl eylese ma‘zûr olur (G. 29/5)

Şem-pervane mazmununa telmih yapılmıştır. Beyitte âşığın canını pervane haline getiren sevgilinin muma benzeyip her yeri aydınlatan yüzüdür:

Gönlümi dîvâne kılan zülf-i pür-sevdâsıdur

Cânumı pervâne iden şem‘-i bezm-ârâsıdur (G. 30/1)

Beyitte âşığın en büyük hayali sevgiliye kavuşabilmektir. O her daim gönlünde sevgiliye olan aşkını muhafaza eder:

Vasl-ı cânân her nefes **maksûd-ı cânumdur** benüm

Dilde mihri hüsnünün râz-ı nihânumdur benüm (G. 83/1)

4.4.4.3. Göz

4.4.4.3.1. Umûmî Olarak Göz

Âşığın gözü, devamlı ağladığından *çeşm-i lü'lü-bâr*, *çeşm-i gevherbâr* vb. şekillerde ifade edilir. Gözyaşının kanlı oluşu "kan ağlamak" deyimini ile anlatılır. Âşık, sevgilinin semti toprağını gözüne sürme yapar. Gamlı gözlerine ayağını basması için eşiğine yüz koyar. Sevgilinin semtini gözyaşı ile sulayan âşık, gedâ olsa da kendini karaların ve denizlerin sultanı sayar. Göz ile ilgili deyim ve tabirler bu

münasebetle ustalıkla kullanılır: Kan ağlamak, gözüne âlem karanu olmak, ayn-ı dil, göz dikmek, nûr-ı basar, nûr-ı ayn, gözün aydın, gözleri ağarmak, nazardan salmak, göz ağrısı, gözünde uçmak vb.²⁶⁴

4.4.4.3.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar

4.4.4.3.2.1. Ayn, Çeşm

Âşık nereye baksa hemen sevgilinin hayalini görmektedir. Sevgilinin hayalini görmek için iki alem de bir araya gelse engel olamaz:

Neye kılsa nazar **çeşmüm** hayâlün görünür anda

Dü ‘âlem hâ’il olursa hayâlüne hicâb olmaz (G. 32/4)

Şairin gözyaşı sevgilinin kapısına giden bir dilenci olarak tasavvur edilmektedir. Sevgili ise bu dilenciye şefkat kapılarından birisini bile açmamaktadır:

Gözüm yaşı işigüne gider her lahza sâ’ildür

Niçün ebvâb-ı şefkatden ana bir feth-i bâb olmaz (G. 32/5)

Beyitte âşığın gözünden yaş tükendikçe yerine kan akmaktadır. Sevgilinin dudaklarının hatırı için âşık gözlerini kan gölüne çevirmektedir:

Yaş dükendükçe gözümden kan olur her dem revân

Leblerün yâdına **çeşmüm** bahr ile kân eyledüm (G. 85/3)

Sabah rüzgarına seslenen âşık, sevgilinin ayak toprağından başkasını gözüne sürmem demektedir. Rüzgâra sen bu toprağı iki gözüm için Isfahan²⁶⁵ sürmesi yap şeklinde hitap etmektedir:

²⁶⁴ Cemal Kurnaz, “Hayâlî Bey Divanının Tahlili”, Kurgan Edebiyat, Ankara 2012, s.231.

²⁶⁵ “İran sınırları içerisinde kalan Isfahan, çok süslü ve mamur olduğu için şehir güzelliğini temsil eder. Sürmenin Isfahan’da imal edilişi nedeniyle anılan bir şehirdir.” İskender Pala, a.g.e., s222.

İy sabâ ‘**aynuma** alman hâk-i pâyı gayrını

İki gözümçün gerek kühl-i Sıfâhân eylegil (G. 70/2)

4.4.4.3.2.2. Çeşm-i revân, Eşk, Merdüm, Merdümek, Seyl-âb

Aşağıdaki beyitte âşık, kendisini terk edip giden sevgilinin ardından gözyaşı döker. Buna engel olması mümkün değildir:

Nice yaşlar dökmesün **çeşm-i revân** ardunca kim

Terk idüp giden beni rûh-ı revânumdur benüm (G. 83/3)

Âşığın aşk derdiyle çektiği ah okları feleklere ulaşmaktadır. Gözyaşları da sel olup her daim durmadan akmaktadır:

Tîr-i âhum irişür eflâke eglenmez benüm

Eşk-i çeşmüm seyl olup her lahza dinlenmez benüm (G. 89/1)

Beyitte âşık, sevgilinin servi boyunun hasreti sebebiyle gözyaşı dökmediği bir gün, bir anın bile olmadığını söylemektedir:

Hasret-i serv-i kadünle olmadı bir gün dahı

Yaşum ile yiryüzi her lahza sulanmaz benüm (G. 89/5)

Sevgilinin bastığı toprağı gözüne sürme çeken âşığın geceleri gözüne gündüz gibi aydınlık gelir:

Gündüz gibi olurdı gice **çeşmüme** rûşen

Gerd-i rehinün zerresi irse basar üzre (G. 132/4)

Klasik şiirde âşığın sevgili uğrunda döktüğü gözyaşları inciye benzetilir, inci gibi değerlidirler. Ancak âşık, sevgilinin onun uğrunda döktüğü bu gözyaşları için bir çift güzel söz bile söylemediğini ifade etmektedir:

Rengîn söz ile **yaşuma** meyl itmedi nigâr

Kıymet bulunmadı n'idelüm dür ü gevhere (G. 130/2)

Âşığın gözyaşları yanan ciğerinin ateşini söndürmeseydi bütün felekler ahının ateşiyle kapkara olurdu:

Boyanmaz idi âteş-i âhumla felekler

Seyl-âb yaşum irmese yanmış ciger üzre (G. 132/2)

Âşık, o derece gözyaşı dökmektedir ki gözbebeklerinin yüzücü dahi olsa bu deryadan kurtulması imkansızdır:

Bahr-ı eşkümde şinâver geçer idi lîkin

Olmadı **merdümek-i dîde-i nemnâk** halâs (G. 43/3)

4.4.5. Maddi ve Manevi Hâller

4.4.5.1. Âh, Feryâd, Figân, Nâle

Âşık sevgilinin yokluğunda âh ile feryat eder. Divan şiirinde “âh”, âşığın en belirgin ve tüm şairler tarafından belirtilmiş özelliğidir. Âhı cihanı yakar, kıyamete kadar âh çeker. Âhın dumanı gökyüzüne kadar ulaşır. Duman çıkması içinse ateşe ihtiyaç vardır. Bu açıdan bakıldığında âh motifi üç temel unsurla bağdaştırılabilir: ateş, duman ve siyah. Sevgilinin yokluğundan ve cefasından âşığın yüreği yanar, bu bir ateştir. Bu ateşin dumanı sevgilinin ağzından çıkar ve bu duman siyah renklidir. Siyah acının, hüznün ve yasın simgesidir. Bu üç unsur âşığı âşık yapan özellik olan âh motifini meydana getirir. Âşıkların işi gücü âh etmektir. Bir nefesini bile âhsız geçirirse günah olur. Divan edebiyatında âşıklar âh etmek için vardır. Âşık feryat

figan içinde âh çekerken sevgili onun bu haykırıışlarına kulak asmaz. Çünkü âşığın görevi perişanlık, feryat etmek ve âh çekmektir.²⁶⁶

Ezelde kimine mutluluk kimine de gam taksim edilmiştir. Âşığın nasibine düşen ise sevgilinin yokluğunda sürekli ah çekmektir:

Kime şadı kime gam itmiş Hudâ kısmet ezel

Sensüzün **âh eylemek** her dem nasîb itmiş bana (G. 7/5)

Beyitte âşık, sevgilinin eziyetinden dolayı sürekli ah çeker. Bu ahın ateşi gökyüzüne kadar yükselir, ay ve güneşi yakar. İşte ay ve güneş ışığını âşığın ahının ateşinden alır. Âşığın ahının dumanı gökyüzünü kaplar:

Rûz u şeb mihr ü mehün şem‘ini **âhumdur** yakan

Görinen çarh-ı felek dūd-ı duhânumdur benüm (G. 83/5)

Ay gibi parlak sevgiliye seslenen âşık, sabaha kadar senin aşkının yüzünden inlemekteyim, ettiğim bu feryat yüzünden Allah’tan korkmaz mısın diye sevgiliye sormaktadır:

Subha dek nâlânım iy hurşîd-ruh sen mâhdan

Nice bir **feryâd** idem korkmaz mısın Allâh’dan (G. 119/1)

Âşık, sevgilinin cevır ü cefasından dolayı sürekli ah çeker. Sevgili ise âşığın feryadına karşılık vermez. Hatta bundan memnun olur:

Nâlesinden ‘âşıkun yâ Rab nice handân olur

Âh elinden ol sitemkârun kayurmaz **âhdan** (G. 119/3)

²⁶⁶ Funda Bagan, **a.g.m.**, s.5.

Beyitte âşığın inlemelerini her gece mahalle sakinleri duymaktadırlar. Âşığın bu hâline acıyan insanlar, bu derece ağlamanın sebebini de merak etmektedirler:

Her gice **nâlem** mahallün halkı işidüp benüm

İncinüp dirler ‘aceb bu âh u zâra çâre ne (G. 128/5)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgiliden ayrı kalmanın verdiği acıyla ölürse, dostlarından haşre dek mezarı başında figan etmelerini istemektedir:

Cigerde dâg-ı hicrünle ölürsem **âh** u zârumdan

Figân ide civârumda olanlar haşre dek sinde (G. 121/4)

Âşığın ahının ateşi her gece mumu sabaha dek yakmaktadır. Âşık her seher vaktinde de bülbül gibi feryat etmektedir:

Âteş-i âhum yakar her gice şem‘i subha dek

Bülbülü nâlân ider **feryâd u âhum** her seher (G. 22/5)

4.4.5.2. Gam, Gussa, Keder, Elem, Dert, Belâ

Âşığın beli bükülmüştür. Çektiği keder onun belinin bükülmesine sebep olmuştur. Klasik şiirde sevgilinin boyu uzunluğundan dolayı daima ı harfine benzetilmiştir. Buna karşılık âşığın boyu da büküklüğünden dolayı ÷ harfine benzetilmiştir. İnsanın belinin bükülmesi yaşlılığın işaretidir. Yaşlılıktan sonra ise ölüm gelir. Âşık kendi canını sevgilinin yoluna vermek vazifesini üstlendiğinden bu durum ölüm isteğine bir basamak yaklaşmak olarak kabul edilebilir. Yine hasta olması, zayıflığı, belinin inceliği gibi belinin bükülmesinin tek sebebi cefa çekmesidir. Âşık kendini o kadar hakir görmüştür ki bazen sevgilinin kapısındaki köpeklere selam vermek bile onun için onur duyulacak bir hadisedir.²⁶⁷

²⁶⁷ Funda Bagan, **a.g.m.**, s.9.

Gönlüne seslenen şair, hiçbir gönlün zamanın dertlerinden kurtulamadığını söylemektedir. Gam tuzağına düşmüş olan bir tek sen değilsin diyerek feryat etmeyi bırakmasını istemektedir:

Gussa-i devrândan bir dil halâs olmuş degül

Sen degülsin **mübtelâ-yı gam** hemân epsem gönül (G. 73/4)

Sevgilinin saçı âşığı en çok etkileyen güzellik unsurlarındandır. Sevgilinin salınmış saçlarını gören âşığın gönlünde gam ve keder kalmaz. Aynı zamanda sevgilinin uzun saçı ile tûl-i emel arasında bir bağ kurulmuştur:

Turran salalı silsilesin kalmadı kimse

Gönlünde anun **gussa vü gam** tûl-i emel yok (G. 50/3)

Beyitte âşık gönül derdini kime açtıysa onlardan daha beterini işitmiştir. Zira cihanda gamsız gönül yoktur:

Her kime gönlüm **gamın** didüm **gamından gam** yidüm

Gâlibâ yokdur cihân içinde bir bî-gam gönül (G. 73/2)

Âşık, gönlünde sevgilinin gamı olmasa bir an bile nefes alamayacağını, bu sebeple de canının da bütün dünyasının da sevgiliden gelen gam olduğunu söylemektedir:

Olmasa dilde **gamun** ten zinde olmaz bir nefes

Dûstum bildüm **gamun** cân u cihânumdur benüm (G. 83/2)

Sevgili gönül mülkünün sultanıdır. Onun aşıkları ise onun köleleridir. Âşıklar, sevgili uğrunda eziyet çekmeye razıdırlar. Hatta sevgili uğrunda çekilen

sıkıntılar âşıklar için bir lütuftur. Sevgiliye seslenen âşık, dert ve gam ihsanını kendinden esirgememesini istemektedir:

Derd ü gam mersûmını ‘uşşâkdan men‘ eyleme

Kullaruna pâdşâhum lutf u ihsân eylegil (G. 70/5)

Âşığın sevgili uğrunda katlandığı eziyetlere değinilmektedir. Âşık daima gönlünde sevgiliye kavuşma ümidi taşıdığı için bu elemelere katlanmak onun için bir lütuftur:

Vasl ümîdi olmasa dil-dârdan

Dil **elem** çekmezdi âh u zardan (G. 114/1)

4.4.5.3. Cevr, Cefâ

Dert sahibi olan âşık, bu derdin içinde harap olmuştur. Zayıflamış ve bu zayıflıktan dolayı vücudu kıl kadar incelmıştır. Âşığın vücudu öylesine zayıflamıştır ki damarları kuru duvara yapışmış sarı sarmaşıklara benzemektedir. Bu görüntü onun acizliğini ortaya koyar. Yemeden içmeden kesilir, zayıf düşer ama âşığın gıdası zaten aşk ve bu aşkın gereği olan cefadır. Cefa âşığın gıdasıdır; aşkı arttırır ve aşk ateşini körükler. Öyle ki aşkın yakıtı cefadan gelir. Âşıklar, sevgili için çekilen aşk derdini isterler. Sevgilinin cefası lazımdır. Çünkü cefa edince onu biliyor ve onunla ilgileniyor demektir. Bu nedenle âşığın cefadan vücudunun kıl kadar incelmesi, zayıf düşmesi onun için üzücü bir durum değildir. Âşık sevgiliye bu şekilde kendini gösterir. Fakat sevgili bu acizliğe acımaz, istiğna gösterir.²⁶⁸

Dil-berün yolında ben resm eyledüm cân virmegi

‘Âşıka **cevr ü cefâ** itmek sen itdün ihtirâ‘ (G. 45/4)

²⁶⁸ Funda Bagan, **a.g.m.**, s.8.

Âşığın boyu sevgilinin eziyetleri neticesinde bükülür keman gibi olur. Âşık, bu elemlerden ötürü sürekli ah çeker. Aşağıdaki beyitte âşığın boyu kemana ahı ise oka teşbih edilmektedir. Âşık sitemini sevgiliye değil feleğe eder. Böylece ah okunu keman gibi boyundan fırlatıp feleği hedef alır:

Dest-i cevrunle büküp sen kaddüm itdükçe kemân

Tîr-i âhumla felek her dem nişânumdur benüm (G. 83/4)

Âşık feleğe seslenmekte ve kendisine cevır edip rakibe adaletli davranmasından ötürü ona sitem etmektedir:

Dâd elünden iy felek her gün bana **cevır eyleyüp**

Ol rakîb-i kâfire ‘adl ile dâd itmek neden (G. 101/4)

Sevgilinin cevır ü cefası âşık için bir lütuftur. Zira bu, âşık için ilginin göstergesidir. Âşıklar eziyet de olsa sevgiliden bir şey beklerler. Âşık, sevgilinin eziyetlerini lütuf olarak gördüğünü ifade etmekte ve bu iyiliğe olan minnetini dile getirmektedir:

Cefâlarunı ziyâd eyledün ki minnetdür

Bu nâ-tüvânı bu lutf ile zîr-i bâr itdün (G. 65/3)

Sevgili yüzünün parlaklığıyla aleml aydınlatan güneşe benzese de âşığa yaptığı eziyette eşi benzeri yoktur:

Egerçi mihr-i ‘âlem-tâba benzer ol kamer lîkin

Cefâ vü cevır kılmakda müşâbih çerh-i devvâre (G. 131/2)

4.4.5.4. Hasret, Ayrılık (Fırâk, Fırkât, Hicr)

Hasret, ayrılık acısı, üzüntü, inleme, özleyiş, ele geçirilemeyen bir şey için üzülmeye anlamlarına gelir. Divân şiirinde hicran da aynı anlamda kullanılır. Âşığın en büyük derdi ve dert kaynağı hasrettir. O, ayrılık ve hasrete asla tahammül edemez. Ayrılık çekmek yerine sevgilinin bütün cefasını çekmeye hazırdır. Sevgilinin rakipler ve ağyâr ile gülüp oynaması en büyük acıdır. Hele rakiplerin alay edişleri âşığı öldürür. Âşık bu hasretten dolayı ölümlü hastadır. Devamlı kan yutmakta, geceler boyu yanıp ağlamakta ve âh etmektedir. Bu hasret gözyaşları, dünyayı onun başına zindan eder, belini büker ve ihtiyarlatır. Hasret ve hicrân, sevgilinin her şeyine karşı toptan veya parça parça hissedilir. Onun yüzü, yanağı, dudakları, saçları, dişleri, çene çukuru, eşiği, mahallesi, ayağının toprağı vs. âşık için daima birer hicran sebebidir. Hatta bazen onun dert ve gamına da hasret çekilir. Bu hasretin asla sınırı olmaz. Hasretle geçen bir an ise bin yıl kadar uzundur. Bunun çaresi sabır ve sevgiliyi hayal etmektir. Çünkü gün geçtikçe bu hicran ve hasret âşığa bir üstünlük kazandırır, acılar bir zevke dönüşür. Nitekim âşık vuslat anında bile hasret acısı çeker, ayrılık korkusuyla yaşar. Âşığın hasreti, aşılması gereken bir çöl, bir dağ, gönül kuşu için bir tuzak ve benddir. Âşık esir olmuştur. Bazen bu hasret âşığın gönlünün hasta yattığı ve kimsenin uğramadığı bir unutulmuşluk köşesidir. O köşede âşık, bir hicran, yaralama, kan akıtma, öldürme, parçalama, ızdırap verme vs. özellikleriyle kılıca, oka, dikene vs. benzetilir. Vuslat su olunca hasret oruca; âşık garip olunca hasret sofraya benzetilir. Âşığın feryadı ile çeng olan hasret; onun can ve gönlü ile de şiirine akseder. Bu hasret ateş olur yakar, humma olur çaresiz bırakır. Cehennem olup azap verir, yara olur acı çektirir. Gece olur âşığın dünyasını karartır, oruç olur onu her şeyden alıkoyar. Divân şairleri bunun gibi birçok yönlerden hicrân ve hasreti söz konusu etmişler, hicr, ayrılık, firkat, fırâk gibi kelimeler ile de hasreti anlatmışlardır.²⁶⁹

Beyitte âşığın derdine derman olacak tek kişi sevgilidir. Sevgiliden uzak kalan âşığın ise iyileşme olanağı yoktur:

İşigün dârü's-şifâsından şu dil kim dûr olur

²⁶⁹ İskender Pala, a.g.e., s.195.

Derdine dermân bulunmaz **hicr** ile mehcûr olur (G. 29/1)

Sevgiliden ayrı kalan âşığın gündüzü geceye döner. Âşığın bu karanlık gecesini aydınlığa kavuşturacak olan tek şey sevgilinin parlak yüzüdür:

Hicrinde gönül oldu yüzi nûrına nevmîd

Gam gicesinün sanma ki âhir seheri var (G. 20/7)

Sevgiliden ayrı kalmanın âşık için ölümden farkı yoktur. Bu ayrılık ecel şarabına benzetilmektedir:

Firâkun içre gamun zehriyidi yidüğümüz

Ecel şarâbını sunmakla hoş-güvâr itdün (G. 65/2)

Kendisine seslenen şair, bazen kavuşma bazen ayrılık nasip eden Allah'ın takdiri ne güzeldir, bu yüzden felekten şikâyet etmeyi bırak diyerek kendisine nasihat vermektedir:

Gehî vasl ü gehî **fürkat** zihî takdîr-i Rabbânî

Şikâyet eyleme 'Adlî kevâkibden feleklerden (G. 109/7)

Sevgiliden ayrı kalan âşık, gam ateşine atılmış bir semender gibidir. Semender ateşte yanmadığına inanılan efsanevi bir hayvandır. Böylece şair, sevgiliden ayrı kalmanın acısının ebediyete kadar süreceğini, bu acıdan kurtuluşun olmadığını ifade etmektedir:

Nâr-ı gam ile **fürkat** odı bağladı beni

Döndüm miyân-ı âteş-i gamda semendere (G. 130/6)

4.4.5.5. Vuslat (Vasl, Visâl)

Divan şiirinde âşğın en büyük arzusu sevgiliye kavuşmaktır. Âşık sevgilinin aşkıyla yanmakta ve daima sevgiliyi arzulamaktadır. Bu arzulama ve sevgiliye kavuşma isteği şairin üslubuna ve meşrebine göre farklı şekillerde dile getirilmektedir. Nitekim ilahi aşkı arzulayan bir şairin dilinde âşğın kavuşmak istediği Allah'tır ve kavuşma, ulaşılabilecek son noktadır. Sevgili ise âşğın dünyaya ve hayata bakış açısı bağlamında beşerî veya ilahi niteliğe sahip bir kahraman olarak ortaya çıkmaktadır. Daha doğru bir ifade ile rind-meşreb bir şairin nazarında beşerî nitelik gösteren sevgili, mutasavvıf bir şairin gözünde Allah'tır. Âşğın kavuşmaya çalıştığı, âşığa ilgi göstermeyen ancak âşğın varlık ve yaşama sebebi olan sevgiliyi anlatmak amacıyla divan şiirinde, özellikle teşbih ve istiare bağlamında en sık kullanılan kelimeler şunlardır. “*Âfet, âhû, cânân(e), dil-ber, dildâr, dost, gül, hûb, hûbân, kâfir, mahbûb, ma'sûk, nigâr, sanem, servi, yâr*”. Divan şiirinde âşğın kavuşmak istediği sevgili karakter olarak mağrurdur, cihanın zevkidir, âşğın kanını dökendir, nazlıdır, ona bakılamayandır, vefasızdır, merhamet umulandır, cilvelidir, güzellik ikliminin padişahıdır. Fiziksel olarak ise siyah saçı, parlak yüzü, servi boyu, gonca gibi ağzı ve la'l dudaklarıyla âşğın hayallerini süslemektedir.²⁷⁰

Sevgiliye kavuşmak âşğın en çok arzuladığı şeydir. Zira âşğın gönlünde sevgiliye beslediği sönmeyen bir aşk ateşi yanmaktadır:

Vasl-ı cânân her nefes maksûd-ı cânumdur benüm

Dilde mihri hüsnünün râz-ı nihânumdur benüm (G. 83/1)

Beyitte sevgiliye kavuşmanın mümkün olamayacağı vurgulanmaktadır:

Didüm **vaslun** müyesser ola mı dir

Delü misin ya serhûş ya yedün beng (G. 57/4)

²⁷⁰Mete Bülent Değer, “Klasik Türk Şiirinde Âşğın Sevgili ile Vuslatı”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 101, Şubat 2020, s. 115-134, s. 118-119.

Âşık, sevgiliye kavuşmak için ne kadar yol denerse denesin bu mümkün olmaz. Yolunu kaybetmekten başka eline bir şey geçmez:

Vaslın işitdi gönül bulmadı hiç yol ana

Kıldı baht-ı siyehüm çün beni gümrâh n'idem (G. 87/7)

Beyitte âşık, sürekli sevgilinin hayaliyle yaşayarak ayakta durur. Onun en büyük arzusu sevgiliye kavuşmaktır:

Ârzû-yı cân u dil cânâ **visâlündür** senün

Görinen her lahzada gözde hayâlündür senün (G. 61/1)

4.4.5.6. Aşk

4.4.5.6.1. Umûmî Olarak Aşk

Aşk, âşık ile maşuk arasında daha çok âşığı ilgilendiren bir durumdur edebiyatta. Aşk, sevende haddinden fazla, sevilende ise yok denecek kadar azdır. Seven için aşk sonsuzdur. Âşığın gönlünde tecelli eden bu duygu onu ölüme götürür. Yani daha aşkın başında sevilen uğruna can vermek gerekir. Bu durumdan şikâyet ise yersizdir. Aşkın yüceliği gizli tutulmasındandır. Sevilen ile sevenden başkası bunu bilmemelidir. Aşkın açtığı yaralar asla kapanmaz. Aşk ile üzüntü birlikte vardır. Yani âşık üzüldüğü nispette aşkı ister, aşkının ululuğu nispetinde de üzüdür. Bu aşk bir bakıma sevenin ihtisas sahasıdır. O bir denizdir, içine dalmayınca anlaşılmaz, dalınca da kara görünmez. Şair, sevgilisinden bahsederken bütün bunları birer vesile bulup söyleyiverir. Bu söyleyişte mübalağa esastır. Hatta aşkın dile gelmesi için bazen bir bakış, bazen bir söz, bazen sevgilinin adının anılması bile yeterlidir. Aşk hakkında divan edebiyatının sözü asla, tükenmez. Bu edebiyatta her vesile ile aşkıta söz edilir. Muhabbet, sevgi, mihr vs. aşk ile ilgili kelimelerden her biri, divanların en önemli ve en sık kullanılan kelimeleridir.²⁷¹

²⁷¹ İskender Pala, **a.g.e.**, s.39.

4.4.5.6.2. Aşk ile İlgili Tasavvurlar

4.4.5.6.2.1. Yol (Râh)

Beyitte âşığın sevgiliye olan sadakati söz konusu edilmektedir. Âşık bunun karşılığında sevgiliden yapabileceği çok basit bir şey yani merhamet istemektedir:

Sâbit oldum **râh-ı ‘ışkunda** bana rahm it diyü

Dimedüm kim gözlerümün yaşını seyyâre kıl (G. 74/2)

Halk arasında gece yolculuğu yapmak sakıncalı görülmüştür. Âşık, sevgiliye kavuşma uğruna bu tehlikeyi göze almış ancak hayret vadisinde kalakalmıştır. Ayrılık âşık için karanlık bir gecedir. Dolayısıyla sevgiliye giden yollar âşığa kapanmıştır:

Şeb-i hicr ile kalup vâdi-i hayretde dirîg

Der-i cânâne gider bulımadum **râh** n'idem (G. 87/3)

4.4.5.6.2.2. Sevdâ

Divan şiirinde göz ve saç rengi, sevda ile ifade edilir. Sevdalanmak, aşka tutulup bedendeki sevda sıvısının artmasıdır. Şairler sevda kelimesini hem renk hem de aşka düşme anlamında kullanırlar.²⁷² Adlî Divânı'nda da “*sevda*” kelimesi genellikle bu anlamlar üzerinden kullanılmıştır:

Âşığın sevgilinin ayva tüyleri ve saçına olan hasreti dile getirilmektedir. Sevda kelimesini tevriyeli kullanan şair, hem bu güzellik unsurlarına olan aşkı anlatmaya çalışmakta hem de sevda kelimesinin siyah anlamını vurgulamaktadır:

Boynumu burdı benefşe hattunun **sevdâları**

Gönlümü **sevdâyile** başdan çıkardı kâkülün (G. 56/3)

²⁷² İskender Pala, **a.g.e.**, s.401.

Beyitte âşık sevgiliye olan aşkından dolayı sabaha kadar sürekli ağlayıp inler. Onun dünyası sevgilinin saçları gibi daima siyah/karanlıktır:

Her gice hâlüm perîşân subha dek zâr eylerem

Eyledi **sevdâ-yı zülfün** çün beni âşüfte-hâl (G. 76/3)

Beyitte âşığın, sevgiliye olan aşkından dolayı aklını ve beden sağlığını yitirdiği dile getirilmektedir:

Zülfünün **sevdâlarında** ‘aklı şeydâ eyledüm

Mihnetün tâb-ı tebinde cânı bî-tâb eyledüm (G. 93/6)

4.4.6. Rakîb (Ağyâr, El, Gayr)

4.4.6.1 Umûmî Olarak Rakîb

Divan şiirinde dikkat çekici bir işleve sahip olan tiplerden biri de şüphesiz rakiptir. Lügatlerde rekabet eden, gözleyen, gözeten anlamlarıyla yer alan; rakip, Arap edebiyatında âşıkları gözetleyerek rahatça baş kaldırmalarına fırsat bırakmayan bir tipi temsil etmektedir. Bununla birlikte rakip kelimesinin rekabet kelimesiyle aynı kökten gelmediği, gözleme anlamındaki rakabe kelimesinden geldiği, 'adû-a'dâ ve gayr-ağyâr tipleriyle benzer işleve sahip olarak kullanıldığı; zannedilenin aksine âşığın rekabet hâlinde olduğu tip anlamıyla çok az kullanıldığı dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Rakip, Adlî'nin nazarında bütün divan şairlerinde olduğu gibi yabancı ve basiretsiz bir düşmandır (*adû, agyâr*). Dahası lânetlenmiş (*la'în*), çirkin (*bed-lika*), cimri (*bahil*) ve aşıklık (*le'im*) bir bozguncudur (*müfsid*).²⁷³

Âşığın sevgiliye ulaşması yolundaki en büyük engel rakiptir. Rakip sevgilinin kapısından ne zaman uzaklaşsa âşık için bir bela ortadan kalktı demektir:

Sanuram cândan belâ-yı nâ-gehânî def^o olur

²⁷³ Yavuz Bayram, **a.g.e.**, s.158.

Her kaçan kim bâb-ı dil-berden **rakîbi** dûr olur (G. 29/4)

4.4.6.2. Rakîb ile İlgili Tasavvurlar

4.4.6.2.1. Adû

Sevgilinin âşığa ilgi göstermesi rakibin gam çekerek ölmesine neden olur. Ancak aksine sevgili rakibe ilgi gösterip âşığın gönlünü harap eder:

Benüm ile dût olsan cân virür gamdan ‘**adû**

Nûş-hand itsen bana eyler rakîbün zehr-hand (G. 18/3)

4.4.6.2.2. Ağyâr

Sevgili, ağyara lütufta bulunarak âşığın eziyet eder. Böyle bir davranışa tahammül etmek, âşıklar için çok güç bir durumdur. Âşık için canını feda etmek vuslata giden yoldur. Ağyar ise, âşığın verdiği bu mücadeleyi, fedakârlığı yapamaz. Rakip, sevgiliden iltifat görür, onun bakışlarını üzerine çeker. Âşık, sevgilinin göz ucuyla bakışından bile mutlu olur, ağyara (başkalarına) gösterdiği iltifattan dolayı da kederlenir. Sevgili, ağyara birçok iltifat edip ona sevgiyle bakmaktadır. Çaresiz âşığını gördüğünde ise bakışlarını ondan kaçırır. Âşık, sevgilinin ağyar ile birlikte meclise gelmesini istemez. Sevgili ile yalnız kaldığında da başkasının gelmesini istemez. Rakibin özelliklerinden biri de aşkta bencil davranmasıdır.²⁷⁴

Âşık, sevgiliden ne kadar merhamet dilense de sevgili buna karşılık vermez. Zira sevgilinin âşığa yaptığını düşmanı bile yapmaz:

Dôstlar düşmen olupdur yine ol yâr bana

Hele yâr itdüğünü eylemez **agyâr** bana (G. 6/1)

²⁷⁴ Hasan Ekici, “Kâmî Divanında Rakip Tipi ve Rakip ile İlgili Tasavvurlar”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 7/2 2018 s. 877-889, Türkiye, s.884-885-886.

Aşk yoluna giren bir kişinin korkusuz olması gerekir. Bu kişi bütün engelleri aşmayı hatta ölümü bile göze almalıdır. Zira bunları yapmayan sevgiliye kavuşamaz:

Havf-ı agyâr ile ‘ışk ehli visâle iremez

Varmaga ‘ışk yolın ‘âşık-ı bî-bâk gerek (G. 63/3)

Beyitte, feleğe sitem eden şair neden beni sürekli bahtsız biri yaparken rakibi mutlu biri yapıyorsun diye sormaktadır:

İy felek dâ'im beni sen nâ-murâd itmek neden

Beni gamgîn eyleyüp **agyârı** şâd itmek neden (G. 101/1)

4.4.6.2.3. Seg

Klasik Türk edebiyatında daima sevgilinin kapısında beklediği, eşğinde oturduğu, sokağa çıktığında peşinden yürüdüğü için rakip, köpeğe benzetilmiştir.²⁷⁵

Sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından biri de la'l gibi kırmızı dudaklarıdır. Sevgilinin dudaklarını arzulayan onlara diş bileyen rakip aşağıdaki beyitte köpeğe benzetilmekte ve taşla ağzındaki dişlerin kırılacağı söylenmektedir. Böylece köpeklerin taşla kovalanması hatırlatılmaktadır:

Ol **rakîb-i seg** dişin bilerdi yârün la'line

Seng urup komadılar agzında dendânı dürüst (G. 12/6)

Rakip sevgilinin yüz vermesinden ötürü kendisini âşıktan üstün görür. Âşığa göre de dünyada rakip kadar anlamsız bir yaratık yoktur:

Ululanup **seg rakîb** itmez nazar ‘âşıklara

‘Âşıka sorsan cihânda nesne yok andan ‘abes (G. 13/4)

²⁷⁵ Hasan Ekici, **a.g.m.**, s.883.

Âşık öyle eziyetlere maruz kalmıştır ki ona sevgilinin köpekleri bile acır. Hastalanıp yataklara düşen âşık, sevgilinin köpeklerinden bile uzak kaldığını ifade etmektedir:

İtleri karşı gelüp veh veh dir idi hâlûme

Haste kaldum haste olan dûstlardan dûr olur (G. 29/2)

Âşık gönül alan güzellerin rakip tarafından kandırılacağını söylemekte ancak bir görülüp bir kaybolduğu için periye benzettiği sevgilisinin bu tuzağa düşmeyeceğini ifade etmektedir:

Dil-rübâlar sayd olur dirler rakîb ile velî

Çün perîdür dil-berüm **it** ile avlanmaz benüm (G. 89/6)

4.4.6.2.4. Kâfir

Kâfir, Müslüman olmayanlar için kullanılan bir tabirdir. Beyitlerde kâfir, aşığa zulmünden dolayı rakibe benzetilmektedir. Âşıkla rakip nasıl bir rekabet içinde ise âşıkla kâfir de aynı rekabetin içindedir. Lakin bazen aşığın gözünde kâfir ile rakip de kıyaslanmaktadır. Rakip kâfirden daha da aşağıda görülmektedir. Kâfir kelimesi siyah ile de özdeşleşmiştir. Sevgilinin saç ve beni aşığa ettiklerinden dolayı kâfirlik ile suçlanır.²⁷⁶

Âşık rakibe çatmakta, kendisinin sevgiliyi canu gönülden severken rakibin aşkında samimi olmadığını söylemektedir:

Mey ü mahbûb sevüp cân virürem gerçi rakîb

Hele ben sencileyin müfsid ü **kâfir** degülem (G. 91/4)

²⁷⁶ Yasemin Şen, “Divan Edebiyatında Rekabet”, Pamukkale Üniversitesi/Yüksek Lisans Tezi, Mart 2014, s.7-16.

Feleğe seslenen âşık, her gün bana cefa edip o kafir rakibe adaletle ihsanda bulunmak nedendir diye sormakta ve isyan etmektedir:

Dād elünden iy felek her gün bana cevır eyleyüp

Ol **rakîb-i kâfire** ‘adl ile dād itmek neden (G. 101/2)

4.4.6.2.5. Şeytân, Bûm, Zâg

Klasik Türk şiirinde rakip gerek yüzünün çirkinliği gerekse âşıklarda uyandırdığı korku sebebiyle cin veya şeytan anlamında “dîv”e benzetilmiş ve “dîv-sîret” vasfı kendisi için çokça kullanılmıştır. Âşıklar, peri gibi güzel sevgilinin yanına rakibin yaklaşmasını istemezler. Çünkü lanetli şeytan cennete giremez.²⁷⁷

Beyitte âşık, iki yüzlü davrandığı için rakibi şeytana benzetmektedir:

Bil hemân ben dimezem aduna **şeytân** iy rakîb

Bunca çok telbîs ile her kişi dir şeytân sana (G. 4/6)

Divan şiirinde bülbül âşığı, gül ise sevgiliyi temsil eder. Bülbül, sürekli ağlayıp feryat eder ve güle olan aşkını dile getirir. Ancak gül/sevgili bu inilti yerine karganın/rakibin sesini ıştır:

Nâlemi ışitmeyüp **zâg-ı rakîbi** gûş ider

Ol güle gelmez belî murg-ı suhan-dândan ‘abes (G. 13/2)

Âşığın (bülbulün) ayrılık dikenine razı gelmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Zira sevgilinin güzellik bahçesi uğursuz baykuş ile karganın meskeni haline gelmiştir:

Hâr-ı hicrân ile hûy eyle hemân kim tutdılar

Gülşen-i kûyın nigârün ‘Adlîyâ **bûm ile zâg** (G. 46/5)

²⁷⁷ Hasan Ekici, **a.g.m.**, s.887.

BEŞİNCİ BÖLÜM

I. TABİAT

5.1. KOZMİK ÂLEM

5.1.1. Gökyüzü

5.1.1.1. Umûmî Olarak Gökyüzü

Felek, gökyüzü, çarh; tali', baht, devir, zamâne anlamlarına gelmektedir. Gökyüzü anlamıyla felek kat kat olup iç içe geçmiş dokuz tabakadan oluşur. Eski inanışa göre *nüh felek* olarak anılan bu dokuz tabakanın en üstteki iki tabakası boştur (felekü'l-eflâk, felekil-a'zam: dokuzuncu felek; felek-i sâmin: sekizinci felek) ve en üstteki felekte (arş-ı a'la) Tanrı'nın kürsüsünün, aşağıdaki yedi kat feleğin ise her birinde bir gezegen olduğu varsayılır. Yedinci felekte Zühal (Keyvân), altıncı felekte Müşteri, beşinci felekte Merih (Mirrîh, Mars), dördüncü felekte güneş (şems, mihr), üçüncü felekte Zühre (Venüs, Çobanyıldızı), ikinci felekte Merkür (Utarid), birinci felekte ise Ay (mâh, kamer) bulunur. Her gezegenin yaşı bulunduğu feleğin bin katı olarak hesaplanır. Bu hesaba göre en yaşlı gezegen Zühal (Keyvân) olup yedi bin yaşındadır. Gezegenler içinde en genci ise birinci felekte olduğuna inanılan Ay'dır. İnanışa göre Ay'ın dışındaki gezegenlerin devri yaşanıp tükenmiştir. Yaşanmakta olan devir ise Ay'ın devridir. Ay'ın devri son (ahir) zaman, bu devrin peygamberi de ahir zaman peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Mi'râciyelerde mi'râc yolculuğu sırasında her felekte (gök tabakasında) bir peygamber ruhunun Hz. Muhammed (s.a.v.)'i karşılayıp eşlik ettiği belirtilir.²⁷⁸

5.1.2. Gökyüzü ile İlgili Tasavvurlar

5.1.2.1. Felek, Çarh

Edebiyatta felek, daha çok şikâyet yerine kullanılır. Ancak bazı birleşik sıfatlarda da bu kelimenin müsbet anlamlarda kullanıldığı görülür. Felek-câh, felek-rif'at, felek-pâye, felek-meşreb, felek-reftâr vs. gibi. Eflâk, çerh, gerdûn, sipihr, semâ, asumân ve gök gibi eşanlamlısı sayılabilecek kelimelerle söz konusu edilen felek,

²⁷⁸ Gencay Zavotçu, a.g.e., s.237-238.

divan şairleri tarafından daha çok yükseklik, yücelik, genişlik, sonsuzluk, parlaklık gibi özellikleriyle anılmıştır. Sevgili, felekten bile yüksek değerdedir. Felek ancak onun sarayı olabilir. Âşığın çektiği acı ve ızdıraplardan dolayı ettiği âh ve fîganlar da felekler kadar sonsuzdur. Hatta onları doldurur ve aşar. Bazen bu ateşli âhlar felekleri ateşe verir. Âşığın çektiği ızdıraplar karşısında bazen felek ağlar. Felekte meydana gelen yıldırım, şimşek, gök gürlemesi gibi olaylar da beşerî olaylarla ilgili olarak gösterilir. Feleğin aldığı renkler dolayısıyla bazen pîrûze, çini, minâreng, sürh-âb gibi deyimler kullanır. Dönüşüyle felek "sergerdân" olarak nitelenir. Tâk, kubbe, günbed, kemer, tennûr, dürc, tas, çenber, bostan, sâye-bân, çâder, perde, âyîne, pîr, mihmân-hâne, dev, bî-karâr, kart, kasr, saray, taht, meydân vs. kelimelerle birer ilgi nedeniyle birlikte kullanılan felek; ihtiyarlığı, dönecliği, kimseye yâr olmaması, kahpeliği gibi özellikleriyle daha çok şikâyetlere neden olur.²⁷⁹

Âşık feleğe seslenmekte ve saraya benzettiği gönlünü yıkmasını istemektedir. Zira âşığın gönlü sevgilinin hayalinin misafir olduğu bir yerdir:

Bir dem eglen iy **felek** gönlüm sarâyın yıkma kim

Ol perî-peyker hayâli anda mihmândur henüz (G. 31/2)

Beyitte âşığın gönül evinin duvarları sevgilinin cevri taşlarıyla örülüdür. Dünya durdukça yani kıyamete kadar oranın yıkılması mümkün değildir. Zira sevgilinin cevri sonsuzdur:

Gönülde seng-i cevrünle dilüm bir hâneyidi kim

Devâm-ı devr-i **çarh** ile zevâl irüp harâb olmaz (G. 32/2)

Âşığın ah oku öyle tesirlidir ki feleği bile deecek güçtedir. Ancak ne var ki bu okun sevgilinin taş kalbine tesir etmesi mümkün değildir:

Âhumun okı geçdi **felekden** senün iy dûst

²⁷⁹ İskender Pala, a.g.e., s.150.

Sengîn dilüne olmadı mümkün eser itmek (G. 53/3)

Klasik şiirde âşık sitemini feleğe eder. Bu konuda âşığın muhatabı felektir. Sevgili âşığına zulüm edip boyunu keman gibi her büküşünde âşık da ah okuyla feleği hedef alır:

Dest-i cevrunle büküp sen kaddüm itdükçe kemân

Tîr-i âhumla **felek** her dem nişânumdur benüm (G. 83/4)

Feleğe seslenen şair, o put gibi güzel sevgili gerçekte huriye benzerken sen neden onu kafir huylu bir zalim yapıyorsun diye hesap sormaktadır:

Hûra benzer ol sanem sûretde gerçi **iy felek**

Sen bu hüsn ile anı kâfir-nijâd itmek neden (G. 101/4)

5.1.2.2. Kâse-i gerdûn

Felek, kat kat olup iç içe geçmiş dokuz tabakadan oluşur. Eski inanışa göre bu dokuz tabaka nüh felek olarak anılır.

Klasik şiirde şarap doldurulan kadeh ile felek arasında şekilsel benzerlik kurulur. Âşığın sevgili ile bir gece oturup şarap içtiğini gören felek kiskancından çatlayacaktır:

Bir gice ger yâr ile peymâne sürsem reşkden

Tan degül **nüh kâse-i gerdûn** eger bulsa şikest (G. 11/2)

5.2. YILDIZLAR

5.2.1. Umûmî Olarak Yıldız (Encüm, Kevâkib, Kevkeb)

Osmanlı şairleri geleneksel klasik Türk şiiri konuları çerçevesinde yıldızları değişik hayallere konu etmiş yıldızlarla ilgili özellik ve inanışları şiirlerine taşımışlardır. Yıldız veya yıldızlar; beyitlerde Arapça karşılıkları olan necm, nücûm, encüm, kevkeb, kevâkib; Farsça karşılıkları olan ahter, ahterân, sitâre; Türkçedeki eski kullanımları olan yultuz, yılduz, ılduz şeklinde geçer. Klasik Türk şiirinde gökyüzü ve gök cisimleri önemli bir yere sahiptir. Neredeyse her şiirde gökyüzü ve gökyüzü unsurları bir şekilde işlenmiştir. Şairler özellikle yıldızlarla ilgili çok çeşitli hayaller kurmuş, benzetmeler yapmışlardır. Parlak oluşları, uçsuz bucaksız gökyüzünde küçücük görünmeleri ve daha birçok özellikleriyle yıldızları değişik hayallere konu etmişlerdir. Sayısız olduklarından şiirlerde bî-hisâb, bi-şümâr, sad, hezâr, çok, pür gibi sıfatlarla nitelemiş felek-i buruc, felek-i sevâbit denilen göğün sekizinci katında bulunmaları sebebiyle beyitlerde buruc kelimesiyle birlikte de anmışlardır. Bununla birlikte şairler yıldızlarla ilgili inanışları da şiirlerine sık sık konu etmişlerdir. Anlatıcı âşık konumundaki şairler yıldızların insan talihi üzerinde etkisi olduğu inancından hareketle çektikleri eziyet ve sıkıntıların yıldızlarından kaynaklandığına inanmış, yıldız sözcüğünden mecaz yoluyla talihini kastetmiş; yıldızı beyitlerde saadet, talih, talihsizlik, uğursuzluk çağrışımlarıyla kullanmışlardır.²⁸⁰

Âşık, ah oklarını feleğe çekip atmıştır. Öyle bir atmıştır ki gökyüzünden görünen yıldızlar değil, feleğin yüreğinde açtığı yaralardır:

Görinen **encüm** degüldür sînesi pür-yâredür

Tîr-i âhı ol kadar kim çarha pür-tâb eyledüm (G. 93/4)

Ok kalkana saplandığında nasıl iz bırakıyorsa, âşığın ahı da feleklere ulaştığında yıldızlar oluşturmaktadır:

²⁸⁰ Murat Keklik, “Klasik Türk Şiirinde Yıldızlarla İlgili Deyimler”, Vakıf İnsan Prof. Dr. Hikmet Özdemir Armağanı, Kriter Yayınevi 2019 / İstanbul, s.499-500.

Âhum irişüp oldı feleklerde **kevâkib**

Tîrûn eseri olur iricek siper üzre (G. 132/3)

Klasik şiirde sevgilinin yüzü parlaklığıyla güneş ve ay gibi gök cisimlerine benzetilir. Hatta sevgilinin yüzünün parlaklığı onlardan üstün tutulur. Dolayısıyla aşağıdaki beyitte güneşi methetmenin zerreye, ayı methetmenin de yıldızlara düşmediği söylenmekte yani sevgilinin yüzünün parlaklığının hiçbir şekilde methedilemeyeceği vurgulanmaktadır:

Mihr-i ‘âlem-tâbı medh itmek düşer mi zerreye

Kevkebe lâyük mıdur itmek meh-i tâbânı medh (G. 15/2)

Âşık o derece ah çeker ki gökyüzünü bile tutuşturur. Yıldızların, tutuşan gökyüzü karşısında korkuya kapıldığı ve uyuyamadığı ifade edilmektedir:

Tâ subha degin yummasa göz tan mı **kevâkib**

Âhumla felek yana diyüben hazeri var (G. 20/4)

5.3. BURÇ

5.3.1. Burc-ı akreb, Hamel

Divan şiirinde akrep burcu üç yönüyle ele alınmaktadır. Biri sevgilinin saçına şekil itibariyle benzetilmesi, ikincisi uğursuzluk yönüyle anılması, üçüncüsü ise saatin bir parçası olarak kullanılmasıdır. Sevgilinin saç, divan şiirinde en çok kullanılan güzellik unsurlarından biridir. Divanlarda akrep burcunun içinde geçtiği beyitlerde en fazla örnek saçla ilgili olanlarıdır. Divan şiirinde sevgilinin saç şekil yönünden akrep burcuna, yüzü de ay veya güneşe teşbih edilmiştir. Şairler, ay akrep burcunda olduğunda saç akrebe, yanağı da aya benzetirler. Beyitlerde, sevgilinin yüzünü gizleyen saçlar genellikle ayın menzil ettiği akrep burcunu ifade eder. Hamel

(Koç), on iki burçtan birincisidir. “Burc-ı bere” adıyla da bilinir.²⁸¹ Divan’da *hamel* (koç) kelimesi burç anlamındaki koç olarak geçmektedir.

Müneccime seslenen âşık, sevgilinin saçında yüzünü gördüm güneş akrep burcundadır diyerek sen ne sebeple güneş koç burcundadır dersin diye sormaktadır. Beyitte sevgilinin yüzü güneş, saç da akrep burcu olarak tasavvur edilmiştir. Saç şekil ve renk bakımından da akrebe benzetilmektedir.²⁸²

Saçında yüzini gördüm güneşdür **burc-ı ‘akrebde**

Müneccimsin ne vech ile güneş burcın **hamel** dirsın (G. 103/2)

5.4. GEZEĞENLER

Seyyâreler (gezegenler), divan edebiyatında sık kullanılan mazmunlardandır. Dokuz felekten yedisini seyyareler oluşturmaktadır. Bu yüzden seb’â-i seyyâre de denilmektedir. Seyyâreler Kamer’e olan uzaklıklarına göre Zühâl, Müşteri, Mirrih, Şems, Zühre, Utarid ve Kamer şeklinde sıralanırlar. İlmi Tencim adı verilen ilme göre seyyârelerin bir kısmı uğurlu bir kısmı uğursuzdur. Çeşitli medeniyetlerde (Babil, Arap, Roma vb.) yer alan düşüncelerle gelişen gök cisimlerinin özellikleri ve etkileri hakkındaki fikirler ve görüşler Doğu edebiyatlarını da etkilemiş şairler şiirlerinde malzeme olarak kullanmışlardır. Her bir seyyârenin kendine ait rengi, günü, madeni ve mesleği vardır.²⁸³

5.4.1. Güneş

5.4.1.1. Umûmî Olarak Güneş (Âftâb, Hurşîd, Mihr, Şems)

Şems (güneş, hürşîd, âftâb, mihr), dördüncü feleğe hâkimdir. Perşembe gecesi ve pazar gününe etki eder. Sa’d-ı evsat yani orta kutludur. Tabiatı sıcak ve kurudur. Kuvvet, şiddet, kahır, öfke, his, iffet, utanma, merhamet gibi vasıfları

²⁸¹ Zeynep Özer, “*Divan Şiirinde Burçlar*”, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/Yüksek Lisans Tezi, Adana/2015, s.61-96.

²⁸² Hasan Kaya, *a.g.e.*, s.141.

²⁸³ Osman Aydın, “*Nedîm Dîvânı’nda Kozmik Unsurlar*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 13 S. 69 Mart 2020, s.31.

vardır. Bu seyyârenin etkisi altında olanlar zeki, kuvvet sahibi, sanatkâr olurlar ve eğlenceyi severlermiş. Rengi sarı, madeni ise altındır. Mesleği sultandır. Eski inanışa göre altın güneşin toprağı terbiye etmesiyle oluşur. Güneş feleğin ve göğün sultanıdır, diğer gezegenler de onun hizmetçileridir. Gökyüzündeki en parlak cisimdir. Akik ve la'l taşlarının oluşmasında etkisi vardır. Bütün gökyüzünü tuttuğu için bir sancak, feleğin bağrında durduğu için bir şemsedir. Kamer ve Müşteri dostları, Zühre ve Zühal düşmanlarıdır. Parlak görüntüsüyle taca, devamlı dönüşüyle kadehe, sevgilinin karşısındaki acizliği ile köleye, sürekli dönüp dolaşmasıyla divaneye ve dilenciye, dünyanın etrafında dönmesiyle pervaneye vb. farklı şekillerde ele alınmıştır. Divan şiirinde hem benzeyen hem de benzetilen konumundadır.²⁸⁴

5.4.1.2. Güneş ile İlgili Tasavvurlar

Güneş güzelliği geçici bir zavallı, ay ise eğri ağızlı olarak düşünülmüştür. Âşık, sevgiliye onlar seninle nasıl güzellik davasına tutuşsun diye sorarak sevgilinin güzelliğini övmektedir:

Bir zavallu **âftâb** u mâh ise bir kej-dehen

Nice kılsunlar senünle da'vi-i hüsn ü cemâl (G. 79/3)

Sevgilinin meclisinde her zaman bir çirkinin bulunduğu söyleyen âşık, ı ışık saçan güneşin sevgilinin meclisinde kul bile olmaya layık olmadığını söylemektedir:

Hüsn ile **hurşîd-i enver** çâkerün lâayık mıdur

Meclisünde dem-be-dem bir bed-likâ eksük degül (G. 75/5)

Beyte göre âşığın gönlü her gece sevgilinin saçının gamıyla perişan, gündüzleri ise yanağının güneşiyle mutludur:

Her gice zülfün gamından dil perîşândur senün

²⁸⁴ Osman Aydın, **a.g.m.**, s.33.

Mihr-i ruhsârunla her gün şâd u handândur senün (G. 54/1)

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin güneş yüzünün hemen üzerinde hilal kaşları bulunduğunu söylemektedir. Şair güneşle hilali kim bir arada görmüştür diye sormaktadır:

Gün yüzün üstinde olmuş râ kaşun iy meh hilâl

Kim görüpdür **âftâb** ile hilâle ittisâl (G. 76/1)

Sevgilinin yanağından siyah toprağa birazcık parlaklık bulaşsaydı, her zerre gökteki aya güneş gibi parlaklık verirdi:

Şems-i rûhundan irse hâk-i siyâha pertev

Gün gibi fer vireydi her zerre gökde aya (G. 123/4)

5.4.2. Ay (Mâh, Meh)

5.4.2.1. Umûmî Olarak Ay

Kamer (mâh, ay, hilâl, bedr), birinci feleğe hâkimdir. Pazartesi gündüz ve cuma gecesi onun etkisi altındadır. Tabiatı barit (soğuk) ve ratıptır (nemli). Dostu güneştir, düşmanı ise yoktur. Mesleği vezirdir. Güneşin veziridir. İçinde bulunulan zaman Ay'ın devridir ki buna devr-i kamer veya devr-i Muhammedî de denilir. Böylece Hz. Âdem ile Hz. Muhammed arasındaki zaman dilimlere bölünmüştür. Bu devrin yani devr-i kamerin sonunda kıyametin kopacağına inanılır. Bu yüzden de ay şiirlerde fitne kelimesi ile birlikte kullanılır. Ay şiirlerde “*elma (sîb), altunlu benek, ayine, çerag (şeb-çerag), kandil, hürmen, halhal, hûb, şeb-gerd, tas, sâgar, âlem-ârâ, kul, çâker, bende, üftâde, bî-sa'âdet, gül, gözlük, münîr, münevver, nişan, yoksul*” gibi unsurlara teşbih edilmiştir.²⁸⁵

²⁸⁵ Osman Aydın, **a.g.m.**, s.31.

Sultan sevgiliye seslenen şair, sen sadakat ve güzel ahlakınla alemde meşhur olduğundan beri ay yüzlü güzellerden övgü ve alkışın eksik değildir diyerek sevgilinin etrafındaki herkesin ona kul/köle olduğuna vurgu yapmaktadır:

Sen vefâ vü hulk ile ‘âlemde meşhûr olalı

Mâh-rûlardan sana medh ü senâ eksük degül (G. 75/3)

Âşık, sabaha kadar yanağı güneş gibi parlak sevgilinin hasreti yüzünden inlemektedir. Ay yüzlü sevgiliye seslenen âşık, feryat edişinden ötürü korkması gerektiğini söylemektedir:

Subha dek nâlânım iy hurşîd-ruh sen **mâhdan**

Nice bir feryâd idem korkmaz mısın Allâh'dan (G. 119/1)

Her akşam gurup vakti güneş ortalığı aydınlatsa da buna itibar etmeye gerek yoktur. Zira ay, saçtığı ışıkla bu parlaklığı gölgede bırakır:

Ger gurûb itse ne gam hurşîd-i rahşân her gice

Gün gibi çünkim togar ol **mâh-ı tâbân** her gice (G. 125/1)

5.5. IŞIK (NÛR, PERTEV, ZİYÂ)

Nur, pertev ve ziya aydınlık/parıltı anlamlarına gelmektedir. Divan şiirinde insan güzelliği metafizik bir mahiyet içinde nur olarak telakki edilir. Bu ışık, her şey, her yer ve her zaman içinde değişkenlik gösterebilir. Nurun zıddı zulmettir. Bu yönüyle yüz ve yanak nur; saç ise zulmet sayılır. Sevgilinin ayağı toprağı âşığın gözüne nur bağışlar. Tasavvufta her şeyin aslı nûr-ı Muhammedî'dir.²⁸⁶

²⁸⁶ İskender Pala, **a.g.e.**, s.362.

Klasik şiirde sevgilinin yanağı parlaklığıyla zaman zaman muma benzetilir. Beyte göre sevgilinin güzelliğinin mumu bile gökteki güneşin parlaklığını gölgede bırakmaya yeter:

Nice kim gün yüzüne oldu mukâbil didiler

Şem‘-i hüsnünde senün günden **ziyâ** eksük degül (G. 75/4)

Sevgilinin ay gibi parlak cemalini görebilmek için gökyüzündeki melekler bile her an sevgilinin mahallesini Kâbe gibi tavaf ederler:

Pertev-i nûr-ı cemâlün görmege iy meh senün

Ka‘be-i kûyun melâ‘ik her dem iderler tavâf (G. 48/3)

Sevgilinin yüzü parlaklığıyla muma, saçı ise karanlık bir geceye benzetilmiştir. Âşığın tek isteği gece yanan mumun etrafında toplanan pervaneler misali sevgilinin cemalini görebilmektir:

Zulmet-i zülfünde yüzün **nûrın** ister cân u dil

Cem‘ olur pervâneler her gice kim yansa çerâg (G. 46/2)

5.6. KARANLIK (TÂRÎK)

Beyitte aşk yüceltilmiş ve nura benzetilmiştir. Dolayısıyla alçak dünyanın ebediyen karanlık kalmayacağı, aşkın nurunun bu karanlığı muhakkak aydınlığa kavuşturacağı vurgulanmaktadır:

Tâ ebed **târîk** kalmaz zulmet-i dünyâ-yı dîn

‘Işk nûrı kim sala dil hânesi içre şu‘â‘ (G. 45/5)

5.7. GÖLGE (SÂYE)

Gölge anlamına gelen sâye kelimesi divan şiirinde gerçek anlamı yanında bir de “*himaye, lutf, teveccüh*” anlamlarında kullanılır. “Zıll” şekli de yaygın olan sâye, daha çok tamlamalar kurar (Sâye-i Hü mâ gibi). Sevgilinin saçı gecenin gölgesi yerine kullanılır. Tûba ve servi ağacının gölgeleri, oldukça fazla ele alınan düşüncelerdendir. Hz. Muhammed’in gölgesinin yere düşmemesi, gölgenin güneş dolayısıyla oluşumu, gölgeden korkma, gölgenin sahibini terk etmemesi vs. yönlerden de söz konusu edilir.²⁸⁷

Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçı sümbüle, yanağı ise güle benzetilmektedir. Sevgilin sümbül saçı yasemin yaprağına gölge salmakta, yanağı ise güzelliğiyle gülü kıskandırmaktadır:

Sünbülün **sâye** salar üstine berk-i semenün

Devr ider dâ’ire-i verd-i teri yâsemenün (G. 55/1)

Melekler ruhani ve latif varlıklar olup gölgeleri yoktur. Şair, sevgiliyi meleğe benzetmekte ve meleklerde gölge olmadığını sonradan öğrendiğini söylemektedir:

Olmadığını **sâyen** bilmezdim evvel âhir

Bildüm ki sen meleksin olmaz melekde **sâye** (G. 123/2)

II. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR

5.8. ZAMAN

5.8.1. Umûmî Olarak Zaman

Zaman, genel olarak rüzgâr kelimesinin tevriyeli kullanışları içinde yer alır. Övülenin zamanının huzur ve adâletle dolu olduğu ifadelerinde söz konusu edilir. Bunun dışında yer aldığı beyitlerde zaman, devamlı şikâyet konusu olan bir unsurdur. Bu sebeple alçak (denî) olarak vasıflandırılır. Zaman âşığın sevgiliye

²⁸⁷ İskender Pala, **a.g.e.**, s.392.

kavuşmasına hiçbir zaman izin vermez. Gönül kayığının sahile ulaşmasına, bedenın harâb olmasına, gençliğin ve güzelliğin kaybolmasına sebep olan da zamandır. Gönüldeki "*gubâr-ı gam*"ı tahrik eder ve gözün toprakla dolmasına sebep olur. Altını akçaya bozan bir sarrâf olarak düşünülür. Âşığın sînesini parçalayan da odur. Zamanın (rûzigârın) işi hep aksinedir. "*Nahl-i mevzûn*" olarak vasıflandırılan sevgilinin rakibe meyletmesine sebep olan da her işi aksine olan zamandır.²⁸⁸

5.8.2. Zaman ile İlgili Tasavvurlar

5.8.2.1. Dehr, Dem, Devr, Devrân, Rûz

Gama seslenen şair, bu vaktin kavuşma vakti olduğunu gönül evinde artık ona (gama) yer olmadığını söylemektedir:

Vuslat **demidür** çünkü bu **dem** hâne-i dilden

İy gam yûri gitgil ki dahı sana mahal yok (G. 50/2)

Şair bahar vaktinin geldiğini ve akıllı olan kişinin bu zamanı mutluluk veren şeyler yiye içerek geçirmesi gerektiğini söylemektedir:

Devr-i güldür çün ider **devr-i kadeh** cânı ferah

‘Âkil oldur ki tutar her dem ol avânı ferah (G. 16/1)

Gece gündüz dolanıp yeryüzünü aydınlatan şey sevgilinin ay ve güneşi andıran yüzüdür:

Rûz u şeb **devr** eyleyüp yiryüzini pür-nûr iden

Ay ile gün pertevi ‘aks-i cemâlündür senün (G. 61/2)

Zamanın sakisi aşığı öyle bir kadehle sarhoş etmiştir ki aşk şeriatı muhtesibin aşığı azarlamasını yasaklamıştır. Dolayısıyla âşık kendinden geçtiği için/aklını yitirdiği için kanunlara/şeriata uymaktan muaftır:

²⁸⁸ M. Nejat Sefercioğlu, "Nev'î Divanı'nın Tahlili", Akçağ, Ankara 2001, s.385.

Sâki-i devrân beni bir câm ile mest itdi kim

‘İşk şer‘i men‘ kılmış muhtesib ta‘zîrini (G. 132/3)

5.9. MEVSİMLER (FASL)

Divân edebiyatında nevrûz, rebi, mevsim-i gül, fasl-ı gül, fasl-ı bahâr evvel bahâr gibi kelime ve terkiplerle kullanılan bahâr, şairlerin en çok işledikleri mevsimdir. Mevsimlerin en güzeli olması nedeniyle sevgiliye, sevgilinin güzelliğine benzetilen bahâr aynı zamanda zevk, yeme, içme zamanıdır. Bahâr hayattır. Hz. İsa’nın nefesi gibi ölümlere can, gönüllere ferahlık verir, sıkıntıları giderir. Başta gül olmak üzere lâle, sümbül, menekşe vb. çiçekler, akarsular, kuşlar, yağmur ve bulutlar, hafif esen rüzgâr bahârın esas unsurlarıdır. O ordusu ile kış sultanını mağlup etmiş, çemenlikte saltanat kurmuş bir sultandır. Sonbahâr, bahâr ile zıtlık oluşturan bir mevsimdir. Bahâr mevsimindeki tazelik, insana neşe ve mutluluk veren güzellikler yerini sararmış yapraklara, serin havaya ve hüzne bırakır. Sonbahâr ile ilgili olarak, en çok hazân yapraklarından bahsedilir. Gezinti yerleri sessizliğe ve yalnızlığa gömülür. Bu özellikleri sebebiyle sonbahâr ihtiyârlık ve sıkıntıya benzetilir.²⁸⁹

Alemin güzel yüzlü sevgilisi sayesinde etraf ilkbahara dönmektedir:

Nev-bahâr itdi müzeyyen yine rûy-ı ‘âlemi

Bezm-i gülşende bulup bir niçe yâr u hem-demi (G. 135/1)

Şair kendisine seslenmekte ve gül mevsiminin geldiğini, gül yüzlü sevgiliyi rakip/diken olmaksızın görmenin tam vakti olduğunu söylemektedir:

Hây ‘Adlî ne turursın vakt-i gül **fasl-ı bahâr**

Görsin ol gül-çehrei bî-zahmet-i hâr isteyen (G. 102/7)

²⁸⁹ Bahar Yavaş, “XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Mevsimler”, Dumlupınar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya – 2011, s.4-39.

Güllerin açtığı mevsim bahar mevsimidir. Bülbül bu mevsimde güle olan aşkını dile getirir. Dolayısıyla bülbülün hazan mevsiminde inlemesinin bir değeri yoktur. Yani sevgiliden ayrı kalan âşığa aşktan bihaber birinin dost olmasıyla hazan mevsiminde bülbüle başka bir bülbülün dost olması arasında bir fark yoktur:

‘Âşıka hicrânda olsa yine bir bî-dil enîs

San olur **fasl-ı hazânda** bülbüle bülbül enîs (G. 35/1)

Aşağıdaki beyitte gönlüne seslenen şair güle kavuşma talebi istemektedir. Fakat sonbaharda bunun gerçekleşmeyeceğini ve çiçek bahçesine kimsenin gelmeyeceğini söylemektedir:

Hattı gelmedin gül-i vaslın taleb kıl iy gönül

Kim **hazân faslında** hatt olmaz inen bustândan (G. 106/2)

5.10. ZAMAN DİLİMLERİ

5.10.1. Gün İçerisindeki Zaman Dilimleri

5.10.1.1. Sabah (Subh)

Güneş olan sevgilinin gelişiyle gece sona erer ve sabah başlar. Sevgilinin, "gam gecesinin sabahı" olarak düşünülmesi buna dayanır. Gussa ve şâdî, girye ve hande birbirini takip eden duygulanmalardandır. Bu bakımdan birbirini takip eden gece ve sabaha benzerler. Saçın geceye, gama ve baht-ı siyaha benzetilmesi, uykunun gece ile ilgisi, gece vakti yol bulmadaki güçlük ve sıkıntı, sabahın hiçbir zaman ulaşamayacağı vuslat olarak tasavvuruna sebep olur.²⁹⁰

Âşığın ahının ateşi her gece mumunu sabaha dek yakmaktadır:

Âteş-i âhum yakar her gice şem‘i **subha** dek

Bülbülü nâlân ider feryâd u âhum her seher (G. 22/5)

²⁹⁰ M. Nejat Sefercioğlu, **a.g.e.**, s.391.

Perişan âşık, sabaha dek sevgilinin saçının sevdası yüzünden inlemektedir:

Her gice hâlüm perîşân **subha** dek zâr eylerem

Eyledi sevdâ-yı zülfün çün beni âşüfte-hâl (G. 76/3)

5.10.1.2. Akşam, Gece (Şâm, Şeb, Leyl)

Güneşin batışıyla başlayıp doğuşuna kadar süren gece, karanlık olması sebebiyle, genellikle sıkıntı ve üzüntü kaynağıdır. Çekilen bu sıkıntı ve ızdırabı azaltacak tek unsur sevgiliye ve sevgilinin yüzüne benzetilen aydır. Geceyi, meclisleri aydınlatan yine sevgiliye ve yüzüne benzetilen mum, meş'al ve çerağdır. Bunun yanında gecenin kendine has özellikleri ve güzellikleri vardır. Yıldızlar, bayrama sebep olan hilâlin görülmesi, mehtâb ve orucun açılmasına ve susuzluğun giderilmesine sebep olması bakımından özlenilen ve beklenen bir zamandır. Gece tehlikelerle doludur ve fenersiz sokağa çıkılmaz. Gece, gündüzü yenen bir askerdir. Gündüzün vuslat olmasına karşılık gece fûrkati temsil eder. İnsanlar akşam seyrinden hoşlanırlar. Akşam, gündüzün güzelliklerini örten bir peçe gibidir. Genellikle akşam ve gece ile ilgili tasavvurlarda gece gündüz (saç-gece) tezadı, asıl hareket noktasını teşkil eder.²⁹¹

Beyitte kim akşam vakti sevgilinin yüzünü görürse onun gecesi Kadir gecesi kadar mübarek olur diyerek sevgilinin yüzünü görmenin âşık için ne denli yüce olduğuna vurgu yapılmaktadır:

Kim ki **ahşam** zülfünü göre **gicesi** kadr olur

Kim yüzün görse seher zî-tâli'-i ferhunde-fâl (G. 76/2)

Âşığın talihine ne güneş doğmuş ne de gamın en uzun gecesinde ay doğmuştur:

Tâli'üm şemsi benüm hîç tulû' eylemedi

²⁹¹ M. Nejat Sefercioğlu, **a.g.e.**, s.393-394.

Şeb-i yeldâ-yı gama togmadı bir mâh n'idem (G. 87/4)

Beyitte âşığın gönlü, her gece sevgilinin saçının gamıyla perişan olmaktadır:

Her **gice** zülfün gamından dil perîşândur senün

Mihr-i ruhsârunla her gün şâd u handândur senün (G. 54/1)

Beyitte âşığın uzun gecelerde sabaha kadar kurduğu tek hayal o sevgilinin ince beline sarılabilmektir. Ne var ki bu, gerçekleşmeyecek bir hayaldir:

Ol meh-i bedrün bilin 'Adlî der-âgûş eylemek

Her **gice** tâ subha dek fikr-i muhâlündür senün (G. 61/7)

Şairin gece ve gündüzü sevgiliye hasretle geçmektedir. Onun payına da düşen budur ve âşık bunu kabul etmektedir:

Rûz u **şeb** hasret ile geçdi günüm âh n'idem

Bana kısmet gamunı eylemiş Allâh n'idem (G. 87/1)

5.10.1.3. Bugün, Yarın

Adlî Divânı'nda "bugün" ve "yarın" ifadelerini aşağıdaki beyitlerde kullandığı görülmektedir:

Âşığın sevgili uğrunda feda edebileceği tek varlığı canıdır. Sevgili uğrunda canını gözünü bile kırpmadan feda edebilir. Sevgiliden bunu kabul etmesini istemektedir:

Bugün ki nakd ayaguna cân nisâr iderem

Kabûl eyle hey âfet ki öldürür te'hîr (G. 27/3)

Şair âşık olmanın gerekleri üzerinde durmaktadır. Gerçek/sadık âşık sevgili uğrunda başını feda edebilendir. Bu minvalde beyitte âşığın başı topa sevgilin saçına ise çevgana benzetilmekte ve gûy u çevgân oyununa gönderme yapılmaktadır:

Bugün ben da'vi-i 'ışk ile geldüm çün bu meydâne

N'ola tûb eyler isem başımı ol zülf-i çevgâne (G. 129/1)

Âşık, elinde fırsat varken değerlendirmeli ve sevgiliye olan aşkı haykırmalıdır. Zira yarın çok geç kalabilir ve pişman olabilir:

Yarın anda kalmayam dersen figân u zârda

'Adliyâ bunda işitdügün figân u zâre bak (G. 2/7)

III. DÖRT UNSUR (ANÂSİR-I ERBA'A)

Anâsır-ı erbaa, "çâr unsur" da denilen "toprak-hava-su-ateş" öğeleridir. Varlık âlemi bu dört ana öğeden ibarettir. Divân edebiyatında tenasüp yoluyla çokça kullanılmıştır. Bu dört öğe, insanların karakter ve mizaçlarına hâkim olarak kabul edilirdi. Buna göre ateşim tabiatı sıcaklık, suyun yaşlık, havanın soğukluk ve toprağın da kuruluştur. Eski musiki ve astronomi gibi ilimlere de uygulanan anâsır-ı erbaadan her birinin edebiyatta ayrı ayrı anıldığı yerler de çoktur. Sevgiliye ait güzellik unsurlarından âşığın gözyaşlarına dek birçok bakımdan kullanım alanı bulan toprak, hava, su ve ateş öğeleri bir arada düşünüldüğünde dünya ve kâinattan kinâyedir. Bu nedenle "âlem-i anâsır", madde âlemini karşılar. Eskilere göre dokuz gök, insana nazaran baba; anâsır-ı erbaa ise ana mesâbesindedir. Bu ikisinin çocuğu olarak da mevâl-i selâse gösterilir.²⁹²

5.11. SU (ÂB)

Divân edebiyatında âb (su), birçok yönlerden ele alınmış, çeşitli inanış, müşahade ve telakkilere göre teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Onda, her şeyden önce bir

²⁹² İskender Pala, **a.g.e.**, s.23.

hayat vericilik özelliği vardır. Gelişip büyümeye zemin hazırlar. Tahrip edicilik, boğuculuk ve batırcılık özellikleriyle tehlike; temizleyicilik, güzelleştiricilik ve geliştiricilik özellikleriyle de nimettir. Âşığın gözü çeşme, gözyaşı ise akan bir sudur. Âb-ı revân (akan su) tamlaması sevgilinin boyuna işarettir. Sevgilinin gönlü taştır. Âşık bu taşı delmek veya yumuşatmak için devamlı akan gözyaşı suyunu kullanır. Yine gözyaşları serpererek sevgilinin mahallesini sulayıp süpürür. Sevgilinin Ka'be'yi andıran eşiğine gözyaşı suyunu götürmekle de sevaba girmiş olur.²⁹³

5.11.1. Su ile İlgili Tasavvurlar

5.11.1.1. Akarsu (Cûybâr), Deryâ (Deniz, Ummân)

Âşık, ne kadar ağladığını ifade etmek için gözyaşlarını sele benzetmektedir. Âşığın sevgilin cevri ü cefası ile eğilen boyu ise dolabı (bostan kuyusundan su çekmeye yarayan düzenek) andırmaktadır:

Serv-i kaddün yâdına yaşımı seyl-âb eyledüm

Kaddümi ol **cûybâr** üstinde dolâb eyledüm (G. 93/1)

Aşağıdaki beyitte, sevgilinin ayrılığı yüzünden Adli'nin gözünden dökülen bütün gözyaşları toplanarak adeta bir derya haline gelmektedir:

Fürkatünden ağladukça 'Adli çeşminden anun

Cem' olupdur cümle **deryâlar** dökilen âbdan (G. 107/7)

Şair sevgiliyi denizin derinliklerinden çıkarılan eşsiz inciye benzetmektedir. Âşığın göz çukuru okyanusu, gözyaşları ise bu çukuru dolduran engin suları andırmaktadır. Dolayısıyla şair gözden çıkarmak ifadesiyle oyun yaparak bu durumu ifade etmektedir:

Çünkü sen gevher-i nâ-yâba elüm irişemez

²⁹³ İskender Pala, **a.g.e.**, s.1.

N'ola gözden çıkarursam bu **yedi deryâyı** (G. 143/4)

Âşık sevgili uğrunda o derece gözyaşı dökmektedir ki gözyaşlarını okyanusa benzetse bile bu durumu karşılamayacağını ifade etmektedir:

Gözümün yaşını **'ummâna** nice benzedeyüm

Ki kenârında bunun katre kadar nem degül ol (G. 78/2)

5.11.1.2.Bulut (Ebr), Yağmur (Bârân)

Divan şiirinde bulut, sevgilinin ve övülen kişinin cömertliği, lütfu, şefkati ve kahrını gösterir. Âşığın gamı ve yaşlarla dolu olan gözü, buluta benzer. Sevgilinin saçları bulutu andırır. Bahar mevsiminde vermiş olduğu yağmurlarla tabiatın yeniden canlanmasına yol açan da buluttur. Bunun sonucunda her yer güzelleşir. Bulut, âşığın gam ve kederini de temsil eder. Güneş, bulut ile görünmez olunca sevgilinin yüzü âşığın üzüntüleri arasında kalmış olur. Bulutun bir mahzuru da yön tayinine engel olması ve ay'ı göstermemesidir.²⁹⁴

Divan şiirinde yağmur, daha çok bulut, bahar, çiçek, çemen vs. ile sıkı bir ilişki içinde ele alınır. Bazen âşığın gözyaşı bir yağmur olup dökülür. Yağmur ile tabiatta canlılık, bolluk ve bereket kendini gösterir. Nisan yağmuru istiridye de inci; yılanda zehir olur.²⁹⁵

Âşığın ahının kıvılcımı gökyüzüne ulaşır yağmur yağdırsa da âşığın gözyaşları karşısında yağan yağmurun bir değeri yoktur:

Şerâr-ı âhum ile ra'd u berke od bıragup

Hacîl durur gözümün yagmurından **ebr-i bahâr** (G. 23/3)

²⁹⁴ İskender Pala, **a.g.e.**, s.130.

²⁹⁵ İskender Pala, **a.g.e.**, s.475.

Beyitte âşığın sevgili uğrunda döktüğü gözyaşları o kadar fazladır ki yağmur bulutu bile damlalarını âşığın gözyaşından alır:

Gözlerüm yaşından alır **ebr-i bârân** dökmegi

Lâleye hûnîn ciger ta‘lîm ider micmerligi (G. 139/4)

Âşık, sevgilinin eteğine toz değmesin diye gözyaşlarını akıtıp üzerine yağmur gibi yağdırmaktadır:

Ten gubârı dâmenüne irmesün diyü revân

Gözlerüm yaşın anun üstine **bârân** eyledüm (G. 85/4)

5.11.1.3. Gözyaşı (Eşk), Sel (Seyl)

Âşık o derece eziyet çeker ki ahının okunun gökyüzüne ulaşması ve gözyaşının sele dönüşmesi bir an bile sürmez, anında gerçekleşir:

Tîr-i âhum irişür eflâke eglenmez benüm

Eşk-i çeşmüm seyl olup her lahza dinlenmez benüm (G. 89/1)

Beyitte âşığın ahının ateşi o derece tesirlidir ki eğer gözünden döktüğü gözyaşı seli olmasaydı bütün vücudu yanabilirdi:

Seyl-i eşküm cismümi gark itmeseydi şem‘ veş

Âteş-i âhumla başdan tutuşup yanardı ten (G. 115/4)

Beyitte eğer âşığın sel gibi gözyaşı, yanmış ciğerinin üzerine yağmasaydı felekler ahının ateşiyle boyanmazdı demektedir:

Boyanmaz idi âteş-i âhumla felekler

Seyl-âb yaşum irmese yanmış ciger üzre (G. 132/2)

5.11.1.4. Âb-ı Hayât (Âb-ı hayvân), Selsebîl, Zemzem

Ölmezlik suyu, damlaları sonsuz hayat bağışlayan tatlı ve lezzetli su, bengisudur. Kaynağı karanlıklar demek olan zulûmât, zulûmât, zulmet denilen ve menbaı meçhul diyarda bulunan sudur ki içen ölmez, dünya durdukça yaşarmış. İçenin ebedi hayata kavuşacağı, ölümden kurtulması, ölürse bile tekrar dirilmesi, ihtiyarsa gençleşmesi, hastaysa iyileşmesi gibi genel telakkilerin dışında âb-ı vahted sırrına ermektir. Bu itibarla iman veya İslam, âb-ı hayât ve kevsere benzetilir.²⁹⁶

Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağı ab-ı hayata teşbih edilmektedir. Sevgilinin dudağından su içen saki ise Hızır gibi ölümsüzlüğe kavuşacaktır:

Sâkî lebûnün **âb-ı hayâtını** iden nûş

Hızır oldu ebed âhir ana hergiz ecel yok (G. 50/5)

Cennette tatlı bir su olan “Selsebîl” genellikle dudak ile beraber ele alınmaktadır. Şair, sevgilinin dudağının ruh bağışlayan özelliği üzerinde durarak âb-ı selsebîl benzetmesi yapmaktadır:

Yâd-ı la‘lün kût-ı cândur hicr içinde nitekim

Dûzah ehline revân-bahş olsa **âb-ı selsebîl** (G. 77/2)

Sevgilinin mahallesi cennet ile, dudağı ise ab-ı hayatla eşdeğerdir:

Ser-i kûyun hevâsına cinâna tâlib olurlar

Tudagun yâdına cânlar virürler **âb-ı hayvâne** (G. 126/3)

Sevgilinin mahallesi Kâbe olunca âşığın sevgili uğrunda döktüğü gözyaşı da zemzem olur:

²⁹⁶ Aykut Bakar, **a.g.m.**, s.3-4.

Kıble hakkı sanemâ Ka‘be olaldan kûyun

Gözlerüm yaşını kıldum o haremde **zemzem** (G. 90/3)

5.12. TOPRAK (HÂK)

Divan şiirinde toprak, sevgilinin yüceliğinin ve değerinin büyüklüğünü göstermek için kullanılmaktadır. Bunu sağlamak için de kelime grupları ve tamlamalar oluşturulmaktadır. Eşiğinin tozu, yolunun toprağının tozu, ayağının tozu, izi tozu vs. bunlardan bazılarıdır. Âşık, her zaman sevgilinin ayağının tozuna ve toprağına özlem duyar ve onlara çok fazla değer verir. O, sevgilisinin ayağının tozuna bile razıdır; ama onu çok zor elde eder. Sürme toz hâlinedir. Âşık, sevgilisinin ayağının tozunu gözüne sürme olarak çekmek için can atmaktadır. Rüzgâr, toz kaldırır. Etek, yere yakın olması dolayısıyla tozlanma özelliği gösterir. Tozlanan yolların etrafa toz kalkmaması için sulanıp süpürüldüğü bilinmektedir. Aynalar tozlandıkları zaman görüntüyü göstermezler. Bu nedenle gönül aynasının tozdan uzak tutulması gereklidir. Gönül aynasının tozları yen ile silinmektedir. Toz, özellikle gubâr kelimesi yardımıyla sevgilinin ayva tüyleri olarak kullanılmaktadır. Divan şiirinde toprağın en çok ilgi kurulduğu unsur âşık ve âşığın bedenidir. Bu ilgide âşığın, sevgilinin yanındaki değeri ve arzusu önemlidir. Sevgilinin ve rakibin cevri ü cefâsı sonucunda âşığın hastalanması ve hasta bedeninin almış olduğu sararmış renk ve şekil toprak olarak düşünülmektedir.²⁹⁷

Beyte göre dünyada merhametli bir sevgiliye sahip olmak ve onun ayağı tozuna yüz sürmekten daha değerli bir şey yoktur:

Bir mülâyim dil-bere ‘âlemde kıymet var mıdur

Hâk-i pâvine yüz urmak denlü ‘izzet var mıdur (G. 26/1)

Sevgilinin ayağı toprağına yüz sürmek bile âşığa Allah tarafından bahşedilen büyük bir nimettir:

²⁹⁷ Gülnihal Aşçı, “**Divan Şiirinde Toprak**”, Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s.25-26.

Hâk-i pâ yine yüzün bir kerre sür sen

‘Adlîyâ başuna devlet yetürdi sana ol Allâh'dan (G. 119/5)

Şair, insanoğlunun toprağının gamla yoğrulduğunu söylemektedir. Şaire göre gamsız olan kişi insan cinsinden değildir:

Hâk-i âdem gam ile tahmîr olupdur gâlibâ

Bî-gam olan olmaya cins-i benî-âdem gönül (G. 73/3)

Sevgilinin ayağı toprağını yüzüne sürme şerefine nail olan âşığın Rum’a sultan olmaktan bir farkı yoktur:

Pâdşâhum lutf idüp ‘Adlî kulunun başına

Hâk-i pâyun tâc idüben Rûm'a sultân eylegil (G. 70/7)

Beyitte şair, sultanların bile bu cevheri almaya gücünün yetmeyeceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla sevgilinin ayağı toprağına paha biçilemeyeceği ifade edilmektedir:

Hâk-i pâyi cevherine nakd-i cân ister nigâr

‘Adliyâ sultân geçersin sende kudret var mıdur (G. 26/5)

5.13. ATEŞ (ALEV, OD, NÂR)

Anâsır-ı erba‘a olarak adlandırılan hava, su ve toprak elementlerinin dördüncüsü, canlı ve cansız varlıkların oluşumunda pay sahibi olan ateş, hayatın vazgeçilmez parçalarından biridir. Divan edebiyatında ateş, âşığın sevgilisine duyduğu özlem ve hasret sebebiyle içinde bulunduğu aşk ızdırabını sembolize etmektedir. Şair, kimi zaman âşığın gönlündeki yangını, kimi zaman bu yangını söndürebilmek için gözünden akıttığı yaşı, ateş mazmunuyla ifade etmiştir. Âşığın dilinden dökülen âh u

enînler de yahut feryad u figân şair tarafından ateşli/yanık gönlünün kıvılcımları olarak tasvir edilmiştir. Ateş, rengi dolayısıyla sevgilinin yanağına, dudağına, sevgili ile hemen birlikte anılan şaraba, güle, laleye, sevgilinin aşkıyla için için yanan muma, sevgilinin parlak ve göz kamaştırıcı yüzü ile de nûra, aya ve güneşe benzetilmiştir. Divan edebiyatında şairler ateşi gerek bilinen anlamlarda gerekse mecâzî anlamda konu edinmiş, ateş manasına gelen pek çok kelimeyi kendi tarzlarında sanatlı bir şekilde kullanmışlardır.²⁹⁸

Küfr, kelime anlamı olarak Allah’a inanmama ve dinsizlik anlamlarına gelir. Âşık, zâhid için sevgilinin saçının küfründe kalıp düzgün bir imana erişemediği için onun yeri cehennem ateşidir demektir:

Zâhidün yiri olursa yiridür **nâr-ı cehîm**

Küfr zülfün olmadı anuñün îmânı dürüst (G. 12/3)

Âşığın gam ateşi ciğerinin dağlanmasına sebebiyet verir. Ahının dumanı ise kebab haline gelen ciğerinin kokusunu her tarafa yayar:

Bu sebebden dûd-ı âhumla gelür bûy-ı kebâb

Âteş-i gamla ciger cismümde biryândur henüz (G. 31/6)

“Cennet içinde azap olmaz” hadis iktibasını kullanan Adlî, ayrılık ateşiyle yanmak istemediğini söylemektedir.²⁹⁹

Firâk **odma** kûyunda nigârâ ‘Adlî’yi yakma

Buyurdı çünkü Peygamber behişt içre ‘azâb olmaz (G. 32/7)

²⁹⁸ Nergiz Önce, “Fasih Ahmed Dede’nin Gazellerinde Ateş”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Mart 2019, Sayı 14 (Sayfa 213 – 240), s.215-216.

²⁹⁹ Hasan Kaya, **a.g.e.**, s.91.

Beyitte âşığın ahının ateşi o derece yakıcıdır ki cihanda taze ya da yaş yanmamış bir şey bırakmamıştır:

Cihânda kalmayaydı huşk u ter hâkister olaydı

Şerâr-ı berk-i âhum **od** bıraksa **nâr-ı sûzâne** (G.126/5)

Âşığı gam ve ayrılık ateşi öyle bir sarmıştır ki gam ateşinin ortasında bir semendere dönmüştür:

Nâr-ı gam ile fûrkat **odı** bağladı beni

Döndüm **miyân-ı âteş-i gamda** semendere (G.130/6)

Bilindiği üzere kalın odunları tutuşturmak için öncelikle ince çalı çırpıya ihtiyaç duyulur. Âşık, vefalı kişiler yandığında ilk tutuşanın kendisi olacağını söylemektedir. Zira âşık, sevgili uğrunda çektiği acılardan dolayı öyle zayıflamıştır ki adeta bir dal kırıntısına dönmüştür:

Yansalar ‘ışk u vefâ ehli ben evvel yanaram

Lâ-cerem **âteşe** evvel has u hâşâk gerek (G. 63/2)

5.14. HAVA

Divan şiirinde doğa ve doğa olaylarıyla ilgili öğeler önemli yer tutar. Sevgilinin ya da övülen kişinin özelliklerini vurgulamak için doğadan alınmış varlıklarla ilgili teşbih ve mecazlardan yararlanılır. Divan şiirinde kullanılan doğaya ait öğeler arasında gök cisimleri, mevsimler, rüzgârlar, bitkiler, hayvanlar vb. sıralanabilir. Divan şiirinde sık kullanılan rüzgâr çeşitlerinden biri olan sabâ, daha çok koku ile olan taşıma, dağıtma ve yaymaya dayanan ilişkisi bakımından ele alınır. Sabâ, güzel kokusu yüzünden sevgilinin saçlarına düşkündür. Onu çözer, dağıtır, uçurur. Sevgilinin saçlarına dokunduğu için güzel kokar. Sabânın taşıyıp dağıttığı kokuların başında misk, amber, sümbül ve reyhan gelir. Aynı zamanda sabâ sevgiliden haber getiren, onun güzelliğinden söz eden bir postacıdır. Bazen de âşık kendisini sabânın

eline bırakır ve sevgilisine götürmesini ister. Çoğunlukla gülşen, bağ ve bostan gibi yerlerde dolaşır, bunlar arasındaki ilişkiyi düzenler. İlkbaharda tabiatın gelişmesi, güzelleşmesi sırasında bazı görevler üstlenir.³⁰⁰

5.14.1.Rüzgâr Çeşitleri

5.14.1.1. Bâd-ı Hazân, Nesîm, Sabâ

Sabah rüzgârı eğer sevgilinin saçının kokusunu cennete vardırırsa, cennetin bekçisi olan Rıdvân cennetten çıkıp bu gelen kimmiş diye bakarak merhaba der:

Bûy-ı zülfünle behište ger vara **bâd-ı sabâ**

Ravza'dan karşı çıkup Rıdvân diye kim merhabâ (G. 7/1)

Bahar rüzgârı, ne zaman sevgilinin ayağının toprağını cennete ulaştırırsa cennet ehli o tozu gözlerine sürme olarak çekerler:

Her ne dem **bâd-ı nesîm** irişe ol dem ideler

Ehl-i cennet gözlerine gerd-i râhun tûtiyâ (G. 7/2)

Beyitte sevgili âşığa o derece eziyet etmiştir ki adete onu elekten geçirecek duruma getirmiştir. Dolayısıyla saba rüzgarını âşığı savurmasına şaşmamalıdır:

Gubâr olup tozum her dem tozarsa n'ola **bâd** ile

Bana çok cevri idüp dil-ber geçürmüşdür eleklerden (G. 109/5)

IV. HAYVANLAR

Adlî, Divânı'nda yer verdiği hayvanları, gerçek nitelikleri doğrultusunda benzetme, bağdaştırma ve istiârelerde kullanmıştır. Şair, âşık için bülbül, hezâr, andelib, murg, pervâne ve tûti; sevgili için ahû; rakib için bûm, gürg, har, seg, it,

³⁰⁰ H. Dilek Batıslam, “**Divan Şiirinde Sabâ**”, Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu'na Armağan II, İstanbul 2005, s.1-4.

kelb, zâg u zegan, zag; zâhid için rûbah gibi hayvanların özelliklerinden ilhâm almıştır. Adlî'nin şiirlerinde en çok yer verdiği hayvan, âşık için bir simge hâline gelmiş olan bülbüldür. Beyitlerde murg, hezâr ve andelib kelimeleri de genellikle aynı işlevle kullanılmışlardır.³⁰¹

5.15. KUŞLAR

5.15.1. Umûmî Olarak Kuşlar

Kuşlar; pençeleri, gagaları, tüylerinin şekli ve rengi, gözleri, büyüklük veya küçüklükleri gibi vücut özelliklerinin yanı sıra ötüşleri, tünemeleri, çiftleşmeleri, beslenmeleri, göçmen veya yerli oluşları, üreme şekilleri, uçmaları, yürümeleri vb. davranışlarıyla insanoğlunun sonsuz hayal dünyası içinde çok çeşitli tasavvurlara, yakıştırmalara, benzetmelere neden olmuşlardır. Divân edebiyatında kuş türü, *murg*, *murgân*, *tayr*, *ta'ir*, *tuyûr*, kuş sözcükleri ile ifade edilir. Genellikle, herhangi bir kuş türünü anlatmadan söylendiğinde âşığın, övülenin, sevgilinin veya rakibin sembolü olarak kullanılır. Âşığın gözü, bakışı, gönlü, canı bunların başında gelir. Bazı beyitlerde âşık bütün varlığı ile kuş olarak tasavvur edilir. Kuş daha çok şair veya âşıklarla ilgili tasavvurlarda yer alır. Âşığın kendisi, gönlü veya canı kuşa benzetilir. Güzel sözlerinden dolayı "*murg-ı hoş elhân*" olarak anılır.³⁰²

Gönül kuşu sevgilinin saçına tutulmuştur ve bunun için bir çare yoktur. Çünkü bu çözülmesi zor bir tuzaktır. Gönül de ne yazık ki bu tuzağa düşerek o avcının elinden kurtulamayacaktır:

Çün tutuldı zülfine dil **murgı** yârün çâre ne

Dâm-ı müşgildür halâs olmayısar sayyâddan (G. 105/2)

³⁰¹ Yavuz Bayram, a.g.e., s.171.

³⁰² Önder Ertap, "Divan Şiirinde Hayvan Motifi", Balıkesir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Haziran 1996, s.7-8-9.

Âşığın en çok etkileyen güzellik unsurlarından biri sevgilinin saçıdır. Divan şiirinde âşığın gönlü kuşa, sevgilinin saçı ise tuzağa teşbih edilir. Âşığın gönül kuşunun sevgilinin saç tuzağından kurtulması imkansızdır:

Kâkülinden olıma bu dil-i gamnâk halâs

Murg kim dâma düşe olmaya bî-bâk halâs (G. 43/1)

Divan şiirinde bülbül âşığı, gül ise sevgiliyi temsil eder. Âşık, sevgili uğrunda her şeyini hatta canını bile gözünü kırpmadan feda eder. Azat edilen gönül kuşunun gideceği tek yer gül bahçesi yani sevgilinin olduğu yerdir:

Varayın kûyuna cânımı nisâr eyleyeyin

Gülsitân içre gönül **murgını** âzâd ideyin (G. 110/4)

5.15.1.1. Bülbül (Hezâr, Andelîb)

Doğu ve Batı edebiyatlarında gül ile bülbül arasında muhayyel bir aşk olduğu kabul edilerek gülün açtığı zamanlarda bülbülün daha canlı öttüğü rivayet edilmektedir. Aralarındaki bu ilişki mecazi aşk olarak nitelendirilmiş ve gülün aşkıyla yanıp tutuşan bülbül, âşığa benzetildiğinde ona “şeydâ” (çalgın), “zâr” (ağlayıp inleyen) gibi sıfatlar verilmiştir. Bu anlayışa göre bülbülün güle yaklaşmasını engelleyen diken, ona cefa verse de gülün hatırı için bülbül bunu hoş görmektedir.³⁰³

Gül sevgiliyi, bülbül âşığı, diken ise rakibi temsil etmektedir. Rakibin amacı sevgili ile âşık arasına girmek ve aralarını bozmaktır. Aşağıdaki beyitte bülbülün dikenin elinden çektiği eziyetin boyutu ifade edilmektedir:

Kûy-ı dil-berde rakîbün ta‘nı bildürdi bana

Hâr ucından gülsitân içre ne çekmiş ‘**andelîb** (G. 10/2)

³⁰³ Şule Nur Arslanbaş, “Klasik Türk Şiirinde Kutsal ve Mitolojik Hayvanlar”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2020, s.17.

Hezar kelimesi bülbül ve binlerce anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır. Sevgilinin/gln amacı âşığı/bülbülü inletmektir. Gönül de sevgili uğrunda bülbül olmayı ve binlerce kez ağlayıp inlemeyi diler:

O gül bu **bülbüli** diler ç zâr eylemege

Gönül dahı diler anı **hezâr** eylemege (G. 122/1)

5.15.1.2. Papağan (Tt)

Adlî'nin şiirlerinde dikkat çeken kuşlardan biri de papağandır. Şair papağanı genellikle bütün divan şairlerinin yaptığı gibi, güzel söz söylemesi ve şekere düşkün olması yönüyle değerlendirmiştir. Bazı beyitlerde papağan, sevgilinin ayva tüylerinin dudağının kenarında bulunmasına işaret ederken papağanın şekere düşkün olmasından yararlanmıştır.³⁰⁴

N'ola meyl eylese hattun gıdâ-yı la'l-i nâbuna

Ç **tt** kande olursa gıdâ yirine kand ister (G. 19/2)

5.15.1.3. Baykuş (Bm), Karga (Zâg), Çaylak (Zegan)

Adlî Divânı'nda kuş türlerinden olan karga, çaylak ve baykuş, şair tarafından âşığın rakibi için benzetme ögesi olarak kullanılmıştır. Her iki ge arasındaki ortaklık, olumsuz anlamlar ve çağrışımlar taşımalarıdır:³⁰⁵

Âşığı olumsuz anlamda etkileyen en önemli hususlardan biri de sevgilinin kendisiyle değil de rakiple gönül eğlendirmesidir. Şair, rakibi kargaya benzetmiş ve âşığın hoş sadası yerine karganın kötü sesini dinleyen sevgilinin bu durumu abes karşılamamasına hayret etmiştir:

Nâlemi işitmeyp **zâg-ı rakîbi** gş ider

³⁰⁴ Yavuz Bayram, **a.g.e.**, s.171.

³⁰⁵ Yavuz Bayram, **a.g.e.**, s.172.

Ol güle gelmez belî murg-ı suhan-dândan ‘abes (G. 13/2)

Beyitte rakip için karga ve çaylak benzetmesi yapılmaktadır:

Cân bedende fikr-i agyâr ile bir bülbül durur

Kim ana **zâg u zegan** cem‘ olup olmuş hem-kafes (G. 37/2)

Sevgilinin gül bahçesi, baykuş ve kargaya benzetilen rakip tarafından mekân tutulmaktadır:

Hâr-ı hicrân ile hûy eyle hemân kim tutdılar

Gülşen-i kûyın nigârun ‘Adliyâ **bûm ile zâg** (G. 46/5)

5.15.1.4. Tâ’ir, Tâvus

Adlî, Divânı’nda bir beytinde kartaldan bahsetmiştir. Ne var ki bu beytinde kartal (tâyir), bir güç simgesi olarak değerlendirilmemiştir. Zira şair, aşağıdaki ilk beyitte kendisini sevgilinin kirpikleri ve kaşlarıyla hırpalanmış ve kanatlarından mahrum kalmış bir kartala benzetmiştir. İkinci beyitte ise şair, tâvusunu bir güzellik ögesi olarak kullanıp, bu kuşun renkli tüyleriyle sevgilinin zülfü arasında ilgi kurmuştur:³⁰⁶

Nâveklerin ol kaşı kemân aldı tenümden

Ol **tâ’ire** döndüm ki anun bâl ü peri yok (G. 49/2)

Seher **tâvus** idüp cilve irişmez zülf-i zîbâna

Cehâletten ider nâle döger miskîn bileklerden (G. 109/4)

³⁰⁶ Yavuz Bayram, **a.g.e.**, s.172.

5.16. DÖRT AYAKLI HAYVANLAR

5.16.1. Âhû, Gazâl

Ceylan, geyik, karaca, mâral, gazâl cinsinden hayvanlara verilen isimdir. Daha çok çöl gibi yerlerde ve ormanlarda yaşar. Ürkektir. Kolay yakalanmaz, avlanması da zordur. Ahûnun güzel kokması müşg denilen güzel kokulu bir sıvı üretmesindendir.³⁰⁷ Divân'da da “ahû” ifadesi genellikle sevgili için kullanılmıştır.

Adlî, ceylan gibi ürkek sevgiliyi avlamak için altın ve gümüşten bir tuzak hazırlanılması gerektiğini söylemektedir. Zira o sevgiliyi gazelle avlamanın imkânı yoktur:

Sîm ü zerden dâm idüp ol vahşiyi eyle şikâr

‘Adliyâ sayd olduğu yoktur gazelle bir **gazâl** (G. 76/5)

Köpeğe benzetilen rakibin sevgiliyi avlamasına şaşırılmamak gerektiğini söylemektedir. Zira o, eğitilmiş bir köpek olmayıp av köpeğidir:

Nice sayd ide diyem bana sen **âhûy** rakîb

Gerçi av iti durur kelb-i mu‘allem degül ol (G. 78/6)

Aşağıdaki beyitte sevgili âşığına merhamet etmiş ve rakip (köpek) gibi peşinden gelmesi gerektiğini söylemiştir. Zira rakip, sevgilinin ilgisini bu şekilde çekmiştir:

Rahm idüp ‘Adli'ye dil-ber didi itüm gibi gel

Sen izüm gözleyürek gitdüm uş **âhû** gibi ben (G. 111/7)

³⁰⁷ Önder Ertap, **a.g.t.**, s.114.

5.16.2. At (Şeb-dîz)

Şeb ve dîz sözcüklerinin birleşmesinden oluşan ve Şebreng, Şebnümâ olarak da bilinen Şebdîz; gece renkli kara yağız at anlamına gelmenin yanında Hüsrev'in ünlü atının da ismidir. Nizâmî-i Gencevî bu atın önceden Şîrîn'in atı olduğunu daha sonra Hüsrev'e ait olduğunu ileri sürer. Şebdîz ile ilgili rivayetlerden biri, bu atın bir kısrağın bir aygır heykeline ya da taşla sürtünmesiyle oluştuğuna dairdir. Başka bir rivayete göre Şebdîz ölünce Hüsrev'in emriyle onun resmi bir kayaya işlenmiştir. Kaynakların ifadesiyle bu resmi işleyen kişi ise Ferhat'tır. Klasik Türk edebiyatı edebî metinlerinden mesnevilerde yer alan Şebdîz, şairlerin hayal dünyasında olağanüstü vasıflarla tasvir edilmektedir.³⁰⁸

Sevgilinin saçı ve yanağını düşünmek âşığı gam vadisine salar. Bu vadiden gece vakti geçmek imkansızdır. Zira âşığın derdi ve elemi gece vakti artar. Gece vakti sevgili uğrunda ah çeker ve kanlı gözyaşı döker. Bu vesileyle beyitte sevgilinin saçı siyah renkli ata, yanağı ise âşığın kanlı gözyaşına benzetilir:

Vâdi-i gamdan geçemez zülf ü haddün fikr ile

‘Âşıkun **şeb-dîz-i âh** u eşk-i gül-gûnın salup (G. 9/2)

Naz atının binicisi olan güzele seslenen şair, atına binerken can üzengisine basarak bin; bugün artık güzellik meydanı senindir, ayağını yere gururla bas demektedir.³⁰⁹

İy süvâr-ı esb-i nâz olan rikâb-ı câna bas

Hüsn meydânı senündür ayagun merdâne bas (G. 149/1)

5.16.3. Köpek (Seg)

Adlî, şiirlerinde rakip için daha çok seg yakıştırmasını yapmıştır. Sevgilinin dudağına gönül koyan/diş bileyen rakip köpeğe benzetilmiş ve yanlış hareketinden dolayı taşla kovalanmış ve ağzındaki dişler kırılmıştır:

³⁰⁸ Şule Nur Arslanbaş, **a.g.t.**, s.53.

³⁰⁹ Mustafa İsen vd., **a.g.e.**, s.106.

Ol **rakîb-i seg** dişin bilerdi yârün la‘line

Seng urup komadılar agzında dendânı dürüst (G. 12/6)

Şair için dünyada köpeğe benzetilen rakip kadar gereksiz bir şey yoktur:

Ululanup **seg** rakîb itmez nazar ‘âşıklara

‘Âşık sorsan cihânda nesne yok andan ‘abes (G. 13/4)

5.17. SÜRÜNGENLER VE BÖCEKLER

5.17.1. Pervâne

Klasik şiirde kendisini ateşe atmasıyla bilinen pervâne, Adlî Divânı’nda bizzat âşığın içinde bulunduğu durumu anlatmak için kullanılmıştır.

Sevgilinin saçı âşığı deli divane etmektedir. Eskiden deliler etrafa zarar vermemesi için zincire bağlanırdı. Aşağıdaki beyitte sevgilinin saçları bu anlamda zincire benzetilmiştir. Sevgilinin yanağı mum gibi parlayınca âşığın canı da pervane olur ve sevgilinin yanağı uğruna ateşe atlayıp canını feda eder:

Gönlümi dîvâne kılan zülf-i pür-sevdâsıdur

Cânumı **pervâne** iden şem‘-i bezm-ârâsıdur (G. 30/1)

Şair, servi boylu sevgilinin nar gibi ateş kırmızısı yanaklarında pervane misali yandığını söylemektedir:

Nâr-ı ruhsârında ol servün yanar **pervânevâr**

Bir ayag üzre turup şem‘-i şebistân her gice (G. 125/3)

5.17.2. Yılan (Ejder)

Ejder; iki kanatlı, yedi başlı, yüzü ata benzeyen ve büyük bir timsah görünümüne sahip olan mitolojik bir hayvandır. Mitolojik kökenli bir hayvan olan

ejderha; ürkütücü, devasa büyüklükte kanatları olan ve ağzından alevler saçan zehirli bir yaratıktır. Onun bu özellikleri, benzetme unsurları çerçevesinde divan şiirine konu olmaktadır. Bu kapsamda klasik Türk şairleri, övgülerinde yer verdiği kişilerden padişaha yahut vezire ejderhanın bu vasıflarını atfederek onları düşman karşısında heybetli ve haşmetli şekilde tasavvur eder. Şair, fahriye yaptığı durumlarda ise ejderha dilini kalem olarak kullandığını, bunun etkisiyle de sözlerinin tılsımlı olduğunu ifade eder. Divan şairi, kendisini sevgilinin karşısında ejderha gibi güçlü hissettiğini de dile getirir. Ayrıca şairlerin bir kısmı, feleği içerisindeki gezegenler ve yıldızlar ile birlikte yedi başlı bir ejder olarak düşünür. Birtakım divan şairi ise dünyayı insan yiyen zehirli bir ejderhaya benzetir.³¹⁰

Gönül hırsızı, güzellik hazinesini çalmak istemektedir. Fakat bu hazineye saç ejderleri bekçilik yapmaktadır ve gönül hırsızı bunu bilmemektedir:

Genc-i hüsnün almak ister düzd-i dil bilmez anı

Zülfünün **ejderleri** ana nigh-bândur senün (G. 54/5)

5.17.3. Semender

Semender, ateşte gezen bir hayvandır. Divan şiirinde ateşle olan ilgisi nedeniyle âşığa, âşığın gönlüne, kalemine, sevgilinin saçına veya kendisine, rakibe ve övülenin atına benzetilir.³¹¹ Âşık, ayrılık ateşiyle bir semendere döndüğünü söylemektedir:

Nâr-ı gam ile fûrkat odı bağladı beni

Döndüm miyân-ı âteş-i gamda **semendere** (G. 130/6)

³¹⁰ Şule Nur Arslanbaş, **a.g.t.**, s.98-105.

³¹¹ Önder Ertap, **a.g.t.**, s.196.

5.17.4. Sinek (Mekes)

Adlî, gönlünü sineğe, sevgilinin zülfünü ise örümcek ağına benzetmektedir. Beyitte örümcekle sinek arasındaki münasebetten yararlanılarak canlı bir tablo oluşturulmuştur.³¹²

Rişte-i ümmîd gönlüm saldı zülfün bendine

Sanasın kayd oldu dâm-ı ‘ankebût içre **mekes** (G. 37/3)

5.17.5. Karınca (Mûr)

Mûr olarak da adlandırılan karınca, Hz. Süleyman ile olan efsanevî ilişkisi bakımıyla bilinmektedir. Hz. Süleyman’ın karınca ile olan sohbetine Kur’ân-ı Kerîm’de rastlanmaktadır. Kur’ân’da anlatıldığı üzere insan, cin ve kuşlardan oluşan ordusuyla birlikte bir sefere çıkan Hz. Süleyman, Karınca Vadisi’ne geldiği zaman karıncalardan birinin “Ey karıncalar, yuvalarınıza girin; Süleyman ve 20 ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!” dediğini duyar. Bu sözleri duyan Hz. Süleyman tebessüm ederek kendisine verdiği nimetlerden ötürü Allah’a şükreder (Kur’ân-ı Kerîm, Neml, 27/27-18). Klasik Türk şiirinde karınca; küçüklüğü ve acizliği ile âşığı temsil ederken, gücü ve kudretiyle bilinen Hz. Süleyman da sevgiliyi sembolize etmektedir.³¹³

Hz. Süleyman sevgiliyi, karınca ise âşığı temsil etmektedir. Âşığın sevgili uğrunda verebileceği tek şey canıdır:

Cândur îsârumuz incinme ayagun tozına

Tuhfe-i mûr ider çünkü Süleymân’ı ferah (G. 16/4)

³¹² Yavuz Bayram, **a.g.e.**, s.172.

³¹³ Şule Nur Arslanbaş, **a.g.t.**, s.19-20.

V. BİTKİLER

Adlî Divânı'nda bitkiler, ağaçlar ve çiçeklere sıkça yer verildiği görülmektedir. Bu doğal öğeler, genellikle sevgili için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

5.18. AĞAÇLAR

5.18.1. Umûmî Olarak Ağaç

Farsça'da “dıraht”, Arapça'da “şecer” anlamına gelen ağacın fidanına “nahl” veya “nihal” denilmektedir. Bitkiler arasında önemli bir yeri olan, başta bağ, bahçe, bostan, çimen ve dağlar olmak üzere pek çok yerde yetişebilen ağaçlar, aynı zamana birçok canlıya barınaktır. Ağaçlardan klâsik şiirde daha ziyade “su kenarlarında bulunmaları, sulanmaları, üzerlerinde yağmur ve çiğ damlaları bulunması” vb. yönleriyle söz edilir. Yine divânlarda ağaçlar, başta sevgilinin boyu olmak üzere, türlü güzellik unsurları; “âşık, gül, bülbül, çemen, gülzâr, fidan, dal, budak, yaprak, çiçek, meyve/yemiş” vb. ile benzetme ilgisi oluşturmuş, bilhassa tasavvufî metinlerde soyut kavramların benzetileni olmuştur.³¹⁴

Adlî'nin şiirlerinde ağaçlar, çiçekler kadar çok olmasa da bitkisel nitelikleriyle ve geleneksel anlayışla uyumlu olarak yansımışlardır.³¹⁵

5.19. AĞAÇ ÇEŞİTLERİ

5.19.1. Servi

Servi, her mevsim yeşil kalması ve boyunun güzelliği ile dikkatleri üzerine çeken bir ağaç türüdür. Divan şiirinde işlenen ölüm teması genel olarak değerlendirildiğinde; servi motifiyle ilişkilendirilmesi, âşığın mezarı ve tabutuyla ilgili isteklerine bağlanır. Gerçek anlamda servi, biyolojik nedenler ve dini inançlardan dolayı mezarlıklara dikilir. Mezarlıklara servi dikilmesinin sebeplerinden biri, onun yaz-kış yeşil kalıp meyvesiz olması özellikleriyle, hayat ağacı olarak

³¹⁴ Bayram Ali Kaya, “Klâsik Türk Şiirinde Şifâlı Bitkiler Üzerine Bir Deneme”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 15, İstanbul 2015, 263-314, s.266.

³¹⁵ Yavuz Bayram, a.g.e., s.168.

nitelendirilmesindendir. Kutsallığına inanılan hayat ağacı, Allah'ın sembolü olarak kabul edilir ve ölümden sonra olduğuna inanılan ebedî hayatı simgeler. Ağaçların kötü ruhları temizlediği inancıyla da servi, mezarlıklarda yer alır. Servi ağacının bu özelliği ile Divan şiirinde, âşğın öldükten sonra mezarı başında servi istemesi arasında benzetme ilgisi kurulur. Âşğın bazen mezarının yanında bazen de mezar taşının yerine servi olmasını istemesinin nedeni, sevgilinin boyunu servide görmesindendir. Öldükten sonra isteklerini anlatan âşğın servi ağacından tabuta koyulmasını arzu etmesi, yine sevgilinin boyuyla alakalıdır. Divan şiirinde en çok sözü edilen ağaç çeşidi servidir. Servi, uzun ve düzgün boyludur. Divan şiirinde boyu nedeniyle sevgili, serviye benzetilir. Sevgilinin boyu servi gibi ince ve uzundur. Servi, birçok benzetmede benzetilen olarak kullanılır; bunların en önemlisi ise sevgili servi-boy ilişkisidir. Kimi zaman sevgilinin boyu ona benzetilirken, servinin sevgilinin boyuna benzetildiği de olur. Çoğunlukla sevgilinin boyu serviden üstün görülür; fakat ikisinin boyunun eş tutulduğu örnekler de vardır. Servinin hafif rüzgârda yavaşça sallanışı da sevgilinin salınışlarını anlatmak için şiirlerde konu olur. Servinin rüzgârdaki bu yavaş hareketi, nazlı oluşuna bağlanır. Hafif ve yavaş salınışlarıyla servi nazlıdır; bu özelliğiyle de sevgiliye benzetilir. Kökü derinde, dalsız bir ağaç olan servi rüzgârda asla eğilmez; sert rüzgârlarda bile eğilmeyip dimdik duruşu, âşğın aşk yolunda kararlı ve pes etmeyen tutumunu yansıtır.³¹⁶ Adlî'nin şiirlerinde de en sık yer alan ağaç, sevgilinin boyunun benzetildiği servidir.

Âşık sevgiliden gönül bahçesinde servi boyuyla salınmasını ve böylece yüzünün şevkiyle kendisini de bülbül gibi inletmesini istemektedir:

Bâg-ı dilde kâmetün **servin** hırâmân eylegil

Bülbül-i cânı yüzün şevkiyle nâlân eylegil (G. 70/1)

Beyitte sevgilinin boyu serve, yanağı ise güle benzetilmektedir:

Güneşi gördi gözüm dil seni sandı didi cân

³¹⁶ Metin Hakverdioğlu, **a.g.m.**, s.216-218.

Kâmeti **serv-i gülün** yok durur epsem degül ol (G. 78/5)

Serviler sevgilinin nazlı salışını görse ayak üzerinde durur, goncalar da gül yüzünü methetmek için ağzını açar:

Servler görse hırâmın hep ayag üzre gelür

Gül yüzün medh itmek için goncalar açar dehen (G. 102/2)

5.19.2. Tûbâ

Sidre'de bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen ilahî bir ağaçtır. Divân şiirinde Tubâ ağacı, gölgesi ve boyu nedeniyle anılır. Sevgilinin boyu Tûbâ'ya benzer.³¹⁷ Şair, sevgilinin Tuba ağacını andıran boyunu ne kadar övse de bitiremez. Bu övgünün boyu gibi bir sınırı yoktur:

Tûbâ boyun ki vâsf idicek müntehâ kılâm

Medh-i lebünde sözlerümi cân-fezâ kılâm (G. 92/1)

5.19.3. Çınar (Çenâr)

Divan şiirinde daima uzun ve düzgün boylu olan sevgilinin boyu çınar ağacına benzetilmektedir. Sevgilinin serviye benzetilen boyunun gölgesinde uzun bir ömür süren çınar ağacı bundan dolayı el açıp sevgiliye dua etmektedir. Şair böylece çınar ağacının yapraklarıyla insan eli arasında da bir benzerlik ilgisi kurmaktadır:

Sâyesinde kaddünün sürdügiçün 'ömr-i dırâz

Serv-i bâlâna **çenâr** el götürüp eyler du'â (G. 7/3)

5.19.4. Şimşâd, Nârven

Şimşâd ve nârven diğer ağaçlar gibi yüceliği ve uzunluğu bakımından divan şiirinde sevgilinin boyuna benzetilmektedir.

³¹⁷ İskender Pala, **a.g.e.**, s.473.

Şimşâd ve karaağaç, sevgiliye yeşil yaprak sunarak hizmette kusur gösterdiklerini düşünüp ellerini başlarına koymaktadırlar:

Berk-i sebzın ‘arz idüp hidmet kusûrın gösterüp

Ellerin **şimşâd** ile başına korlar **nârven** (G. 102/4)

Âşık, gül bahçesinde gül yüzlü sevgili varken ne gül kokusuna ne de şimşad ağacının gölgesine heves eder:

Sanma dil sen var iken iy yüzi gül gülşende

Heves-i bûy-ı gül ü **sâye-i şimşâd** eyler (G. 147/2)

5.20. ÇİÇEKLER

Çiçeklerin yansıttığı sembolizmden yoğun olarak etkilenen alanlardan biri şiirdir. Osmanlı şiirinin imgelem dünyasındaki kavramlardan bazıları, içinde çiçeklerin yer aldığı benzetme, eğretileme ve mecazlarla ifade edilmektedir. Gül, lâle, sümbül, yasemin, menekşe, karanfil en çok sözü edilen çiçeklerin başında gelmektedir. Sevgilinin yüzü ve yanağı güle veya lâleye, saçs sümbüle, gözü nergise, ağzı goncaya, ayva tüyleri menekşeye, göğsü yasemine benzetilir. Aşığın ömrü geçiciliği ve çabuk solması yüzünden güle, gönlünde sevgilinin kirpik oklarıyla dağlanmış yarası katmer karanfile, gözyaşları da lâleye teşbih edilir. Baharın gelişi, sabâ rüzgârının gülün yapraklarını açmasıyla anlaşılır. Bir içki meclisi söz konusuysa; lâle, şekil ve renk dolayısıyla kadeh ve kadehin içindeki şarap olur.³¹⁸

³¹⁸ Fatma S. Kutlar, Özge Öztekin, “**Divan Şiirinde Çiçeklere Dair**”, Uluslararası Gölbaşı Göller-Andezit ve Sevgi Çiçeği Festivali Sempozyumu, Gölbaşı-Ankara, 17-19 Haziran 2005, s.602.

5.20.1. Gül

Adlî'nin şiirlerinde gül sevgiliyi temsil eder. Ayrıca sevgilinin yüzü ve yanağı da güle benzer. Dahası sevgili naz ile şöyle bir salınsa gül, utancından gül suyuna döner:³¹⁹

Rakiple acı kavramı arasında ilgi kurulmuştur. Sevgilinin yüzü güle benzetilmiş ve âşığın bahar mevsiminde sevgiliye olan ilgisi üzerinde durulmuştur. Bahar mevsiminde yapılan eğlence meclisinin sevgiliyi görebilmek için bir fırsat olduğu ifade edilmiştir:

Gül yüzün devrinde ‘uşşâkı rakîb incitmesün

Olduğı yokdur cihânda ‘işret-i nev-rûz telh (G. 17/1)

Güzellik bahçesinde zevk ve eğlenceyi ona katlayan, sevgilinin gül yüzü ve hoş boyudur:

Gül yüziyle zevk u şâdînün birin on eyleyen

Gülsitân-ı hüsn içinde kâmet-i ra‘nâsıdur (G. 30/3)

Âşık, sevgilinin gül yanağını umarak gül bahçesine girmiş ancak nar kırmızısı yanaklarıyla karşılaşmıştır. Bu vesileyle sevgilinin yanakları renk bakımından nar çiçeğine benzetilmiştir:

Gönül ol ruhları gülnâre vardun

Sanasın **gül** uma gülzâre vardun (G. 64/1)

Beyitte gül sevgilinin başına yasemin dalı altın sabah rüzgârı da badem çiçeğinden eşrefi³²⁰ saçmaktadır:

Eşrefi saçar sabâ ana gül-i bâdâmdan

³¹⁹ Yavuz Bayram, **a.g.e.**, s.167.

³²⁰ “Memlükler tarafından Mısır’da basılan ve daha sonra diğer İslâm devletlerinde de basılıp kullanılan altın sikke.”, DİA, “Eşrefî”, **TDVİA**, TDV Yay., İstanbul 1995, C.11, s.477.

Zer nisâr ider başına ol **gûlün** şâh-ı semen (G. 102/3)

Adlî, kendisine gül vakti geldi ne duruyorsun diye seslenerek, rakip olmadan o gül yüzlüyü görmenin tam zamanıdır demektedir:

Hây ‘Adlî ne turursın vakt-i gül fasl-ı bahâr

Görsin ol **gûl-çehrei** bî-zahmet-i hâr isteyen (G. 102/7)

5.20.2. Lâle

Gülden sonra klasik Türk şiirinde en sık rastlanan çiçek lâledir. Klasik Türk şiirinde ilk zamanlarda taşralı bir çiçek addedilen lâle, estetik bir unsur olarak kabul gördükten sonra en çok kullanılan çiçeklerden biri olmuştur. Lâlenin klasik Türk şiirinde kolayca benimsenmesi ve sıkça kullanılmasının sebeplerinden birisi lâle kelimesinin ve Allah lafzının aynı harflerle yazılmasıdır. Klasik Türk şiir estetiği içinde kendine muhkem bir yer edinmiş olan lâle, çoğunlukla renginden ve şeklinden dolayı teşbihlere konu olmuştur. Âşığın gönlü lâle gibi kırmızıdır çünkü aşktan dolayı yanmıştır.³²¹

Divan şiirinde kırmızı rengi ile sevgilinin yanağı ve âşığın gözyaşları laleye benzetilir. Lâlenin ortasındaki siyahlık sevgilinin yanaklarına özenme ve onu kıskanma dolayısıyla bağrında meydana gelmiş bir yara, dağlama olur. Sevgilinin yanağı ve âşığın gözyaşları laleden daha kırmızıdır.³²²

‘Ârızun hicrinde çünkim eyleyem gül-geşt-i bâg

Lâlenün bağrında koyam dâğının üstine dâg (G. 46/1)

Bahar rüzgârı, laleyi sevgilinin yanağına benzetebilmek için ona ipek bir gömlek giydirerek gül gibi süslemektedir:

³²¹ Berat Açıl, **a.g.m.**, s.13-14.

³²² İskender Pala, **a.g.e.**, s.284.

Lâlei benzetmege haddüne sahrâda sabâ

Gül gibi zeyn eyleyüp geydürdi vâlâ pîrehen (G. 115/5)

5.20.3. Gonca

Gonca, açılmamış çiçek ve tomurcuk anlamlarına gelir. Divân şiirinde gonca; sevgilinin ağzı yerine kullanılır ve açılmamışlık özelliğiyle kendini gösterir. Goncanın gülmesi, açılmasıdır. Tıpkı insanın güldüğü zaman ağzının açılması gibi. Oysa kapalı hâli içinde sırlar saklayan bir gülü andırır, onun açılması sırrın açığa çıkmasıdır. Goncanın açılması “çâk olmak, sînesini çâk etmek, yüzünden örtüyü atmak, dîdârı keşfeylemek" gibi şekillerle kendini gösterir. Bunda da sabâ rüzgârının önemi büyüktür. Gonca açılınca çiçeğin (çoğunlukla gülün) kokusu ortaya çıkar. Gonca olan ağız, açılmadığı zaman remz ile konuşur. İçinin kırmızılığı ve tazeliği nedeniyle de ele alınan gonca, içinde mücevher saklama (la'l dudaklar ve inci dişler) özelliği gösterir. Gonca, bazen kadehi andırır, bazen de defter olur. Kadeh oluşu, içinin şarap rengine olmasından, defter olması da içinde yapraklar bulunmasından dolayıdır.³²³

Süsen, sevgilinin ağzına benzemeye çalışan goncalara hançer çekmektedir. Goncalar da korkup ağızlarını kapatıp bir daha açmamışlardır. Bu vesileyle şair, beyitte sevgilinin ağzı ile gonca arasında şekilsel bir bağ kurmuştur:

Çekdi sûsen hançerin benzer diyüben agzuna

Korkusından **goncalar** agzın yumup açmaz dehen (G. 115/6)

Goncanın gül haline gelmesi yani açılması ile sevgilinin âşığı ile konuşması arasında bir ilişki kurulmuştur:

Lutfını ‘Adlî’ye dâ’im ol cefâkârun gören

Goncaveş agzın açup ider tebessüm gül gibi (G. 140/7)

³²³ İskender Pala, **a.g.e.**, s.168.

Sevgilinin dudağı rengi itibarıyla şaraba teşbih edilmiştir. Sevgilinin dudağı bile âşığı sarhoş edecek güçtedir. Âşık bu güzellik karşısında bülbül misali inlemektedir:

Mest olup yine **gonca** câmindan

Saldı âvâze ‘âleme bülbül (G. 80/2)

Aşağıdaki beyitte ise sevgiliye kavuşmak ilkbahar, sevgiliden ayrılmak ise sonbahar olarak nitelendirilmiş ve bu iki mevsim arasındaki cenkten bahsedilmiştir:

Gülşen-i vaslunun hazân-ı hicr ile ceng itmege

Goncalarla şâh-ı gülden tîr ü peykân eyledüm (G. 85/5)

5.20.4. Sümbül (Sümbül)

Sümbülün en belirgin bitkisel özelliği güzel kokulu oluşudur. Divan şiirinde sevgilinin saçları, zülfü, kâkülü güzel ve cezbedici kokusu nedeniyle sümbüle benzetilir. *Müşgîn*, *‘abîr*, *mu‘anber*, *‘anberîn*, *nâfe-i Çin* kelimeleri bu anlamda sümbül ve sevgilinin saçının kokusunu anlatan kelimeler olarak şiirde geçer. Öyle ki, sevgilinin saçları sümbülden daha güzel kokar. Sevgilinin güzelliği söz konusu olduğunda şair, sümbülü gül ile birlikte kullanır. Bunun nedeni sümbüle benzetilen saçların güle benzeyen yanaklar üzerine dökülmesidir. Sümbülün, bu kadar güzel, sarhoş edici kokusu olmasına karşın sevgilinin misk ve amber kokulu saçlarıyla yarışabilmesi mümkün değildir. Sümbülün çok çiçekli bir bitki oluşu, onun karmaşık görünmesine neden olur. Şekilce dağınık, kıvrımlı, deste deste, canlı ve taze oluşu klasik Türk şiirinde sık anılan özellikleridir. Klasik Türk şiirinde sevgilinin kıvrım kıvrım, dalgalı ve karmaşık görünümlü saçları sümbüle benzetilir. *Âşüfte*, *perîşân*, *târmâr*, *halka halka*, *çîn*, *târ* kelimeleri bu benzerliğe işaret olarak sümbül ile birlikte anılır. Sümbülün şekil olarak dik, kılıç şeklinde yaprakların arasından çıkan tek sap üstünde açan top hâlinde çiçeklerden oluşması klasik şiirde onun savaş aletlerinden ok, kılıç, miğfer ve şespare benzetilmesine sebep olur. Klasik Türk şiirinde sümbülün

cezayı gerektiren büyük bir hatası olduğundan söz edilir. Bu hata, sümbülün sevgilinin saçlarına öykünmesidir:³²⁴

Öykünürse zülfüne **sümbül** siyeh rûlık idüp

Benzerem dirse lebüne kellelik eyler şeker (G. 22/3)

Âşığın en büyük arzusu sevgilinin sümbül kokan saçlarına kavuşabilmektir. Bu uğurda sabaha kadar ağlayıp inler ve gözyaşı döker:

Tâ subha degin nâlem ile halka niçe bir

Sevdâsiyle **sümbülünün** derd-i ser itmek (G. 53/4)

Güle benzetilen sevgili, gül bahçesine akçeler saçmaktadır. Şair bunun için sümbül bunu kıskanıp saçlarını yolsa ne olur demektedir:

Akçeler saçdı yine gülşene gül

İtse saç yolmasın n'ola **sümbül** (G. 80/1)

Sümbül ile sevgilinin güzel kokan saçları, lale ile de renk bakımından yanakları kastedilmektedir:

Hayâl-i hadd ü zülfünle eger hâk olsam iy meh-rû

Bitiser lâle vü **sümbül** benüm kabrümün üstinde (G. 121/5)

5.20.5. Nergis

Mitolojiye göre Narsis (Narkisos), çok güzel ve aşktan anlamaz bir delikanlı imiş. Onu sevip de derdinden perişan olan kızlar bu genci tanrılara şikâyet etmişler. Tanrıların verdiği ceza sonucu Narsis bir gün dereye kendi aksini görüp âşık olur.

³²⁴ Gülay Karaman, “Perîşân Çiçek Sümbül ve Klasik Türk Şiirinde İşleniş”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2012, C.1, S.2, s.304-305-306-307-309.

Kendini seyrederken suya atlar ve boğulur. Vücudu çürüyüp yerinde göze benzer bir çiçek biter ve bütün güzellere hayran hayran, baygın şekilde bakar. Başka bir efsaneye göre bir ırmak ile perinin oğludur. İnsanlar ve periler buna âşıktır. Hatta Ses adlı peri onun aşkıdan ölmüş ve bir taşla dönmüş. Şarkta bir efsaneye göre de Gül ile Nergis arasında bir aşk yaşanmış. Bu iki sevgiliden Nergis göz şeklinde bir çiçek hâline sokulmuş ve kıyamete dek hicrân ve intizâr çekmeğe mahkûm edilmiştir. Bütün bu efsanelerde nergis ile göz arasında yakın bir ilişki vardır. Sevgilinin gözü nergistir. Baygın ve şehla bakar. İntizar çeker, mesttir.³²⁵ Beyitte de sevgilinin baygın ve şehla bakışları anlatılmaktadır:

Gönülde çeşm-i mahmûrun hayâliyle ölürsem ben

Bitiser **nergis-i şehlâ** tenüm üzre giyâhumdan (G. 113/5)

Şair, sevgilinin gözünü nergise benzetmiş ve onun sihirli gözüyle bütün cihana fitne saldığını ifade etmiştir:

Nergisün sihriyle dâr-ı cihân toldı fiten

Var dahı'y şûh-ı cihân dime ki sâhir degülem (G. 91/3)

Nergisin şekilsel özelliği üzerinde durulmuş ve sevgiliden nergis misali kendini ortaya çıkarması istenmiştir:

Der-miyân it varunı **nergis** gibi bâğ içre kim

Dökilüp saçılmag öğretti şükûfe dirhemi (G. 135/2)

5.20.6. Menekşe (Benefşe)

Klasik Türk şiiri estetiği içinde kendine yer bulan çiçeklerden menekşe, başı eğik olduğundan klasik Türk şiirinde daha çok âşık için bir benzetmelik olarak kullanılmaktadır. Menekşenin âşığın müşebbehi olarak kullanılıyor oluşunun

³²⁵ İskender Pala, a.g.e., s.356.

nedenlerinden bir diğeri de bu çiçeğin zayıflığıyla âşıkın bedeninin zayıflığı arasında kurulan ilişkidir. Âşık, çektiği eza ve cefalardan dolayı bedenene zayıf düşer. Menekşe de incecik bedeninin zayıflığından dolayı her an yerinden çıkacakmış gibi bir izlenim bırakır bakan kişide. Menekşenin aynı zamanda maşukun zülfü veya kâkülü için de bir teşbih unsuru addedildiği görülmektedir. Buradaki benzerlik ilgisi menekşenin koyu rengidir. Zülf ve kâküle benzer şekilde sevgilinin beni ve ayva tüylerine de teşbih edildiğine rastlanmaktadır. Estetik olarak menekşe; şekil, renk ve koku gibi hususiyetler bakımından sırasıyla boynu bükük ve bedeni zayıf âşık, her biri koyu addedilen sevgilinin zülf, kâkül ve beni ve son olarak miskile beraber anılmak yoluyla şiirde kendine yer bulmuştur.³²⁶

Sevgilinin gül bahçesi olan yanağı menekşeyle süslenerek âşık için adeta bir cennet bahçesi olmuştur:

Çün bâg-ı behişt oldı **benefşeyle** müzeyyen

Gülzâr-ı ruhun olsa n'ola hattuna me'vâ (G. 5/6)

Beyitte sevgilinin ayva tüyleri menekşeye benzetilmektedir. Sevgilinin ayva tüylerine olan sevdası ise menekşe misali âşıkın boyunu bük müştür:

Boynumı burdı **benefşe** hattunun sevdâları

Gönlümi sevdâyile başdan çıkardı kâkülün (G. 56/3)

5.20.7. Yasemen

Klasik Türk şiirinde yaseminle birlikte uzuvlar arasından saç, zülf, yanak ve sînenin; eşya arasından elbise, altın ve gümüşün; şahıslar arasından da sevgili ve güzelin daha çok dikkat çektiği anlaşılmaktadır. Yasemin daha çok rengi dolayısıyla şiire konu olmuş görünmektedir. Onun bu estetik hususiyeti sevgilinin yanak, sine, gerdan ve heyet olarak bedenine teşbih edilmesini beraberinde getirmektedir.

³²⁶ Berat Açıl, **a.g.m.**, s.17-18.

Yasemin estetik açıdan daha çok öne çıkan yönü beyaz rengidir.³²⁷ Sevgiliden ayrı kalmak âşığı olumsuz anlamda etkileyen en önemli hususlardan biridir. Gül yüzlü sevgiliden ayrı kalmak dikene benzetilmiştir. Yasemin, bu dikenden oldukça korkmuş ve gülün eteğine yapışarak yardım dilemiştir:

Ol gülün hâr-ı firâkı havfın idüp tan degül

Şekl-i kallâb ile dâmen-gîr olursa **yâsemen** (G. 102/5)

Beyitte sevgilinin güzellik bahçesinde yanağı güle, ayva tüyleri menekşeye, yüzü de yasemine benzetilmektedir:

Gülşen-i hüsnünde haddündür gül-i hamrâ velî

Hatt-ı sebzündür benefşe ‘ârızundur **yâsemen** (G. 115/2)

Sevgilinin saçı sümbüle, yanağı ise yaseminin yaprağına benzetilmiştir. Sevgilinin sümbül saçı sevgilinin yasemin gibi olan yanağının üzerine sarkarak yanağını gölgelemiştir:

Sünbülün sâye salar üstine berk-i semenün

Devr ider dâ’ire-i verd-i teri **yâsemenün** (G. 55/1)

5.21. MEYVE (MÎVE)

Divanlarda meyve kelimesi yenilebilen bitki anlamı yanında, elde edilen veya edilmek istenen her türlü sonuç, ürün, mahsul anlamı çerçevesinde kullanılmıştır. Meyve anlamına gelen kelimelerin hepsi, yenilebilen meyve anlamında ve bilinen meyve adlarının yanında; bağ, bahçe, fidan, ağaç, budak, yaprak, tane, tohum, sebze gibi kelimelerle beraber kullanıldıkları gibi; elde edilen veya edilmek istenen her türlü sonuç anlamında da kullanılıyor. Aşk, kavuşma, ümit, sabır, mutluluk, meram, maksat, hüner, bûse, şiir, söz; hatta sevgilinin derdi, gamı, cefası, belâsı, nazı; âşığın

³²⁷ Berat Açıl, **a.g.m.**, s.17.

göz yaşları ve yaraları da meyve olarak kabul edilebiliyor. Meyvelerle ilgili çeşitli inanışların oluştuğu, bunlar etrafında; *'hasedinden çatlama'*, *'ağzını bıçak açmamak'*, *'içi yanmak'*, *'gözünü doyurmak'*, *'bir içim su'*, *'Üzüm üzüme baka baka kararır.'*, *'Kuru ağaç meyve vermez.'*, *'Kışın meyve yetişmez.'*, *'Meyveli ağaçta çiçek olmaz.'*, *'Meyveli ağaç taşlanır.'*, *'Meyvenin iyisini domuz yer.'*, *'Hastalar turfanda meyve arzu eder.'* gibi deyim, atasözü ve halk deyişlerinin kullanıldığını görülmektedir.³²⁸ Aşağıdaki beyitte dünya bir bahçeye, âşık bir bahçıvana, sevgili ise bu bahçedeki taze fidana benzetilmiştir. Bahçıvanın bu bahçedeki fidandan tek beklentisi meyve olacağı gibi âşığın da sevgiliden tek beklentisi merhamettir. Ancak taze fidanın meyve vermeyeceği gibi sevgiliden merhamet beklemek de imkansızdır:

Bâgbânâ bu bâg-ı 'âlemde

Mîvesi mihr bir nihâl kanı (G. 138/2)

5.21.1. BAĞ VE BAHÇE İLE İLGİLİ UNSURLAR

Adlî'nin şiirlerinde geçen bitkisel mekânları, genel bir bakış açısıyla, iki gruba ayırmak mümkündür. İlk grup gülşen, gülsitân, gülzâr, çemen ve bağ gibi daha çok çiçeklerin ve kültür bitkilerinin yetiştiği mekânlardan; ikinci grup ise daha çok beyaban, kühsâr, mezra' ve sahrâ gibi yabani bitkilerin yetiştiği ve yabani hayvanların yaşadığı mekânlardan oluşmaktadır. Bu arada Divân'da gülzâr ve gülşen gibi birinci grubu oluşturan mekân adlarının sevgilinin yüzü ve mahallesi gibi olumlu öğelerle ilişkilendirildiği dikkat çekmektedir.³²⁹

5.21.1. Bostan (Bûstân), Ravza

Sevgiliye ait güzelliklerin birçoğu bağlarda, bahçelerde olan özelliklerdir. Çiçeklerden, meyvelerden, ağaçlardan söz edilirken bağdan da elbette bahsetmek gerekir. Şâir de bunu yapar ve sevgilinin güzelliğini, özellikle yüzünü ve yanağını bahçeye benzetir. Ravza, riyâz, bostân gibi müterâdifleriyle de kullanılan bağ, çok

³²⁸ Abdülkerim Gülhan, "Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/5 Fall 2008, s.347-348.

³²⁹ Yavuz Bayram, a.g.e., s.166.

zaman cennet ile birlikte anılır ve cennet bahçeleri hatırlatılır. Gülistan'dan ayrı telakkî edilen bağ ile birlikte bâğ-ı İrem'den de bahsedilir. Şairin sözünü ettiği bağ ve bahçede bir akarsu (şairin gözyaşları), çiçek (sevgilinin gül yanağı, gonca dudağı vs.), kuşlar (âşık denen bülbül) bulunur. Bu hâliyle o tam bir güzellik manzumesidir. Ancak bu bahçeden bahar hiç eksik olmaz. Bahar gelince bağ bezenir, süslenir, güzelleşir servisi, gülü, sünbülü, yasemeni, menekşesi, nergisi, lâlesi, çınarı, narı; bülbülü, kumrusu, papağanı, tavusu ve bulutu ile bu bahçe bir seyrân yeridir. Şair bu bahçede kendini mutlu hisseder. Bağ olunca bahçevan da olur. Çünkü oranın daima taze ve suya kanmış olması gerekir. Böyle yerlerde bezm ve eğlence düzenlenir. O zaman da mutrib, sâki, sevgili ve âşık burayı süsler. Bu bahçe, şiir denen meyveler verir. Bütün bu dekorlar ile değişik şekiller arz eden bağ, bazen dünya olur, söz, ömür ve can olur. Dünya gibi bu bağ da geçicidir.³³⁰ Aşağıdaki beyitte şair gönlüne seslenmekte ve sevgiliden güle benzeyen kavuşmasını talep etmesini istemektedir. Sevgilinin en güzel çağı gençlik zamanlarıdır. Beyitte sevgilinin gençlik zamanlarıyla bahar mevsimi ilişkilendirilmiş ve ona kavuşma talebini sonbahar mevsimine bırakmaması gerektiğini söylemiştir. Zira sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri gençlik zamanında çıkar. Bahar mevsiminde etraf yeşile bürünür, sonbaharda ise yeşillik namına bir şey kalmaz. Hazan mevsiminde de bu güzellikten eser kalmaz:

Hattı gelmedin gül-i vaslın taleb kıl iy gönül

Kim hazân faslında hatt olmaz inen **bustândan** (G. 106/2)

İrem, Şam veya Yemen'de eski Âd kavminin kralı Şeddad tarafından cennete benzetilerek yapılan bir bahçenin adıdır. Edebiyatta daha çok bâğ-ı İrem olarak geçer.³³¹ Câm-ı cem ise Cemşîd'in, üzerinde yedi hat bulunan kadehidir. Şarabı onun bulduğu söylenir ve şarap en çok Cem ile birlikte anılır. Cem'in kadehi, üzerinde yedi hikmeti bildiren yazıların bulunduğu bir kadehtir. Divan edebiyatında da şarabın önemi bu yedi hikmet ile anlatılır.³³² Şair, bu cennet bahçesinin yerine sevgilinin yüzü görülse, Cem'in kadehi yerine de dudaklarının vasfı işitilse demektedir:

³³⁰ İskender Pala, **a.g.e.**, s.53.

³³¹ İskender Pala, **a.g.e.**, s.234.

³³² İskender Pala, **a.g.e.**, s.83.

Yüzini görse anun **ravza-i 'İrem** yirine

İşitse lebleri vasfını câm-ı Cem yirine (G. 127/1)

5.21.2. Çemen

Adlî'nin şiirlerinde çemenin iki farklı yönüyle değerlendirildiği görülmektedir. Örnek beyitlerden de anlaşılacağı gibi çemen, öncelikle bitkisel ve doğal bir mekân adıdır; ancak aynı zamanda çimendeki çimler anlamında da kullanılmıştır.³³³

Âşığın vücudundaki her bir kıl, sevgilinin kirpik oklarını metheden bir dil olarak düşünülmüştür. Bu vesileyle çemen ile dil, yağmur damlalarıyla ol arasında şekil ilgisi kurulmuştur:

Oklarını medh ider cismümde olan her kılum

Her **çemen** dildür sanasın kim ider bârânı medh (G. 15/4)

Sevgilinin/gülün rakiple/dikenle olan yakınlaşması âşığ/bülbülü derinden etkilemiş ve rakip karşısında aciz bırakmaktadır:

Çemende bülbül-i hoş-gûy 'aczi bilüben

Gülün letâyifine hârı hem-zebân itmiş (G. 40/3)

Gül yüzlü sevgiliden ayrı kalan âşık ağlayıp inler, feryat eder. Bağın bülbülleri bile inlemeyi âşıktan öğrenir:

Gül-i hüsnünden ayru gülsitânda eylesem zârî

Çemen bülbülleri ta'lim alurlar benden efgâne (G. 126/2)

³³³ Yavuz Bayram, **a.g.e.**, s.166.

5.21.3. Gülşen (Gülzâr, Gülistân)

Gül bahçesi, gülşen, gülzâr anlamlarına gelen gülistân, bir bahçe olarak bağa ait özellikler taşır. Kokusu ve rengi nedeniyle ele alınan gülistân sevgilinin birer gülü andıran yanakları, yüzü, kulakları ve bir gonca olan ağzı ile bir araya getirilir. Bunun dışında rüzgâr, bulut, yağmur, su, çiçekler, ağaçlar, kuşlar, kuşların nağmeleri, bahâr, bezm, cennet, bahçevân vs. unsurlarla da birlikte bulundurulur. Güzelliği, tazeliği ve geçiciliği de dile getirilen özellikleri arasındadır. Bazen sevgilinin semti, vuslatı, aşkı ve kendisi de bir gülistâna benzetilir. Bazen de şairin şiirleri ve divânı, sabah, felek, saadet vs. birer gül bahçesi olurlar. Şair can gülşeninden bahsediyorsa sevgilisinin yüzünü anlatıyor demektir. Ayrıca Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı zaman kendisini bir gül bahçesinde bulması, gülgeşt eğlenceleri, güllerin toplanması vs. de gülistânda bahsedilmeye neden olur. Gülzâr kelimesindeki "gül" ve "zâr" kelimeleri cinas yoluyla kullanabilir.³³⁴

Sevgilinin yanağı güle, âşığın vücudunda açılan yaralar ise lalenin ortasındaki siyahlığa benzetilmiştir. Sevgiliden ayrı kalan âşık, onu andıran gül bahçesinde gezintiye çıkmış ve sevgiliye olan hasretinden dolayı vücudunda lalenin ortasındaki siyahlığı andıran yaralar çıkmaktadır:

‘Ârızun hicrinde çünkim eyleyem **gül-geşt-i bâğ**

Lâlenün bagrında koyam dâğının üstine dâğ (G. 46/1)

Sevgilinin güzellik unsurları ile bir bahçedeki çeşitli tabiat öğeleri arasında ilgi kurulur. Sevgilinin güzelliği bir gül bahçesine benzetilmiştir:

Gül yüziyle zevk u şâdînün birin on eyleyen

Gülsitân-ı hüsn içinde kâmet-i ra‘nâsıdur (G. 30/3)

³³⁴ İskender Pala, a.g.e., s.173-174.

Sevgilinin saçı sümbüle, beni karabibere, yüzü ise güle benzetilmiştir. Sevgilinin bu güzellik unsurları karşısında zikredilenlerin hepsi birer kul ve köledir:

Benlerüne bende fülful yüzüne **gülbâr** kul

Sünbülüne boynı baglu nâfe-i Tâtâr kul (G. 81/1)

Âşığın gönlü, yanakları nar çiçeği gibi olan sevgiliye varmıştır. Ama güle ulaşacağını sanarak aslında gül bahçesine varmıştır:

Gönül ol ruhları gülnâre vardun

Sanasın gül uma **gülbâre** vardun (G. 64/1)

Gül bahçesini güzelleştiren bu bahçede açılan güllerdir. Sevgilinin gülü andıran yanağı da onun güzelliğine güzellik katar:

Zînet olmaz **gülsitân** içinde gül açılmasa

Kûyına revnak viren yârün ruh-ı zîbâsıdur (G. 30/4)

Âşığın gönlü kuşa benzetilmiştir. Âşığın azat ettiği gönül kuşunun yapacağı ilk iş sevgilinin mahallesine varıp onun uğrunda canını feda etmek olacaktır:

Varayın kûyuna cânımı nisâr eyleyeyin

Gülsitân içre gönül murgını âzâd ideyin (G. 110/4)

SONUÇ

Adlî (II. Bâyezîd) Dîvânı'nın etraflıca tahlil edildiği bu çalışmada gerek şairin edebî şahsiyetini gerekse dünya görüşünü ortaya koyan birtakım neticelere ulaşılmıştır:

Eser, dil ve üslup açısından incelendiğinde dönemine göre gayet açık, sade ve günlük konuşmaya yakın bir dille kaleme alınmıştır. *Divân*'da Türkçe 144 gazel, 1 murabba, 1 kıta, 1 nazm, 4 matla, 2 müfret ile Farsça 14 gazel, 1 kıta ve 2 matla bulunmaktadır. Genellikle beşerî aşkı işleyen şairin şiirlerinde âşıkane bir üslup göze çarpmaktadır. Ayrıca mutasavvıf bir şair olmamasına rağmen geniş bir dinî kültüre sahip olan Adlî, *Allah*, *namaz*, *cennet*, *dua* ve *zîkr* gibi dinî konulardan da bahsetmiştir. *Divân*'da en sık kullanılan kelimelerden biri Allah'tır. Kur'an'da zikredilen 25 peygamberden 5 tanesinin adına *Adlî Dîvânı*'nda rastlanmaktadır. Bu peygamberler umumiyetle öne çıkan özellikleri ve mucizeleri sebebiyle işlenmiş ve bazı beyitlerde isimleri sevgiliyi/memduhu kastetmek veya övmek amacıyla kullanılmıştır. *Dîvân*'da en fazla sözü edilen peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Adlî, gazel nazım şekliyle yazdığı na't bölümünde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinden olduğunu söyleyerek övünmüştür. Adlî'nin şiirlerine kaynaklık eden tarihî ve efsanevi şahsiyetler ise Cem, Dârâ, Gaznevî, Skender, Rüstem, Zâl gibi güçlü şahsiyetlerdir. Yine beyitlerde Leylâ ile Mecnûn ve Ferhâd ile Şîrîn gibi aşk kahramanlarının da adı geçmektedir. Bu isimler, beyitlerde telmih yoluyla zikredilmiş ve sevgili ile âşık için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Adlî genel olarak şiirlerinde klasik şiirin esas tiplerinden olan sevgili, âşık ve rakip üçlüsüne yer vermiştir. *Dîvân*'da bu tipler klasik Türk şiiri geleneğine uygun düşecek şekilde ele alınmıştır. Kusursuz bir güzelliğe sahip olan sevgili, vefasız ve zalim bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık ise tüm eziyetlere katlanan ve gerektiğinde sevgilisine kurban olmaktan ve canını vermekten çekinmeyen biridir. Üçüncü bir tip olan rakip ise, sevgilinin mahallesinden ayrılmayan ve âşık ile sevgili arasındaki en büyük engeldir.

Şiirlerinde tabiatla ilgili mefhumlara da yer veren Adlî, özellikle güneş ve ayı oldukça fazla işlemiştir. Anâsır-ı erba'a (su, toprak, ateş, hava)'yı da şiirlerinde işlemiştir. *Dîvân*'da birçok hayvan türü ele alınmış olup âşığı temsil eden bülbül en

çok işlenen kuş türü olmuştur. Rakibin ise başta köpek olmak üzere karga, baykuş ve çaylak gibi kuşlara benzetildiği görülmektedir. Bununla beraber beyitlerde geçen ağaçlar, genellikle sevgilinin boyu için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Çiçekler ise sevgili veya sevgilinin güzellik unsurları ile ilişkilendirilmiştir.

“Adlî (II. Bâyezîd) Dîvânı’nın Tahlili” başlıklı çalışmamızda şairin edebî şahsiyetinin ve hayat felsefesinin tetkik edilmesinin yanı sıra klasik şiir geleneğinde bir divanın nasıl yazılması gerektiği ve muhteva açısından nelerin dikkate alındığı konusunda bilgiler edinilmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AKSOY Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, İnkılap Yay., İstanbul 2017.

BAYRAM Yavuz, **Amasya'ya Valî Osmanlı'ya Pâdişah Bir Şâir Adlı Sultan İkinci Bâyezîd**, T.C. Amasya Valiliği, Yayın No:28, Amasya 2009.

COŞKUN Menderes, vd. **Gazel Şerhleri**, Kesit Yay., İstanbul, 2016.

İSEN Mustafa, DURMUŞ Işinsu Tuba, **Sultanı Kul Eder Aşk Sultan İkinci Bayezit ve Şiirleri**, Muhit Kitap, İstanbul 2022.

KARDAŞ Sedat, **Meyhane Kitabı**, Kitabevi Yay., İstanbul 2019.

KAYA Hasan, **Adlî: Sultan II. Bâyezîd**, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2021.

KEKLİK Murat, **Klasik Türk Şiirinde Yıldızlarla İlgili Deyimler**, Kriter Yayınevi, İstanbul 2019.

KESİK, Beyhan, vd. **Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu**, Kesit Yay., İstanbul 2015.

KURNAZ Cemal, **Hayâlî Bey Divanının Tahlili**, Kurgan Edebiyat, Ankara 2012.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul 2011.

PARLATIR, İsmail, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi, Ankara 2014.

SEFERCİOĞLU NEJAT M., **Nev'i Divanı'nın Tahlili**, Akçağ, Ankara 2001.

SELÇUK Bahir, vd. **Sorularla Klasik Türk Edebiyatı**, Kesit Yay., İstanbul 2016.

ŞARDAĞ Rüştü, **Sultan Şairler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1982.

TAŞ ERDOĞAN Mehtap, **Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili**, Kitabevi Yay., İstanbul 2018.

TOPALOĞLU Bekir, vd. **İslam'da İman Esasları**, DİB Yay., İstanbul 2015.

YILMAZ Mehmet, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler**, Kesit Yay., İstanbul, 2013.

ZAVOTÇU, Gencay, **Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü**, Kesit Yay., Ankara 2013.

MAKALELER

AÇIL, Berat, “Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul 2015, S.5, s.17.

ATALAY, Buse, “Klasik Türk Edebiyatında Şâirlerimizin “Sâkî Kavramına Kazandırdığı Anlamlar”, **Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)**, Yıl: 3, Sayı: 10, s. 680-691, Aralık 2017, s.681-682.

AY, Ümran, “Divan Şiirinde Güneşin Sevgili Tipine Yansıması Hakkında Bir Değerlendirme”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 2**, İstanbul 2009, s.120.

AYDIN, Osman, “Nedîm Dîvânı’nda Kozmik Unsurlar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 13 S. 69 Mart 2020, s.31.

BABÜR, Yusuf, “Klasik Türk Şiirinde Gayr-i İslamî İnanç Unsurlarının Kullanımı”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.30, S.2, Temmuz – 2020, s. 165-188.

BAKAR, Aykut, “Âb-ı Hayât”, **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi**, C. 4, S. 1, Nisan 2020, s. 3-4-19.

BATİSLAM, Dilek H., “Divân Şiirinde Âşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm”, **Folklor/Edebiyat Dergisi**, S.34, C.9, s.186-199.

BATİSLAM, Dilek H., “Divan Şiirinde Sabâ”, **Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI**, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu’na Armağan II, İstanbul 2005, s.1-4.

BAYRAM, Yavuz, “II. Bâyezîd (Adlî) Divanında İnsan ve Mekân”, **Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu, Bildiriler Kitabı C.1**, Bartın 2016, s.718.

BAYRAM, Yavuz, “Eski Türk Edebiyatı [Divan Şiiri] / [notlar ve örnek metinler]”, **(Türkçe eğitimi-kitapçık)**, s.38.

BOZASLAN UYSAL, Seda, “Divan Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Değerli Taşlar”, **Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu (3-5 Ekim 2019) Bildiriler Kitabı**, s.382.

BUGAN, Funda, “Divan Şiirindeki Âşığa Dair”, **International Social Research Congress**, (20-22 Nisan), İstanbul Türkiye, s.5-7-8-9-10-12.

ÇAKIROĞLU ONAT, Tuba, “Klasik Türk Şiirinde Dendân Kelimesinin Kullanımı Üzerine”, **Türkbilg**, 2020/39, s.147-156.

ÇAVUŞOĞLU, Halime, “Dört Asır Dört Şair Bağlamında Divan Edebiyatında Dünya Algısı”, **Rumeli’de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, Mart 2009, s. 224-240.

ÇUKURLU, Talip, “Klasik Osmanlı Şiirinde Gülün Bülbül ve Diğer Hayvanlarla İlişkisi”, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, C: 2 S: 1 Şubat 2019, ss. 353-376, s.360-361-362-363.

DEĞER, Bülent Mete, “Klasik Türk Şiirinde Âşığın Sevgili ile Vuslatı”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 101, Şubat 2020, s. 115-134, s. 118-119.

DEMİR, Mustafa, “II. Bayezid Devrinde Padişah Tarikat İlişkisi Bağlamında Devlet-Din İlişkisi”, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.2, 2017, s.57-58-70.

EKİCİ, Hasan, “Kâmî Divanında Rakip Tipi ve Rakip ile İlgili Tasavvurlar”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 7/2 2018 s. 877-889, Türkiye, s.884-885-886.

ESEN, Seval Pelin, “Rehî-yî Mueyyîrî’nin Gazellerinde Çeşitli İsim ve Sıfatlarla Anılan Sevgili”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.67, s.379-394.

GÜLER, Kadir, “Klasik Şiirimizde Kûy-ı yâr”, **TUBA/ JTS** 34/II 2010, s.63.64.

GÜLER, Zülfi, “Şeyh Galib Divanında Ayna Sembolü”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, Sayfa: 103-121, Elazığ, 2004, s.1-2.

GÜLHAN, Abdülkerim, “Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 3/5 Fall 2008, s.347-348.

GÜRBÜZ ATİK, İncinur, “Osmanlı Edebî Metinlerinde Meslekler 2: Cellatlar”, **UBAK Uluslararası Bilimler Akademisi, Selçuk 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Kitabı**, 7-8 Aralık 2019 Konya, s.412-413.

HAKVERDİOĞLU, Metin, “Sevgili Neden Servi Boyludur?”, **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (Sayı 7), s.218-219.

İPEK, Abdulmuttalip, “Klasik Türk Şiirinde Sembolik Bir Değer Olarak Gül”, **Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu**, s.1.

KARACA, Derya, “Klasik Türk Şiirinde Şem ve Pervane Kullanımları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research** C.11, S.61, 2018, s.129-132.

KARAKÖSE, Saadet, “Eski Türk Edebiyatında Nevruz ve Nevruzla İlgili Unsurlara Genel Bir Bakış”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2008, s.172-173.

KARAMAN, Gülay, “Perişân Çiçek Sünbül ve Klasik Türk Şiirinde İşleniş”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 2012, C.1, S.2, s.304-305-306-307-309.

KARDAŞ, Sedat, “Divan Şiirinde Kötü Şahsiyetler”, **Turkish Studies Language and Literature**, C.14, S.3, s.1253-1281.

KAYA, Ali Bayram, “Klâsik Türk Şiirinde Şifalı Bitkiler Üzerine Bir Deneme”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 15, İstanbul 2015, 263-314, s.266.

KAYA, Bülent, “Klasik Türk Şiirinde Gelenek Çizgisi Dışında Âşık ve Sevgilinin Yeri”, **Turkish Studies-Language and Literature** · September 2021, s.1951.

KAYA, Doğan, “Divan Şiiri ve XIX. Yüzyıl Halk Şiirinde Güzel Tasviri”, **Âşık Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul 2000, s. 14-15.

KEMİKLİ, Bilal, “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.16, S.1, 2007 s. 19-36.

KIRBIYIK, Mehmet, “Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar”, **Selçuk Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/ Edebiyat Dergisi**, S.18, 2007, s.61-75.

KOŞİK, Sercan Halil, “Divan Şiirinde Sevgilinin Güzellik Unsuru Olarak Püskürme Ben”, **Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi**, C: 6, S: 12, Bahar 2020, s. 113-129, s.115-116.

KUTLAR S. Fatma, ÖZTEKİN Özge, “Divan Şiirinde Çiçeklere Dair”, **Uluslararası Gölbaşı Göller-Andezit ve Sevgi Çiçeği Festivali Sempozyumu**, Gölbaşı-Ankara, 17-19 Haziran 2005, s.602.

NAZİK, Sıtkı, “Klasik Şiirde Türk Güzeli”, **Türk Dünyası/Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.45, Ankara 2008, s.142.

ÖNCE, Nergiz, “Fasih Ahmed Dede’nin Gazellerinde Ateş”, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Mart 2019, Sayı 1 4 (Sayfa 213 – 240), s.215-216.

SAVRAN, Ömer, “Klasik Türk Şiirinde Bedenin Harflere Yansıması”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/2 Winter 2009, s.929.

SELÇUK, Bahir, “Klasik Türk Şiirinde Renkli Bir Oyun: Çevgân”, **1. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi-İnsan ve Toplum Bilimleri (IBAD-2016)**, s.1859-1863-1863.

SOMAKÇI, Pınar, “Osmanlı Dönemi Padişahlarından Bestekâr II.Beyazıt’ın Türk Müziği Üzerindeki Etkileri Ve Günümüze Olan Yansımaları”, **Internatinoal**

Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art, C.4, S.9, Kasım-Aralık 2009, s.179-187.

ŞAHİN, Şamil Kürşat, “Klasik Türk Edebiyatında Sevgilinin Ayva Tüyü/Hat”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C: 5, S: 23, Güz 2012, s.387-388.

ŞAHİN, Şamil Kürşat, “Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç ve Saçın Âşık Üzerindeki Etkisi”, **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 6/3 Summer 2011, p.1851-1867 TURKEY, s.1853-1854.

TANYILDIZ, Ahmet, “Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/2, 2009, s.944-945-946-949-950-958.

TOSUN, Necdet, “Ebu’l-Hasan Harakânî’nin Naz Makâmındaki Sözleri ve Tasavvufta Naz”, **Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.4, S.1, 2017, s.1-7.

TURAN, Muhittin, “XIV ve XV. Yüzyıl Divanlarında ‘Koku’ Kavramı Etrafında Oluşan Benzetme ve Hayal Dünyalarına Bir Bakış”, **SUTAD 45**, Nisan 2019; (45): 251-272, s.253-254.

ÜST, Sibel, “Hüsrev, Şîrîn ve Ferhâd Kahramanları Üzerine”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 2014, s.47-62.

YENİTERZİ, Emine, “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.3, S.15, s.309.

ULUDAĞ, Erdoğan, “Bir Güzellik Unsuru Olarak Fuzûlî’nin Gazellerinde Saç”, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]**, Cilt: 3, Sayı: 1 Şubat 2020, ss. 241-294, s.269.

ULUDAĞ, Erdoğan, “Fuzûlî’nin Gazellerinde Bir Güzellik Unsuru Olarak Yanak”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Ös-III: 15-68 2016, s.16-17.

YILDIZ, Enes, “Klasik Türk Şiirinde Şikariyyeler/Saydiyyeler”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S.46, 2019, s.183.

GÜLER, Kadir, “Klasik Şiirimizde Kûy-ı yâr”, **TUBA/ JTS 34/II 2010**, s.64-65.

TEZLER

Arslanbaş, Nur Şule. (2020). *Klasik Türk Şiirinde Kutsal ve Mitolojik Hayvanlar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.

Aşçı, Gülnihal. (2017). *Divan Şiirinde Toprak*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Bahadır, Savaşkan Cem. (2012). *16.Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Ertap, Önder. (1996). *Divan Şiirinde Hayvan Motifi*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

Kamili, Fahri. (2006). *İslam Fıkında Namaz İbadeti*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Özer, Zeynep. (2015). *Divan Şiirinde Burçlar*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Şen, Yasemin. (2014). *Divan Edebiyatında Rekabet*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Yavaş, Bahar. (2011). *XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Mevsimler*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

ANSİKLOPEDİLER

Albayrak, Nurettin. “Cem”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:7, s. 279-280, İstanbul:1993.

Cebeci, Lütfullah. “Selsebîl”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:36, s.447.448, İstanbul:2009.

DİA, “Eşrefî”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:11, s.477, İstanbul:1995.

Harman, Faruk Ömer. “Musâ”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:31, s.207-213, Ankara:2020.

Harman, Faruk Ömer. “Süleymân”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:38, s.56-60 İstanbul:2010.

Karaismailoğlu, Adnan. “Acem”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:1, s.321, İstanbul:1988.

Kara, Mustafa. “Fenâ”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:12, s. 333-335, İstanbul:1995.

Kapar, Ali Mehmet. “Ebu Leheb”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:10, s.178-179, İstanbul:1994.

Küçükaşçı, Sabri Mustafa. “Zemzem”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:44, s.242-246, İstanbul:2013.

Öğüt, Salim. “Tavaf”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:40, s.178-180, İstanbul:2011.

Özervarlı, Sait M. “Kadr Sûresi”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:24, s.139-140, İstanbul:2001.

Uludağ, Süleyman. “Ârif”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:3, s. 361-362, İstanbul:1991.

Yıldırım, Nimet. “Rüstem-i zâl”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:35, s.294-295, İstanbul:2008.

